

ASES
**I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC
RESEARCH CONGRESS**

CONFERENCE BOOK

EDITOR
ASSOC. PROF. ABDULKADIR AYDIN

ASES
I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

MARCH 21-23, 2025,
ISTANBUL, TURKIYE

EDITOR: ASSOC. PROF. ABDULKADIR AYDIN

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

27.03.2025

ISBN: 978-625-95874-2-4

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 21-23, 2025,
ISTANBUL, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Mustafa TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Hamdi DOGAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ibrahim OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mehmet GUNGOR

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Kasım KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ali SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Bülent KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Morakeng Edward Kenneth LEBEKA

Zululand UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. Mustafa UNAL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Havva KURT SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Elvan YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ilkay SAHIN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hasan AYDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Selahattin AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Zeki BOYRAZ

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Abdulkadir AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Aygun AHMADOVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lokman ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Rozina KHATTAK

SHAEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. Erkan KARAMAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Marius LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Lect. Memduh YAGMUR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Lect. Mustafa DEMIRCAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Aynur BADALOVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

MUKHIDDINOV SUNNATULLO INOYATOVICH

SEMERKAND STATE UNIVERSITY

COORDINATOR

Dr. Gulshat SHAIKENOVA

KH. DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Adnan VRAYNKO

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Ahmet GUNSEN

TRAKYA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN

SAKARYA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Alaattin ESEN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ali SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ali YAKICI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIC

(Saraybosna Üniversitesi – Bosna Hersek)

Prof. Dr. Atabey KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Aybeyan SELİM

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Bekir KOCADAS

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Bülent KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN

(Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi – Kırgızistan)

Prof. Dr. Cengiz SENGÜL

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVIC

ZAGREP UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. Elvan YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fadıl HOCA

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. Fatih BASBUG

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fatih YÜCEL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Fevzi KASAP

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. Flera Sagitovna SAYFULINA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Prof. Dr. Galina MISKINIENE

VILNIUS UNIVERSITY (LITVANYA)

Prof. Dr. Galip GÜNER

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Gıyasettin AYTAS

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Halis Adnan ARSLANTAS ESKISEHIR

OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hamdi DOGAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Harun ISIK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hasan AYDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hasan Tahsin SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Hava SELCUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ibrahim OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ihsan CAPCIOGLU

ANKARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ilyas KARABIYIK

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ilkay SAHIN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Imperiyat HALIPAYEVA

DAGISTAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (RUSSIA)

Prof. Dr. Irfan MORINA

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVO)

Prof. Dr. Jarknbike SULEYMANOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Prof. Dr. Kamil KAYA

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Karim MIRZAEI

TEBRIZ ISLAMI SANATLAR UNIVERSITY (IRAN)

Prof. Dr. Kasım KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Kaya YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Kubra ALIYEVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. M. Asif YOLDAS

CORUM HITIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mahmut CELIK

ISTIP GOTSE DELCEV UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. Mehmet GUNGOR

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Metin KILIC

DUZCE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa AKSOY

TUNCELI MUNZUR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa KURT

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. Mustafa METE

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa UNAL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Mustafa YUCEL

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Nadire CAVUSOGLU

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. Nazım IBRAHİM

USKUP KRIL METODI UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. Necati DEMİR

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ramazan SEVER

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Remzi KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Recai KUS

SELCUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Recep DUNDAR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Recep OZKAN

KIRSEHIR AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Recep OZMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Selahattin AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Selma ATES

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Serkan IBIS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Slobodan ILIC

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. Serife EYUBOGLU

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. Turgut TOK

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Türkan ERDOGAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Unal SENTURK

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YASAR KAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Zeki ARSLANTURK

DOGUS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Zeki BOYRAZ

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Abdullah KARATAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Ahmet GUNEYLI

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. Aydın ZOR

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Bayram POLAT

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Betül APAYDIN YILDIRIM

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Cüneyt COSKUN

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Edina SOLAK

ZENICA UNIVERSITY (BOSNA HERSEK)

Assoc. Prof. Elman CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSITY AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Ehsan RASOULINEDZHAD

(UNIVERSITY OF TEHRAN-IRAN)

Assoc. Prof. Emrah LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Emre YILDIRIM

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Erhan SANCAK

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Faik ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Fatih TEKER

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASKURT BESERI BILIMLER ENSTITUSU (RUSSIA)

Assoc. Prof. Gulmira ABDIRASOLOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Assoc. Prof. Hilmi Erdem SÜMBÜL

ADANA SEHIR HASTANESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Hilmi KODAZ

ACIBADEM ESKISEHIR HASTANESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Ilhan UCAR

SAKARYA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Ismail YILDIRIM

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Kemalettin DENİZ

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Kürşat ONCUL

ESKISEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA

M. AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. Liliana Elena BOSCAN

BUKRES UNIVERSITY (ROMANIA)

Assoc. Prof. Liubovi CHIMPOESH

MOLDOVA ILMILER AKADEMISI (MOLDOVA)

Assoc. Prof. Lokman ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Marija DHINDJIC

SIRBISTAN ILMILER VE SANAT AKADEMISI (SERBIA)

Assoc. Prof. Mehmet Ali EROGLU

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Mehmet DALKILIC

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Mensur NUREDIN

INTERNATIONAL VISION UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Assoc. Prof. Meryem ARSLAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Mustafa KARACA

ANADOLU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Nur KOPRULU

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. Omer ZAIMOGLU

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Paki KUCUKER

SAKARYA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Ramazan Azim OKYAY

ADANA SEHIR HASTANESI (TURKIYE)

Assoc. Prof. Seyit OZKUTLU

NEAR EAST UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. Sükrü HAYTA

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Tahir SAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Tudora ARNAUT

TARAS SEVCENKO KIEV MILLI UNIVERSITY (UKRAINIAN)

Assoc. Prof. Yasin IPEK

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Yıldız SADETTIN

BAGDAT UNIVERSITY (IRAK)

Assoc. Prof. Zoya Nikolaevna KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. Zafer LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Ahmet AYTAC

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Ali ARI

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYSEGUL ERDOGAN

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Babak JAVANSHIR

YEDITEPE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Ekrem AKSU

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Hakkı CILGINOGLU

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Hulusi YILMAZ

NEVSEHIR HACIBEKTAS UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Mehmet AKKAS

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Mehtap KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Muhsin UGUR DOGAN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Mustafa TATCI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Mustafa TURAL

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVO)

Assist. Prof. Perizat ERTEYAVA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Tuba DEMIREL

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. U. Harun AKKAYA

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Aynura HUSEYNOVA (AZERBAIJAN)

Dr. Damelia SADYKOVA (KAZAKISTAN)

Dr. Erkan KARAMAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. Firoz FEVZI

(KABIL DEVLET UNIVERSITY (AFGANISTAN))

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA

KH. DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY (KAZAKISTAN)

Dr. Tursungül KABIYEVA (KAZAKISTAN)

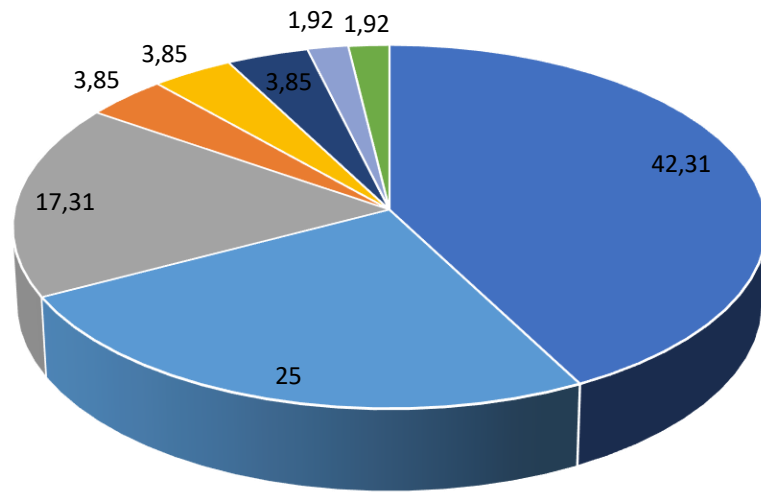
ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
AZERBAIJAN	22	42,31%
KAZAKHISTAN	13	25%
TURKIYE	9	17,31%
ROMANIA	2	3,85%
PORTUGAL	2	3,85%
INDONESIA	2	3,85%
ALGERIA	1	1,92%
MALAYSIA	1	1,92%
TOTAL	52	100%

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE STATISTICS

- AZERBAIJAN
- KAZAKHISTAN
- TURKIYE
- ROMANIA
- PORTUGAL
- INDONESIA
- ALGERIA
- MALAYSIA

ASES
I. INTERNATIONAL NEVRUZ
SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

MARCH 20-23, 2025,
ISTANBUL, TURKIYE

FACE TO FACE
CONFERENCE PROGRAM

CONFERENCE PLACE: Anemon Bakırköy Hotel Istanbul

CONGRESS REGISTRATION: 13:15-13:30

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

22.03.2025

SATURDAY / 14:00-16:00

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Prof. Dr. UMIRBEKOVA RAKHIYA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
AYUPOVA NAZYM	Өрле-education республикалық оқу-әдістемелі орталығынын	EMPATHIC FACETS OF QUALITY EDUCATION
ATEMOVA GULZADA IBRAIMOVA AXULU Prof. Dr. UMIRBEKOVA RAKHIYA	М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті. Erciyes Üniversitesi	EDUCATIONAL TOUR TO THE AKSU-ZHABAGLY STATE NATURE RESERVE "KERUEH TOUR"
SHADIBEKOVA KUTTIGYZ		DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL LITERACY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING
YEDILBAYEVA ZHADYRA		CURRENTLY, THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION
ALMAGAMBETOVA PATSHAGUL		ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE LEARNING PROCESS USING INNOVATIVE TEACHING METHODS
SAYAKHAT BAKHYTGUL	№169 мектеп-лицейі	THE USE OF TECHNOLOGICAL TOOLS IN EDUCATION
DUISENBIYEVA ZHAZIRA	№5 Жоғары білім беретін жалпы білім беретін мектеп	DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH ABILITIES BY USING INNOVATIVE METHODS IN BIOLOGY LESSONS
Assoc. Prof. IZMAGAMBETOVA R.K. Assoc. Prof. KOZHAMKULOVA N.S. Lect. ORAZALIYEVA E.N.	Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті	MODERN APPROACHES IN PEDAGOGY: THE USE OF TECHNOLOGIES AND LEADERSHIP IN EDUCATION

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

ASES
I. INTERNATIONAL NEVRUZ
SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

MARCH 20-23, 2025,
ISTANBUL, TURKIYE

ONLINE
CONFERENCE PROGRAM

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Assist. Prof. Yılmaz KAVAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Pınar KUTLUAY	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	DAYLIGHT PERFORMANCES OF DIFFERENT SPACES IN AN EDUCATIONAL BUILDING
Ahmet ELNUR	Süleyman Demirel University	MUSIC AND MYTH: SEMIOTIC ANALYSIS OF ARIA'S ALBUM COVERS AS AN EXPRESSION OF THE CULTURAL SHIFTS OF PERESTROIKA
Assist. Prof. Yılmaz KAVAL	Munzur Üniversitesi	AN ANALYSIS ON THE DIVERSITY OF FAIRY TALES AND TERMINOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF FOLKLORE
AYNUR BADALOVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Üniversitesi	THE INFLUENCE OF NATURE TO THE SPIRITUAL WORLD OF CHARACTERS IN LEO TOLSTOY'S NOVEL "ANNA KARENINA"
Assoc. Prof. DERYA GÜRTAŞ DÜNDAR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	TÜRKMENLERDE NEVRUZ ÖRNEĞİ: BEYDİLİ-BADILLI TÜRKMENLERİ
Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	TRADITIONAL PRACTICES IN NOWRUZ FESTIVAL: CUSTOMS, RITUALS, AND CULTURAL PERFORMANCES
Güler NURİYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NEURODIDACTICS IN THE 21ST CENTURY: THE IMPACT OF KNOWLEDGE ABOUT THE BRAIN ON LEARNING APPROACHES
Dr. Sevinc KASIMOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	THE TRADITIONAL STRUCTURE AND SOCIETAL FUNCTION OF THE NOWRUZ FESTIVAL IN AZERBAIJAN
Dr. Hasan YURDAKUL Assist. Prof. Oğuz Han ÖZTAY	Bağımsız Araştırmacı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	COMMUNICATION PRACTICES AND SOCIAL IMPACTS OF TURKISH THINKERS: A META-ANALYSIS STUDY

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR

Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Neşe ÖZKUM Mehmet BURUKANLI Prof. Dr. Nejat YUMUŞAK	Sakarya Üniversitesi Bitlis Eren Üniversitesi	DETECTION AND ANALYSIS OF DYSGRAPHIA USING DEEP LEARNING MODELS
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE ROLE OF AZERBAIJAN LITERATURE IN CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. Babayeva Malahat Ramiz Kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	RAY BRADBURY'S ARTISTIC WORLD
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980s)
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ANALYSIS OF M.P. VAGIF'S CREATIVITY IN M.IBRAHIMOV'S RESEARCH
Assoc. Prof. Babayeva Malahat Ramiz Kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	A MODERN APPROACH TO THE PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY IN ANAR'S HISTORICAL-CULTURAL TREATY "THE RIGHT TO LIFE"
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LANGUAGE AND THOUGHT
Dr. SEVINC VƏLIYEVA	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	DOĞAYLA İLGİLİ NEVRUZ BAYRAMI GELENEKLERİ VE ÇOCUKLARIN EKOLOJİK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI
Lale MUSAYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	USING DIGITAL RESOURCES IN DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION IN ELEMENTARY GRADES

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. RAUL D.S.G. CAMPILHO

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Sultan ÇEÇEN Sultan TAŞCI	Hitit Üniversitesi Erciyes Üniversitesi	THE EFFECT OF REIKI APPLICATION ON PAIN INTENSITY AND QUALITY OF LIFE IN PATIENTS RECEIVING HEMODIALYSIS TREATMENT: A FOLLOW-UP AND EVALUATION STUDY OF FIRST LEVEL REIKI AND SECOND LEVEL REIKI APPLICATIONS
Barış AYDIN		MACHINE LEARNING FOR WILDFIRE DETECTION: A SATELLITE IMAGE-BASED STUDY
Baha Hakkı DEMİRCİOĞLU Prof. Dr. Nejat YUMUŞAK	Sakarya Üniversitesi	ADAPTATION OF ENVIRONMENTAL PERCEPTION AND ATTENTION MECHANISMS IN ADVERSE WEATHER CONDITIONS
YASMINA BISKRI OUIDED DEHAS SOMAYA KERSENNNA MOHAMMED BENZERARA ACHREF CHERIFI	Higher Normal School of Technological Education University of Badji Mokhtar Badji Mokhtar-Annaba University Centre De Recherche En Technologie Industriel	DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO-COMPOSITE REINFORCED BY DATE KERNELS
João C.M. Santos Prof. Dr. Raul D.S.G. Campilho	ISEP – School of Engineering University of Porto	PARAMETRIC ANALYSIS OF ADHESIVELY-BONDED SOLUTIONS FOR CANOEING APPLICATIONS
Guilherme J.C. Pinheiro Prof. Dr. Raul D.S.G. Campilho	ISEP – School of Engineering University of Porto	SCARF ADHESIVE JOINT ANALYSIS USING THE EXTENDED FINITE ELEMENT METHOD

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025

SUNDAY / 13:30-15:30

SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR

Assoc. Prof. KONUL MƏMMƏDOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. GUNEL HUMMƏTOVA (PƏNUYEVA) SALEH	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	“CIĞIRLAR” HEKAYƏSİNDƏ İDEYA MƏZMUNUNUN ÖZÜNƏMƏXSUS İFADƏ FORMASI
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS
Assoc. Prof. Rəhilə HÜMMƏTOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	SÖZÜN ƏKS-SIRA İLƏ DÜZÜLÜŞÜNÜN MƏTNALTI DÜZGÜNLÜYÜ
ARZU KƏRİMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN A MULTICULTURAL SOCIETY
Assoc. Prof. KONUL MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	ŞAGİRDƏRDƏ FƏAL LÜĞƏT FONDUNUN YARADILMASI YOLLARI
SAHILA İBRAHİMOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	EMERGING TRENDS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY
Fatimə Asif Qızı ALLAHVERDİYEVƏ	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	QƏRBİ AZƏRBAYCANIN NOVRUZ FOLKLOR VƏ ƏNƏNƏLƏRİ
Dr. SƏHLA SULEYMANOVA	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	NEVRUZ GELENEKLERİ ARACILIĞIYLA ÖĞRENCİLERDE ESTETİK EĞİTİMİN ŞEKİLLENDİRİLMESİ
Assoc. Prof. ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	PRINCIPLES OF MULTICULTURALISM POLICY IN A DEMOCRATIC STATE

ASES I. INTERNATIONAL NEVRUZ SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Dr. IRINA-ANA DROBOT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. IRINA-ANA DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	FREUDIAN PARAPRAXIS IN A SHORT STORY BY GRAHAM SWIFT, KEYS
ANGELINA PUSPITA FRISKA	Widya Dharma University	LOCAL WISDOM OF THE CHINESE COMMUNITY IN PONTIANAK: RITUALS FOR PROTECTION AND MISFORTUNE REJECTION
Dr. IRINA-ANA DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	THE PROCESS OF INDIVIDUATION IN RELIGION, TAOISM, AND ALCHEMY AS SEEN BY CARL JUNG
ELLBY ALLYSON MODUIN	Keningau Vocational College	SOARING ABOVE RANAU: A PARAGLIDING EXPERIENCE IN THE HIGHLANDS OF SABAH
STEVEN KEVIN WILSON ISAAC	Widya Dharma University	DAYAK'S TATTOO
AISHA KADYR ZHANAT BUKHARBAYEVA ROZA ATRAUBAYEVA ZHANAR YERALIYEVA	Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті	COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF DIFFERENT HAWTHORN SPECIES
ABLAEV A.	Toraigyrov University	WHAT M. ZHUSIP KOPEEVICH SAID ABOUT SCIENCE
NAZGUL YERZHANQYZY ZHANAT BUKHARBAYEVA ROZA ATRAUBAYEVA ZHANAR YERALIYEVA	Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті	EFFECT OF SALT ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF ROOT HAIRS IN CEREAL CROPS
AKBOTA IZBASSAR AUTAEVA AKBOTA	Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,	THE SPECIFICS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRESCHOOLERS WITH SPEECH DISORDERS
AKBOTA IZBASSAR AUTAEVA AKBOTA		PECULIARITIES OF EDUCATING PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS IN ECOLOGICAL CULTURE

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
NAZGUL YERZHANQZY ZHANAT BUKHARBAYEVA ROZA ATRAUBAYEVA ZHANAR YERALIYEVA	EFFECT OF SALT ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF ROOT HAIRS IN CEREAL CROPS	1
AISHA KADYR ZHANAT BUKHARBAYEVA ROZA ATRAUBAYEVA ZHANAR YERALIYEVA	COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF DIFFERENT HAWTHORN SPECIES	18
IZMAGAMBETOVA R.K. KOZHAMKULOVA N.S. ORAZALIYEVA E.N	MODERN APPROACHES IN PEDAGOGY: THE USE OF TECHNOLOGIES AND LEADERSHIP IN EDUCATION	27
Pınar KUTLUAY	DAYLIGHT PERFORMANCES OF DIFFERENT SPACES IN AN EDUCATIONAL BUILDING	31
Ahmet ELNUR	MUSIC AND MYTH: SEMIOTIC ANALYSIS OF ARIA'S ALBUM COVERS AS AN EXPRESSION OF THE CULTURAL SHIFTS OF PERESTROIKA	33
Yılmaz KAVAL	AN ANALYSIS ON THE DIVERSITY OF FAIRY TALES AND TERMINOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF FOLKLORE	35
Aynur BƏDƏLOVA	THE INFLUENCE OF NATURE TO THE SPIRITUAL WORLD OF CHARACTERS IN LEO TOLSTOY'S NOVEL "ANNA KARENINA"	44
Meleyke MEMMEDOVA	TRADITIONAL PRACTICES IN NOWRUZ FESTIVAL: CUSTOMS, RITUALS, AND CULTURAL PERFORMANCES	49
Güler NURİYEVA	NEURODIDACTICS IN THE 21ST CENTURY: THE IMPACT OF KNOWLEDGE ABOUT THE BRAIN ON LEARNING APPROACHES	51
Sevinc KASIMOVA	THE TRADITIONAL STRUCTURE AND SOCIETAL FUNCTION OF THE NOWRUZ FESTIVAL IN AZERBAIJAN	53
Hasan YURDAKUL Oğuz Han ÖZTAY	COMMUNICATION PRACTICES AND SOCIAL IMPACTS OF TURKISH THINKERS: A META-ANALYSIS STUDY	55
Neşe ÖZKUM Mehmet BURUKANLI Nejat YUMUŞAK	DETECTION AND ANALYSIS OF DYSGRAPHIA USING DEEP LEARNING MODELS	57
AYGUN AHMADOVA	THE ROLE OF AZERBAIJAN LITERATURE IN CHILDREN'S LITERATURE	66
AYGUN AHMADOVA	THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980s)	76
BABAYEVA MALAHAT RAMİZ KIZI	RAY BRADBURY'S ARTISTIC WORLD	83

BABAYEVA MALAHAT RAMİZ KIZI	A MODERN APPROACH TO THE PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY IN ANAR'S HISTORICAL- CULTURAL TREATY "THE RIGHT TO LIFE"	87
Ulker BAHSIYEVA	ANALYSIS OF M.P. VAGIF'S CREATIVITY IN M. IBRAHIMOV'S RESEARCH	93
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	LANGUAGE AND THOUGHT	96
SEVINC VƏLIYEVA	DOĞAYLA İLGİLİ NEVRUZ BAYRAMI GELENEKLERİ VE ÇOCUKLARIN EKOLOJİK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ	98
ELMAN GULIYEV	LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI	100
Lale MUSAYEVA	USING DIGITAL RESOURCES IN DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION IN ELEMENTARY GRADES	107
Sultan ÇEÇEN Sultan TAŞCI	THE EFFECT OF REIKI APPLICATION ON PAIN INTENSITY AND QUALITY OF LIFE IN PATIENTS RECEIVING HEMODIALYSIS TREATMENT: A FOLLOW-UP AND EVALUATION STUDY OF FIRST LEVEL REIKI AND SECOND LEVEL REIKI APPLICATIONS	109
Barış AYDIN	MACHINE LEARNING FOR WILDFIRE PREDICTION: A SATELLITE IMAGE-BASED STUDY	111
Baha Hakkı DEMİRCİOĞLU Nejat YUMUŞAK	ADAPTATION OF ENVIRONMENTAL PERCEPTION AND ATTENTION MECHANISMS IN ADVERSE WEATHER CONDITIONS	119
YASMINA BISKRI OUDED DEHAS SOUMAYA KERSENA MOHAMMED BENZERARA ACHREF CHERIFI	DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO-COMPOSITE REINFORCED BY DATE KERNELS	124
João C.M. Santos Raul D.S.G. Campilho	PARAMETRIC ANALYSIS OF ADHESIVELY- BONDED SOLUTIONS FOR CANOEING APPLICATIONS	125
Guilherme J.C. Pinheiro Raul D.S.G. Campilho	SCARF ADHESIVE JOINT ANALYSIS USING THE EXTENDED FINITE ELEMENT METHOD	126
GUNEL HUMMƏTOVA (PƏNUYEVA) SALEH	"CİĞİRLAR" HEKAYƏSİNDƏ İDEYA MƏZMUNUNUN ÖZÜNƏMƏXSUS İFADƏ FORMASI	127
ARZU KƏRİMOVA	THE ROLE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN A MULTICULTURAL SOCIETY	128
ARZU KƏRİMOVA	IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS	131
Rəhilə HÜMMƏTOVA	SÖZÜN ƏKS-SIRA İLƏ DÜZÜLÜŞÜNÜN MƏTNALTI DÜZGÜNLÜYÜ	134

KONUL MƏMMƏDOVA	ŞAGİRDŁƏRDƏ FƏAL LÜĞƏT FONDUNUN YARADILMASI YOLLARI	138
SAHILA IBRAHIMOVA	EMERGING TRENDS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY	140
Fatimə Asif Qızı ALLAHVERDIYEVA	QƏRBİ AZƏRBAYCANIN NOVRUZ FOLKLOR VƏ ƏNƏNƏLƏRİ	142
SƏHLA SULEYMANOVA	NEVRUZ GELENEKLERİ ARACILIĞIYLA ÖĞRENCİLERDE ESTETİK EĞİTİMİN ŞEKİLLENDİRİLMƏSİ	145
ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	PRINCIPLES OF MULTICULTURALISM POLICY IN A DEMOCRATIC STATE	147
IRINA-ANA DROBOT	FREUDIAN PARAPRAXIS IN A SHORT STORY BY GRAHAM SWIFT, KEYS	150
IRINA-ANA DROBOT	THE PROCESS OF INDIVIDUATION IN RELIGION, TAOISM, AND ALCHEMY AS SEEN BY CARL JUNG	153
ANGELINA PUSPITA FRISKA	LOCAL WISDOM OF THE CHINESE COMMUNITY IN PONTIANAK: RITUALS FOR PROTECTION AND MISFORTUNE REJECTION	156
ELLBY ALLYSON MODUIN	SOARING ABOVE RANAU: A PARAGLIDING EXPERIENCE IN THE HIGHLANDS OF SABAH	157
STEVEN KEVIN WILSON ISAAC	DAYAK'S TATTOO	158
ATEMOVA GULZADA IBRAIMOVA AXULU UMIRBEKOVA RAKHIYA	AN EDUCATIONAL TOUR TO THE AKSU-ZHABAGLY STATE NATURE RESERVE "KERUEH TOUR"	159
Н.Аюпова А.Сабиханова	EMPATHIC FACETS OF QUALITY EDUCATION	163
ZHAZIRA DUISENBIYEVA	DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH ABILITIES BY USING INNOVATIVE METHODS IN BIOLOGY LESSONS	169
DERYA GÜRТАŞ DÜNDAR	TÜRKMENLERDE NEVRUZ ÖRNEĞİ: BEYDİLİ-BADILLI TÜRKMENLERİ	175
ALMAGAMBETOVA PATSHAGUL	ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS BASED ON INNOVATIVE TEACHING METHODS	186
YEDILBAYEVA ZHADYRA	CURRENTLY, THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION	190
AKBOTA IZBASSAR AUTAEVA AKBOTA	THE SPECIFICS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRESCHOOLERS WITH SPEECH DISORDERS	193

**EFFECT OF SALT ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF ROOT HAIRS IN
CEREAL CROPS**

**АСТЫҚ ТҰҚЫМДАСТАРДЫҢ ТАМЫР ТҮКТЕРІНІҢ ӨСУІ МЕН ДАМУЫНА
ТҰЗДЫҢ ӘСЕРІ**

*NAZGUL YERZHANQYZY¹, ZHANAT BUKHARBAYEVA²,
ROZA ATRAUBAYEVA³, ZHANAR YERALIYEVA⁴*

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Дүниежүзінде халық санының өсуі сапалы азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету мәселесін тудырады. Қазақстан Республикасының тұзданған топырақтарының жалпы аланы 93 млн га (жалпы пайдаланатын жер алаңының 43%) құрайды. Көптеген тұзды аймақтар табиғи әсерлер себебінен, яғни қуаң зоналарда ұзақ уақыт бойы тұздардың жиналуынан пайда болған [1]. Астық тұқымдастар (Poaceae) – елімізде ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқаратын өсімдіктер тобы. Олардың өнімділігі мен сапасы, әсіресе, тамыр жүйесінің дамуына тікелей байланысты. Тамыр түктері – өсімдіктің тамыр жүйесінің маңызды элементі, олар топырақтан су мен қоректік заттарды сіңіруге жауапты. Алайда, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығында тұзды топырақтардың кең таралуы, әсіресе, суармалы жерлерде, астық тұқымдастардың өнімділігіне теріс әсер етуде. Тұздың жоғары концентрациясы тамыр түктерінің дамуына кедергі келтіріп, өсімдіктердің физиологиялық және биохимиялық процестерінде өзгерістер туғызады. Сондықтан астық тұқымдастардың тұзды ортада тамыр түктерінің өсуі мен дамуының (түктердің ұзындығы, тығыздығы, тұзға төзімділік деңгейі және т.б.) өзгерістерін зерттеу өзекті мәселелер қатарынан орын алады.

Түйінді сөздер: зығыр, жүгері, тамыр жүйесі, тамыр түктері, астық тұқымдастар.

Abstract

The global population growth raises the issue of ensuring access to high-quality food products. In the Republic of Kazakhstan, the total area of saline soils amounts to 93 million hectares (43% of the total land area in use). Many saline areas have formed due to natural factors, particularly from prolonged salt accumulation in arid zones [1]. Cereal crops (Poaceae) play a crucial role in the country's agriculture. Their productivity and quality are directly linked to the development of their root systems. Root hairs are a vital component of a plant's root system, responsible for absorbing water and nutrients from the soil. However, the widespread occurrence of saline soils, especially in irrigated areas, negatively affects the productivity of cereal crops. High salt concentrations hinder the development of root hairs, causing changes in the physiological and biochemical processes of plants. Therefore, studying the changes in the growth and development of cereal crop root hairs in saline conditions (such as hair length, density, and salt tolerance level) remains a relevant scientific challenge.

Keywords: flax, maize, root system, root hairs, cereal crops.,

Кіріспе. Соңғы он жылда дәнді дақылдардағы тамыр түктерінің өсуіне және дамуына тұз стрессінің әсері туралы көптеген зерттеулер жүргізілді. Осы саладағы негізгі жұмыстар мысалы, Беволова А.А., Безгина Ю.А., Громова Н.В. (2011) «Ауыл шаруашылығы дақылдарының тұздануға төзімділігі және сортаң құрғаған қара топырақтардағы өнімділігі». Зерттеу егістік дақылдардың өсуі мен өнімділігіне топырақтың тұздылығы мен сілтілігінің әсерін зерттеуге арналған. Авторлар әртүрлі дақылдардың тұзға төзімділігіне көп сатылы диагностика мен салыстырмалы бағалау жүргізеді. [2]. Өсербаева Б.А., Бозшатаева Г.Т., Оспанова Г.С., Турабаева Г.Қ. (2015). «Астық тұқымдарының өнуіне әртүрлі тұз концентрацияларының әсері» Авторлар бидай, арпа және жүгері тұқымдарының өнуіне 3% және 10% NaCl ерітінділерінің әсерін зерттеп, зерттелетін дақылдар арасында арпаның тұзға төзімділігі жоғары екенін анықтады [3]. Соловьев Е.Д. (2023). «Ас тұзының жоғары концентрациясының өсімдіктердің өсуі мен дамуына әсері». Жобада тұздың жоғары концентрациясының өсімдіктердің физиологиялық процестеріне кері әсері зерттеліп, ауыл шаруашылығында тұзды ұтымды пайдаланудың маңыздылығы көрсетілген [4]. Кузнецова Т.В., Кузнецов В.В. (2014). «Морфологиялық сипаттамалардың өзгермелілігі негізінде жаздық бидайдың тұздануға реакциясын зерттеу.» Зерттеудің мақсаты әртүрлі диагностикалық әдістерді қолдана отырып, тұздылық жағдайында жаздық жұмсақ бидайдың өсу және даму ерекшеліктерін зерттеу [5]. Тұздың шамадан тыс мөлшері өсімдіктерде натрий мен хлорид иондарының жиналуына әкеледі, бұл өз кезегінде клеткалардың осмотикалық қысымын өзгертеді [6]. Тамыр түктерінің негізгі функциясы - ылғал мен қоректік заттарды сіңіру. Тұздың әсері бұл процесте кедергі туғызады. Мысалы, натрий иондарының жиналуы қоректік заттардың, әсіресе калий мен кальцийдің, ассимиляциясына кедергі келтіреді [7]. Соңғы жылдары белсенді генетикалық селекция арқылы тұзға төзімді өсімдіктерді алу жұмыстарын күшейту қажеттілігі туындап отыр, бұл ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқарады [8]. Тамыр жүйесінің тиімділігін арттыру, соның ішінде тамыр түктерінің құрылымын жақсарту тұз деңгейінің төмен көрінісін жеңуге көмектеседі. Нәтижесінде, бұл өсімдіктердің өнімділігін арттыруға әкеледі. Осындай шараларды жүзеге асыру тамыр система және қоректік заттардың алмасу процестерін оңтайландырады, нәтижесінде өсімдікке қажетті жағдайда өсіп-дамуына мүмкіндік береді [9].

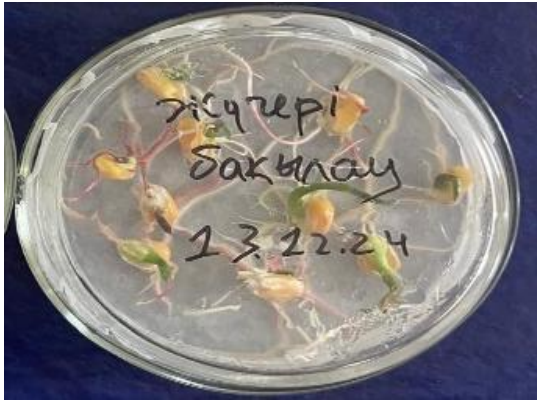
Зерттеу материалдары мен әдістері. Астық тұқымдастардың тамыр түктеріне тұздың әсерін бағалау үшін келесі әдістер қолданылды:

1. Астық тұқымдастарының өскіндерін алу. Жүгері тұқымдары (10 дана), натрий хлоридінің (1 %, 1,5%, 3%) , бақылау нұсқасы дистилденген суда (үш күндік), стерилді Петри табақшасына +22°C температурада өсірілді

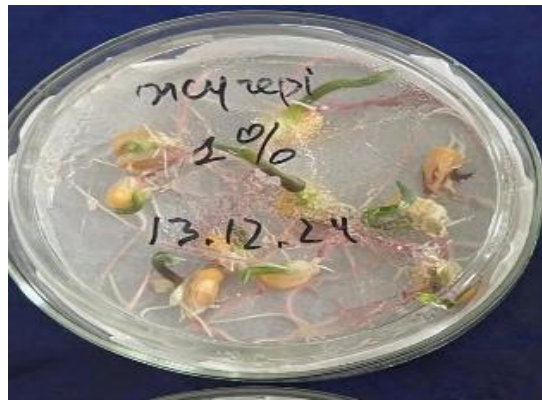
2. Морфологиялық талдау. Өсімдіктің салмағы, жерүсті бөлігінің ұзындығы, тамыр саны, негізгі тамыр ұзындығы және тамыр түктерінің ұзындығына талдау жұмыстары жүргізілді. Тамыр түктерінің ұзындығы объект-микрометр көмегімен анықталды. Тамырлардың суреттерін түсіріп, сандық талдау жүргізу.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу барысында мұндай эксперименттер тұздың уыттылығын, өсімдіктің физиологиялық және биохимиялық жауаптарын, сондай-ақ олардың метаболикалық деңгейіндегі өзгерістерді анықтауға мүмкіндік берді. Тамыр түктерінің морфологиялық көрсеткіштері мен функцияларын зерттеу барысында тұздың тамыр жүйесінің құрылымына теріс әсер ететіні және соның салдарынан өсімдіктердегі зат алмасу жолдарындағы кедергілердің көбейетіні анықталды. Жүгерінің бақылау

варианты мен тұзды ортада өсу көрсеткіштерін (1 %,1,5%, 3%) 1,2,3 -суреттерден көруге болады.

Бақылау

1% NaCl

Сурет 1. Сулы және тұзды ортада (1% NaCl) өсірілген үш күндік жүгері өскіндері

Бақылау

1,5% NaCl

Сурет 2. Сулы және тұзды ортада (1,5% NaCl) өсірілген үш күндік жүгері өскіндері

Бақылау

3% NaCl

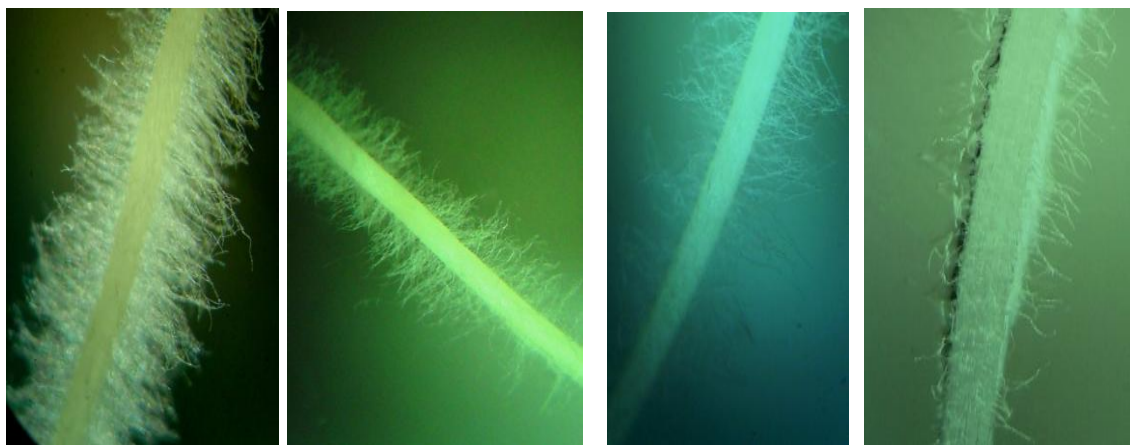
Сурет 3. Сулы және тұзды ортада (3% NaCl) өсірілген үш күндік жүгері өскіндері

Әсіресе, тұзды ортада өсімдік тамырларындағы биологиялық процестердің ерекшеліктері мен олардың өсімдіктің тіршілік етуіндегі рөлі жан-жақты талданды. Тұз стрессі нәтижесінде тамыр түктерінің жалпы өнімділігі де төмендейтіні мәлім болды. Зерттеу қорытындысы бойынша, тұздың астық тұқымдастардың тамыр түктерінің

дамуына және функцияларына теріс әсері, сондай-ақ, мұндай жағдайларда әртүрлі агрономиялық шараларды қолданудың қажеттілігі дәлелденді. Астық тұқымдастарды тұз стрессінен қорғау, су мен қоректік заттардың тиімділігі мен балансына ықпал ететін жаңа технологияларды ендіру - бұл бағытта болашақ зерттеулердің көпшілігінің өзекті мәселесі болып табылатыны анық.

Жүгерінің үшкүндік өскіндерінің тамыр түктерінің жалпы көрінісін морфологиялық талдау

Зерттеу нәтижесінде 3-күндік өскіндерінің тамыр түктері дамудың алғашқы кезеңдерінде бақылау нұсқасы зерттеу нұсқасымен (1 %, 1,5 %, 3 % NaCl) салыстырғанда ұзын және орналасу реті тығыз болды. Зерттеу нәтижелерін төменде келтірілген 1 -суреттен байқауға болады.

А

Б

В

Г

а -бақылау,

б-1 % NaCl,

в-1,5 % NaCl,

г-3 % NaCl,

Сурет 3 – Жүгерінің үшкүндік өскіндерінің тамыр түктерінің жалпы көрінісі

Жүгері өскінінің тамыр түктерінің морфометриялық белгілеріне тұздың әсерін анықтау

Үш күннен соң жүгері өскіндеріне өлшеу (өсімдіктің салмағы, жерүсті бөлігінің ұзындығы, тамыр саны, негізгі тамыр ұзындығы және тамыр түктерінің ұзындығы) және талдау жұмыстары жүргізілді. Тамыр түктерінің ұзындығы объект-микрометр көмегімен анықталды. Жүгерінің бақылау варианты мен тұзды ортада өсу көрсеткіштерін (1 %, 1,5%, 3%) бағалауды 1-суреттен, 1- кестеден, 1, 2- диаграммалардан көруге болады.

Кесте 1- Тұздың әсері кезіндегі жүгерінің өсу көрсеткіштерінің өзгеруі

Көрсеткіштер	Бақылау	1% NaCl	1.5% NaCl	3% NaCl
Өсімдіктің салмағы (г)	0.70 ±0,50	0.65±0,50	0.50±0,40	0.45±0,30
Жерүсті бөлігінің ұзындығы (см)	5.3 ±3,8	4.8 ± 3,5	3.7 ± 2,5	2.0 ± 0,5
Тамыр саны (дана)	4 ± 3	3 ± 2	3 ± 2	2 ± 1
Негізгі тамыр ұзындығы (см)	5.9±3,8	5.7±3,0	4.3±2,8	1.8±0,5

Жүгерінің үш күндік өскіндердің өсуіне тұздың әртүрлі концентрациялары тежеуші әсер берді. Тұзды ортада өскен жүгерінің салмағы (г) азайған, себебі тұз стрессі судың сіңуін қиындатады. Тұз концентрациясы жоғарылаған сайын сабақтардың өсуі баяулаған (см). Тұзды орта тамыр түзілуіне кері әсер берген, бірақ төмен концентрацияда әсері әлсіз болған. Тамырдың жалпы ұзындығы да тұздың әсерінен қысқарған. Тамыр түктерінің өсуі тұз концентрациясы артқан сайын төмендеген. Әсіресе, натрий хлоридінің ең жоғарғы 3% концентрациясы жүгері өскіндерінің морфометриялық параметрлеріне айтарлықтай дәрежеде әсер еткен. Тұзды стрес жағдайы тамыр түктерінің өсуін айтарлықтай тежеумен қатар, тамыр жүйесінің ылғалдылықты және қоректік заттарды сору мүмкіндігін төмендетеді. Салыстырмалы анализ нәтижесі, хлорлы тұздану жүгері өскіндерінің жер үсті және жер асты мүшелерінің өсуін қиындататындығын көрсетті. Тәжірибе барысында жүгерінің үш күндік өскінінің бақылау вариантымен салыстырғанда натрий хлоридінің 3% концентрациясында 40 пайызға дейін қысқарғаны анықталды. (диаграмма 1)

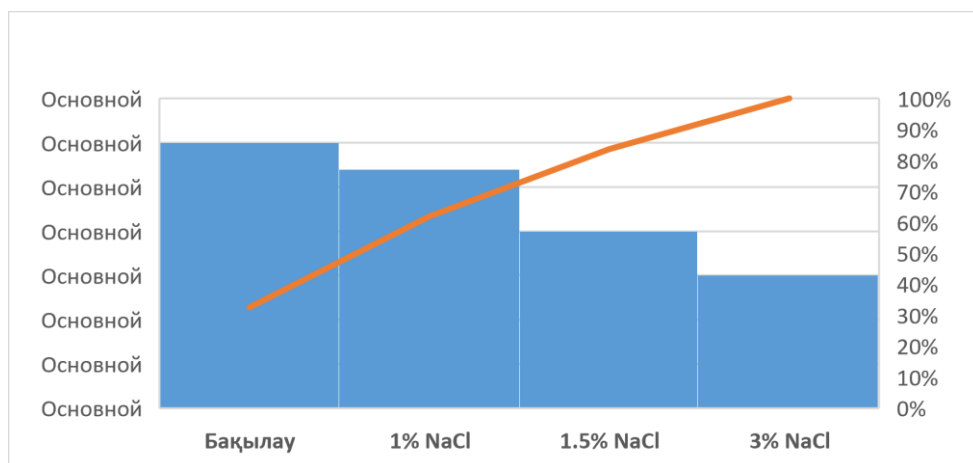

Диаграмма 1 – Тұздың әсері кезіндегі жүгерінің өсу көрсеткіштерінің өзгеруі

Тұздың жоғары концентрациясының жүгерінің тамыр түктері ұзындығына да кері әсерін 2-кестеден, 2-диаграмман көруге болады.

Кесте 2 Тұздың жоғары концентрациясының жүгерінің тамыр түктері ұзындығына да кері әсері

Көрсеткіштер	Бақылау	1% NaCl	1.5% NaCl	3% NaCl
Тамыр түктерінің ұзындығы (мм)	0.29± 0.22	0.27± 0.20	0.19± 0.17	0.11± 0.10

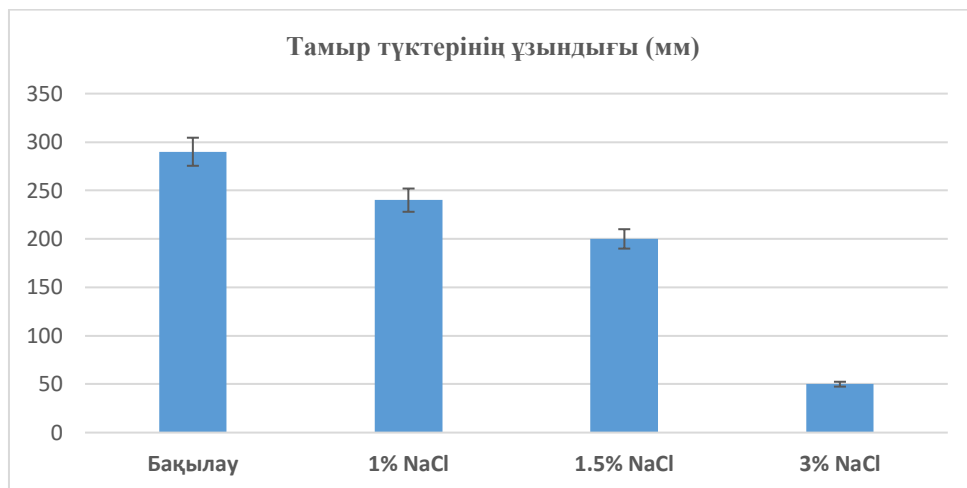

Диаграмма 2– Тамыр түктерінің ұзындығына (мм) натрий хлоридінің әсері

Жүргізілген морфометриялық салыстырмалы талдау нәтижесінде натрий хлоридінің әсерінен жүгері өскіндерінің жерүсті бөлігінің, өсімдік салмағының, негізгі тамыр ұзындығының, және тамыр түктері ұзындығының өсуі тежелгендігі анықталды. Астық тұқымдастарының тамыр түктерінің өсуі мен дамуына тұздың әсері зерттелгенде, тамыр жүйесінің құрылымы мен функциялары маңызды рөл атқарады. Тамыр аумағының тереңдігі мен ұзындығы, әсіресе тұзды ортада, өсімдіктердің сорғыштық қабілетіне тікелей әсер етеді. Астық дақылдарының тамырларының жіңішкеп, өсуі тұздың концентрациясы жоғарылаған сайын байқалды. Бұл жағдай тамырлардың физиологиялық белсенділігін төмендетеді, сонымен қатар, тамыр төсемдерінің жұмсаруы мен ыдырауына әкелуі мүмкін. Тұз стресі астық дақылдарының тамыр түктерінің экологиялық көрсеткіштерінде өзгерістер туындатады. Тұзды ортада өсімдіктердің тамыр түктерінің саны мен ұзындығының өзгеруі әсіресе маңызды, себебі осы факторлар қоректік заттардың сіңірілуіне, суды сіңіру механизміне және өсімдіктің жалпы өсуіне баға бере алады. Астық дақылдарының тамырларында байқалған құрылымдық өзгерістер, тұздың концентрациясына пропорционалды түрде арта түседі, бұл олардың қоректік заттарға қажеттілігін де мұндай ортада төмендетеді.

Қорытынды. Зерттеу барысында алынған деректер астық тұқымдастардың тамыр түктерінің өсуі мен дамуына тұздың әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Астық тұқымдастарының тамыр түктерінің өсуіне және дамуына тұздың әсері, ғасырлар бойы шаруашылықта кездесетін мәселелердің бірі болып табылады[10]. Көптеген дақылдар тұзды ортаға бейімделе алмайды, бұл үшін арнайы селекциялық жұмыстар мен агрономиялық стратегияларды қажет етеді[11]. Астық тұқымдастары, әсіресе, мал азығына және адам азығына арналған өнім ретінде кеңінен пайдаланылатындықтан, олардың тамыр жүйесінің қалыптасуы мен дамуына тұздың әсерін зерттеу маңызды[12]. Тұзды жағдайда өсетін өсімдіктердің тамырлық жүйесінде тамыр түктері дамиды, алайда тұз стресі бұл процесті айтарлықтай тежейді. Топырақтағы тұз концентрациясын тиімді басқару қиындықтары астық өнімділігіне теріс әсер етеді[13]. Тұз стресінің астық дақылдарының тамыр жүйесіне әсері тек өсімдіктердің физиологиясымен шектелмейді, сонымен бірге олардың агроэкологиялық тұрғыдан болашағына да ықпал етеді. Осындай фактілер өсімдіктердің сыртқы ортаға бейімделу механизмін тереңірек түсінуге ықпал етеді[14].

Зерттеу барысында натрий хлоридінің әсерінен жүгері және зығыр өскіндерінің жерүсті бөлігінің, өсімдік салмағының, негізгі тамыр ұзындығының және тамыр түктері

ұзындығының өсуінің тежелуі белгілі болды. Салыстымалы анализ тұзды стресс тамыр түктерінің өсуін төмендетумен қатар тамыр түктерінің дамуын мүлдем шектейтіндігін көрсетті. Сонымен қатар тұздың жоғары концентрациясының өсімдіктердің физиологиялық және биохимиялық процестеріне тигізетін теріс әсерлер болатындығы айқындалды. Тұздың әсері өсімдіктердің тамыр жүйесінің құрылымына, тамыр түктерінің саны мен ұзындығына, сондай-ақ олардың физиологиялық функцияларына: өсімдіктердің су мен қоректік заттарды сіңіру қабілетін төмендетіп, нәтижесінде, өсімдіктердің жалпы физиологиялық жағдайы нашарлайды, ол өсімдіктердің фотосинтез, тыныс алу, минералды заттардың алмасуы сияқты негізгі физиологиялық процестерінде айқын көрінеді және натрий иондарының тамыр жүйесіне жинақталуы натрий-калий насосының жұмысын бұзады, бұл процес нәтижесінде калий иондарының мөлшері төмендейді, ал калий - өсімдіктің өсуі мен дамуына қажетті элемент, бұл олардың өсуі мен дамуына теріс әсер етеді. Сондықтан тұздың әсерінен туындайтын стресс жағдайларына қарсы тұру шараларын зерттеу маңызды.

Ауыл шаруашылығында тұз стрессіне төзімді сорттарды өсіру, агротехникалық шараларды қолдану, топырақтың тұздануын төмендету үшін арнайы әдістерді енгізу сияқты тәсілдер ұсыну, ауыл шаруашылығы өнімділігін арттыруға және тұз стрессінің теріс әсерлерін азайтуға көмектеседі[15]. Болашақта жүргізілетін зерттеулерде тұз стрессінің әсерін азайту үшін генетикалық модификация, биотехнология және агрономиялық әдістерді, органикалық тыңайтқыштар мен биостимуляторларды пайдалану арқылы өсімдіктердің бейімделуін күшейтуді қолдану мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс[16]. Бұл бағытта ғылыми зерттеулердің нәтижелері ауыл шаруашылығында тұзға төзімді сорттарды шығару мен өсіруде маңызды рөл атқарады және бұл шаралар ауыл шаруашылығының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, азық-түлік қауіпсіздігін арттыруға және экологиялық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы мамандары мен биолог оқытушылар үшін пайдалы ақпарат болып табылады және болашақта жүргізілетін зерттеулердің негізі бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. А. К. Беисбекова, А. С. Ибраева Тұз және тұзды тағамды оңтайлы тұтыну аспектілері // Вестник Казахского Национального медицинского университета. 2017. №1.
2. Сакипова З.Б., Жетерова С.К., Майлина А.Б. Фармакогностическое исследование корней и корневищ *Patrinia intermedia* // Вестник Казахского Национального медицинского университета. 2016. №4.
3. Әшірбеков Мұхтар Жолдыбайұлы, Малицкая Наталья Владимировна, Аужанова Мария Асылханқызы, Хаймулдинова Алтынгүл Құмашқызы, Джумадилова Назым Мұратқазықызы солтүстік Қазақстандағы майлы зығырдың өнімділігі мен сапасына органикалық-минералды тыңайтқыштардың әсері // Почвоведение и агрохимия. 2023. №3.
4. Шимшиков Б. Е., Базарбаева Т. А., Ошановаг. А. Мақтаның өсу жылдамдығына әртүрлі тұздардың әсері // География и водные ресурсы. 2020. №4.
5. Медеубаев Р.М., Киреев Ад. Мацсарының тамыр жүйесінің дамуы топырақ 0ңдеу тәсілдеріне байланыстылығы // Почвоведение и агрохимия. 2011. №1.
6. Шимшиков Б. Е., Базарбаева Т. А., Ошановаг. А. Мақтаның өсу жылдамдығына әртүрлі тұздардың әсері // География и водные ресурсы. 2020.

7. Хозеева Екатерина Владимировна, Зимина Юлия Александровна, Срослова Галина Алексеевна Окислительный стресс растений: химия, физиология, способы защиты // Природные системы и ресурсы. 2020. №4.
8. Белоус Оксана Геннадьевна, Маляровская Валентина Ивановна Оценка адаптивности красивоцветущих растений к стресс-факторам субтропиков России // Бюллетень Государственного Никитского ботанического сада. 2016. №121.
9. Шевякова Н.И., Кузнецов В.В., Карпачевский Л.О. Причины и механизмы гибели зеленых насаждений при действии техногенных факторов городской среды и создание стресс-устойчивых фитоценозов1 // Лесной вестник / Forestry bulletin. 2000. №6
10. Курило Ю. А., Григорьев А. И., Донец Е. В. Биоэлектрическая реакция клеток высших растений к стресс-воздействиям // Омский научный вестник. 2011. №1 (104).
11. Токанова Саяна Саятовна, Беристенов Айдарбек Тайнигазынович Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің кадастрлық құнына әсер ететін факторларды зерттеу // Endless light in science. 2024. №сентябрь 13
12. Қазақстан республикасы жамбыл облысының ауыл шаруашылығын игеру жерлерінің деградациялануын бағалау // География и водные ресурсы. 2021. №4.
13. А.А. Шулимова, В.С. Сибиркина Развитие агробизнеса на сельских территориях // Деловой вестник предпринимателя. 2024. №2 (16).
14. О.Н. Долматова, Н.Л. Сысоев Анализ возможностей реализации фермерской продукции в торговых сетях // Естественно-гуманитарные исследования. 2024. №4 (54).
15. Нұржанұлы Өркен, Беристенов Айдарбек Тайнигазынович Қазақстан республикасы мен ресей федерациясының ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерінің кадастрлық құны: мақсаты мен міндеттері // Endless light in science. 2024. №сентябрь 13.
16. Кожамжарова А.С., Кожамжарова Л.С., Есимсеитова З.Б. Plants of the family Poaceae Barnhart anatomo– morphological peculiarities of structure // Вестник Казахского Национального медицинского университета. 2017. №3.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF DIFFERENT
HAWTHORN SPECIES**

**ӘР ТҮРЛІ ДОЛАНА ЖЕМІСТЕРІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН
САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

**AISHA KADYR¹, ZHANAT BUKHARBAYEVA²,
ROZA ATRAUBAYEVA³, ZHANAR YERALIYEVA⁴**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Медициналық жабайы өсімдіктер мен шөптер соңғы уақытта әлем бойынша үлкен қызығушылық тудыруда, себебі олар биоактивті қосылыстардың бай көздер болып табылады [1]. Долана (*Crataegus*) – Rosaceae тұқымдасына жататын дәрілік өсімдік, жемісі өзінің бай химиялық құрамы және емдік қасиеттерімен танымал. Долананың әртүрлі түрлерінің химиялық құрамы айтарлықтай өзгеруі мүмкін, бұл олардың экологиялық жағдайы, өсу ортасы және генетикалық ерекшеліктерімен байланысты [2]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері—15%. бірдей болды. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді және қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Долана жемістері медицинада, атап айтқанда дәрілік препараттарда қолдануға болатын пайдалы заттардың көп мөлшерімен сипатталды. Бұл зерттеу нәтижелері долана түрлерін фармацевтика мен тамақ өнеркәсібінде қолдану үшін маңызды.

Түйінді сөздер: долана, химиялық құрамы, флавоноидтар, жүрек-тамыр жүйесі, антиоксидант.

Abstract

Medicinal wild plants and herbs have recently attracted significant global interest, as they are rich sources of bioactive compounds [1]. Hawthorn (*Crataegus*) is a medicinal plant belonging to the Rosaceae family, with fruits renowned for their rich chemical composition and healing properties. The chemical composition of different hawthorn species can vary significantly, depending on environmental conditions, habitat, and genetic characteristics [2]. Research results showed that the moisture content of all three hawthorn samples was 15%. The lowest ash content was found in Altai hawthorn—16.88%, indicating a lower proportion of mineral substances, while it had the highest acidity level at 7.91%, suggesting a higher content of organic acids. The acidity levels of Doubtful and Blood-red hawthorn were the same—6.40%. The Blood-red hawthorn was found to be the richest in mineral substances, whereas the Altai hawthorn had the lowest mineral content. Hawthorn fruits are characterized by a high content of beneficial substances that can be used in medicine, particularly in pharmaceutical preparations. These research findings are significant for the use of hawthorn species in the pharmaceutical and food industries.

Keywords: hawthorn, chemical composition, flavonoids, cardiovascular system, antioxidant, anti-inflammatory.

Кіріспе. Долана – бұл биіктігі 3-5 м, сирек жағдайда 10-12 м-ге дейін жететін жапырақты ағаштар, көбінесе бірнеше діңді немесе бұта түрінде өседі. Діңі қоңыр немесе сұр түсті, қабығында бұдырлар, кейбір түрлерінде қабығынан ұсақ қабыршақтар кездеседі. Бұтақтары тығыз, түзу немесе сәл иілген, сирек жағдайда салбыраған болады; жас өркендері күлгін-қызыл түсті, жалаңаш немесе қалың түкті, кейде киіз тәрізді қабатпен қапталған. Өркендердің орталық бөлігі дөңгелек, жиегі тісті, түсі ашықтан бозғылт жасылға дейін өзгереді[3]. Жалпы долана жемістің құрамында флавоноидтар, процианидтер, сапониндер, таниндер, қанттар, органикалық қышқылдар, пектиндер және С, А, Е витаминдері, сондай-ақ кальций, магний, темір, калий сияқты маңызды микроэлементтер бар. Ғылыми зерттеулер долананың қан айналымын жақсартуға, жүрек жұмысын реттеуге және қан қысымын төмендетуге әсер ететінін көрсетеді[4]. Сонымен қатар, оның қабынуға қарсы және антиоксиданттық қасиеттері организмдегі бос радикалдарды бейтараптандыруға, қартаю процесін баяулатуға және түрлі созылмалы аурулардың алдын алуға мүмкіндік береді[5]. Долана жемісі халық медицинасында жүрек аурулары, гипертония және асқазан-ішек жолдары ауруларына қарсы тиімді табиғи құрал ретінде қолданылады [6]. Халық медицинасында долана жемістерін өтін қозуын төмендетуге, қан қысымын төмендетуге, құсуды тыныштандыруға, асқазан мен бауырды нығайтуға, созылмалы іш аурулары мен диареяны емдеуге пайдаланады. Сонымен қатар долана жемістерін шаршадан, мидың жұмысын жақсартуда, бас ауруынан, бас айналумен және бронхиалды астмадан емдік құрал ретінде пайдаланылады. Оның дәстүрлі қолданылуына сәйкес, және жалпы қауіпсіз (GRAS) деп танылғандықтан, Еуропалық дәрі-дәрмектер агенттігінің Шөптік дәрілер комитеті долананы «дәстүрлі шөптік дәрілік өнім» ретінде классификациялады[7]. Бұл жабайы өсімдік ғасырлар бойы дәстүрлі медицинада, шөп дәрісі және азықтық қоспа ретінде қолданылып келеді[8].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу объектісі. Зерттеу нысаны ретінде Алматы ботаникалық бақта өсетін долананың үш түрі таңдалды. Қан қызыл долана (*Crataegus sanguinea* Pall.), Алтай доланасы (*Crataegus altaica* (Loudon), Күмәнді долана (*Crataegus ambigua*). Оны 1-суреттен көруге болады.

А

В

С

А- Қан қызыл долана (*Crataegus sanguinea* Pall.), В- Алтай доланасы (*Crataegus altaica* (Loudon) С- Күмәнді долана (*Crataegus ambigua*)

Сурет 1-Әртүрлі долана жемістері

1. Долана жемісінің ылғалдылық мөлшерін анықтау әдісі.

Ылғалдылық мөлшерін анықтау үшін зерттелетін үлгідегі судың мөлшері өлшенеді. Бұл үшін ең жиі қолданылатын әдіс – кептіру әдісі, Бұл әдіс өнімнің бастапқы және кепкеннен кейінгі салмағын салыстыруға негізделген. Қажетті құралдардан мен материалдарға электрлік кептіргіш шкаф (қажет температураны бақылау үшін), аналитикалық таразы (жоғары дәлдікті өлшеу үшін), платина немесе алюминий ыдыс (таразыға бейімделген ыдыс), долана жемісінің үлгісі алынды. Алюминий ыдыст мұқият жуылды, кептіргіште шкафта (100–105 °С 1сағат) құрғатылды, салқындатқыш эксикаторда бөлме температурасына дейін суытылды. Ыдыстың бастапқы салмағы аналитикалық таразыда өлшенді Алдын ала ұсақталған долана жемісінен 10 грамм алынды. Үлгілер 100–105 °С кептіргіш шкафта (әр 1–2 сағат) өлшеу арқылы, массаның тұрақталғанын тексерілді, өлшемнің арасындағы айырмашылық 0.001,г жеткенде кептіру аяқталды. Қорытынды массаны өлшеу: кептірілген үлгінің массасын аналитикалық таразымен өлшенді (m_2). Ылғалдылық мөлшері төмендегі формуламен есептелді.

$$W = \frac{m_1 - m_2}{m_1 - m_0} \times 100 \%$$

Мұндағы:

m_0 – бос ыдыстың массасы (г).

m_1 – кептіру алдында үлгі мен ыдыстың жалпы массасы (г).

m_2 – кептіруден кейінгі үлгі мен ыдыстың жалпы массасы (г).

Долана жемістертерінің ылғалдылығын анықтау нәтижелері

Алдымен формулаға сәйкес әр үлгінің ылғалдылық мөлшерін есептедік

1. Алтай доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 \text{ (ыдыстың массасы)} = 14.8 \text{ г}$$

$$m_1 \text{ (ыдыс пен шикізаттың жалпы массасы)} = 24.8 \text{ г (14.8 г + 10 г)}$$

$$m_2 \text{ (кептіруден кейінгі масса)} = 23.3 \text{ г (шамамен 1.5 г су буланып кеткен деп аламыз)}$$

$$W = \frac{24.8 - 23.3}{24.8 - 14.8} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

2. Күмәнді доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 = 19.4 \text{ г}$$

$$m_1 = 29.4 \text{ г}$$

$$m_2 = 27.9 \text{ г}$$

$$W = \frac{29.4 - 27.9}{29.4 - 19.4} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

3. Қан қызыл доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 = 20.3 \text{ г}$$

$$m_1 = 30.3 \text{ г}$$

$$m_2 = 28.8 \text{ г}$$

$$W = \frac{30.3 - 28.8}{30.3 - 20.3} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

Сурет 2- Долана жемісінің ылғалдылығын анықтау

Кесте 1- -Шикізаттың ылғалдылығын анықтау

Долана атауы	Долана массасы, m (г)	Тигель массасы, m ₀ (г)	Өлшеу (г)	2-ші өлшеу (г)	3-ші өлшеу (г)	Кептіруден кейінгі масса, m ₂ (г)	Ылғалдылық, %
Алтай	10	14.8	24.8	23.5	23.3	23.3	15%
Күмәнді	10	19.4	29.4	28.0	27.9	27.9	15%
Қан қызыл	10	20.3	30.3	29.0	28.8	28.8	15%

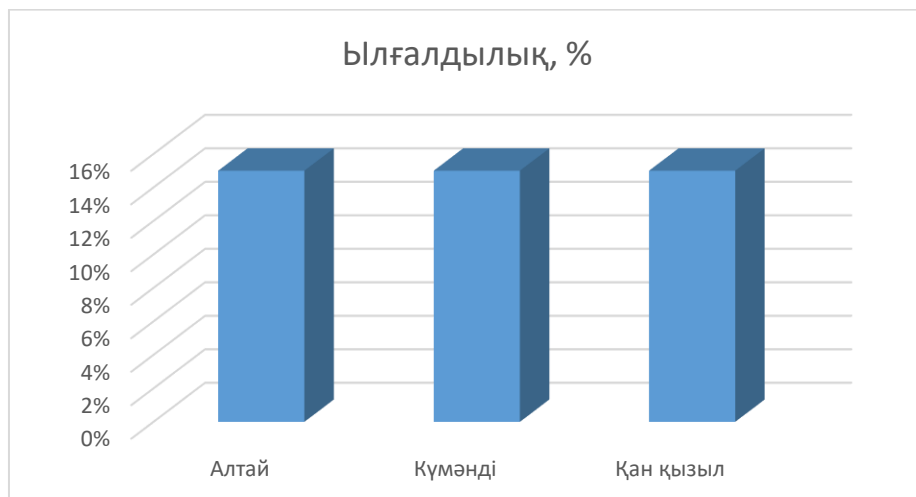

Диаграмма 1- Барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері

Зерттеу нәтижесінде барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері бірдей болып шықты — 15%.

2. Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау әдісі.

Бұл әдіс органикалық шикізатты жағу нәтижесінде түзілген минералдық заттарды анықтау арқылы күлдің массалық үлесін есептеуге негізделген. Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау үшін стандартты әдістемені қолданылды. Бұл әдіс органикалық емес заттардың (минералдардың) мөлшерін анықтау үшін жемісті жандыру арқылы күлге айналдыруға негізделген. Материалды дайындау үшін жемістер мұқият жуып, кептіріп ұсақталды. Пеш (муфельді пеш), таразы (жоғары дәлдіктегі), фарфор тигельдері, экстракциялық құралдар (қысқыштар) қолданылды. Құрғақ тигельді жуып, кептіріп, салмағын дәл өлшенді (W1). Тигельге белгілі мөлшерде үлгі салып, жалпы салмағын өлшенді. (W2). Тигельді муфельді пешке салып, алдымен 100-105°C температурада 2-3 сағат кептіруден кейін, 500-600°C дейін, 4-6 сағат аралығында жандырылды. Барлық органикалық заттар толығымен жанып біткенше жандыру жалғастырады. Содан кейін салқындату және өлшеу жұмыстары жүргізілді. Тигель мен қалған күлдің салмағын өлшенді (W3).

Есептеу: Жалпы күл мөлшері (%) формула бойынша есептеледі:

$$\text{Күл \%} = \frac{W3 - W1}{W2 - W1} \times 100$$

Мұндағы:

W1: бос тигельдің салмағы

W2: тигель + бастапқы үлгінің салмағы

W3: тигель + жанғаннан кейінгі күлдің салмағы

Есептелген күл мөлшері долана жемісіндегі минералды заттардың жалпы үлесін көрсетеді. Зерттеу нәтижелерін 2-кестеден, 3-суреттен, 2-диаграммадан көруге болады

Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау нәтижелері

Кесте 2- Шикізат күлін анықтау бойынша тәжірибе нәтижелері.

Долана атауы	Долана массасы, m (г)	Тигель мен долана массасы m ₀ (г)	Тигель массасы, г	тигель + жанғаннан кейінгі салмағы күлдің, г	Күл массасы, г	Күл мөлшері, %
Алтай	15	51,7	36,3	38,9	2,6	16,88
Күмәнді	15	51,9	36,9	41,6	4,7	31,33
Қан қызыл	15	35,4	20,5	25,8	5,3	35,57

Нәтижелерді дұрыс есептеп, қорытынды жасау үшін алдымен формула бойынша есептеулердің дұрыстығын тексеріп, кейін қорытынды жасалды. Формула бойынша күл мөлшері (%)

Алтай доланасы

$$W1 = 36.3 \text{ г}$$

$$W2 = 51.7 \text{ г}$$

$$W3 = 38.9 \text{ г}$$

$$\text{Күл \%} = \frac{(51.7-36.3)}{(38.9-36.3)} \times 100 = 15.4 \times \frac{100}{2.6} \approx 16.88\%$$

Күмәнді доланасы

$$W1 = 36.9 \text{ г}$$

$$W2 = 51.9 \text{ г}$$

$$W3 = 41.6 \text{ г}$$

$$\text{Күл \%} = \frac{(41.6-36.9)}{(51.9-36.9)} \times 100 = 4.7 \times \frac{100}{15} \approx 31.33\%$$

Қан қызыл доланасы

$$W1 = 20.5 \text{ г}$$

$$W2 = 35.4 \text{ г}$$

$$W3 = 25.8 \text{ г}$$

$$\text{Күл \%} = \frac{(25.8-20.5)}{(35.4-20.5)} \times 100 = 5.3 \times \frac{100}{14.9} \approx 35.57\%$$

Сурет 3- Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау

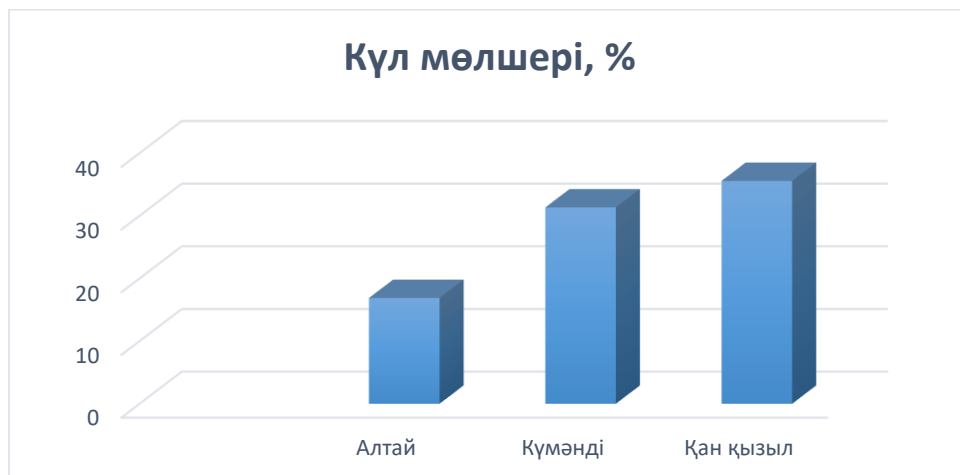

Диаграмма 2- Долана жемістеріндегі күл мөлшері

Зерттеу нәтижелері бойынша ең жоғары күл мөлшері Қан қызыл доланасында - 35.57%. Бұл оның құрамында минералдық заттардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді доланасында минерал мөлшері орташа деңгейде – 31.33%. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді. Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Бұл мәліметтер долана жемістерінің тағамдық және емдік қасиеттерін бағалау үшін маңызды.

3. Долана жемісінің жалпы қышқылдық құрамын анықтау әдісі.

Долана жемісіндегі қышқылдық құрамын анықтау үшін химиялық талдауға немесе заманауи аспаптық әдістерге негізделген титриметриялық әдіс қолданылады. Бұл әдіс доланадағы барлық органикалық қышқылдардың жиынтық мөлшерін анықтайды. Натрий гидроксиді (NaOH) ерітіндісі (0.1 М), метилоранж индикаторы (метилоранж қышқылдық ортада - қызыл, бейтарап ортада - қызыл-сары, сілтілік ортада - көк түсті келеді), долана жемісі, титрлеу бюреткасы, сүзгі қағазы қолданылды. Сынама дайындау үшін долана жемістері жақсылап езілді, алынған массадан шырын сығып алынды, сүзілді. Титрлеу үшін шырынның белгілі көлемін (10 мл) алып, оған 2-3 тамшы фенолфталеин қосылды. Бюреткадағы NaOH ерітіндісін біртіндеп қосу арқылы ерітіндінің түсі тұрақты әлсіз қызғылт болғанша араластырылды. Қышқылдық келесі формула бойынша есептелді.

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{V(\text{NaOH}) \cdot C(\text{NaOH}) \cdot M}{V_{\text{шырын}}}$$

Мұндағы:

$V(\text{NaOH})$ — жұмсалған NaOH ерітіндісінің көлемі (мл).

$C(\text{NaOH})$ — NaOH ерітіндісінің концентрациясы (моль/л).

M — алма немесе лимон қышқылының молярлық массасы (г/моль).

$V_{\text{шырын}}$ — шырын көлемі (мл).

Долана жемістерінің жалпы қышқылдық құрамын анықтау нәтижесі Алдымен берілген формула бойынша қышқылдық есептелді: Зерттеу нәтижелерін 3 -кестеден көруге болады.

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{V_{(\text{NaOH})} \cdot C_{(\text{NaOH})} \cdot M}{V_{\text{шырын}}}$$

Мұндағы:

$V_{(\text{NaOH})}$ — жұмсалған NaOH ерітіндісінің көлемі (мл)

$C_{(\text{NaOH})}$ — NaOH ерітіндісінің концентрациясы (моль/л) = 0.1 M

M — алма қышқылы үшін 134.09 г/моль немесе лимон қышқылы үшін 192.12 г/моль

$V_{\text{шырын}}$ — шырын көлемі (мл). Егер нақты қышқыл түрі белгісіз болса, әдетте доланада лимон қышқылы басым болады, сол себепті 192.12 г/моль мәнін қолданық

Алтай доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 7 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 17 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{7 \times 0.1 \times 192.12}{17} = \frac{134.484}{17} \approx 7.91\%$$

Күмәнді доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 5 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 15 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{5 \times 0.1 \times 192.12}{15} = \frac{96.06}{15} \approx 6.40\%$$

Қан қызыл доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 5 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 15 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{5 \times 0.1 \times 192.12}{15} = \frac{96.06}{15} \approx 6.40\%$$

Кесте 3 - Долана жемістерінің жалпы қышқылдық құрамы

Долана түрі	Долана жемісі масса m, г	Титрант мөлшері, V (мл)	Дайындалған ерітіндінің көлемі, V1, мл	Фильтрат көлемі, V2 (мл)	Қышқылдық мөлшері, %
Алтай	20	7	10	17	7.91%
Күмәнді	30	5	10	15	6.40%
Қан қызыл	25	5	10	15	6.40%

Зерттеу нәтижелерінен Алтай доланасының қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Бұл мәліметтер доланалардың қышқылдық қасиеттері мен дәмдік сапасын бағалау үшін маңызды. Алтай доланасы қышқылдығы жоғары болғандықтан, тағамдық өнімдерде немесе дәрілік мақсаттарда қолдануға қолайлы болуы мүмкін. Бұл зерттеу нәтижелері долана жемісін тағам өнеркәсібінде немесе фармацевтикалық өнімдерде қолдану мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Долана жемістерінің қышқылдық деңгейі олардың тағамдық және дәрілік қасиеттерін бағалауда маңызды көрсеткіш болып табылады. Алтай доланасының жоғары қышқылдық мөлшері оның пайдалы биологиялық белсенді қосылыстарға бай екенін көрсетеді.

Қорытынды. Сонымен зерттеу нәтижелері көрсеткендей, барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері— 15%. бірдей болды. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді және қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Долана жемістері медицинада, атап айтқанда дәрілік препараттарда қолдануға болатын пайдалы заттардың көп мөлшерімен сипатталды. Бұл зерттеу нәтижелері долана түрлерін фармацевтика мен тамақ өнеркәсібінде қолдану үшін маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Губанов И. А., Кисель Ренва К. В., Новиков В. С. Орталық Ресейдің иллюстрацияланған өсімдік детерминанты. 2 Том: Ангиоспермдер (қосжарнақтылар: бөлек жапырақты). М.: КМК ғылыми басылымдары, технологиялық зерттеулер, 2013. - 665 Б.

2. Борзенкова Р. А., Храмова Е. В. Өсімдіктер физиологиясы мен биохимиясы бойынша үлкен арнайы практикумның зертханалық сабақтарына Нұсқаулық. Екатеринбург: Орал баспасы.ун-та, 2006. – 26 б.

3. Сантини, А.; Новеллино, Е. Нутрацевтика: Дәрі-дәрмектерді қолданар алдында диетадан тыс. *Curr. Bioact. Compr.* 2014, 10, 1–12.

4. Durazzo, A. Алынатын және алынбайтын полифенолдар: жалпы шолу. Кітапта алынбайтын полифенолдар мен каротиноидтар: адамның тамақтануы мен денсаулығындағы маңызы; Саура-Калихто, Ф., Перес-Хименес, Х., ред.; Химия Корольдік қоғамы: Лондон, Ұлыбритания, 2018; 37-45 ББ.

5. Дуразцо, А.; Лукарини, М.; Кифер, Дж.; Махесар, с.а. дәрі-дәрмектердегі, тағамдық қоспалар және қоректік заттар *J. Spectrosc.* 2020

6. Дуразцо, А.; Лукарини, М. Биоактивті заттарды зерттеудегі ғылым мен инновацияның қазіргі жағдайы және оларды денсаулық пен ауруларға қолдану. *Front. Nutr.* 2019, 6, 178.

7. Сантини, А.; Новеллино, Е.; Армини, в.; Ритиени, А. Дайын терапевтік өнімдердің қазіргі жағдайы: тағамға қоректік заттарды қосуға арналған құрал. *Food Chem.* 2013, 140, 843–849.

8. Durazzo, A.; Lucarini, M.; Novellino, E.; Souto, E. B.; Daliu, P.; Santini, A. *Abelmoschus esculentus* (L.): Тұрақты сауықтыру қолданбалары үшін диабетке қарсы әсерге баса назар аударатын, биоактивті компоненттердің пайдалы қасиеттерін зерттеу. *Molecules* 2019, 24, 38.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF DIFFERENT
HAWTHORN SPECIES**

**ӘР ТҮРЛІ ДОЛАНА ЖЕМІСТЕРІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН
САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

**AISHA KADYR¹, ZHANAT BUKHARBAYEVA²,
ROZA ATRAUBAYEVA³, ZHANAR YERALIYEVA⁴**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Медициналық жабайы өсімдіктер мен шөптер соңғы уақытта әлем бойынша үлкен қызығушылық тудыруда, себебі олар биоактивті қосылыстардың бай көздер болып табылады [1]. Долана (*Crataegus*) – Rosaceae тұқымдасына жататын дәрілік өсімдік, жемісі өзінің бай химиялық құрамы және емдік қасиеттерімен танымал. Долананың әртүрлі түрлерінің химиялық құрамы айтарлықтай өзгеруі мүмкін, бұл олардың экологиялық жағдайы, өсу ортасы және генетикалық ерекшеліктерімен байланысты [2]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері—15%. бірдей болды. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді және қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Долана жемістері медицинада, атап айтқанда дәрілік препараттарда қолдануға болатын пайдалы заттардың көп мөлшерімен сипатталды. Бұл зерттеу нәтижелері долана түрлерін фармацевтика мен тамақ өнеркәсібінде қолдану үшін маңызды.

Түйінді сөздер: долана, химиялық құрамы, флавоноидтар, жүрек-тамыр жүйесі, антиоксидант.

Abstract

Medicinal wild plants and herbs have recently attracted significant global interest, as they are rich sources of bioactive compounds [1]. Hawthorn (*Crataegus*) is a medicinal plant belonging to the Rosaceae family, with fruits renowned for their rich chemical composition and healing properties. The chemical composition of different hawthorn species can vary significantly, depending on environmental conditions, habitat, and genetic characteristics [2]. Research results showed that the moisture content of all three hawthorn samples was 15%. The lowest ash content was found in Altai hawthorn—16.88%, indicating a lower proportion of mineral substances, while it had the highest acidity level at 7.91%, suggesting a higher content of organic acids. The acidity levels of Doubtful and Blood-red hawthorn were the same—6.40%. The Blood-red hawthorn was found to be the richest in mineral substances, whereas the Altai hawthorn had the lowest mineral content. Hawthorn fruits are characterized by a high content of beneficial substances that can be used in medicine, particularly in pharmaceutical preparations. These research findings are significant for the use of hawthorn species in the pharmaceutical and food industries.

Keywords: hawthorn, chemical composition, flavonoids, cardiovascular system, antioxidant, anti-inflammatory.

Кіріспе. Долана – бұл биіктігі 3-5 м, сирек жағдайда 10-12 м-ге дейін жететін жапырақты ағаштар, көбінесе бірнеше діңді немесе бұта түрінде өседі. Діңі қоңыр немесе сұр түсті, қабығында бұдырлар, кейбір түрлерінде қабығынан ұсақ қабыршақтар кездеседі. Бұтақтары тығыз, түзу немесе сәл иілген, сирек жағдайда салбыраған болады; жас өркендері күлгін-қызыл түсті, жалаңаш немесе қалың түкті, кейде киіз тәрізді қабатпен қапталған. Өркендердің орталық бөлігі дөңгелек, жиегі тісті, түсі ашықтан бозғылт жасылға дейін өзгереді[3]. Жалпы долана жемістің құрамында флавоноидтар, процианидтер, сапониндер, таниндер, қанттар, органикалық қышқылдар, пектиндер және С, А, Е витаминдері, сондай-ақ кальций, магний, темір, калий сияқты маңызды микроэлементтер бар. Ғылыми зерттеулер долананың қан айналымын жақсартуға, жүрек жұмысын реттеуге және қан қысымын төмендетуге әсер ететінін көрсетеді[4]. Сонымен қатар, оның қабынуға қарсы және антиоксиданттық қасиеттері организмдегі бос радикалдарды бейтараптандыруға, қартаю процесін баяулатуға және түрлі созылмалы аурулардың алдын алуға мүмкіндік береді[5]. Долана жемісі халық медицинасында жүрек аурулары, гипертония және асқазан-ішек жолдары ауруларына қарсы тиімді табиғи құрал ретінде қолданылады [6]. Халық медицинасында долана жемістерін өтін қозуын төмендетуге, қан қысымын төмендетуге, құсуды тыныштандыруға, асқазан мен бауырды нығайтуға, созылмалы іш аурулары мен диареяны емдеуге пайдаланады. Сонымен қатар долана жемістерін шаршаудан, мидың жұмысын жақсартуда, бас ауруынан, бас айналумен және бронхиалды астмадан емдік құрал ретінде пайдаланылады. Оның дәстүрлі қолданылуына сәйкес, және жалпы қауіпсіз (GRAS) деп танылғандықтан, Еуропалық дәрі-дәрмектер агенттігінің Шөптік дәрілер комитеті долананы «дәстүрлі шөптік дәрілік өнім» ретінде классификациялады[7]. Бұл жабайы өсімдік ғасырлар бойы дәстүрлі медицинада, шөп дәрісі және азықтық қоспа ретінде қолданылып келеді[8].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу объектісі. Зерттеу нысаны ретінде Алматы ботаникалық бақта өсетін долананың үш түрі таңдалды. Қан қызыл долана (*Crataegus sanguinea* Pall.), Алтай доланасы (*Crataegus altaica* (Loudon), Күмәнді долана (*Crataegus ambigua*). Оны 1-суреттен көруге болады.

A

B

C

A- Қан қызыл долана (*Crataegus sanguinea* Pall.), B- Алтай доланасы (*Crataegus altaica* (Loudon) C- Күмәнді долана (*Crataegus ambigua*)

Сурет 1-Әртүрлі долана жемістері

1. Долана жемісінің ылғалдылық мөлшерін анықтау әдісі.

Ылғалдылық мөлшерін анықтау үшін зерттелетін үлгідегі судың мөлшері өлшенеді. Бұл үшін ең жиі қолданылатын әдіс – кептіру әдісі, Бұл әдіс өнімнің бастапқы және кепкеннен кейінгі салмағын салыстыруға негізделген. Қажетті құралдардан мен материалдарға электрлік кептіргіш шкаф (қажет температураны бақылау үшін), аналитикалық таразы (жоғары дәлдікті өлшеу үшін), платина немесе алюминий ыдыс (таразыға бейімделген ыдыс), долана жемісінің үлгісі алынды. Алюминий ыдыст мұқият жуылды, кептіргіште шкафта (100–105 °С 1сағат) құрғатылды, салқындатқыш эксикаторда бөлме температурасына дейін суытылды. Ыдыстың бастапқы салмағы аналитикалық таразыда өлшенді Алдын ала ұсақталған долана жемісінен 10 грамм алынды. Үлгілер 100–105 °С кептіргіш шкафта (әр 1–2 сағат) өлшеу арқылы, массаның тұрақталғанын тексерілді, өлшемнің арасындағы айырмашылық 0.001,г жеткенде кептіру аяқталды. Қорытынды массаны өлшеу: кептірілген үлгінің массасын аналитикалық таразымен өлшенді (m_2). Ылғалдылық мөлшері төмендегі формуламен есептелді.

$$W = \frac{m_1 - m_2}{m_1 - m_0} \times 100 \%$$

Мұндағы:

m_0 – бос ыдыстың массасы (г).

m_1 – кептіру алдында үлгі мен ыдыстың жалпы массасы (г).

m_2 – кептіруден кейінгі үлгі мен ыдыстың жалпы массасы (г).

Долана жемістертерінің ылғалдылығын анықтау нәтижелері

Алдымен формулаға сәйкес әр үлгінің ылғалдылық мөлшерін есептедік

1. Алтай доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 \text{ (ыдыстың массасы)} = 14.8 \text{ г}$$

$$m_1 \text{ (ыдыс пен шикізаттың жалпы массасы)} = 24.8 \text{ г (14.8 г + 10 г)}$$

$$m_2 \text{ (кептіруден кейінгі масса)} = 23.3 \text{ г (шамамен 1.5 г су буланып кеткен деп аламыз)}$$

$$W = \frac{24.8 - 23.3}{24.8 - 14.8} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

2. Күмәнді доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 = 19.4 \text{ г}$$

$$m_1 = 29.4 \text{ г}$$

$$m_2 = 27.9 \text{ г}$$

$$W = \frac{29.4 - 27.9}{29.4 - 19.4} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

3. Қан қызыл доланасы

Берілген мәліметтер:

$$m_0 = 20.3 \text{ г}$$

$$m_1 = 30.3 \text{ г}$$

$$m_2 = 28.8 \text{ г}$$

$$W = \frac{30.3 - 28.8}{30.3 - 20.3} \times 100\% = 1.510 \times 100\% = 15\%$$

Сурет 2- Долана жемісінің ылғалдылығын анықтау

Кесте 1- -Шикізаттың ылғалдылығын анықтау

Долана атауы	Долана массасы, m (г)	Тигель массасы, m ₀ (г)	Өлшеу (г)	2-ші өлшеу (г)	3-ші өлшеу (г)	Кептіруден кейінгі масса, m ₂ (г)	Ылғалдылық, %
Алтай	10	14.8	24.8	23.5	23.3	23.3	15%
Күмәнді	10	19.4	29.4	28.0	27.9	27.9	15%
Қан қызыл	10	20.3	30.3	29.0	28.8	28.8	15%

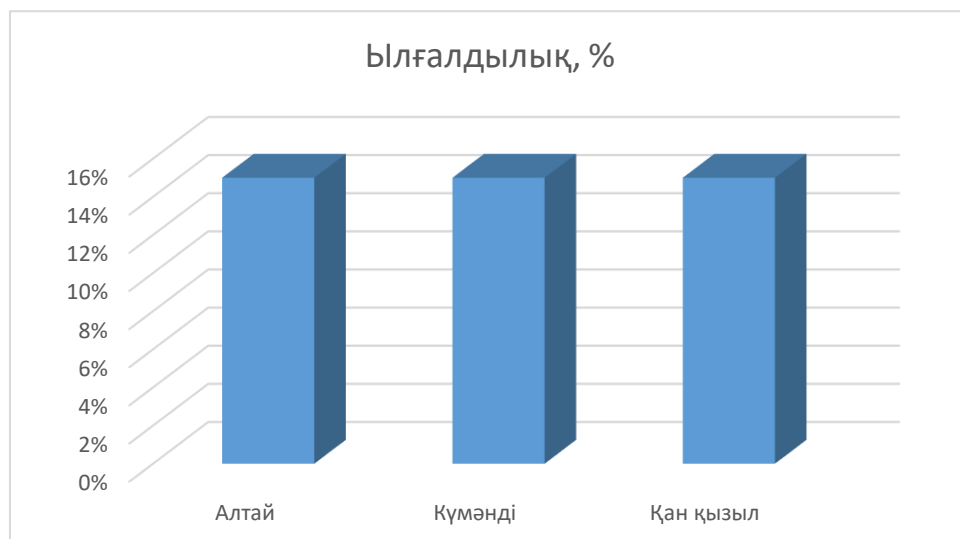

Диаграмма 1- Барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері

Зерттеу нәтижесінде барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері бірдей болып шықты — 15%.

2. Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау әдісі.

Бұл әдіс органикалық шикізатты жағу нәтижесінде түзілген минералдық заттарды анықтау арқылы күлдің массалық үлесін есептеуге негізделген. Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау үшін стандартты әдістемені қолданылды. Бұл әдіс органикалық емес заттардың (минералдардың) мөлшерін анықтау үшін жемісті жандыру арқылы күлге айналдыруға негізделген. Материалды дайындау үшін жемістер мұқият жуып, кептіріп ұсақталды. Пеш (муфельді пеш), таразы (жоғары дәлдіктегі), фарфор тигельдері, экстракциялық құралдар (қысқыштар) қолданылды. Құрғақ тигельді жуып, кептіріп, салмағын дәл өлшенді (W1). Тигельге белгілі мөлшерде үлгі салып, жалпы салмағын өлшенді. (W2). Тигельді муфельді пешке салып, алдымен 100-105°C температурада 2-3 сағат кептіруден кейін, 500-600°C дейін, 4-6 сағат аралығында жандырылды. Барлық органикалық заттар толығымен жанып біткенше жандыру жалғастырады. Содан кейін салқындату және өлшеу жұмыстары жүргізілді. Тигель мен қалған күлдің салмағын өлшенді (W3).

Есептеу: Жалпы күл мөлшері (%) формула бойынша есептеледі:

$$\text{Күл \%} = \frac{W3 - W1}{W2 - W1} \times 100$$

Мұндағы:

W1: бос тигельдің салмағы

W2: тигель + бастапқы үлгінің салмағы

W3: тигель + жанғаннан кейінгі күлдің салмағы

Есептелген күл мөлшері долана жемісіндегі минералды заттардың жалпы үлесін көрсетеді. Зерттеу нәтижелерін 2 - кестеден, 3- суреттен, 2- диаграммадан көруге болады

Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау нәтижелері

Кесте 2- Шикізат күлін анықтау бойынша тәжірибе нәтижелері.

Долана атауы	Долана массасы, m (г)	Тигель мен долана массасы, m ₀ (г)	Тигель массасы, г	тигель + жанғаннан кейінгі күлдің салмағы	Күл массасы, m, г	Күл мөлшері, %
Алтай	15	51,7	36,3	38,9	2,6	16,88
Күмәнді	15	51,9	36,9	41,6	4,7	31,33
Қан қызыл	15	35,4	20,5	25,8	5,3	35,57

Нәтижелерді дұрыс есептеп, қорытынды жасау үшін алдымен формула бойынша есептеулердің дұрыстығын тексеріп, кейін қорытынды жасалды. Формула бойынша күл мөлшері (%)

Алтай доланасы

$$W1 = 36.3 \text{ г}$$

$$W2 = 51.7 \text{ г}$$

$$W3 = 38.9 \text{ г}$$

$$K_{\text{Үл}} \% = \frac{(51.7-36.3)}{(38.9-36.3)} \times 100 = \frac{15.4}{2.6} \times 100 \approx 16.88\%$$

Күмәнді доланасы

$$W1 = 36.9 \text{ г}$$

$$W2 = 51.9 \text{ г}$$

$$W3 = 41.6 \text{ г}$$

$$K_{\text{Үл}} \% = \frac{(41.6-36.9)}{(51.9-36.9)} \times 100 = \frac{4.7}{15} \times 100 \approx 31.33\%$$

Қан қызыл доланасы

$$W1 = 20.5 \text{ г}$$

$$W2 = 35.4 \text{ г}$$

$$W3 = 25.8 \text{ г}$$

$$K_{\text{Үл}} \% = \frac{(25.8-20.5)}{(35.4-20.5)} \times 100 = \frac{5.3}{14.9} \times 100 \approx 31.33\%$$

Сурет 3- Долана жемісіндегі жалпы күл мөлшерін анықтау

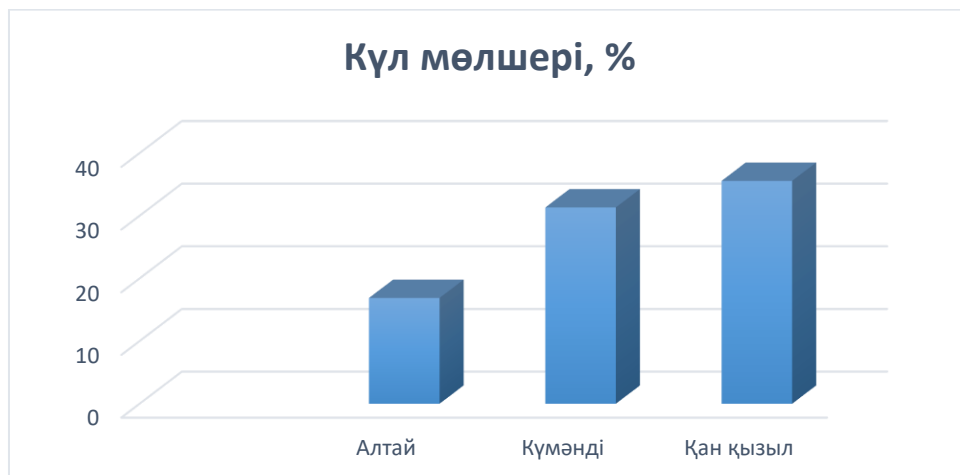

Диаграмма 2- Долана жемістеріндегі күл мөлшері

Зерттеу нәтижелері бойынша ең жоғары күл мөлшері Қан қызыл доланасында - 35.57%. Бұл оның құрамында минералдық заттардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді доланасында минерал мөлшері орташа деңгейде – 31.33%. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді. Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Бұл мәліметтер долана жемістерінің тағамдық және емдік қасиеттерін бағалау үшін маңызды.

3. Долана жемісінің жалпы қышқылдық құрамын анықтау әдісі.

Долана жемісіндегі қышқылдық құрамын анықтау үшін химиялық талдауға немесе заманауи аспаптық әдістерге негізделген титриметриялық әдіс қолданылады. Бұл әдіс доланадағы барлық органикалық қышқылдардың жиынтық мөлшерін анықтайды. Натрий гидроксиді (NaOH) ерітіндісі (0.1 М), метилоранж индикаторы (метилоранж қышқылдық ортада - қызыл, бейтарап ортада - қызыл-сары, сілтілік ортада - көк түсті келеді), долана жемісі, титрлеу бюреткасы, сүзгі қағазы қолданылды. Сынама дайындау үшін долана жемістері жақсылап езілді, алынған массадан шырын сығып алынды, сүзілді. Титрлеу үшін шырынның белгілі көлемін (10 мл) алып, оған 2-3 тамшы фенолфталеин қосылды. Бюреткадағы NaOH ерітіндісін біртіндеп қосу арқылы ерітіндінің түсі тұрақты әлсіз қызғылт болғанша араластырылды. Қышқылдық келесі формула бойынша есептелді.

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{V(\text{NaOH}) \cdot C(\text{NaOH}) \cdot M}{V_{\text{шырын}}}$$

Мұндағы:

V (NaOH) — жұмсалған NaOH ерітіндісінің көлемі (мл).

C (NaOH) — NaOH ерітіндісінің концентрациясы (моль/л).

M — алма немесе лимон қышқылының молярлық массасы (г/моль).

V шырын — шырын көлемі (мл).

Долана жемістерінің жалпы қышқылдық құрамын анықтау нәтижесі Алдымен берілген формула бойынша қышқылдық есептелді: Зерттеу нәтижелерін 3 -кестеден көруге болады.

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{V_{(\text{NaOH})} \cdot C_{(\text{NaOH})} \cdot M}{V_{\text{шырын}}}$$

Мұндағы:

$V_{(\text{NaOH})}$ — жұмсалған NaOH ерітіндісінің көлемі (мл)

$C_{(\text{NaOH})}$ — NaOH ерітіндісінің концентрациясы (моль/л) = 0.1 M

M — алма қышқылы үшін 134.09 г/моль немесе лимон қышқылы үшін 192.12 г/моль

$V_{\text{шырын}}$ — шырын көлемі (мл). Егер нақты қышқыл түрі белгісіз болса, әдетте доланада лимон қышқылы басым болады, сол себепті 192.12 г/моль мәнін қолданық

Алтай доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 7 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 17 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{7 \times 0.1 \times 192.12}{17} = \frac{134.484}{17} \approx 7.91\%$$

Күмәнді доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 5 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 15 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{5 \times 0.1 \times 192.12}{15} = \frac{96.06}{15} \approx 6.40\%$$

Қан қызыл доланасы

$$V_{\text{NaOH}} = 5 \text{ мл}$$

$$V_{\text{шырын}} = 15 \text{ мл}$$

$$C_{\text{қышқыл}} = \frac{5 \times 0.1 \times 192.12}{15} = \frac{96.06}{15} \approx 6.40\%$$

Кесте 3 - Долана жемістерінің жалпы қышқылдық құрамы

Долана түрі	Долана жемісі масса m, г	Титрант мөлшері, V (мл)	Дайындалған ерітіндінің көлемі, V1, мл	Фильтрат көлемі, V2 (мл)	Қышқылдық мөлшері, %
Алтай	20	7	10	17	7.91%
Күмәнді	30	5	10	15	6.40%
Қан қызыл	25	5	10	15	6.40%

Зерттеу нәтижелерінен Алтай доланасының қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Бұл мәліметтер доланалардың қышқылдық қасиеттері мен дәмдік сапасын бағалау үшін маңызды. Алтай доланасы қышқылдығы жоғары болғандықтан, тағамдық өнімдерде немесе дәрілік мақсаттарда қолдануға қолайлы болуы мүмкін. Бұл зерттеу нәтижелері долана жемісін тағам өнеркәсібінде немесе фармацевтикалық өнімдерде қолдану мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Долана жемістерінің қышқылдық деңгейі олардың тағамдық және дәрілік қасиеттерін бағалауда маңызды көрсеткіш болып табылады. Алтай доланасының жоғары қышқылдық мөлшері оның пайдалы биологиялық белсенді қосылыстарға бай екенін көрсетеді.

Қорытынды. Сонымен зерттеу нәтижелері көрсеткендей, барлық үш долана үлгісінде ылғалдылық мөлшері— 15%. бірдей болды. Ең төмен күл мөлшері Алтай доланасында – 16.88%, бұл оның минералды заттар үлесі төмен екенін білдіреді және қышқылдығы ең жоғары (7.91%). Бұл оның құрамында органикалық қышқылдардың көбірек екенін көрсетеді. Күмәнді және Қан қызыл доланаларының қышқылдығы бірдей (6.40%). Қан қызыл доланасы минералдық заттарға ең бай болып шықты, ал Алтай доланасының құрамында минералдық заттар ең аз мөлшерде екені анықталды. Долана жемістері медицинада, атап айтқанда дәрілік препараттарда қолдануға болатын пайдалы заттардың көп мөлшерімен сипатталды. Бұл зерттеу нәтижелері долана түрлерін фармацевтика мен тамақ өнеркәсібінде қолдану үшін маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Губанов И. А., Кисель Ренва К. В., Новиков В. С. Орталық Ресейдің иллюстрацияланған өсімдік детерминанты. 2 Том: Ангиоспермдер (қосжарнақтылар: бөлек жапырақты). М.: КМК ғылыми басылымдары, технологиялық зерттеулер, 2013. - 665 Б.

2. Борзенкова Р. А., Храмова Е. В. Өсімдіктер физиологиясы мен биохимиясы бойынша үлкен арнайы практикумның зертханалық сабақтарына Нұсқаулық. Екатеринбург: Орал баспасы.ун-та, 2006. – 26 б.

3. Сантини, А.; Новеллино, Е. Нутрацевтика: Дәрі-дәрмектерді қолданар алдында диетадан тыс. *Curr. Bioact. Compr.* 2014, 10, 1–12.

4. Durazzo, A. Алынатын және алынбайтын полифенолдар: жалпы шолу. Кітапта алынбайтын полифенолдар мен каротиноидтар: адамның тамақтануы мен денсаулығындағы маңызы; Саура-Калихто, Ф., Перес-Хименес, Х., ред.; Химия Корольдік қоғамы: Лондон, Ұлыбритания, 2018; 37-45 ББ.

5. Дуразцо, А.; Лукарини, М.; Кифер, Дж.; Махесар, с.а. дәрі-дәрмектердегі, тағамдық қоспалар және қоректік заттар *J. Spectrosc.* 2020

6. Дуразцо, А.; Лукарини, М. Биоактивті заттарды зерттеудегі ғылым мен инновацияның қазіргі жағдайы және оларды денсаулық пен ауруларға қолдану. *Front. Nutr.* 2019, 6, 178.

7. Сантини, А.; Новеллино, Е.; Армини, в.; Ритиени, А. Дайын терапевтік өнімдердің қазіргі жағдайы: тағамға қоректік заттарды қосуға арналған құрал. *Food Chem.* 2013, 140, 843–849.

8. Durazzo, A.; Lucarini, M.; Novellino, E.; Souto, E. B.; Daliu, P.; Santini, A. *Abelmoschus esculentus* (L.): Тұрақты сауықтыру қолданбалары үшін диабетке қарсы әсерге баса назар аударатын, биоактивті компоненттердің пайдалы қасиеттерін зерттеу. *Molecules* 2019, 24, 38.

**MODERN APPROACHES IN PEDAGOGY: THE USE OF TECHNOLOGIES AND
LEADERSHIP IN EDUCATION**

**ПЕДАГОГИКАДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШБАСШЫЛЫҚ**

Assoc. Prof. IZMAGAMBETOVA R.K.¹, Assoc. Prof. KOZHANKULOVA N.S.²,
Lect. ORAZALIYEVA E.N.³

¹PhD, доцент, Алматы гуманитарлық - экономикалық университеті, "Педагогика, бизнес және құқық" институты, "Педагогика, психология және ӘГП" кафедрасы (Алматы қ., Қазақстан)

²PhD, доцент, Алматы гуманитарлық - экономикалық университеті, "Педагогика, бизнес және құқық" институты, "Педагогика, психология және ӘГП" кафедрасы (Алматы қ., Қазақстан)

³Педагогика ғылымдарының магистрі, ассистент, Алматы гуманитарлық - экономикалық университеті, "Педагогика, бизнес және құқық" институты, "Педагогика, психология және ӘГП" кафедрасы (Алматы қ., Қазақстан)

Аңдатпа

Бұл мақалада заманауи педагогикада қолданылатын инновациялық тәсілдер мен ақпараттық технологиялар, сондай-ақ білім берудегі көшбасшылық мәселелері қарастырылды. Тұлғаға бағытталған, компетенттік және проекттік тәсілдер, интерактивті платформалар, виртуалды шындық және жасанды интеллект сияқты технологиялар білім беру сапасын арттыруда маңызды рөл атқарады. Білім берудегі көшбасшылық инновацияларды енгізу және оқушылардың дамуына ықпал ету арқылы білім беру жүйесін жаңартуға бағытталған.

Кілттік сөздер: заманауи педагогика, инновациялық тәсілдер, ақпараттық технологиялар, интерактивті платформалар, білім берудегі көшбасшылық.

Annotation.

This article examines innovative approaches and information technologies used in modern pedagogy, as well as issues of leadership in education. Student-centered, competency-based, and project-based approaches, along with technologies such as interactive platforms, virtual reality, augmented reality, and artificial intelligence, play a crucial role in enhancing the quality of education. Leadership in education focuses on introducing innovations and supporting students' development, thereby modernizing the education system.

Keywords: modern pedagogy, innovative approaches, information technologies, interactive platforms, leadership in education.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі қарқынды өзгерістер кезеңінде тұр. Ақпараттық технологиялардың дамуы, оқыту әдістерінің жаңаруы және педагогикалық көшбасшылықтың маңыздылығы білім беру үдерісіне жаңа талаптар қояды. Бұл эсседе

заманауи педагогикалық тәсілдердің рөлі, инновациялық технологиялардың қолданылуы және мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттері туралы ой қозғалады.

Дәстүрлі білім беру үлгілері оқушыларға дайын ақпарат беруге бағытталған болса, қазіргі әдістер білім алушылардың өздігінен ізденуіне, зерттеу жүргізуіне және шығармашылық қабілеттерін дамытуына негізделген. Бүгінде кеңінен қолданылатын тәсілдердің бірі – оқушыға бағытталған оқыту. Бұл әдіс әрбір оқушының жеке қажеттіліктерін, қызығушылықтарын ескеруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, интерактивті оқыту, коллаборативті тәсілдер, жобалық оқыту және сын тұрғысынан ойлау әдістері білім алушыларды белсенді әрекетке ынталандырады. Мұндай тәсілдер тек білім беріп қана қоймай, оқушылардың зерттеушілік және аналитикалық дағдыларын қалыптастырады.

Қазіргі заманғы педагогика қарқынды дамып келе жатқан технологиялар мен инновациялық әдістерді белсенді түрде енгізуде. Бұл үрдістер оқыту сапасын жақсартуға, оқушылардың мотивациясын арттыруға және білім беру үдерісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Білім берудің жаңартылған мазмұны мен оқытудың жаңа әдістері дәстүрлі педагогиканың шеңберінен шығып, оқушыға бағытталған тәсілдерді кеңінен қолдануға негізделеді. Олардың қатарына:

- Критериалды бағалау жүйесі – оқушылардың білімін объективті бағалау әдісі.
- Дамытушы оқыту – оқушылардың шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын жетілдіруге бағытталған тәсіл.
- Инклюзивті білім беру – ерекше қажеттіліктері бар оқушыларды оқытуға арналған әдістер.
- STEM-білім беру – ғылым, технология, инженерия және математика пәндерін интеграцияланған түрде оқыту.

Білім беру технологиялары цифрлық ресурстар мен онлайн-платформаларды пайдалануды көздейді.

- Цифрлық білім беру ресурстары (BilimLand, Khan Academy, Coursera) – интерактивті оқыту құралдары.
- Қашықтықтан оқыту және гибридті форматтар – онлайн және офлайн оқытуды үйлестіру.
- Виртуалды және кеңейтілген шындық (VR/AR) – пәндік мазмұнды иммерсивті түрде игеру.
- Жасанды интеллект (AI) және big data – жеке оқыту траекторияларын құру.

Қоғамның дамуымен бірге білім беру жүйесі де үздіксіз өзгеріп, жаңа тәсілдер мен технологияларды қабылдауда. Заманауи педагогикада дәстүрлі әдістерден тыс, инновациялық тәсілдер мен ақпараттық технологиялардың қолданылуы білім беру сапасын арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада заманауи педагогикадағы негізгі тәсілдер мен технологиялар, сондай-ақ білім берудегі көшбасшылық мәселелері қарастырылады.

Заманауи педагогикада білім берудің мазмұны мен әдістеріне көзқарас өзгерді. Оқу үрдісінде оқушының белсенділігін арттыру, оның шығармашылық қабілеттерін дамыту және өз бетінше оқу дағдыларын қалыптастыру маңызды болып табылады. Бұл бағытта келесі тәсілдер қолданылады:

- **Тұлғаға бағытталған тәсіл:** Оқушының жеке ерекшеліктеріне, қабілетіне және қызығушылықтарына баса назар аудару. Бұл тәсіл оқушының өзін-өзі тануына және дамуына ықпал етеді.

- **Компетенттік тәсіл:** Білім берудің негізгі мақсаты – оқушыларға нақты өмірлік жағдайларда қолдана алатын дағдылар мен білімдерді меңгерту. Бұл тәсіл білімнің практикалық қолданылуына бағытталған.

- **Проекттік тәсіл:** Оқушылардың жеке немесе топтық жобалар арқылы білім алуы. Бұл тәсіл олардың зерттеу, талдау және шешім қабылдау қабілеттерін дамытады.

Заманауи технологияларсыз қазіргі білім беру жүйесін елестету мүмкін емес. Сандық технологиялар оқу үдерісін анағұрлым тиімді әрі қолжетімді етіп қана қоймай, оқушылардың қызығушылығын арттырады. Бүгінде мұғалімдер BilimLand, Khan Academy, Coursera сияқты онлайн платформаларды белсенді пайдаланады.

Сонымен қатар, виртуалды және кеңейтілген шындық (VR/AR) технологиялары пәндік мазмұнды тереңірек түсінуге көмектеседі. Қашықтықтан оқыту және гибриді форматтар икемді білім беру жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді. Жасанды интеллект пен big data негізінде оқыту жеке траекторияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Заманауи білім беруде ақпараттық технологиялардың рөлі зор. Олар оқу үрдісін жеңілдетіп, оны тиімді және қызықты етеді. Келесі технологиялар білім беруде кеңінен қолданылады:

- **Интерактивті оқу платформалары:** Оқушыларға интернет арқылы оқу материалдарына қол жеткізу, тесттер тапсыру және мұғалімдермен байланысу мүмкіндігін береді.

- **Виртуалды және арттырылған шындық (VR/AR):** Бұл технологиялар оқушыларға күрделі ұғымдарды визуалды түрде түсінуге көмектеседі. Мысалы, тарихи оқиғаларды виртуалды түрде бақылау немесе биологиялық процестерді арттырылған шындық арқылы зерттеу.

- **Жасанды интеллект (AI):** Жасанды интеллект оқушылардың оқу деңгейін талдауға, жекелендірілген оқу жоспарларын құруға және оқу процесін бақылауға көмектеседі.

Білім беру жүйесінде мұғалімнің рөлі тек ақпарат берумен шектелмейді. Нағыз мұғалім – өз ісіне берілген, шығармашылық ізденісте жүретін, оқушыларға шабыт беретін көшбасшы. Педагогикалық көшбасшылық білім беру сапасын арттырумен қатар, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынасты нығайтады.

Коучинг және менторинг – жас мұғалімдерді кәсіби тұрғыда қолдау мен дамытуға бағытталған маңызды бағыттардың бірі. Мұғалімдер тек өз пәнін жетік меңгеріп қана қоймай, оқушылардың жан-жақты дамуына жағдай жасауы тиіс. Қоғамдық белсенділік, білім беру реформаларына қатысу, жаңа әдістерді енгізу мұғалімнің көшбасшылық қабілетін көрсетеді.

Білім берудегі көшбасшылық – бұл білім беру жүйесінде инновацияларды енгізу, оқу үрдісін тиімді басқару және оқушылардың әлеуметтік-психологиялық дамуына ықпал ету. Көшбасшылықтың негізгі аспектілері:

- **Мұғалімнің рөлі:** Заманауи мұғалім – бұл тек білім беруші емес, сонымен қатар оқушылардың мотивациясын арттырушы, олардың шығармашылығын дамытушы және оқу процесін ұйымдастырушы.

- **Инновацияларды енгізу:** Мектептер мен университеттерде жаңа технологиялар мен әдістерді енгізу арқылы оқу үрдісін жаңарту.

- **Үздіксіз білім беру:** Қоғамның тез өзгеруіне байланысты, адамдар үшін білім алу үздіксіз процесс болып табылады. Көшбасшылық бұл үрдісті қолдауға бағытталған.

Заманауи педагогика инновациялық тәсілдер мен технологияларды қолдану арқылы оқыту тиімділігін арттырады. Мұғалімнің көшбасшылық қасиеттері білім беру жүйесінің дамуына ықпал етіп, оқушыларды жан-жақты дамытуға мүмкіндік береді.

Қазіргі педагогика – бұл үздіксіз өзгеріс пен даму жолындағы сала. Заманауи тәсілдер білім берудің тиімділігін арттырып, оқушылардың белсенділігін оятады. Цифрлық технологиялар оқу үдерісін икемді әрі қолжетімді етсе, педагогикалық көшбасшылық мұғалімдердің кәсіби деңгейін көтеруге ықпал етеді. Болашақтың білім беру жүйесі жаңа әдістер мен технологиялардың үйлесімді қолданылуына және мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттерінің дамуына байланысты. Сондықтан заманауи педагогтар тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар болашақ ұрпақты қалыптастыратын көшбасшылар болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

BilimLand. (n.d.). BilimLand educational platform. Retrieved from <https://bilimland.kz>

1. Coursera. (n.d.). Online courses from top universities & colleges. Retrieved from <https://www.coursera.org>
2. Khan Academy. (n.d.). Free online courses, lessons & practice. Retrieved from <https://www.khanacademy.org>
3. OECD. (2020). Education at a glance 2020: OECD indicators. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/69096873-en>
4. Sheninger, E. (2019). Digital leadership: Changing paradigms for changing times (2nd ed.). Corwin Press.
5. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3–10.
6. UNESCO. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. UNESCO Publishing.
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

DAYLIGHT PERFORMANCES OF DIFFERENT SPACES IN AN EDUCATIONAL BUILDING

BİR EĞİTİM BİNASINDAKİ FARKLI MEKANLARIN DOĞAL AYDINLATMA PERFORMANSLARI

Pınar KUTLUAY*

***Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kütahya/Türkiye**

Özet

Güneş ışığının kullanımı ve onun iç mekanlara sağlıklı ve verimli bir şekilde ulaştırılması mimari tasarım kararlarında ilk aşamalardan başlayarak projeyi uygulama evresi ve sonrasına kadar mutlaka göz önünde bulundurulması gereken oldukça önemli konulardır. Özellikle doğal aydınlatma, eğitim kurumlarını da içeren değişik bina tipolojilerinde yapının etkili enerji performansına katkıda bulunan önemli bir faktör olarak bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı kuzey yarımkürede yer alan Türkiye'deki İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi'ne ait farklı mekanların doğal aydınlatma özelliklerini incelemektir. Çalışmada, güneş ışığı aydınlatmasındaki aydınlık ve güneş ışığı faktörü (DF) gibi temel performans parametreleri tanımlanmıştır. Daha sonra, seçilen mekanlarda farklı aylarda, farklı katlarda ve farklı yönlerde gün boyunca değişen güneş ışığı faktörlerini analiz etmek için bir lüksmetre and bir güneş ışığı performansı analizi programı olan Velux Güneş Işığı Simulatörü kullanılmıştır. Tasarım aşamasının ilk kısmında kullanılan temel bir araç olan Velux, değişken aydınlatma faktörlerini hesaplamak amacıyla da kullanılmıştır. Sonuçlar hem ofisin, hem de laboratuvarın güneş ışığı standartlarına göre aydınlatma düzeyleri olduğunu göstermiştir. Ancak, aynı zamanda güneş ışığının homojen olarak dağılmadığı gözlenmiştir. Ayrıca ofiste aydınlığın eşyayılmışlık çarpanının en fazla 0.17 olduğu görülmüştür, bu da BREEAM tarafından önerilen 0.4 limit değerinin altındadır. Sonuç olarak, aydınlığın eşyayılmışlık çarpanı, eğitim mekanlarının güneş ışığı performanslarının her kullanıcı için eşit özgürlük yaratma amacı bağlamında ortalama aydınlık düzeyinden daha etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Doğal aydınlatma, güneş ışığı faktörü, aydınlık düzeyi, eşyayılmışlık çarpanı, cam

Abstract

The usage of daylight and bringing it inside of the buildings in a healthy and effective way are essential issues that should be taken into account from the early stages of construction to the project application process and beyond. Primarily, daylighting is known as a vital factor that contributes to the effective energy performance of the building in different typologies. The aim of this paper is to examine the different spaces in the Faculty of Architecture at Izmir Institute of Technology, located in Izmir, Turkey, northern hemisphere, regarding their daylighting qualities. In the study, the main performance parameters, such as the daylight factor (DF), were described. Later, in the selected spaces, on different stories and directions, a luxmeter and the Velux Daylight Simulator were used to analyze the changing daylight factors in different months. Velux, a leading tool in the first phase of the design, was also used to calculate the changing daylighting factors. The results showed that the office and laboratory both had the

lighting levels in coherence with the daylighting standards. However, it was also observed that the daylight was not homogenously distributed. Furthermore, the uniformity ratio of illuminance was 0.17 at maximum, below the 0.40 limit recommended by the BREEAM. Consequently, the uniformity ratio of the illuminance emerged as a more compelling factor in evaluating the daylighting performances of the educational buildings in terms of creating equally independent spaces for each user.

Key Words: Daylighting, Daylight factor, Illuminance level, Uniformity Ratio, Glass

**MUSIC AND MYTH: SEMIOTIC ANALYSIS OF ARIA'S ALBUM COVERS AS AN
EXPRESSION OF THE CULTURAL SHIFTS OF PERESTROIKA**

**МУЗЫКА И МИФ: СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБЛОЖЕК АЛЬБОМОВ
«АРИИ» КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ СДВИГОВ ПЕРЕСТРОЙКИ**

Ahmet ELNUR¹

¹Süleyman Demirel University, ORCID: 0000-0002-3287-535X

Аннотация

Данное исследование посвящено семиотическому анализу обложек альбомов группы «Ария», выпущенных в период перестройки (1985–1991 гг.), с использованием теоретического подхода Ролана Барта и интеграцией социологической перспективы Теодора Адорно. Объектами изучения стали пять альбомов: «Мания величия» (1985), «С кем ты?» (1986), «Герой асфальта» (1987), «Игра с огнём» (1989) и «Кровь за кровь» (1991). Методология исследования базировалась на концепциях денотации, коннотации и мифа, разработанных Бартом, в сочетании с социологическим анализом музыки как отражения общественных противоречий. Каждая обложка рассматривалась как визуальный текст, элементы которого анализировались в контексте социально-политических изменений эпохи перестройки. Визуальные символы обложек, такие как горы, черепа, распятия и огненные ландшафты, интерпретировались как отражение коллективных тревог, связанных с кризисом идентичности, распадом старых идеологических конструкций и поиском новых форм самовыражения. Анализ показал, что обложки кодировали основные конфликты перестроенного общества — от индивидуальных амбиций и изоляции субкультур до апокалиптических настроений конца советской эпохи. Были выявлены мифы «социального протеста», «технологического коллапса» и «цензуры и компромиссов». Результаты исследования продемонстрировали, как визуальная эстетика метал-музыки не только отражала, но и формировала культурный дискурс эпохи перестройки. Обложки альбомов «Арии» стали своеобразным визуальным дневником периода, где семиотический подход Барта позволил раскрыть идеологическую двойственность — от надежды на перемены до страха перед социальным хаосом. Исследование вносит вклад в дискурс социологии музыки, иллюстрируя, как метал-сцена стала «эзоповым языком» для выражения протестных настроений. Это соотносится с идеями Адорно о музыке как отражении социальных антагонизмов и подчеркивает двойственную функцию сцены в СССР: как инструмента культурного сопротивления и как проявления системного распада.

Ключевые слова: Ария, Перестройка, Семиотика, Социология музыки, Субкультура

Abstract

This study examines the album covers of the band Aria, released during the Perestroika period (1985–1991), employing Roland Barthes' semiotic approach in combination with Theodor Adorno's sociological perspective. The research focuses on five albums: Mania Velichiya (1985), S Kem Ty? (1986), Geroy Asfalta (1987), Igra s Ognem (1989), and Krov za Krov (1991). The methodology is based on Barthes' concepts of denotation, connotation, and myth, integrated with a sociological analysis of music as a reflection of social contradictions. Each cover is analyzed as a visual text, with its elements interpreted within the context of the socio-

political transformations of the Perestroika era. Visual symbols such as mountains, skulls, crosses, and fiery landscapes are understood as representations of collective anxieties associated with identity crises, the collapse of old ideological constructs, and the search for new forms of self-expression. The analysis reveals that the covers encode major conflicts within Perestroika-era society, ranging from individual ambition and subcultural isolation to apocalyptic sentiments marking the end of the Soviet era. The study identifies the myths of “social protest,” “technological collapse,” and “censorship and compromise.” The findings demonstrate how the visual aesthetics of metal music not only reflected but also shaped the cultural discourse of the Perestroika period. Aria's album covers function as a visual chronicle of the era, where Barthes' semiotic approach uncovers ideological dualities—ranging from hope for change to fear of social chaos. This study makes a significant contribution to the sociology of music by illustrating how the metal scene became an "Aesopian language" for expressing dissent. This aligns with Adorno's ideas about music as a mirror of social antagonisms and highlights the dual role of the metal scene in the USSR: both as a tool for cultural resistance and as an indicator of systemic decay.

Keywords: Aria, Perestroika, Semiotics, Sociology of Music, Subculture

AN ANALYSIS ON THE DIVERSITY OF FAIRY TALES AND TERMINOLOGY
FROM THE PERSPECTIVE OF FOLKLORE
HALK BİLİMİ PERSPEKTİFİNDEN MASAL VE TERİM ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE
BİR ANALİZ

Yılmaz KAVAL

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Tunceli/TÜRKİYE,

ORCID: 0000-0002-5598-0670

Özet

Masalların hem yerel hem de evrensel olarak çok yönlü yapısının yanında özellikle sözlü kültür alanındaki zengin üretim ve aktarımındaki devamlılığı, masal ile ilgili terim çeşitliliğinin artmasına neden olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de masal terim çeşitliliğinin hem Türk dünyasında hem de Türkiye’de belirgin olduğu görülmektedir. Türk sözlü anlatı geleneğinin en önemli bileşenlerinden olan masal türü için pek çok terimin kullanılması bazen kültürel bir zenginlik olarak kabul edilirken çoğu zaman ise masal türünün anlaşılmasında problemlere yol açmaktadır. Özellikle masal ve diğer sözlü anlatılar ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların terim çeşitliliğinden dolayı zorlandığı anlaşılmaktadır. Masal ve terim çeşitliliği göz önünde bulundurularak hazırlanan bu çalışmada, Türkiye ve Türk halklarında masal ile alakalı olarak üretilmiş olan terimler belirtilip ardından tespit edilen masal terim çeşitliliğinin temelleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Türkçe dışında kadim dillerde masalı karşılayan bazı terimler aktarılmış ardından Türk halklarının yaşadığı coğrafyalarda ve Türkiye’de tespit edilen masal terimleri halk bilimi ekseninde belirli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bakıldığında Türk halkları arasında son yıllarda dilsel ve kültürel birlikteliği tahsis etmek için devletler düzeyinde çok önemli adımlar atılmakta ve başarılı sonuçlar alınmaktadır. Özellikle Türk devletlerinin “Ortak Türk Alfabeti”ni kabul etmesi bu motivasyonun daha da güçlenmesine katkı sunacaktır. Türk dünyasında sağlanmaya çalışılan bu birliktelik, anlatı türlerinden olan masalı karşılayacak ortak bir terim kullanma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda çalışmada bütün Türk dünyasında masal terim çeşitliliği ve buna yol açan sebepler aktarıldıktan sonra ortak bir masal teriminin belirlenip belirlenmesine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, masal, terim

Abstract

In addition to the multifaceted structure of fairy tales both locally and universally, the rich production and continuity in transmission, especially in the field of oral culture, has led to an increase in the diversity of terms related to fairy tales. As in the past, it is seen that the diversity of fairy tale terms is evident both in the Turkish world and in Turkey. While the use of many terms for the fairy tale genre, which is one of the most important components of the Turkish oral narrative tradition, is sometimes accepted as a cultural richness, it often causes problems in understanding the fairy tale genre. In particular, it is understood that researchers working on fairy tales and other oral narratives have difficulties due to the diversity of terms. In this study, which is prepared by taking into account the fairy tale and term diversity, the terms produced

in Turkey and Turkish peoples related to the fairy tale are specified and then the bases of the identified fairy tale term diversity are discussed. In this direction, firstly, some terms that meet the fairy tale in ancient languages other than Turkish were conveyed, and then the fairy tale terms identified in the geographies where Turkish peoples live and in Turkey were evaluated under certain headings on the axis of folklore. In recent years, very important steps have been taken at the level of states in order to allocate linguistic and cultural unity among Turkic peoples and successful results have been obtained. Especially the acceptance of the ‘Common Turkish Alphabet’ by the Turkic states will contribute to further strengthening this motivation. This unity, which is tried to be achieved in the Turkic world, reveals the necessity of using a common term to meet the fairy tale, which is one of the narrative genres. In this sense, in this study, after the diversity of fairy tale terms in the whole Turkic world and the reasons leading to this, evaluations will be made on the determination and determination of a common fairy tale term.

Keywords: Folklore, fairy tale, term

Giriş

Tarih boyunca en çok anlatılan sözlü anlatı türlerinden biri olan masallar, dünyanın her yerinde çeşitli şekillerde adlandırılmış ve günümüze ulaştırılmıştır. Masal türü ile alakalı olarak görülen terim çeşitliliği pek çok faktörden kaynaklanmaktadır. Halk bilimi bağlamında da bakıldığında masal için kullanılan terim çeşitliliğini çok katmanlı etkenlere bağlı olarak yorumlamak mümkündür. Türk kültür coğrafyası da bu anlamda bize masal odaklı terim çeşitliliği sunmaktadır. Türk dili ve kültürünün bir yansıması olan bu terim çeşitliliğini pek çok yönden değerlendirmek mümkündür.

Bu bildiride Türk dünyası ve Türkiye’de masal türü için kullanılan bazı terimlere odaklanıp analizler yapılacaktır. Bunu yaparken ulaşılan terimlerin çeşitliliği belirtildikten sonra Türk dünyasında ve Türkiye’de masal terim çeşitliliğine yol açan bazı sebepler daha çok halk bilimi odağında değerlendirilip böylece alana katkı sunulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma için literatür taraması yapılırken Türk dili sözlüklerinin yanında daha çok masal üzerine hazırlanan akademik yayınlar dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın temelinde Türk dünyasında ve Türkiye’de masal terim çeşitliliği ve buna yol açan nedenler yer almaktadır.

1. Genel Olarak Türk Dünyasında ve Türkiye’de Masal ve Çok Terimlilik

Genel olarak Türk dünyasına bakıldığında masal türünü karşılayan terimlerin fazlalığı dikkat çeker.¹ İncelendiğinde Türk kültür coğrafyasında bazı terimlerin birden fazla anlatı türünü karşıladığı görülür. Türk dünyasında tespit edilen bu terimlerin bir kısmı şunlardır:

Kırgızca: Ertek, erteği/ü (Elçin, 2004: 368; Sakaoğlu, 2012: 4), At çabu (Albayrak, 2010: 379; Ercilasun vd., 1991: 562), comok, çöö comok (Karadavut, 2023: 737), **Kazakça:** Şabuv/Sabis (Ercilasun vd., 1991: 562; Albayrak, 2010: 379), erteği (Ercilasun vd. 1991: 562; Biray, 2023: 521), **Azerbaycan Türkçesi:** Nağıl (Sakaoğlu, 2012: 4; Albayrak, 2010: 379), Gara nağıl (Nahmedov, 2023: 148). **Doğu Türkistan:** Çoçek (Elçin, 2004: 368; Sakaoğlu, 2012: 4) **Şor:** Nıbah/sersek (Sakaoğlu, 2012: 4), nıba, şörçek, nartpa (Duranlı, 2023: 1025), **Sagay:** Imak (Sakaoğlu, 2012: 4), **Balkanlar:** Masal (Yavuz, 1994: 11; Demir, 2023: 604), **Altay:** Çöpçök, soocin, tuucu (Gürsoy ve Duranlı, 1999: 77), Çörçök (Dilek, 2023: 99), **Karakalpak Türkçesi:** Ertek (Fedakâr, 2023: 494), **Özbekçe:** Ertäk (Ercilasun vd., 1991: 563), çöpçök, matal, şuk, uşuk, varsakı, hikaya, çörçek, afsana, otırık, tütel, beyt (Fedakâr, 2011: 64-65), **Kıbrıs:** Masal/mesel (Gökbulut, 2010: 62), **Uygur Türkçesi:** Çöçäk (Ercilasun vd, 1991: 563;

¹ Türk dünyasında masal terim çeşitliliği ile ilgili bazı tespitler için ayrıca bkz. Fedakâr, 2011: 57-67; Akalan, 2015: 185.

Yalçınkaya, 2018: 2), Çöçek (Albayrak, 2010: 379), **Tatar**: Ekiyet (Ercilasun vd., 1991: 563), **Başkurt**: Ekiyet (Ercilasun vd., 1991: 562; Kara, 2023: 188), **Horasan Türkçesi**: Sörçek, erteki, Hikâyet (Tulu, 2005: 5), **Türkmen Türkçesi**: Erteki (Ercilasun vd., 1991: 563), **Kırım-Tatar**: Mesel, yomak (Karakaya, 2023: 26), ertegi, erteke (Sava, 2023: 791), **Ahıska**: Hekiya (Çınar, 2023: 55), **Irak Türkmencesi**: Matal (Bayatlı, 2023: 325), Metel (Yavuz, 1994: 11), **Güney Azerbaycan Türkçesi**: Nağıl (Sarpkaya, 2023: 355), **Türkmensahra**: Bay, hikayet, kıssa matal, hikâyet, şürçek/sürçek, erteki, hikayet (Koçak, 2023: 397-398), **Horasan Türkçesi**: Dastan, kıssa, şirçek, sürçek, matal, mesel (Koçak, 2023: 398), **Karaçay-Malkar**: Comak (Aslan, 2023: 435), **Kumukça**: Yomaq, xaber (Pekacar, 2023: 646), **Nogay**: Ertegi (Işık, 2010: 15), **Yakut**: Üge, ostuoruya, kepsen (Kirişçioğlu ve Çolak 2023: 984), Olanho, Olanho, Ostuoroy (Akalan, 2015: 185), **Tuva**: Tool (Ekrem ve Kuular, 2003: 108; Aça, 2023: 1057), **Hakas**: Nımah (Akalan, 2015: 185), **Çuvaşça**: Hallap (Elçin, 2004: 368; Sakaoğlu, 2012: 4), **Kabardin**: Şapıs (Akalan, 2015: 185).

Yukarıda bir kısmını verdiğimiz terimlere dikkat edilirse Türk dünyasında masal için müşterek bir terim birliğinin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise kullanılan “masal” teriminin genel kabule göre Türkçeye Arapça “mesel” sözcüğünden geçtiği kabul edilir (Arıcı, 2004: 159). Dolayısıyla masal terimi Türkçede müşterek bir isim olarak kullanılmadan önce “mesel, metel, matal” (Naki, 2009: 7) “Kıssa”, “dâstan”, heka, hika, hikiya, hekeye, oranlama, ozanlama ve nağıl” (Sakaoğlu, 2012: 3) gibi çeşitli terimler ile de ifade edilmiştir.

Bakıldığında bütün Türk dünyasında olduğu gibi Türk folklorunda sözlü anlatı geleneğinin sürekli değişip gelişen yapısı, masal türünün farklı terimler ile ifade edilmesine etki etmiştir. Bunun yanında çok kültürlü, çok dilli bir yapıya sahip olan Türkiye’de masal için farklı terimlerin kullanılması normal bir durumdur. Bu anlamda Türkiye’de özellikle bölgeler arasında farklı masal terimleri tespit edilmiştir. Tespitlere göre; Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun genelinde masal sözcüğünün yanında “çîrok, çîrçîrok, çîrvanok, mesel, meselok, xeberoşk, xemşok, hikyat, serborî, metelok” (Demir, 2022: 2) Sanik (Kaval, 2019: 11) heka, hekat, hekaye, hikâye, mesel (Kasımoğlu, 2010: 7) “missile, messile, hikkoye, kıssa, hikkoyet’ıt dev (dev hikâyesi)” (Mungan, 2022: 43) terimleri de kullanılır. Karadeniz Bölgesi’nde ise masal, hikâye, hekâye, mesel, temsil (Akgün, 2000: 2) hekiya/hekaye, gelüştüme, koca karı hikâyesi, düzmece, orannama ve uzaklama (Sargın, 2018: 6) terimleri yaygındır. Muğla’da ise masal anlatmaya “masal sürtmek” diyenler de vardır. (Önal, 2011: 84). Türkiye sahasında tespit edilen masal terimlerinin dar çevrelerde aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Sakaoğlu ve Şimşek, 2023: 8).

Dikkat edilirse Türkiye sahasında “masal” terimi yaygın ve oturmuş terim olmakla birlikte bölgeler arasında masal terim farklılıkları da görülmektedir. Dolayısıyla bütün Türk dünyası sözlü anlatı geleneğinde masal türünü karşılayan bu kadar fazla terimin varlığı üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu konuda dilbilimciler daha farklı çalışmalar ve tespitler yapabilir ancak biz daha çok halk bilimi ekseninde yaklaşarak bazı değerlendirmelerde bulunacağız. Bu yüzden önemle belirtmekte fayda var ki bu tespitler dilbilimsel tespitler olmayıp halk bilimi ekseninde yapılan değerlendirmelerdir.

2. Masalların Çok Terimliliğine Yol Açan Bazı Etkenler

Masal, her kültürde karşılığı olan bir tür olduğu için ona yüklenen manalar neticesinde farklı terimler ile ifade edilmektedir. Gültekin konu ile ilgili şu bilgileri verir: “Türk dünyasında ‘Masal’ türünü adlandırmak için kullanılan terimler arasında bir ortaklık olmadığı görülmektedir. Türkiye ve Türkiye Türkçesinin etkisi altında bulunan Balkanlarda ‘Masal’

terimi kullanılmakta ve bir terim birliği göze çarpmaktadır. Ancak, Azerbaycan Türkçesinde “Nağıl” ve Türkmen Türkçesinde “Erteki” terimlerinin kullanılması, Oğuz grubu arasında bir terim birliğinin bulunmadığını göstermektedir. Aynı durum, Kıpçak ve Karluk grubu için de geçerlidir. Sibiryada yaşayan Türk boylarının da birbirlerinden farklı terimler kullandığı görülmektedir.” (Gültekin, 2010: 45). Konu ile ilgili çalışmaları olan Selami Fedakâr ise Türk dünyasında masal türünü karşılayan terimlerin çeşitliliğini üç sebebe bağlar. Bu durumun birinci sebebi; masalın da bünyesinde yar aldığı destan ve hikâye gibi türlerin sadece bir terim ile ifade edilmesidir. İkinci sebebi masalın anlatıldığı bölgede farklı terimler ile belirtilmesidir. Son olarak masal teriminin farklı Türk boylarında başka türleri de ifade etmek için kullanılmasıdır (Fedakâr, 2011: 57-58).

Bu verilen değerlendirmeler ve ulaştığımız sonuçlar neticesinde genel olarak Türk dünyasında ve Türkiye’de masal terim çeşitliliğinin bazı sebeplerini aşağıdaki alt başlıklar altında ele almayı uygun gördük. Elbette masal terim çeşitliliğinin nedenini pek çok sebebe bağlamak mümkündür. Ancak biz tespit ettiğimiz bu nedenleri sempozyumun sınırlılıklarından dolayı belirli başlıklar altında analiz edeceğiz.

2.1. İslamiyet’in Kabulü ve Arapçanın Etkisi

Türk dünyasında masal türünün hem içeriğini hem de terim olarak ifade edilmesini belirleyen etkenlerden başında değişen sosyo-kültürel yaşam gelmektedir. Bakıldığında İslamiyet’in etkisi bu anlamda çok belirleyici olmuştur. Özellikle İslamiyet’ten önceki Türk masallarında yer alan unsurlar ile İslamiyet’in kabulünden sonra anlatılan masalarda yer alan öğelerin önemli oranda değiştiği anlaşılmaktadır. Bu durumun sadece masalın içeriğini değiştirmede aynı zamanda masal türünü ifade eden terimi de etkilediği açıktır.

Türkiye Türkçesinde bilindiği üzere yaygın kullanım masal terimidir. Bu terimin Arapça “mesel” sözcüğünden Türkçeye geçtiği kabul edilir (Arıcı, 2004: 159). Arapça’da “Mesel; atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslı durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.” (Durmuş, 2004: 293) olarak geçer. Dolayısıyla yukarıda verilen terimlere bakıldığında Türk dünyasında Arapça’dan geçen “masal”, “mesel” gibi terimlerin fazlalığını bu duruma bağlamak mümkündür.

2.2. Dil ve Kültürel Zenginlik

Bir toplumun sahip olduğu dil zenginliği meydana getirilen kültür öğeleri üzerinde oldukça etkilidir. Bu zenginlik hiç şüphesiz kendiliğinden olmayıp farklı toplumlar ile gerçekleştirilen iletişimden de kaynaklıdır. Türk kültür coğrafyasında tarih boyunca Türk boylarının kendi aralarında ve başka milletler ile gerçekleştirdikleri etkileşim, Türk diline ve kültürüne etki etmiş ve çeşitli yansımaları olmuştur. Bu yüzden olacak ki Türk dilinde ve kültüründe görülen zenginliğin tezahürü masal terim çeşitliliğinde de görülür.

Yalçınkaya’nın da belirttiği gibi “Türk dünyasında masal için ortak bir terim kullanılmamıştır. Geniş coğrafyaya yayılan Türk boyları zamanla birbirlerinden ayrı düşüp farklı kültürlerin, dillerin ve inançların etkisi altına girmişlerdir. Bu etki yaratmış oldukları halk bilgisi ürünlerine de yansımıştır. Coğrafi olarak birbirlerine yakın olan Türk toplulukları kısmen birbirine yakın terimler kullanmışlardır.” (Yalçınkaya, 2018: 1-2).

Türkiye sahasına bakıldığında masal terim çeşitliliğinin başlıca sebeplerinden biri ise çok kültürlülüktür. Tarihin en eski devirlerinden itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapan

Türkiye sahası bu anlamda zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu kültür havzasının bileşenleri içinde yer alan masallar, Türkiye'deki toplulukların kendi kültür yapıları ve dilleri ile birlikte çeşitli terimler ile ifade edilir. Bununla beraber bölgesel ağızlar da bu terim çeşitliliğinin yayılmasında etkili olmuş bir başka önemli detaydır. Türkiye Türkçesi'nde masal olarak geçen bu terim, Sakaoğlu'na göre "sözlüklere ve zamanla araştırmacılara göre daralan bir anlam yapısıyla gerçek sınırlarına çekilmiş bulunmaktadır." (Sakaoğlu, 2012: 2). Türkiye Türkçesi'nde günümüzde akademik literatürde "masal" terimi, kabul gören bir terimdir. Ancak halk arasında masal terimi yerine yukarıda ifade edildiği gibi başka terimlerin kullanımı da devam etmektedir.

2.3. Anlatıcı / Dinleyici

Masal türü, sözlü geleneğin bir parçası olduğu için tek bir masal birden fazla anlatıcı vasıtasıyla icra edilir. Bu aktarım sırasında her anlatıcı masalı biraz kısaltarak ya da uzatarak değiştirebilir. Masalda meydana gelen bu değişiklikler, anlatıcıdan anlatıcıya ve mekândan mekâna geçerek yayılır ve masal varyantlaşır. Dolayısıyla sözlü gelenekte yaşayan bir masalı bundan yaklaşık elli yıl önce anlatıldığı gibi dinlemek imkânsızdır. Masalda meydana gelen bu değişiklik, bazen kasıtlı olsa da genelde istek dışı bir şekilde meydana gelir (Eberhard ve Boratav, 1953: 4). Hâliyle masal anlatıcısı bazen masalın içine başka sözlü anlatım türlerini de aktarabilir. Bu anlamda anlatılan masalın içindeki çeşitlilik bir yerden sonra bu türe farklı isimlerin verilmesini de sağlar.

Anlatıcının hem kişisel özellikleri hem de toplum içinde bilinen özellikleri onun anlattığı sözlü anlatı türüne de etki etmektedir. Masal anlatan kişinin dili, eğitimi, karakter yapısı, içinde yetiştiği ve yaşadığı coğrafya gibi özellikler anlattığı masala etki eder. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kişiler ile şehir merkezlerinde yaşayan anlatıcıların hayal dünyaları birbirinden farklılık gösterir. "Bu hususa masal anlatıcısı ve anlatıcının hafızasında kalan ve icra ettiği masal metinleri özelinde yaklaşılabilir. Masal anlatıcısı profesyonel bir anlatıcı tipi değildir fakat diğer tüm anlatıcılar gibi kendi kültürel kimliği olan bir birey ve içinde büyüdüğü toplumun geleneklerini bilen ve onlara bağlı bir topluluk üyesidir. Bu sebeple masalıcının anlattığı masallar da kendi dünyasıyla birlikte topluluğun dünyasına da aittir. Masal, anlatıcının geçmişinden ve iç dünyasından gelir, bununla birlikte masal anlatıcısının mensubu olduğu topluluğun kültürel aidiyet sunumu ve sözcüsü de olmaktadır." (Ekici ve Sarpkaya, 2021: 60). Bunun yanında "Masal anlatıcılarının yetişmesinde destan ve hikâye anlatıcılarının yetişmesinde görüldüğü şekliyle bir usta-çırak ilişkisinden söz etmek mümkün değildir. Masal anlatıcıları, sözlü kültür ortamında dinleyici olarak katıldıkları anlatımlar sırasında masalları öğrenirler ve anlatırlar." (Gültekin, 2017: 263). Dolayısıyla masal, anlatma geleneği doğal ortamı içinde her yerde öğrenilebilen ve böylece anlatılabilen bir türdür diyebiliriz.

Yukarıda verilen bilgiler dışında masal anlatıcısının peltek oluşu, ön dişlerinin olmayışı acaba masal sözcüğü yerine "matal" sözcüğünü aktarmış olmasına neden olmuş olabilir mi? Aslında bu durum derleme çalışmalarında çok önemsenen bir durumdur. Anlatıcının özellikle ön dişlerinin olup olmaması üzerinde önemle durulmaktadır.

Masal dinleyicisi ise anlatıcı kadar sözlü anlatım geleneğine ve anlatılan türe hâkim değildir. Bu yüzden anlatılan masal türünü kendince yorumlayıp başka dinleyicilere anlatabildiği gibi kendisine anlatılan masalı da bazen hikâye bazen destan olarak ifade edip başka kişilere anlatabilir. Anlatılan türün adını ondan duyan kişi de bazen farkında olmadan masal olarak anlatılan anlatıyı destan ya da hikâye olarak ifade eder. Böylece anlatıcı anlattığı türün adını söylediği gibi dinleyici de karşılık bulur ve bu şekilde aktarılmaya devam edilir.

2.4. Masalın Konusu ve İnanışlar

İnanışlar, Türk halk biliminde üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Nitekim inanışlar, halk bilimi türlerinin hem içeriğini hem de tür adlandırmalarını belirleyen işlevleri ile karşımıza çıkar. Bu durum, halk bilimi türünün bazen yapısını bozduğu gibi bazen de içine daha fantastik öğelerin katılmasına katkıda bulunur.

Bu yüzden masalarda yer alan varlıklar ve bu varlıklara dair inanışlar masal türünün adlandırılmasında da fonksiyonel bir işlev taşır. Dolayısıyla masal türüne karşılık kullanılan terim bazen masal akışı içindeki belirgin kahramanların özelliklerine göre de verilebilir. Örneğin Mardin’de masal türüne karşılık kullanılan terimlerden biri “hikkoyet’it dev (dev hikâyesi)” (Mungan, 2022: 43)dir. Burada masal türüne karşılık “dev hikâyesi” terimi muhtemelen masalda devlerin çok sık geçmesiyle dinleyiciyi etkilemesinden kaynaklıdır. Dolayısıyla yukarıda verdiğimiz bilgilere bakıldığında bir masalın konusu, motifleri ve anlatıldığı bağlamın masal terimini etkilediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Her halkbilgisi ürünüyle alakalı terminolojik sorunların ve terim meselesinin halledilmesi gereklidir. Çünkü bilimde terim olmadan, tasnif olmadan sonuç olmaz. Bu çerçevede masalların ele alındığı ve onların terminolojik çerçevesinin belirlendiği bu çalışmada masalların çok terimli olmasına yol açan bazı etkenler belirlenerek bunlar çeşitli başlıklar altında analiz edilmiştir.

Bu çerçevede her halk bilgisi türüyle ilgili terim odaklı yapılacak çalışmaların gerçekleştirilmesi ve buna yol açan etkenlerin analiz edilmesiyle folklor alanına ve türler arasındaki ilişkilere bütüncül bakılabilmesi mümkün olacaktır. Konu hakkında yapılacak yeni çalışmalarda özellikle terimlerin oluşumlarına yol açan etkenlerin belirlenerek analiz edilmesi, folklor türlerinin kültürel ve tarihî derinliğinin çok yönlü biçimde anlaşılmasına ve folklorun yeni bağlam ve konularla çalışıldığı dinamik bir disiplin olmasına katkı sunacaktır.

Türk dünyası ve Türkiye sahasında masal terimlerinin sayıca çokluğu hem Türk dilinin hem de Türk kültürünün zenginliğini göstermektedir. Ancak birden fazla tür için aynı terimin kullanılması ise hem derlemeciyi zor durumda bırakır hem de derlemeyi sınıflandırma ve tahlil etme problemini ortaya çıkarır. Halk arasında elbette yüzyılların süzgecinden geçerek gelen bu terimleri bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildir, olmamalıdır da. Ancak akademik literatürde standart bir terimin kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Türkiye sahasında akademik literatürde masal terimine yönelik standart bir sınıflandırma görülmektedir. Ancak Türk dünyasında bu standart sınıflandırmalar henüz mevcut değildir. Özellikle Türk dünyası ortak alfabenin kabulü gibi bir gelişme bu anlamda bu tarz sorunlara da örnek gösterilebilir.

Neticede hem Türkiye sahasında hem de diğer Türk dilli topluluklarda standart bir terimin kullanılması düşünülebilir ve bu konuda yapılacak çalışmalar ile ortak bir sonuca varılabilir.

KAYNAKÇA

Aça, M. (2023). “Tıva Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Akalan, O. A. (2015). “Türk Dünyasında Masal Tarih İlişkisi”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4 (12): 183-189.

Akgün, Y. (2000). *Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Van.

Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. Kapı Yayınları: İstanbul.

Arıcı, F. A. (2004). “Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(26): 159-169.

Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları: Ankara.

Aslan, Z. (2023). “Karaçay-Malkar Masalları” *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Bayatlı, Y. N. (2023). “Irak Türkmen Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*, (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Biray, N. (2023). “Kazak Masalları”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci ÖNAL), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Çınar, Al. M. (2023). “Ahıska Masalları” *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*, (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Demir, B. (2022). *Kürt ve Alman Masallarının Tip Ve Motif Yönünden Karşılaştırılması*. (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Diyarbakır.

Demir, K. G. (2023). “Kosova Türk Masalları” *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Dilek, İ. (2023). “Altay Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Duranlı, M. (2023). “Şor Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Durmuş, İ. (2004). “Mesel” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 29, 293-297.

Eberhard, W. ve Boratav, P. N. (1953). *Typen Turkischer Volksmarchen*. Wiesbaden

Ekici, M. ve Sarpkaya, S. (2021). “Tebrizli İran Türklerinde Masal Anlatıcısı Tipolojisi ve Kültürel Kimlik”. *Milli Folklor*, 27 (130): 58-69.

Elçin, Ş. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Fedakâr, P. (2023). “Karakalpak Masalları”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Fedakâr, S. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*. Egetan Yayınları: İzmir.

Gökbulut, B. (2010). *Kıbrıs Türk Masalları ile Uygur Türk Masalları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma İnceleme-Metin*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Gültekin, M. (2010). *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Gültekin, M. (2017). “Kazan Tatar Türklerinde Masal Anlatma Geleneği”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 358-373.

Gürsoy, E. ve Duranlı M. N. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları- 725: Ankara.

Işık, M. (2010). *Nogay Masalları*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kara, Ü. (2023). “Başkurt Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Karadavut, Z. (2023). “Kırgız Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Karakaya, T. (2023). *Kırım Karay Masallarının Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi (Metin Aktarımı-Tıpkıbasım)*. (Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü: Ardahan.

Kasımoğlu, H. (2010). *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları*. (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kaval, Y. (2019). *Tunceli’den Derlenen Masallar (Metin-İnceleme)*. (Doktora Tezi) Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak.

Kirişçiöğlü, F. M. ve Çolak D. (2023). “Saha Yakut Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Koçak, R. (2023). “İran Türkmensahra ve Horasan Masalları”. *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Mungan, S. H. (2022). *Mardin Masallarının İşlevsel Açından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi) Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: Mardin.

Nahmedov, A. (2023). "Azerbaycan Masalları". *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Önal, N. (2011). *Muğla Masalları*. Muğla Üniversitesi Yayınları: Muğla.

Pekacar, Ç. (2023). "Kumuk Masalları". *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Sakaoğlu, S. (2012). *Masal Araştırmaları*. Akçağ Yayınları: Ankara.

Sakaoğlu, S. ve Şimşek, E. (2023). "Türkiye Sahası Masalları". *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Sargın, M. (2018). *Tokat Masalları Üzerine Araştırma ve İncelemeler*. (Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

Sarpkaya, S. (2023). "İran Azerbaycanı'nda Türk Masalları". *Türk Dünyası Masal Araştırmaları*. (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: Ankara.

Sava, I. I. (2023). "Kırım Tatar Masalları". *Türk Dünyası Masal Araştırmaları* (Editör: Fatma Ahsen Turan ve Mehmet Naci Önal), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Tulu, S. (2005). *Horasandan Masallar ve Halk Hikâyeleri*. Ürün Yayınları: Ankara.

Yalçınkaya, F. (2018). *Uygur Sihir Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi* Cilt: 1, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Yavuz, H. M. (1994). *Masallar Cigaramın Üstünde Topal Karınca*. Doruk Yayınları: Ankara.

**THE INFLUENCE OF NATURE TO THE SPIRITUAL WORLD OF CHARACTERS
IN LEO TOLSTOY'S NOVEL "ANNA KARENINA"**

**LEV TOLSTOYUN "ANNA KARENINA" ROMANINDA TƏBİƏTİN OBRAZLARIN
MƏNƏVİ ALƏMİNƏ TƏSİRİ**

Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

Xülasə

Lev Tolstoy rus ədəbiyyatının görkəmli sənətkarı, dahi yazıçısıdır. Onun əsərləri insan təbiətini, mənəvi böhranları və həyat qarşıdurmasını dərin şəkildə araşdırır və insan xarakterinin fəlsəfi dərinliyini ifadə edir. Tolstoyun ən böyük və mühüm əsərlərindən biri hesab edilir. "Anna Karenina" romanı Tolstoyun insan təbiəti və cəmiyyətin mürəkkəb münasibətləri haqqında dərin fəlsəfi düşüncələrini, həmçinin əxlaqi və mənəvi məsələləri təsvir etdiyi böyük bir sənət nümunəsidir. Roman yalnız insan xarakterlərinin və münasibətlərinin mürəkkəbliyini açıb göstərmir, həm də təbiətə verdiyi xüsusi diqqət ilə fərqlidir. Tolstoy əsərində təbiət təsvirlərini sadəcə fon kimi istifadə etmir əksinə, təbiət, personajların daxili dünyası ilə sıx bağlıdır və onların həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. Məqalədə "Anna Karenina" romanında təbiət təsvirlərinin bədii əksi və obrazların daxili aləminə təsirləri araşdırılmışdır. Romanda təbiət yalnız bir fon deyil, həm də əsərin mövzu və emosional quruluşunu dəstəkləyən bir elementdir. Tolstoy təbiətin gücünü və dəyişən fəsillərin insan həyatındakı təsirlərini mükəmməl şəkildə birləşdirərək oxucularına dərin, fəlsəfi və əxlaqi təsir nümayiş etdirir.

Açar sözlər: insan, təbiət, xarakter, düşüncə, təsvir.

Abstract

Leo Tolstoy is an outstanding artist and a prominent writer of Russian literature. His works deeply explore human nature, spiritual crises and life conflicts and express the philosophical depth of human character. It is considered one of Tolstoy's greatest and most important works. The novel "Anna Karenina" is a great example of art in which Tolstoy describes his deep philosophical thoughts about human nature and the complex relationships of society, as well as moral and spiritual issues. The novel not only reveals and shows the complexity of human characters and relationships, but also differs in its special attention to nature. In Tolstoy's work, he does not use images of nature simply as a background, on the contrary, nature is closely connected with the inner world of the characters and plays an important role in their lives. The article examines the artistic reflection of nature images in the novel "Anna Karenina" and the effects of nature on the inner world of the characters. In the novel nature is not only a background, but also an element that supports the theme and emotional structure of the work. Tolstoy perfectly combines the power of nature and the effects of changing seasons on human life, demonstrating a deep, philosophical and moral impact on his readers.

Keywords: man, nature, character, thought, description.

Giriş

Lev Tolstoy rus ədəbiyyatının unudulmaz sənətkarı, əsərləri ilə yalnız Rusiyanın deyil bütün dünyada ədəbiyyatın inkişafına böyük təsir göstərmiş dahi şəxsiyyətdir. Tolstoyun qələminin üslubu, fəlsəfi dərinliyi və insan təbiətini mənimsəməsi yazıçının böyük ədəbi istedadının nəticəsidir. Onun əsərləri bu gün də oxunur və təhlil edilir, həm də ədəbiyyatın mənəvi dəyərlərini və insan təbiətinin müxtəlif aspektlərini kəşf etməyə davam edir. Lev Tolstoy “Anna Karenina” romanını 1873–1877-ci illər ərzində yazmışdır. Əsər ilk dəfə 1877-ci ildə çap olunmuşdur. Roman Tolstoyun ən böyük və tanınmış əsərlərindən biri hesab edilir. “Anna Karenina” romanı Tolstoyun insan təbiəti və cəmiyyətin mürəkkəb münasibətləri haqqında dərin fəlsəfi düşüncələrini, həmçinin əxlaqi və mənəvi məsələləri təsvir etdiyi böyük bir sənət nümunəsidir. Romanın mövzusu yalnız Anna Karenina və digər xarakterlərin həyatını təsvir etmək deyil, həm də o dövr cəmiyyətinin sosial quruluşunu və insanın daxili aləmini dərinləndirən nümayiş etdirməkdir. Romanda insan münasibətlərinin, sevginin, xəyanətin və cəmiyyətin necə fərqli yollarla insanın həyatını yönləndirdiyini görürük. Roman yalnız insan xarakterlərinin və münasibətlərinin mürəkkəbliyini açıb göstərmir, həm də təbiətə ayırdığı xüsusi diqqət ilə fərqlidir. Tolstoy əsərində təbiət təsvirlərini sadəcə fon kimi istifadə etmir əksinə, təbiət personajların daxili dünyası ilə sıx bağlıdır və onların həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. Yazıçı təbiəti bəzən personajların daxili vəziyyətlərini əks etdirən bir güc olaraq təqdim edir. Əsərdə təbiət insanların içindəki hissələrin, çətinliklərin və qarşıdurmaların bir aynası kimi çıxış edir. Məsələn, Anna Karenina və Konstantin Levinin həyatlarında yaşadıkları daxili mübarizələr əsərdə təbiətin müxtəlif fəsilləri ilə paralel şəkildə təsvir edilir. Anna Kareninanın həyatında təbiət onun daxili təlatümləri və mübarizəsini rəmziləşdirir. Bir tərəfdən şəhər həyatının şiddətli və mürəkkəb münasibətləri, digər tərəfdən isə kənd həyatının sadəliyi və sakitliyi Annanın mənəvi aləminə təsir edir. Annanın mənəvi hissələri ətrafdakı təbiət mənzərələri ilə sıx əlaqəlidir. Anna həyatının sevgi və ehtirasla dolmuş bir dövrünə daxil olduqda təbiət də parlaq və tərəvətli təsvir olunur. Amma zaman keçdikcə Annanın mənəvi sıxıntıları, çətinlikləri və daxili çaxnaşmalarının başlaması ilə təbiət də daha qəmgin, qapalı və boz rənglərdə təsvir edilir. Anna çox zaman təbiətdəki dəyişikliklərlə paralel olaraq öz həyatını hiss edir. Məsələn, qışın gəldiyi və qarın örtüldüyü anlar onun içindəki qeyri-adi coşğunluq və çaşqınlıq yaradır. Bu, onun sevgisi və ailəsi ilə bağlı gərginliyi yaşadığı bir zamanlarda təsvir edilir. Aleksey Aleksandroviç Kareninin isə təbiətə münasibəti tam fərqlidir. Karenin təbiətə soyuq və məsafəli yanaşır, onun emosional dərinliyini hiss etmir.

Romanın əsas qəhrəmanlarından biri də Vronskidir. O, təbiətə yaxın olmaq və onun gözəlliyini hiss etmək istəyir, xüsusilə də romanda biz onun at sürərkən təbiətdən necə zövq aldığını görürük. Vronskinin həyatında təbiət onun gücünü və yaşam həvəsini simvollaşdırır. Lakin Anna ilə münasibətlərində və onunla qarşılaşdığı daxili qarşıdurmalarda bu əlaqə bir qədər dəyişir. Vronski Anna ilə münasibətlərinin həssas dövrlərində təbiətdəki kədərli və fırtınalı görüntülərlə özünün daxili vəziyyətini hiss edir. Beləliklə, təbiət Vronski üçün yalnız rəngarəng çalarlar ifadə edən bir mənəvi mühit deyil, həm də daxili gərginliklərini əks etdirən bir varlıq kimi ifadə edilir.

Romanda təbiətlə sıx bağlı olan obrazlardan biri Konstantin Levindir. O, kənd həyatının tam içindədir. Kənd həyat tərzi onu təbiətlə sıx birləşdirir. Levinin təbiətə olan dərin hissələri onun əsl məqsədinə çatmasına, həyatda düzgün yol tapmasına kömək edir: *“Levin özünü yaxşı hiss edir və şən halda ətrafına, gah təkər izlərilə axan bulanıq sulara, gah ağacların çılpaq budaqlarından asılıb duran yağış damlalarına, gah körpünün taxtaları üzərindəki hələ əriməmiş dolunun ağ ləkələrinə, gah da qalın təbəqə ilə çılpaq ağacın dibinə tökülmüş şirəli söyüd yarpaqlarına baxırdı. Onu əhatə edən təbiətin tutqunluğuna baxmayaraq o özünü xüsusilə gümrah hiss edirdi.”* [1. s, 457] Onun həyatında təbiət sadəcə xarici bir təcrübə deyil,

həm də onun daxili inkişafının bir hissəsidir. Tolstoyun romanında fəsillər təbiət təsvirlərinin mühüm bir hissəsidir. Romanda hər bir fəslin təsviri hadisələrin və personajların emosional inkişafı ilə sıx bağlıdır. Yayın gəlişi xoş və tərəvətli havası ilə ardınca gələn payızın kədərli və solğun görüntüsü və çovğunlu qış mənzərələri personajların mənəvi aləminə, hisslər sahəsinə dərin təsir göstərir. Levinin həyatında yay fəslə bir yenilik və başlanğıc simvoludur. O, Kiti ilə evləndikdən sonra təbiət də ona həyatın gözəlliklərini, rəngarəng təbii mühiti göstərir.

Tolstoyun təbiət təsvirləri yalnız şəxsi və emosional vəziyyətləri əks etdirmir, həm də mənəvi və əxlaqi dəyərlərin təcəssümü kimi çıxış edir. Təbiət insanların həyat yoluna, mənəvi dünyasına təsir edən bir güc kimi nümayiş etdirilir. Anna və Vronski arasında olan mürəkkəb münasibətlər, bir çox hallarda təbiətin dəyişən dövrləri ilə paralellik təşkil edir. Onların həyatında yaranan boşluq, sevgisizlik və tənhalıq təbiətin soyuq və çovğunlu dövrünə bənzəyir. Bu, Tolstoyun təbiət və insan arasındakı əlaqəni əks etdirdiyi bir üsuldur. Romanın sonunda Annanın ölümünün təbiət təsvirləri ilə əlaqələndirilməsi çox mənalıdır. Anna Kareninanın intihar etdiyi həmin gün təbiətin soyuqluğu və qərribə harmoniyasının təsviri ölüm və faciəni daha da dərinləşdirir. Ümumiyyətlə, təbii təsvirləri romanın ümumi mövzusu ilə paralellik təşkil edir. İnsanların daxili dünyası ilə təbiət arasında əlaqə Tolstoyun “*Həyat, təbiət və insanın xarakteri bir-birinə bağlıdır və hamısı dəyişkəndir*” düşüncəsidir.

Beləliklə, Lev Tolstoyun “Anna Karenina” romanında təbiət yalnız bir fon deyil, həm də əsərin mövzu və emosional quruluşunu dəstəkləyən bir elementdir. Tolstoy təbiətin gücünü və dəyişən fəsillərin insan həyatındakı təsirlərini mükəmməl şəkildə birləşdirərək oxucularına dərin, fəlsəfi və əxlaqi təsir nümayiş etdirir. Bu əlaqə vasitəsilə təbiət yalnız xarici bir təsvir olmaqla qalmır, həm də romanda mürəkkəb məna ifadə edən zəngin bir varlığa çevrilir.

Ədəbiyyat

1. L.N.Tolstoy. Anna Karenina.8-ci cild. Bakı-Yazıçı, 1980. 580 səh.
2. L.N.Tolstoy. Anna Karenina.9-cu cild. Bakı-Yazıçı, 1981. 467 səh
3. A.Sahəd. Anna Karenina. 525-ci qəzet, 2020. səh 13.
4. S. Nikonov. Anna Karenina və Konstantin Levin obrazlarının müqayisəli analizi. 2019.
<https://kaspi.az/az/anna-karenina-ve-konstantin-levin-obrazlarinin-muqayiseli-analizi>

"AN EXAMPLE OF NOWRUZ AMONG ANATOLIAN TURKMENS: THE
BEYDİLİ-BADILLI TURKMENS"

ANADOLU TÜRKMENLERİNDE NEVRUZ ÖRNEĞİ: BEYDİLİ-BADILLI¹
TÜRKMENLERİ

DOÇ.DR. DERYA GÜRTAŞ DÜNDAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4432-6462>

ÖZET:

Nevruz Bayramı, Türklerin tarihi, mitolojik, kültürel hafızalarında çok önemli bir yere sahip olan ve derin anlamlar taşıyan bir bayramdır. Nevruz Bayramı'nın kutlandığı gün 21 Mart günüdür. Türkler, bugünü yılın ilk günü kabul etmekte ve bugüne "Yeni Gün" veya "Ergenekon Günü", "Çağan", "Ulusun Ulu Günü", "Bahar bayramı" gibi isimler vermektedir. Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig'de Koç Burcu'nun baharın başlangıcı olduğunu dile getirmektedir. Bugün, Türklerin Ergenekon'dan çıkış günüdür. Toprağın kış mevsiminden bahara geçtiği, toprağın ilk yaz ile yeniden dirildiği bu diriliş günü, destanlarda karşılığını Ergenekon'da bulmuştur. Bu nedenle bugünün Türkler açısından önemi büyüktür. Nevruz ile ilgili kayıtlar Kutadgu Bilig'den Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'sine, Melikşah'ın takviminden Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kanunlarına kadar uzanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat it-Türk adlı eserinde, Türklerde yılbaşının başlangıcının Nevruz olduğunu söylemektedir.

Beydili, Beğdili, Badıllı, Barak, Rışvan, Karacakurt, Cerit ve Boynu İnce Türkmenleri arasında Nevruz, baharın gelişi, doğanın uyanışı, toplumsal birliktelik ve kültürel varlığın korunması gibi anlamlar ihtiva ettiği için hâlâ canlı olarak yaşayan bir bayramdır. Nevruz, doğanın kış uykularından uyanıp canlanmasını temsil eder. Bu dönemde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk toplulukları için doğanın yeniden hayat bulması, bereketli bir yılın başlangıcını müjdedir. Nevruz geleneği hem eski Türk kültürünün hem de Anadolu Türkmenlerinin eşitliğinin önemli unsurları olarak varlığını sürdürmektedir. Nevruz kutlamalarında, hem Türk boylarının hepsinde hem de Anadolu'da, Tokat-Sivas-Amasya bölgesinde yaşayan Beydili, Türkmenleri ile Ağrı-Urfa-Antep ve civarında yaşayan Badıllı Türkmenlerinde ortak olan en baskın unsur, ateş yakma ve üzerinden atlama ritüelidir. Ateşin arındırıcı gücü, demirin eritilmesi ile benzerlik gösterir.

Bu çalışmada, Beydili Boyu'na bağlı Anadolu Türkmenlerinde Nevruz adı verilen bahar bayramının nasıl kutlandığı, anlamı ve ritüelleri sosyo- kültürel açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Beydili, Türkmenler

ABSTRACT:

Nowruz is a holiday that holds a significant place in the historical, mythological, and cultural memory of the Turks and carries deep meanings. Nowruz is celebrated on March 21. Turks

¹ Oğuzların Beydili Boyu, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Beydili, Beğdili, Beğdilli, Baydilli, Badıllı, Badıllı..vb ses değişimlerine uğramıştır. Bu çalışma da boyun ismi Beydili ve Badıllı şeklinde kullanılmıştır.

consider this day the first day of the year and refer to it as ‘New Day,’ ‘Ergenekon Day,’ ‘Çağan,’ ‘Great Day of the Nation,’ or ‘Spring Festival.’ In *Kutadgu Bilig*, Yusuf Has Hacip states that the Aries period marks the beginning of spring. Today is the day when Turks emerged from Ergenekon. This day of rebirth, when the earth transitions from winter to spring and is revived with early summer, finds its counterpart in the Ergenekon legend. Therefore, this day holds great significance for Turks. Records related to Nowruz range from *Kutadgu Bilig* to Nizamü'l-Mülk's *Siyasetname*, from Melikşah's calendar to the laws of Akkoyunlu ruler Uzun Hasan. In his work *Divan-ı Lügat-it-Türk*, Kashgarlı Mahmut states that for Turks, the beginning of the year is Nowruz.

Among the Beydili, Beğdili, Badıllı, Barak, Rışvan, Karacakurt, Cerit, and Boynuince Turkmens, Nowruz is still actively celebrated, as it symbolizes the arrival of spring, the awakening of nature, social unity, and the preservation of cultural heritage. Nowruz represents the awakening and revival of nature from its winter sleep. For Turkish communities engaged in agriculture and animal husbandry, this revival of nature heralds the beginning of a fertile year. The Nowruz tradition continues to be an essential part of both ancient Turkish culture and the identity of Anatolian Turkmens. In Nowruz celebrations, the most dominant ritual, common among all Turkic tribes as well as among the Beydili Turkmens in the Tokat-Sivas-Amasya region and the Badıllı Turkmens in and around Ağrı, Urfa, and Antep, is lighting a fire and jumping over it. The purifying power of fire symbolizes the melting of iron.

This study examines how the spring festival called Nowruz is celebrated among the Beydili and Badıllı Turkmens, exploring its meaning and rituals from a socio-cultural perspective

Keywords: Nowruz, Beydili, Turkmens

**TRADITIONAL PRACTICES IN NOWRUZ FESTIVAL: CUSTOMS, RITUALS,
AND CULTURAL PERFORMANCES**

**NEVRUZ BAYRAMINDAKİ GELENEKSEL UYGULAMALAR: ADETLER,
RİTÜELLER VE KÜLTÜREL GÖSTERİLER**

Assoc. Prof. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Folklore, Mythology Department

0000-0001-7714-4668

Özet

Nevruz Bayramı, Orta Asya, Anadolu, ve özellikle Azerbaycan ile İran'da kutlanan, baharın gelişini müjdeleyen çok köklü bir gelenektir. Aynı zamanda, bu bayram, yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilmekte ve doğa ile insan arasındaki uyumu simgeler. Bu bayramın, farklı kültürlerdeki yeri ve kutlama şekilleri, geleneksel ritüellerin, adetlerin ve kültürel gösterilerin zengin bir bileşimini oluşturur. Nevruz Bayramı'ndaki geleneksel uygulamaların, toplumlar arasındaki kültürel kimlik ve toplumsal bağlar açısından önemi büyüktür. Nevruz, zamanla farklı etnik gruplar ve kültürler tarafından kendi inanç ve geleneklerine uygun olarak farklı biçimlerde şekillendirilmiştir. Bayramın tarihini üç döneme ayırmak mümkündür: İslam öncesi, İslam sonrası ve günümüz.

İslam öncesi dönemde Nevruz, Türk halklarının baharın gelişiyle ilgili olarak tarım, hayvancılık ve doğa ile ilişkili çeşitli inançlar temelinde kutlanıyordu. Bu dönemde Nevruz, aynı zamanda çeşitli doğa olayları, tarihi şahsiyetler ve dini görüşlerle de ilişkilendirilmiştir. İslam'ın kabulünden sonra ise Nevruz, yeni dini inançlarla birleşerek, efsaneler ve dini anlamlarla zenginleşmiştir. İslam kültüründe Nevruz, Allah'ın yarattığı insan ve dünyanın simgesi olarak kabul edilmekte, bazı peygamberlerin hayatlarında gerçekleşen önemli olaylarla ilişkilendirilmektedir. Günümüzde Nevruz, esas olarak doğanın uyanışı ve yeni yılın başlangıcı olarak kutlanmaktadır. Bayramda çeşitli törenler, ritüeller, oyunlar ve gösteriler düzenlenmektedir. Azerbaycan'da ise Nevruz, çok sayıda geleneksel adet ve folklorik unsurla kutlanmaktadır. Ayrıca, Nevruz bayramı, 1993 yılından itibaren milli bayram statüsü kazanmış ve 2009 yılında UNESCO tarafından korunması gereken somut olmayan kültürel miraslar listesine dahil edilmiştir. Nevruz, Azerbaycan ve diğer Türk devletlerinde dostluk, kardeşlik, yardımlaşma ve birlik sembolü olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Novruz Bayramı, adeta bir kültürel kimlik inşasının simgesi olarak, geçmişle geleceği birleştiren ritüeller ve geleneklerle doludur. Bu bayram, sadece bir takvimsel dönüm noktası değil, aynı zamanda insanların doğayla, birbirleriyle ve kültürel geçmişle kurdukları bağları yeniden gözden geçirdikleri, yenilendikleri bir zaman dilimidir. Hem dini hem de toplumsal anlamlar taşıyan bu geleneksel uygulamalar, halk arasında birlik ve beraberliği güçlendirirken, bireylerin ve toplumların kimliklerini inşa etmede önemli bir rol oynar.

Makalede, Nevruz hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Nevruz Bayramı'nda gerçekleştirilen adetler, gelenekler, ritüeller ve kültürel gösteriler (oyun ve temaşalar) çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, gelenek, ritüel, külütür, gösteri.

Abstract

Nowruz is a deeply rooted tradition celebrated in Central Asia, Anatolia, and especially in Azerbaijan and Iran, heralding the arrival of spring. It is also considered the beginning of the new year and symbolizes the harmony between nature and humanity. The place and manner in which this holiday is celebrated in various cultures form a rich composition of traditional rituals, customs, and cultural performances. The traditional practices of Nowruz hold significant importance in terms of cultural identity and social bonds between communities. Over time, Nowruz has been shaped in different ways by various ethnic groups and cultures according to their own beliefs and traditions. The history of the holiday can be divided into three periods: pre-Islamic, post-Islamic, and modern times.

In the pre-Islamic period, Nowruz was celebrated by Turkic peoples based on agricultural, livestock, and nature-related beliefs associated with the arrival of spring. During this time, Nowruz was also linked to various natural events, historical figures, and religious views. After the acceptance of Islam, Nowruz merged with new religious beliefs and became enriched with legends and religious meanings. In Islamic culture, Nowruz is considered a symbol of the human and world created by Allah, and it is associated with significant events in the lives of some prophets. Today, Nowruz is primarily celebrated as the awakening of nature and the beginning of the new year. The holiday includes various ceremonies, rituals, games, and performances. In Azerbaijan, Nowruz is celebrated with numerous traditional customs and folkloric elements. Additionally, since 1993, Nowruz has gained the status of a national holiday, and in 2009, it was included in UNESCO's list of Intangible Cultural Heritage. Nowruz continues to hold great significance in Azerbaijan and other Turkic states as a symbol of friendship, brotherhood, solidarity, and unity.

Nowruz, as a symbol of cultural identity construction, is filled with rituals and traditions that connect the past with the future. This holiday is not only a calendrical milestone but also a period during which people revisit their connections with nature, each other, and their cultural heritage, experiencing renewal. Both religious and social meanings imbue these traditional practices, which play a crucial role in strengthening unity among the people and in constructing the identities of individuals and communities.

The article provides general information about Nowruz and then examines the customs, traditions, rituals, and cultural performances (games and spectacles) carried out during Nowruz celebrations under various headings.

Keywords: Nowruz, tradition, ritual, culture, performance.

**NEURODIDACTICS IN THE 21ST CENTURY: THE IMPACT OF KNOWLEDGE
ABOUT THE BRAIN ON LEARNING APPROACHES**

**21. YÜZYILDA NÖROPEDAGOGİ: BEYİN HAKKINDAKİ BİLGİNİN ÖĞRENME
YAKLAŞIMLARINA ETKİSİ**

Güler NURİYEVA

**Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ümumi
pedagoji bölümü, ORCID: 0009-0001-3926-480X**

Özet

Neyropedaqogika tədris prosesinin effektivliyini artırmaq məqsədi ilə neyroelmin, psixologiyanın və pedaqogikanın nailiyyətlərini birləşdirən fənlərarası sahədir. XXI əsrdə beyin tədqiqatlarında sürətli irəliləyişlər idrak inkişafının, yaddaşın və motivasiyanın neyrofizioloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq öyrənməyə yeni nəzər salmağa imkan vermişdir.

Müasir təhsil texnologiyaları getdikcə daha çox beyin plastikliyi, emosional intellekt və idrak prosesləri haqqında biliklərə əsaslanır. Fərdiləşdirilmiş təlim, oyunlaşdırma və adaptiv təlim platformaları kimi yanaşmalar bizə öyrənənlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağa, onların motivasiyasını və akademik performansını artırmağa imkan verir.

XXI əsrin əsas bacarıqlarının – tənqidi düşüncə, yaradıcılıq, əməkdaşlıq və emosional intellektin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Neyropedaqogikanın prinsipləri stressi azaldan və dərin öyrənməyə kömək edən əlverişli təhsil mühitinin yaradılmasına kömək edir.

Neyropedaqogikanın əsas prinsiplərindən biri neyroplastikliyin – beyin təcrübənin təsiri altında dəyişmə qabiliyyətinin başa düşülməsidir. Bu bilik öyrənənlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış adaptiv təlim metodlarının işlənilib hazırlanmasına kömək edir. Məsələn, çoxkanallı öyrənmənin (vizual, eşitmə, kinestetik) aktiv istifadəsi beyin müxtəlif sahələrini cəlb etməyə kömək edir ki, bu da məlumatların yadda saxlanmasını və mənimsənilməsini yaxşılaşdırır.

Bundan əlavə, tədqiqatlar göstərir ki, duyğular öyrənmə prosesində mühüm rol oynayır. Müsbət emosiyalar və təhlükəsiz öyrənmə mühiti konsentrasiyanı və motivasiyanı artırmağa kömək edir, stress və həddindən artıq yüklənmə isə yeni biliklərin əldə edilməsinə mane ola bilər. Bu kontekstdə pedaqoqlar öyrənməni daha cəlbədicə və məhsuldar etmək üçün emosional tənzimləmə üsullarından, oyunlaşdırma və interaktiv metodlardan istifadə edirlər.

Beləliklə, beyin haqqında biliklər təhsil yanaşmalarını kökündən dəyişdirir, öyrənməni daha fərdi, effektiv və müasir cəmiyyətin real ehtiyaclarına yönəldir. Neyroelmi məlumatların pedaqogikaya inteqrasiyası müasir dünyada uğurlu uyğunlaşma üçün zəruri olan koqnitiv və sosial səriştələrin inkişafını təmin edən daha effektiv təhsil strategiyalarının formalaşmasına kömək edir.

Anahtar kelimələr: neyropedaqogika, neyroelm, öyrənmə, fərdiləşdirilmiş təlim, XXI əsr bacarıqları

Summary

Neurodidactics is an interdisciplinary field that integrates the achievements of neuroscience, psychology, and pedagogy to enhance the effectiveness of the educational process.

In the 21st century, rapid advancements in brain research have provided new insights into cognitive development, memory, and motivation, considering their neurophysiological characteristics. Modern educational technologies are increasingly based on knowledge about brain plasticity, emotional intelligence, and cognitive processes.

Approaches such as personalized learning, gamification, and adaptive learning platforms allow us to take into account the individual characteristics of learners, enhancing their motivation and academic performance. Special attention is given to developing key 21st-century skills—critical thinking, creativity, collaboration, and emotional intelligence. The principles of neurodidactics contribute to creating a favorable educational environment that reduces stress and promotes deep learning.

One of the fundamental principles of neurodidactics is understanding neuroplasticity—the brain's ability to change under the influence of experience. This knowledge helps develop adaptive learning methods tailored to the individual needs of learners. For example, the active use of multimodal learning (visual, auditory, kinesthetic) engages different areas of the brain, improving information retention and comprehension.

Additionally, research shows that emotions play a crucial role in the learning process. Positive emotions and a safe learning environment help increase concentration and motivation, while stress and overload can hinder the acquisition of new knowledge. In this context, educators use emotional regulation techniques, gamification, and interactive methods to make learning more engaging and productive.

Thus, knowledge about the brain is fundamentally transforming educational approaches, making learning more individualized, effective, and aligned with the real needs of modern society. Integrating neuroscientific data into pedagogy helps shape more effective educational strategies that foster the development of cognitive and social competencies essential for successful adaptation in today's world.

Keywords: neurodidactics, neuroscience, learning, personalized learning, 21st-century skills.

**THE TRADITIONAL STRUCTURE AND SOCIETAL FUNCTION OF THE
NOWRUZ FESTIVAL IN AZERBAIJAN**

**AZERBAIJAN'DA NEVRUZ BAYRAMININ GELENEKSEL YAPISI VE
TOPLUMSAL İŞLEVİ**

Dr. Sevinc KASIMOVA

**Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Folklore, Department of
Mythology**

Özet

Nevruz Bayramı, katılımcıların önceden belirli kurallar çerçevesinde icra ettiği ritüeller ve söylemlerden oluşan bir törensel yapıya sahiptir. Mevsimsel nitelik taşıyan bu bayram, yılın belirli bir döneminde, kış mevsiminden bahara geçiş sürecinde, mart ayında kutlanmaktadır. Dar anlamda bir ritüel olarak Nevruz, yıl değişimini simgeleyen bir bayram niteliğindedir. Bayram kapsamında gerçekleştirilen tüm uygulamalar, geleneksel törenler bütünüdür ayrılmaz bir parçasıdır.

Tarihsel süreç içerisinde farklı ideolojik ve kültürel sistemlerin etkisi altında kalmasına rağmen Nevruz Bayramı, yok olmanın aksine, toplumsal bellekte daha güçlü bir şekilde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Farklı inanç sistemleri, uygarlıklar ve Nevruz'un özüne aykırı ideolojilere rağmen bayram, çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Nevruz'un tarihsel kökeni, Azerbaycan'ın milli devlet geleneği ile doğrudan ilişkilidir. En eski dönemlerden itibaren halk kültüründe ve geleneksel pratiklerde önemli bir yer edinmiş olan bu bayram, yalnızca halk nezdinde kutlanan bir toplumsal ritüel olmanın ötesine geçmiş; devlet düzeyinde de resmî olarak benimsenmiş ve geniş bir toplumsal katılım ile icra edilmiştir.

Nevruz ritüelleri, bir dizi geleneksel unsurdan oluşan bütüncül bir tören sistemine sahiptir. Bu kapsamda öne çıkan başlıca geleneksel unsurlar şunlardır: İlkyaz çarşambaları ile ilişkili ritüeller; Sosyal dayanışma ve paylaşım pratikleri; Gösteri ve sahneleme gelenekleri; Geleneksel oyunlar; Nevruz'a özgü mutfak kültürü ve yemek ritüelleri.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Nevruz, folklor, ritüel, tören, gelenek, oyun, gösteri.

Abstract

The Nowruz Festival possesses a ceremonial structure composed of rituals and discourses performed by participants within a predetermined set of rules. As a seasonal celebration, it is observed during a specific period of the year, in March, marking the transition from winter to spring. In a narrow sense, Nowruz functions as a festival symbolizing the change of the year. All practices associated with the festival constitute an integral part of a comprehensive traditional ceremonial system.

Despite being subjected to the influences of various ideological and cultural systems throughout history, the Nowruz Festival has not only persisted but has also strengthened its presence in collective memory. Regardless of differing religious beliefs, civilizations, and ideologies that conflict with its essence, Nowruz has undergone various transformations and survived to the present day.

The historical roots of Nowruz are directly linked to Azerbaijan's national state traditions. Having held a significant place in folk culture and traditional practices since ancient times, this festival has transcended its role as a mere communal celebration. It has been officially recognized at the state level and widely observed with broad public participation.

Nowruz rituals encompass a holistic ceremonial system composed of various traditional elements. The primary components of these traditions include: Rituals associated with the Spring Wednesdays; Practices of social solidarity and sharing; Performance and theatrical traditions; Traditional games; Culinary culture and food-related rituals unique to Nowruz.

Keywords: Azerbaijan, Nowruz, folklore, ritual, ceremony, tradition, game, performance.

COMMUNICATION PRACTICES AND SOCIAL IMPACTS OF TURKISH
THINKERS: A META-ANALYSIS STUDY
TÜRK DÜŞÜNÜRLERİNİN İLETİŞİM PRATİKLERİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ:
BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

Hasan Yurdakul¹, Oğuz Han Öztay²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İletişim Çalışmaları,

0000-0001-7323-7875

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, İletişim Çalışmaları, 0000-0002-5606-6469

Öz

İnsanlık tarihi var olduğu günden bugüne birçok değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler insanları, coğrafyaları ve dinleri ayırmış, her bir ayırım kendi içinde düşünsel bir sistem geliştirmiştir. Bu çalışma, Türk düşüncesinin tarihsel dönüşümünü ve farklı dönemlerdeki düşünsel yapılarını iletişim ve toplum perspektifinden incelemektedir. Bu çalışma ayrıca, iletişim teknolojileri ile entelektüel paradigmların yayılması arasındaki diyalektik ilişkiyi incelemekte ve medya ortamlarındaki değişimlerin farklı tarihsel dönemler boyunca Türk düşüncesini nasıl etkilediğini vurgulamaktadır. Tarihsel, sosyolojik ve iletişim teorilerini bütünleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım kullanan araştırma, iletişimsel pratiklerin Türk entelektüel söyleminin epistemolojik temellerini ve toplumsal etkisini şekillendirmedeki önemli rolünün altını çizmektedir. Türk düşünce tarihinin serüveni, inanç sistemleri ve sosyal yapılar arasındaki etkileşimle şekillenmiştir. Bu bağlamda, İslam'ın kabulüyle düşünsel söylemin değişimi, kültürel bir iletişim süreci olarak değerlendirilmektedir. Daha sonraki dönemlerde Batılılaşma ve modernleşme tartışmaları, Türk düşünce tarihini yeniden şekillendirmiş ve kamusal söylemde değişimlere yol açmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte aydınların rolü, Türk düşünce sistemi içinde önemli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Aydınlar, iletişimsel metinler ve kitle iletişim araçları aracılığıyla fikirlerini topluma aktarmışlardır. Bu süreçte iletişimin, tarihsel ve toplumsal bağlamlar arasında köprü işlevi gördüğü tespit edilmiştir. Meta sentez analizi ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak akademik metinlerin incelenmesiyle Türk düşünce tarihinin izleri anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları, Türk düşünce sisteminin evriminde iletişimin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk düşünürleri, İletişim ve Toplum, Meta-analiz, Kültürel İletişim, Toplumsal değişim

Abstract

Human history has undergone many changes and transformations since its inception. These transformations have divided people, geographies, and religions, and each division has developed an intellectual system within itself. This study examines the historical transformation of Turkish thought and its intellectual structures in different periods from the perspective of communication and society. It also examines the dialectical relationship between communication technologies and the diffusion of intellectual paradigms and emphasizes how changes in media environments have affected Turkish thought during different historical

periods. Using an interdisciplinary approach that integrates historical, sociological, and communication theories, the research underlines the crucial role of communicative practices in shaping the epistemological foundations and social impact of Turkish intellectual discourse. The interaction between belief systems and social structures has shaped the adventure of Turkish intellectual history. In this context, the change in intellectual discourse with the acceptance of Islam is considered a cultural communication process. In later periods, debates on Westernization and modernization reshaped the history of Turkish thought and led to changes in public discourse. On October 29, 1923, with the proclamation of the Republic in Turkey, the role of intellectuals in the Turkish intellectual system has been the basis for important debates. Intellectuals conveyed their ideas to society through communicative texts and mass media. In this process, it has been determined that communication functions as a bridge between historical and social contexts. Analyzing academic texts using meta-synthesis analysis and content analysis methods attempted to make sense of the traces of the history of Turkish thought. The study's findings reveal that communication played a central role in the evolution of the Turkish thought system.

Keywords: Turkish thinkers, Communication and Society, Meta-analysis, Cultural Communication, Social change

**DETECTION AND ANALYSIS OF DYSGRAFIA USING DEEP LEARNING
MODELS**

**DERİN ÖĞRENME MODELLERİ KULLANARAK DİSGRAFİ TESPİTİ VE
ANALİZİ**

Neşe ÖZKUM¹, Mehmet BURUKANLI², Nejat YUMUŞAK³

¹Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 0009-0000-5224-0231

²Bitlis Eren Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersleri Bölümü, 0000-0003-4459-0455

**³Sakarya Üniversitesi, Bilgisayar ve Bilişim Bilimleri Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği,
0000-0001-5005-8604**

Özet

Disgrafi, kısaca çocuklarda yazı yazmada zorluk ve yavaşlık, büyük ve küçük harflerin nerede kullanılacağını bilememe ve yazıların tersten yazılması gibi el ile yazmadaki eksiklik olarak ifade edilebilir. Herhangi bir çocuğun Disgrafi olup olmadığının erken dönemlerde/yaşlarda tespiti oldukça önemlidir. Eğer Disgrafi hastalığı erken yaşlarda tespit edilebilirse, Disgrafi ilerlemesi kısmen engellenebilir. Bu nedenle biz bu çalışmada el yazısı görüntülerden vgg19, squeezeNet1_0, mobilenet_v2, googlenet ve efficientnet_b0 derin öğrenme tabanlı modelleri kullanarak, Disgrafi tespiti gerçekleştirdik. Kullanılan el yazısı görüntü veri seti, yaşları 8-15 aralığında olan 120 çocuktan (80 erkek çocuk, 40 kız çocuk) alınan verilerden oluşmaktadır. Ayrıca, veri seti, Disgrafi (57 adet görüntü) ve normal (63 adet görüntü) olmak üzere iki sınıftan meydana gelmektedir. Bu çalışmada derin öğrenme modellerinin eğitim, doğrulama ve test işlemleri için 80 (%66.67) adet eğitim verisi, 20 (%16.67) adet doğrulama verisi ve 20 (%16.67) adet test verisi için toplamda 120 adet görüntü verisi kullanılmıştır. Bu derin öğrenme tabanlı modellerinin Disgrafi tespiti için doğruluk, kesinlik, hassasiyet, f1-skore ve matthews korelasyon katsayısı (MCC) değerleri açısından birbirleriyle kıyasladık. mobilenet_v2 modeli, test veri seti üzerinde %85.00 doğruluk, %85.35 kesinlik, %85.00 hassasiyet, %84.96 f1-skore ve %70.35 MCC değeri açısından diğer modellerden daha iyi sonuçlar elde etmiştir. Öte yandan, squeezeNet1_0 modeli, test veri seti üzerinde %60.00 doğruluk, %60.00 hassasiyet, %52.38 f1-skore ve %33.33 MCC değeri açısından diğer modellerden daha kötü sonuçlar elde etmiştir. Elde edilen sonuçlar, derin öğrenme tabanlı modellerin Disgrafi tespitinde kabul edilebilir bir başarı düzeyine ulaşılabildiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Disgrafi tespiti, derin öğrenme modelleri, el yazısı

Abstract

Dysgraphia can be briefly expressed as the difficulty and slowness in writing in children, not knowing where to use uppercase and lowercase letters, and the deficiency in handwriting such as writing backwards. It is very important to determine whether a child has Dysgraphia at an early age. If Dysgraphia can be detected at an early age, the progression of Dysgraphia can be partially prevented. Therefore, in this study, we performed Dysgraphia detection using vgg19, squeezeNet1_0, mobilenet_v2, googlenet and efficientnet_b0 deep learning-based models from handwriting images. The handwriting image dataset used consists of data taken from 120 children (80 boys, 40 girls) aged between 8-15. In addition, the dataset consists of two classes: Dysgraphia (57 images) and normal (63 images). In this study, a total of 120 image data were used for training, validation and testing processes of deep learning models; 80 (66.67%) training

data, 20 (16.67%) validation data and 20 (16.67%) testing data. We compared these deep learning based models with each other in terms of accuracy, precision, recall, f1-score and Matthews correlation coefficient (MCC) values for dysgraphia detection. mobilenet_v2 model achieved better results than other models in terms of 85.00% accuracy, 85.35% precision, 85.00% recall, 84.96% f1-score and 70.35% MCC value on the testing dataset. On the other hand, squeezenet1_0 model achieved worse results than other models in terms of 60.00% accuracy, 60.00% recall, 52.38% f1-score and 33.33% MCC value on the testing dataset. The results obtained show that deep learning-based models can achieve an acceptable level of success in detecting Dysgraphia.

Keywords: Detection of dysgraphia, deep learning models, handwriting

1. INTRODUCTION

Dysgraphia can be called writing difficulty in children. Symptoms such as inattention to uppercase-lowercase-capital letters, errors in punctuation, not leaving spaces between words, and unreadable handwriting are frequently seen in children with dysgraphia (Drotár & Dobeš, 2020). Early diagnosis of these symptoms can partially prevent the progression of Dysgraphia. Deep learning models are quite successful in detecting diseases from image data. In this study, Dysgraphia detection was performed using vgg19, squeezenet1_0, mobilenet_v2, googlenet and efficientnet_b0 deep learning-based models from handwriting images. Some articles in the literature on the diagnosis of Dysgraphia are summarized below. Drotár et al. (Drotár & Dobeš, 2020) detected Dysgraphia using machine learning algorithms (SVM, AdaBoost and RF) from handwriting images taken from 120 children (80 boys, 40 girls). As a result of the study, AdaBoost algorithm achieved the best result with 79.5% accuracy rate for Dysgraphia detection. Skunda et al. (Skunda et al., 2022) performed Dysgraphia detection using a 3-layer convolutional neural network (CNN) deep learning model from handwriting images taken from 120 children. The CNN model achieved 79.7% accuracy on the test dataset for Dysgraphia detection. Alar et al. (Alar et al., 2023) detected Dysgraphia using vgg16 and Resnet50 deep learning based models from handwriting images taken from 120 children (80 boys, 40 girls). Resnet50 model reached 79.17% the best accuracy value for Dysgraphia detection. Kunhoth et al. (Kunhoth et al., 2023) instead of extracting individual features from task-specific (letter etc.) handwriting data to reduce the number of features, they performed joint feature extraction from all handwriting data. Thanks to this method, they reduced the number of features by approximately 85%. On the features they obtained, they performed Dysgraphia detection using K-Nearest Neighbor (KNN), Support Vector Machine (SVM), Random Forest and AdaBoost machine learning based algorithms. Among these machine learning algorithms, AdaBoost algorithm achieved the best result with 80.8%.

In this study, Dysgraphia detection was performed using vgg19, squeezenet1_0, mobilenet_v2, googlenet and efficientnet_b0 deep learning based models from handwriting images. The dataset consists of data taken from 120 children (80 boys, 40 girls) aged between 8-15. A total of 120 image data were used for training, validation and testing processes of deep learning models; 80 (%66.67) training data, 20 (%16.67) validation data and 20 (%16.67) test data. We compared these deep learning based models with each other in terms of accuracy, precision, sensitivity, f1-score and Matthews correlation coefficient (MCC) values for Dysgraphia detection. The mobilenet_v2 model achieved better results than other models in terms of 85.00% accuracy, 85.35% precision, 85.00% sensitivity, 84.96% f1-score and 70.35% MCC value on the test dataset. The results show that deep learning-based models are quite successful in detecting Dysgraphia.

2. DEEP LEARNING BASED MODELS AND HANDWRITING DATASET

In this section, the handwriting dataset and deep learning models used for Dysgraphia detection are explained.

2.1. Handwriting dataset

The handwriting image dataset used in this study consists of images taken from 120 children (80 boys, 40 girls) aged 8-15. In addition, the dataset consists of two classes: Dysgraphia (57 images) and normal (63 images) (Drotár & Dobeš, 2020). In this study, a total of 120 image data were used for training, validation and testing of deep learning models, 80 (%66.67) training data, 20 (%16.67) validation data and 20 (%16.67) testing data. Normal and Dysgraphia image examples from the dataset are shown in Figure 1 and Figure 2, respectively.

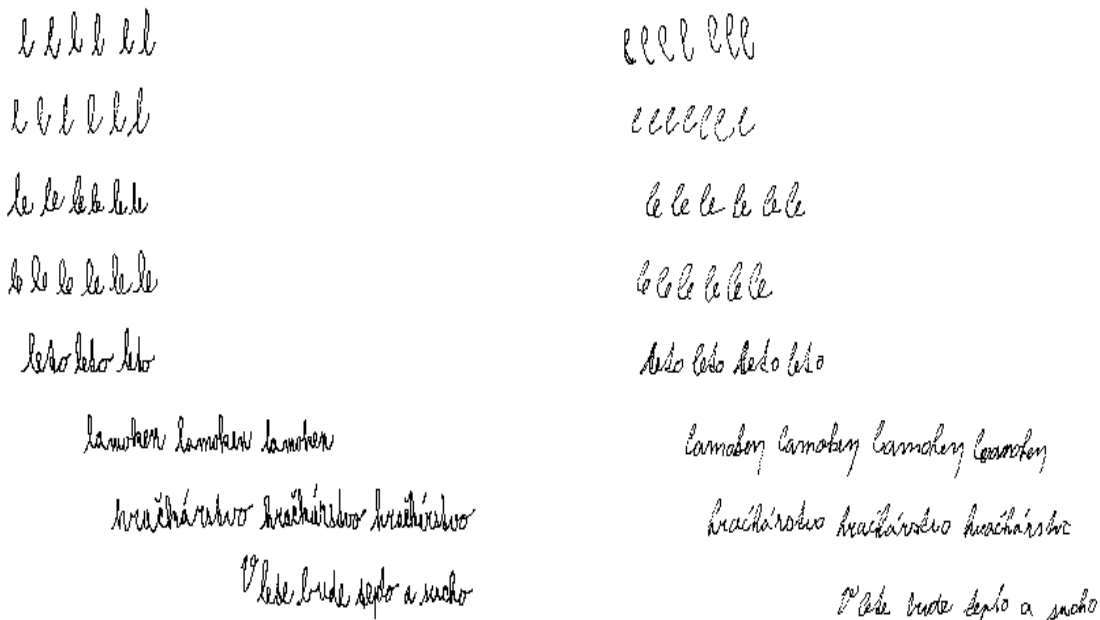

Figure 1. Normal image (Drotár & Dobeš, 2020)

Figure 2. Dysgraphia image (Drotár & Dobeš, 2020)

The total amount of training, validation and test datasets in the handwriting dataset is shown in Table 1.

Table 1. The total amount of training, validation and test datasets in the handwriting dataset (Drotár & Dobeš, 2020)

Dataset	Amount of dataset
Training	80
Validation	20
Testing	20

As seen in Table 1, 80 training image samples, 20 validation image samples and 20 testing image samples have been used for deep learning based models.

2.3. Deep based learning models used

In this study, vgg19, squeezenet1_0, mobilenet_v2, googlenet and efficientnet_b0 deep learning based models for Dysgraphia prediction are explained below.

2.3.1. vgg19 model

The vgg19 model is a convolutional neural network (CNN) based model consisting of 16 convolutional layers and 3 fully connected layers (for classification). The vgg19 model is trained on the ImageNet dataset consisting of 1000 classes. Multiple 3×3 filters are used in each convolutional layer. The image input size of the vgg19 model is 224x224 (Simonyan & Zisserman, 2015).

2.3.2. squeezenet1_0 model

The squeezenet1_0 model is a CNN-based deep learning model. The aim of the squeezenet1_0 model can be expressed as reaching the accuracy rate at the AlexNet (Krizhevsky et al., 2012) model level with 50 times fewer parameters (Iandola et al., 2016).

2.3.3. mobilenet_v2 model

mobilenet_v2 model is a CNN based deep learning based model. mobilenet_v2 model is developed especially for mobile and computer vision applications. With this model, the computational complexity of the model can be reduced and a good balance can be established between the size of the model and its accuracy (Sandler et al., 2018).

2.3.3. googlenet model

googlenet model is a CNN based deep learning based model with 22 layers. googlenet model has a new structure including 1x1, 3x3, 5x5 convolution filters in inception module. googlenet model has fewer parameters compared to AlexNet model. Also, googlenet model was quite successful on ImageNet dataset in 2014 (Szegedy et al., 2015).

2.3.3. efficientnet_b0 model

The efficientnet_b0 model is a CNN-based deep learning model designed for computer vision in 2019. The efficientnet_b0 model uses a compound scaling technique that scales all depth, width, and resolution dimensions equally. The efficientnet_b0 model is trained on the ImageNet dataset (Tan & Le, 2019)

3. RESULTS

In this section, the experimental results obtained for Dysgraphia detection using deep learning based models are discussed. Accuracy, precision, recall, f1-score, MCC and AUC performance evaluation metrics have been used to measure the performance of deep learning based models. Accuracy, precision, recall, f1-score and MCC formulas have been shown in equations (1), (2), (3), (4), (5), respectively (Burukanli & Yumuşak, 2024). Additionally, in the training phase of all deep learning based models, hyperparameters were set as batch_size = 4, learning_rate = 0.0007, optimizer = SGD, momentum = 0.9 and num_epochs = 50.

$$Accuracy = \frac{True\ Positive\ (TP) + True\ Negative\ (TN)}{TP + False\ Negative\ (FN) + False\ Positive\ (FP) + True\ Negative\ (TN)} \quad (1)$$

$$\text{Precision} = \frac{TP}{TP + FP} \quad (2)$$

$$\text{Recall} = \frac{TP}{TP + FN} \quad (3)$$

$$F1 - \text{Score} = 2 * \frac{\text{Precision} * \text{Recall}}{\text{Precision} + \text{Recall}} \quad (4)$$

$$MCC = \frac{TP * TN - FP * FN}{\sqrt{(TP + FP) * (TP + FN) * (TN + FP) * (TN + FN)}} \quad (5)$$

3.1. Results obtained

The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the vgg19 model has been shown in Figure 3.

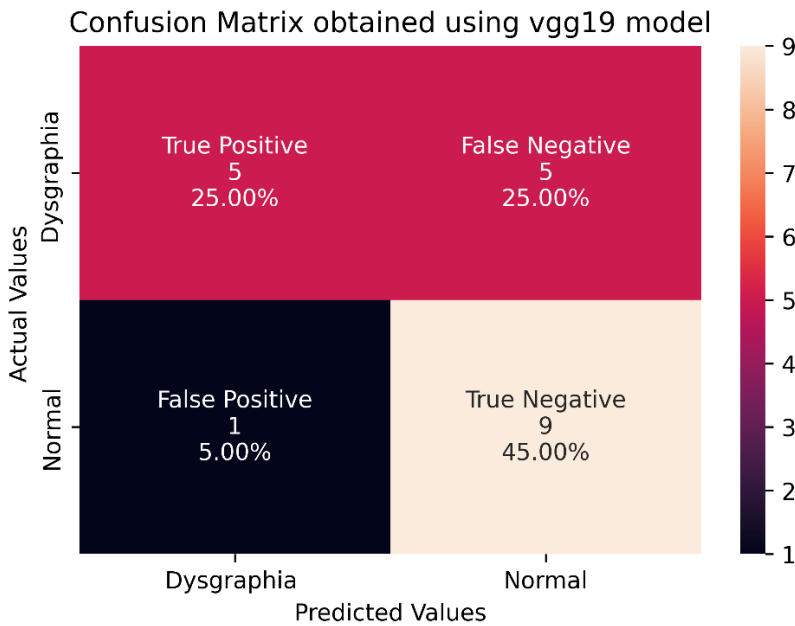

Figure 3. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the vgg19 model

As seen in Figure 3, the vgg19 model correctly predicted 5 samples out of 10 samples in the Dysgraphia class, while it incorrectly predicted 5 samples out of 10 samples. Moreover, the vgg19 model correctly predicted 9 samples out of 10 samples in the Normal class, while it incorrectly predicted 1 samples out of 10 samples. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the squeezenet1_0 model has been shown in Figure 4.

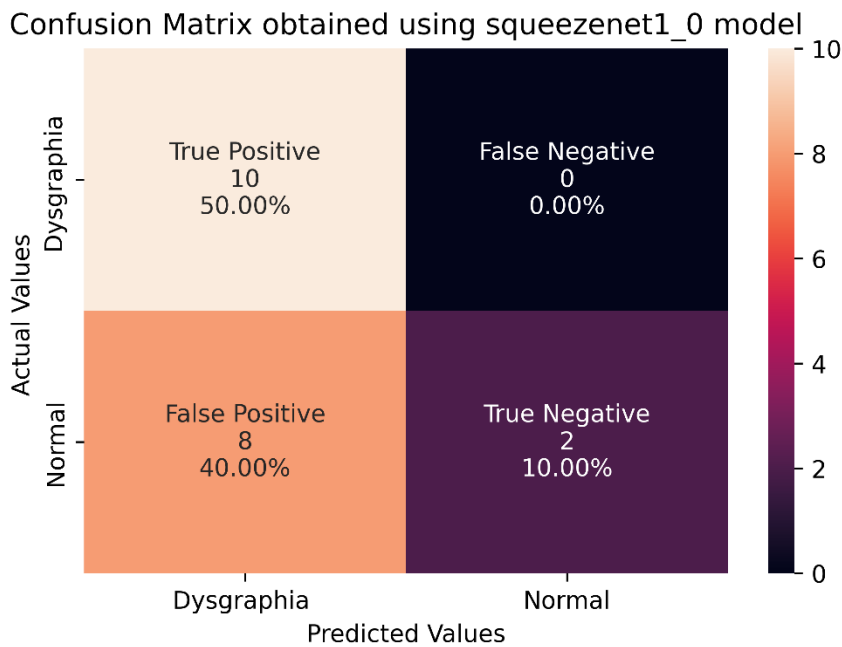

Figure 4. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the squeezenet1_0 model

As seen in Figure 4, the squeezenet1_0 model correctly predicted all 10 samples out of 10 samples in the Dysgraphia class. In addition, the squeezenet1_0 model correctly predicted 2 samples out of 10 samples in the Normal class, while it incorrectly predicted 8 samples out of 10 samples. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the mobilenet_v2 model has been shown in Figure 5.

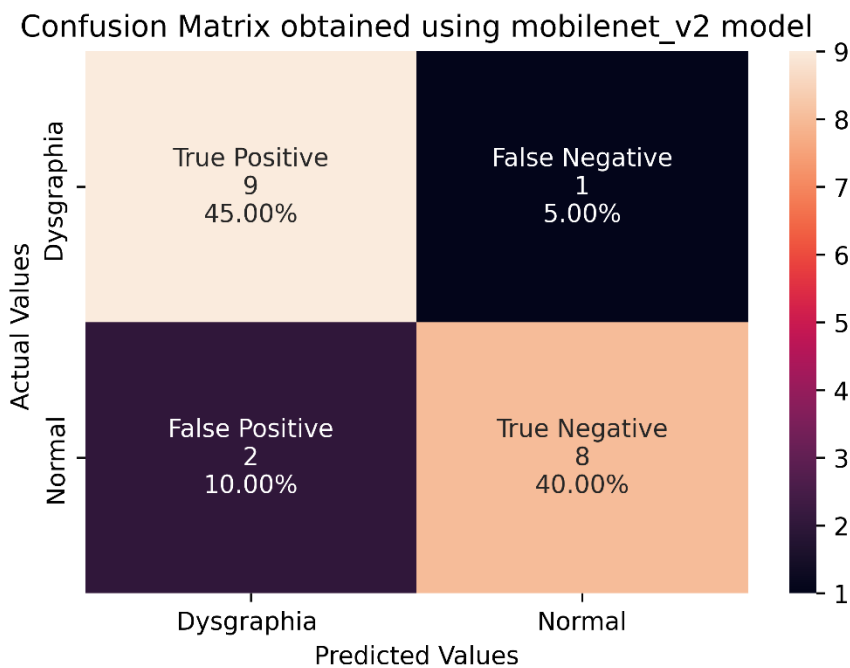

Figure 5. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the mobilenet_v2 model

As seen in Figure 5, the mobilenet_v2 model correctly predicted 9 samples out of 10 samples in the Dysgraphia class, while it incorrectly predicted 1 samples out of 10 samples. Moreover,

the mobilenet_v2 model correctly predicted 8 samples out of 10 samples in the Normal class, while it incorrectly predicted 2 samples out of 10 samples. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the googlenet model has been shown in Figure 6.

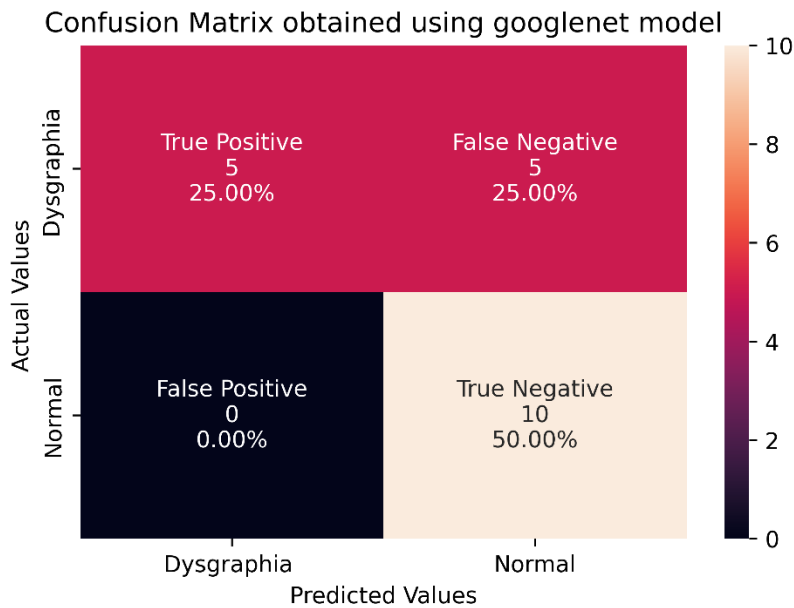

Figure 6. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the googlenet model

As seen in Figure 6, the googlenet model correctly predicted 5 samples out of 10 samples in the Dysgraphia class, while it incorrectly predicted 5 samples out of 10 samples. Additionally, the googlenet model correctly predicted all 10 samples out of 10 samples in the Normal class. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the efficientnet_b0 model has been shown in Figure 7.

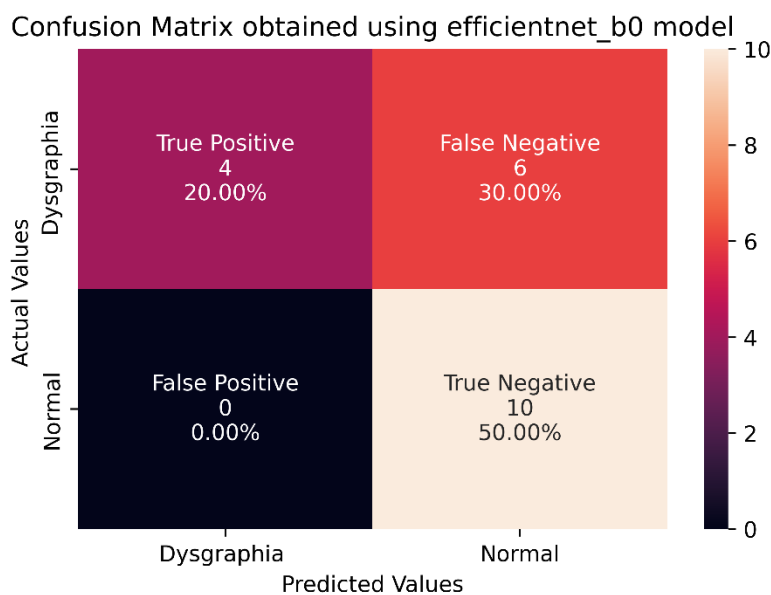

Figure 7. The confusion matrix obtained on the handwriting dataset using the efficientnet_b0 model

As seen in Figure 7, the efficientnet_b0 model correctly predicted 4 samples out of 10 samples in the Dysgraphia class, while it incorrectly predicted 6 samples out of 10 samples. Moreover,

the efficientnet_b0 model correctly predicted all 10 samples out of 10 samples in the Normal class. The performance rates of the deep learning based models on the handwriting testing dataset have been shown in Table 2.

Table 2. The performance rates of the deep learning models on the Dysgraphia testing dataset

Model	Accuracy (%)	Precision (%)	Recall (%)	F1-Score (%)	MCC (%)
vgg19	70.00	73.81	70.00	68.75	43.64
squeezenet1_0	60.00	77.78	60.00	52.38	33.33
mobilenet_v2	85.00	85.35	85.00	84.96	70.35
googlenet	75.00	83.33	75.00	73.33	57.74
efficientnet_b0	70.00	81.25	70.00	67.03	50.00

As seen in Table 2, mobilenet_v2 model achieved better results than other models in terms of 85.00% accuracy, 85.35% precision, 85.00% recall, 84.96% f1-score and 70.35% MCC value on the testing dataset. On the other hand, squeezenet1_0 model achieved worse results than other models in terms of 60.00% accuracy, 60.00% recall, 52.38% f1-score and 33.33% MCC value on the testing dataset. In conclusion, deep learning-based models are quite successful in detecting Dysgraphia.

4. CONCLUSION

In this study, dysgraphia detection was performed using vgg19, squeezenet1_0, mobilenet_v2, googlenet and efficientnet_b0 deep learning based models from handwriting images. Handwriting image data obtained from 120 children aged 8-15 were used for training, validation and testing of deep learning based models. All deep learning based models were compared with each other on the testing dataset. The obtained results show that deep learning based models are very successful in detecting dysgraphia on handwriting dataset. In the next study, we plan to perform dysgraphia detection from handwriting images using advanced and state-of-the-art deep learning based models.

5. REFERENCES

- Alar, A., Akaru, S., & Aiyim, Y. (2023). *Using deep learning and sensory technologies for early detection and management of learning disabilities and health conditions.*
- Burukanli, M., & Yumuşak, N. (2024). TfrAdmCov: a robust transformer encoder based model with Adam optimizer algorithm for COVID-19 mutation prediction. *Connection Science*, 36(1). <https://doi.org/10.1080/09540091.2024.2365334>
- Drotár, P., & Dobeš, M. (2020). Dysgraphia detection through machine learning. *Scientific Reports*, 10(1), 1–11. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-78611-9>
- Iandola, F. N., Han, S., Moskewicz, M. W., Ashraf, K., Dally, W. J., & Keutzer, K. (2016). *SqueezeNet: AlexNet-level accuracy with 50x fewer parameters and <0.5MB model size.* 1–13. <http://arxiv.org/abs/1602.07360>
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. E. (2012). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. *Advances in Neural Information Processing Systems.*

<https://dl.acm.org/doi/10.1145/3065386>

Kunhoth, J., Al Maadeed, S., Saleh, M., & Akbari, Y. (2023). Exploration and analysis of On-Surface and In-Air handwriting attributes to improve dysgraphia disorder diagnosis in children based on machine learning methods. *Biomedical Signal Processing and Control*, 83(February). <https://doi.org/10.1016/j.bspc.2023.104715>

Sandler, M., Howard, A., Zhu, M., Zhmoginov, A., & Chen, L. C. (2018). MobileNetV2: Inverted Residuals and Linear Bottlenecks. *Proceedings of the IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 4510–4520. <https://doi.org/10.1109/CVPR.2018.00474>

Simonyan, K., & Zisserman, A. (2015). Very deep convolutional networks for large-scale image recognition. *3rd International Conference on Learning Representations, ICLR 2015 - Conference Track Proceedings*, 1–14.

Skunda, J., Nerusil, B., & Polec, J. (2022). Method for Dysgraphia Disorder Detection using Convolutional Neural Network. *Computer Science Research Notes*, 3201(2022), 181–188. <https://doi.org/10.24132/CSRN.3201.19>

Szegedy, C., Liu, W., Jia, Y., Sermanet, P., Reed, S., Anguelov, D., Erhan, D., Vanhoucke, V., & Rabinovich, A. (2015). Going deeper with convolutions. *Proceedings of the IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition, 07-12-June*, 1–9. <https://doi.org/10.1109/CVPR.2015.7298594>

Tan, M., & Le, Q. V. (2019). EfficientNet: Rethinking model scaling for convolutional neural networks. *36th International Conference on Machine Learning, ICML 2019, 2019-June*, 10691–10700.

THE ROLE OF AZERBAIJAN LITERATURE IN CHILDREN'S LITERATURE
ÇOCUK EDEBİYATINDA AZERBAYCAN EDEBİYATININ ROLÜ

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Özet

20. yüzyıl çağdaş Azerbaycan edebiyatında çocuk okuma örnekleri konu bakımından oldukça zengindir. “Vatan ve Yurtseverlik”, “Doğa ve Çocukların Zevklerinin Oluşumu”, “Ahlak ve Ahlak Değerleri ve Eğitim Sorunları” konulu konular çocukların dil, üslup ve eğitim sorunlarını zenginleştirmede önemli rol oynamaktadır. Yeni temaların, düşüncelerin, motiflerin edebi-sanatsal ve şiirsel-üslupsal düzeyde kaleme alınması ve bunların gelecek vaat eden potansiyeli, çocuk edebiyatının ortaya çıkış tarihinde büyük edebiyatın rolünün yadsınamaz olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Uzmanlara göre çocuk edebiyatının yaratım ve gelişim tarihi, büyük edebiyatın kendine özgü bir yaratıcı yoludur. 20. yüzyıl modern dönemini keşfetmek ve ortaya koymak, edebi ve pedagojik açıdan mükemmel bir genelleme olarak değerlendirilebilir.

Halk şairi Süleyman Rüstem'in eseri, 20. yüzyıla giren ve hem milli hem de beşeri bir nitelik taşıyan Azerbaycan edebiyatının son yüzyıllardaki kazanımlarına zenginlik katan bir eserdir. Süleyman Rüstem tarihimiz boyunca milletimizin düşünen beyni ve atan yüreği olmuştur.

Yaşadığı çağın ruhunu iyi kavrayan şair, başarılı edebi çalışmalarıyla önemli eserler vermiş, 20. yüzyıl edebiyat tarihimizde, zamanla değişen insan-edebiyat ilişkisini çok açık bir biçimde ortaya koyabilmiştir.

20. yüzyıl Azerbaycan şiirinin 1990'lı yıllara kadar süren edebi-sanatsal evreleriyle doğrudan bağlantısı bulunan ve hızla gelişen milli şiirimizin bir takım biçim ve içerik özelliklerini sanatsal eserlerine yansıtan halk şairi Osman Sarıvelli'nin edebi mirası; halk edebiyatına, klasik mirasa, genel olarak edebi-sanatsal geleneklere gösterdiği özen, dikkat ve bağlılık ile çağdaş yaşamın güncel ve önemli olaylarına karşı özgün bir tutumdur. Bu bakımdan Osman Sarıvelli'nin edebi-sanatsal eseri, Azerbaycan milli şiirinin 60 yıllık (1930-90) gelişme evrelerinin incelenmesi ve araştırılması için örnek bir şiir kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan şiirinde Mammad Araz'ın eserleri kendine özgü, inandırıcı bir anlatım tarzına, şiirsel sese ve üsluba sahiptir. Eserlerinde, vatanın güzelliklerini öven şiirlerinde, özgünlük, insanın karmaşık iç dünyasına açılma gibi çeşitli yaratıcı motiflerle karşılaşırız. Mammad Araz'ın yaratıcılığı “gecenin sessizliğinde aniden yanan bir ışığa” benziyor. Yazarın gözlemleri o kadar güçlü ki, her konuda okuyucusuyla paylaşabileceği bir güce sahip.

Fikret Goca'nın yaratıcılığı milli yaratıcılıktır. 20. ve 21. yüzyılın okur kitlesini kendine özgü ve özgün eserleriyle kazanan bir şairdir. Azerbaycan edebiyatı tarihindeki ilginç konumuna rağmen, genç okurlarını unutmayan ve çocuk edebiyatına ilginç bir miras bırakan şair, ilginç

eserleriyle genç okurlarının dikkatinden kaçmadı. Büyük yazarın çocuklara yönelik eserleri “Halk Arasında”, “İnsan Karakteri” ve “Hayattan Sayfalar” kitaplarında beğeniyle karşılandı.

Anahtar kelimeler: edebiyat, modern, ulusal, şair, resim, zaman, yazma, yüksek

Abstract

In the modern Azerbaijani literature of the 20th century, examples of children's reading are quite rich in subject matter. Topics related to "Homeland and patriotism", "Nature and the formation of children's taste", "Moral and moral values and issues of upbringing" play an important role in enriching children's language, style and upbringing issues. The writing of new topics, ideas, motifs at the literary-artistic and poetic-stylistic levels and their perspective once again prove that the role of great literature in the history of the creation of children's literature is undeniable.

According to experts, the history of the creation and development of children's literature is a specific creative path of great literature. Investigating and revealing the modern period of the 20th century can be considered an excellent generalization from a literary and pedagogical point of view.

The work of the people's poet Suleyman Rustam is a work that enriches the achievements of Azerbaijani literature, which entered the 20th century and is as national as it is humane, achieved over the past centuries. Suleyman Rustam was the thinking brain and beating heart of the people in our history.

The poet, who understood the spirit of the era in which he lived, created important works in his successful literary creation, and was able to present very clearly the relationship between man and literature, which changed over time, in our 20th century literary history.

The people's poet Osman Sarıvelli, who was directly connected with the literary and artistic stages of 20th century Azerbaijani poetry that lasted until the 1990s and reflected a number of form and content features of our rapidly developing national poetry in his artistic examples, had an original attitude to current and prominent events of modern life in his literary heritage, along with care, attention, and loyalty to folk literature, classical heritage, and literary and artistic traditions in general. Therefore, Osman Sarıvelli's literary and artistic creativity is considered one of the exemplary poetic sources in terms of studying and researching the 60-year (1930-90) stages of development of Azerbaijani national poetry. In Azerbaijani poetry, Mammad Araz's creativity has a unique convincing manner of speaking, poetic voice and style.

In his works, in his poems describing the beauties of the Motherland, we encounter various creative motifs such as uniqueness and finding a way to the complex inner world of man.

Mammad Araz's creativity is "like a light suddenly burning in the silence of the night". The writer's observations are so strong that he has the ability to share with his readers on every topic.

Fikrat Goja's creativity is national creativity. He was a poet who won the readership of the 20th-21st centuries with his works that were different and not similar to each other. Despite his interesting position in the history of Azerbaijani literature, the poet, who did not forget his young readers and left an interesting legacy to children's literature, did not escape the attention of his young readers with his interesting works. The works written by the great writer for children were glorified in the books "Among People", "Human Character", "Pages from Life".

Keywords: literature, modern, national, poet, painting, time, writing, high

XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri mövzu zənginliyi ilə kifayət qədərdir. “Vətən və vətənpərvərlik”, “Təbiət və uşaq zövqünün formalaşması”,

“Mənəvi-əxlaqi dəyərlər və tərbiyə məsələləri” ilə bağlı olan mövzular uşaqların dil-üslub və tərbiyə məsələlərinin zənginləşməsində önəmli yer tutur. Yeni mövzuların, ideyaların, motivlərin ədəbi-bədii və poetik-üslubi səviyyədə yazılması və perspektivli olması bir daha sübut edir ki, uşaq ədəbiyyatının yaranma tarixində böyük ədəbiyyatın rolu danılmazdır.

Mütəxəssislərin fikrincə, uşaq ədəbiyyatının yaranma və inkişaf tarixi böyük ədəbiyyatın konkret yaradıcılıq yoludur. XX əsrin müasir dövrünü araşdırıb ortaya çıxarmaq ədəbi-pedaqoji baxımdan mükəmməl ümumiləşdirmə hesab etmək olar.

Xalq şairi Süleyman Rüstəm yaradıcılığı XX əsrə daxil olan, milli olduğu qədər, bəşəri olan Azərbaycan ədəbiyyatının ötən əsrlər boyu əldə edilmiş nailiyyətlərini zənginləşdirən yaradıcılıqdır. Süleyman Rüstəm tariximiz qarşısında xalqın düşünən beyni, döyünən qəlbi olmuşdur.

Yaşadığı dövrün ruhunu yaxşı dərk edən şair, müvəffəq olduğu ədəbiyyat yaradıcılığında mühüm əsərlər ərsəyə gətirərək, XX əsr ədəbiyyat tariximizdə, zamanla dəyişən insan və ədəbiyyat arasında olan əlaqəni çox aydın şəkildə təqdim etməyi bacara bilmişdir.

Azərbaycan oxucusunun dünya görüşünü dəyişdirməyə çalışan S.Rüstəm istər orta dövrdə, istərsə də müasir dövrdə əsərləri vətəninin təbiətini, adət-ənənələrini doğru üslubda əks etdirərək millilik kimi mövzulara imza atmışdır.

Süleyman Əliabbas oğlu Rüstəmzadə, 12 mart 1906-cı ildə Bakının Novxanı kəndində anadan olmuşdur. Şairin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən xalqımız, şairin ədəbiyyat sahəsindəki uğrunu xalq şairi kimi yüksək ada layiq görmüşlər. S.Rüstəm yaradıcılığında bir sıra janrlara müraciət edərək, çox yüksək uğur qazanmışdır. Heca və ərüz vəznlərində və sərbəst janrda yazdığı əsərləri yaradıcılığı boyu şairin həyat düşüncələrini əks etdirmiş və gerçəkliyini poetik salnaməyə çevirən bir ədib olmuşdur. S.Rüstəmin üç cildə nəşr olunmuş əsərləri, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi xəzinəsində novator xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Uşaq ədəbiyyatında S.Rüstəmin yaradıcılığı ayrı bir yaradıcılıqla yadda qalmasada, II Dünya müharibəsinin ağır günlərini qələmə alaraq «Ana və poçtalyon» adlı məşhur əsərini yazır. Bu əsər II Dünya müharibəsi illərində yazılan bir çox uşaq əsərləri içərisində poetik duyumu ilə uşaq şeirləri içərisində poeziya tarixinin səhifələrini möhürləyən bir əsər olmuşdur.

“Dodaqlar gülsün”, “Axşam”, “Oğul”, “Nəvəm Günəşə”, “Qırqovul”, “Oğluma cavab”, “Yaşamaq öyrədir təbiət bizə”, “Şəlalə, Qaya”, “Şeyx Şamil”, “Çörək”, “Müəllim”, “Analar”, “Qızım Əzizəyə”, “Tək yarpaq”, “Ağ şanı”, “Biriniz mənəm”, “Sağol, müəllim Süleyman Sani”, “Nizami”, “Bir məktəbin qapısında”, “Yenə durnalar” kimi şeirlər maraqlı uşaq oxusu nümunələridir.

SAĞ OL, MÜƏLLİMİM SÜLEYMAN SANİ

(Hörmətli yazıçımız S.S.Axundovun unudulmaz xatirəsinə)

Məktəb illərində müəllimimiz

Tək müəllim deyil, ataydı, ata.

Adı Süleymandı; o illərdə biz

Ümid bağlamışdıq bu böyük ada

Yaxşı yadımdadır bu günə qədər

«Qorxulu nağıllar», qorxulu illər.

Yaxşı ki, o illər düşdü dərbədər,
Gəldi dünyamıza uğurlu illər.

O qanlı illərdə məhəbbətlə sən,
Bizə nişan verdin bu gülüstanı.
Deyirəm ürəkdən, var səsimlə mən –
Sağ ol müəllimim Süleyman Sani!

Süleyman Rüstəm öz xatirələrində yazırdı: “Onun nurani, mənalı simasında həmişə bir qayğı və məhəbbət vardı. Biz bir günah işlədikdə onun üzünə baxmaqdan utanırıq. Onun mənalı baxışları sanki bizimlə danışdı. Ədibin dərində həmişə dərin bir süküt vardı. O zaman yazıçının “Məktəb” məcmuəsində “Qorxulu nağıllar” adlanan silsilə memuarı çapdan çıxmışdır. Ədibin hər hekayəsi məktəblilərin həyatında böyük hadisəyə çevrilmişdir. Dramaturqun “Qaraca qız” hekayəsini biz dönə-dönə oxuyub, Qaraca qızın halına ürəkdən ağlardıq. Bu səmimi, pak vicdanlı müəllimin əsərlərində böyük bir səmimiyyət vardır. Onun öz əsərlərilə xasiyyəti arasında bir əkizlik vardı. Bağban körpə ağaclara qulluq etdiyi kimi, müəllimimiz Süleyman Sani Axundov da hər birimizin üzərində eləcə əsirdi”.

Sevimli şairimiz Süleyman Rüstəm 1989-cu il iyun ayının 10-da Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Dəfn yeri Fəxri xiyaban.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının 1990-cı illərə qədər davam edən ədəbi-bədii mərhələləri ilə bilavasitə bağlı olan, sürətlə inkişaf edən milli şeirimizin bir sıra forma və məzmun xüsusiyyətlərini özünün bədii sənət nümunələrində əks etdirən xalq şairi **Osman Sarıvəlli** ədəbi irsində xalq ədəbiyyatına, klassik irsə, ümumən ədəbi-bədii ənənələrə qayğı, diqqət, sədaqətlə yanaşı müasir həyatın aktual və qabarıq hadisələrinə, orijinal bir münasibəti olmuşdur. Buna görə də Osman Sarıvəllinin ədəbi-bədii yaradıcılığı Azərbaycan milli poeziyasının 60 illik (1930-90) inkişaf mərhələlərini öyrənmək, tədqiq etmək baxımından nümunəvi poetik mənbələrdən sayılır.

XX əsr Azərbaycan şeirində süjetli lirikanın gözəl nümunələrini yaradanlardan biri də Osman Sarıvəlli olmuşdur. Hadisə, əhvalat və vəziyyətlərin təbii, maraqlı obrazlarla verilməsi, fikrin, mətləbin bədii lövhələrlə çatdırılması Osman Sarıvəlli şeirində, obrazlılıq, estetik və müasir ruh gətirmişdir.

Osman Sarıvəlli 1905-ci il dekabrın 17-də Qazax rayonunun II Şıxlı (Sarıvəlli) kəndində anadan olmuşdur. Orta təhsilini Qazax Müəllimlər Seminariyasında aldıqdan sonra, təhsilini artırmaq məqsədilə Moskvaya getmiş və burada Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində oxumuşdur (1929-1932).

Osman Sarıvəllinin bütün varlığı və poeziyası xalq yaradıcılığına bağlıdır. O, elin yaradıcılıq çeşməsindən kor-koranə qidalanmamışdır, əksinə, bu qaynaqlardan, mənalı tərzdə faydalanmışdır. Əsərlərində milli ənənələrimizi çox gözəl yaşadan bir şair olmuşdur. Osman Sarıvəllinin yaradıcılığını incələyində, dünya yükünü öz çiyində daşıyan yazıçı ilə üzləşirik. Bu elə bir yaradıcılıqdır ki, 1930–1990 cı illərdə xalqımızın taleyi ilə üzləşən qüdrətli bir yaradıcılıqdır.

Osman Sarıvəllinin poeziyası optimist poeziyadır. Onun ən gözəl keyfiyyəti xəlqiliyindədir. Osmanın şeirləri bağdan yenicə qoparılmış ətirli bir qızılgülə bənzəyir. Belə bir gülün ətrindən doymaq mümkün olmadığı kimi, Osman Sarıvəllinin şeirlərini də oxumaqdan doymaq olmur.

Osman poeziyasının xəlqiliyi onun ən gözəl məziyyətidir. O, yaradıcılığının bütün kökləri ilə mənəsi, məzmunu və forması ilə xalqa bağlı olan şairdir. «Osman Sarıvəlli millətimizin idrak və qəlb xəzinəsinə dərinədən bələd olan işıqlı təfəkkür sahibidir. Onun yaradıcılığında doğma təbiətin gözəlliyini, xalqımızın mübarizəsindən soraq verən bədii fikirlərin, nəcib duyğuların poetik tərənnümünü görürük».

Osman Sarıvəlli yaradıcılığında, çox maraqlı uşaq oxusu nümunələrinə rast gəlirik. Nəticə etibarilə demək istərdimki, şairin yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatına bir maraq olmuş və bu marağı ağ səhifələrə köçürmüşdür. O.Sarıvəlli yaşlılar və böyüklər üçün bir sıra dəyərli əsərlər yazan şair kimi tanınıb sevilməkdən ziyadə, müasir Azərbaycan ədəbiyyatında başlıca olaraq uşaq oxusu nümunələri ərsəyə gətirən şairlərimizdən biridir. Uşaq psixologiyasına, uşaqların mənəvi dünyasının incəliklərinə dərinədən bələd olması bu qələm sahibinin özünə məxsus yaradıcılıq tərzini olmasından xəbər verir. Heç də hər bir şairə uşaqların sevimlisi olan uşaq şairi olmaq nəsib olmur. Doğrudur, O.Sarıvəlli uşaq şairi deyildi, lakin şairinin kövrək uşaq qəlbinə asanlıqla yol tapan, siraət edən əsərlərində vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, alicənablıq, dostluq, əməyə məhəbbət, təbiətə sevgi hissləri duyulur. Bu ülvi, bəşəri hiss və duyğular şairin yaradıcılığının əsas aparıcı leytmotivini, qayə və məramını oxucuların diqqətinə çatdırır.

Bir sözlə, şair uşaq ədəbiyyatını əsl məktəb, uşaq yazıçısını isə ən yaxşı müəllim saymışdır. Ən kamil uşaq əsərləri ən çox yadda qalan dərslərdir deyərək, müəllif, çox maraqlı uşaq oxusu nümunələri ərsəyə gətirmişdir.

Xalqımızın zəngin aləminin əlvan, bədii boyalarla tərənnümü Osman Sarıvəllinin «Gətir, oğlum, gətir» poemasında qırmızı xətt kimi keçir. Elə bu səbəbdən də əsər ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş, oxucularına dönə-dönə xatırlanan poetik bir abidədir.

Mən kənddə doğuldum, sənə şəhərdə,
Sən beşikdə yatdın, mənə yəhərdə.
Yatdım boz otlaqda, boz dovşan kimi
Gözümüz açılan kimi,
Mən çomaq götürdüm, sən kağız-qələm,
Çomaq bir aləmdir, qələm bir aləm.

Poemanın hər misrasında öz vətəni, xalqı, torpağı ilə fəxr edən şairin ürək çırpıntıları duyulur. Buna görə də, o, oğlunun simasında gənc nəslə öz elinə, obasına, vətəninə ürəkdən bağlanmağı tövsiyyə edirdi. Onun “Dərs alan” uşaq şeirində,

«Oxuyun, öyrənin, bilin» deməklə
Bəlkə uşaqları bezdirir adam?..
Bəzi cavanların öyrənmək eşqi,
Həvəsi görünür azalıb tamam...

Qəzet, jurnal, kitab saysız-hesabsız,
Hamısı yoluna müntəzir, hazır...
Dərsə möhtac olan az deyil, lakin

Dərs verən çoxdursa, dərs alan azdır.

Hörmətli və unudulmaz şairimiz Xalq şairi Osman Sarıvəlli 1990-cı il iyulun 3-də Bakıda vəfat etmiş və doğma kəndində dəfn edilmişdir.

Azərbaycan poeziyasında **Məmməd Araz yaradıcılığının** özünəməxsus inandırıcı danışıq tərz, poetik səsi və üslubu var.

Yazdığı əsərlərində, Vətənin gözəlliklərini vəsf etdiyi şeirlərində təkrarolunmazlıq, insanın mürəkkəb daxili aləminə yol tapmaq kimi müxtəlif yaradıcılıq motivlərinə rast gəlirik.

Məmməd Araz yaradıcılığı «Gecənin sükutunda qəfil yanan işıq kimidir». Ədibin müşahidələri o qədər güclüdür ki, hər mövzuda oxucusuynan bölüşmə iqtidarına malikdir.

Adamlar sevindi, elə bil qarı

Geydilər bir isti yun köynək kimi,

Gördüm qar üstündə gül uşaqları

Çəmənə dağılan kəpənək kimi.

Məmməd Araz uşaqlar üçün yazıb yaradan şair deyil. Lakin bu o demək deyil ki, şair yaradıcılığında balaca oxucularını unutmuş, onlar üçün heç bir yaradıcılıq hədiyyəsi qoymamışdır. Şair yaradıcılığının çox az hissəsini uşaq və gənclərimizə həsr etmişdir. Şairin özü ruhən, şeirləri isə məzmun və mənaca həmişə cavandır. Şair qocalsa da şeiri qocalmaz deyirlər. Bu sözlər Müəllifin “Meymuna əl çalmaq öyrədən uşaq” şeirində öz əksini tapır.

Meymuna əl çalmaq öyrətmə, bala,

O, bir gün özünü oyada bilər,

İnsan dünyasından əl çala-çala

Heyvan dünyasına qayıda bilər.

“Kirpinin xəbərdarlığı” təmsili tərbiyəvi məqsəd daşıyır. Müəllif qarşısına məqsəd qoyur ki, oxucunu ayıq salsın, hər cür çətin məqamdan çıxmaq yolunu ona göstərsin. Xalq ədəbiyyatı motivləri üzrə yazdığı Kirpinin xəbərdarlığı təmsilini şair, şeir dili ilə balaca oxuculara sevdirmişdir.

İlan dedi: – Çalağan,

Gəl sənənlə dost olaq,

Bundan belə ikimiz

Qoşa gözək dolanaq.

Sən leyləyi qovala,

Qoy boş qalsın yuvası,

Məndə sənə gətirim

Göyərçin yumurtası.

Sən qaçırt tez kirpini

Bağ-bağatdan uzağa,

Mən də sənə gətirim

Balaca göy qurbağa.

İstərsən sarınaram
Dimdiyinin altına.
Hamı heyrətlə baxar
Qızıl xallı xaltana.
Çalağan əvvəl güldü,
Sonra qorxdu, duruxdu.
Bu dəmdə kol dibindən
Kirpinin burnu çıxdı.
Qulağından səs tutan
Uzun qamış qarğısı,
Sən demə ki, ilana
Bayaqdan qulaq asır.
Mat qaldı ovçu kirpi.
Fit çaldı ovçu kirpi.
Dedi:-İlan sözünə
İnanma, ay çalağan!...
İlan sürünüb çıxdı
Elə bu an aradan. (təmsil)

Şair bu təmsilində uşaqlara-özünün müdrik və məsum oxucularına üç mühüm fikri, məsələni təlqin etməyə çalışır. Birincisi, həyatda namusla yaşamaq, doğruçu olmaq və dostu, yoldaşa dar gündə, çətin zamanda köməklik göstərmək. İkincisi, öz qəlbində müqəddəs duyğulara yol vermək,. Üçüncüsü isə, zülmə, xəyanətə və şər qüvvələrə qarşı mübarizə aparmaq, gözəllik və paklığın qələbə çalması uğrunda çarpışmaq. Müəllif bu qəbildən olan fikirlərini, arzularını əyani şəkildə təmsildə şərh etmişdir. Çox az hallarda isə nəsihətamiz şəkildə, didaktə üsulu ilə öz fikirlərini bildirmişdir. Bu səbəbdən də şairin balaca oxucuları təmsildə ki, təsvir etdiyi qəhrəmanların, müsbət surətlərin ədalətsizlik, pislik və zülm üzərindəki qələbəsinə inanırlar, bu qəhrəmanları hiss edir, görür və sevirilər. M.Arazın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətlərindən biri də onun bir şair olaraq öz mövzularını qaynar və tükənməz bir çeşmədən, xalq ədəbiyyatı nümunələrindən götürməsidir ki, bu da şairin əsərlərinə bir təbiilik, bədii aydınlıq və şirinlik gətirmişdir.

Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Araz 2004-cü ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Dəfn yeri Fəxri xiyaban.

Fikrət Qoca yaradıcılığı milli yaradıcılıqdır. Bir-birindən fərqli və oxşarı olmayan əsərlərilə, XX-XXI yüzilliyin oxucu kütləsini qazanan şairdi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində maraqlı mövqeyi olmasına baxmayaraq, balaca oxucularını da yaddan çıxartmayan və uşaq ədəbiyyatına da maraqlı irs buraxan şair, bir-birindən maraqlı əsərləri kiçik oxucularının diqqətindən yayınmamışdır. Böyük ədəbin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər, “İnsanlar arasında”, “İnsan xasiyyəti”, “Ömürdən səhifələr” kitablarında tərənnüm olunmuşdur. “Uşaq olmaq istəmirəm”, “Bağban”, “Qarmaq atdım”, “Sərçə durna deyilki”, “Yu üzünü”, “Şahmat”, “Tutuquşları”, “Tut ağacı”, “Vay halına”, “Əfsanə”, “Balta”, “Bizdən sizə kim düşər”,

“Çiçəklər”, “Vəzifə” kimi əsərləri, uşaq şeirlərinin maraqlı nümunələridir. Onun “Göyərçin” əfsanəsi

Lap qədim zamanlarda
Bir kəndli kişi vardı.
Kəndin bir kənarında
Qamış evdə yaşardı.
Nə qohum-əqrəbası,
Nə dost-tanışı vardı.
Nə də sözü-söhbəti
Kənddə danışılardı.
Ancaq bir göyərçinə
Arabir dən tökərdi.
Göyərçin də arabir
Qocaya baş çəkərdi.
Bir gün kəndə hay düşdü:
 qocanın evi yanır,
 alov ərşə dayanır.
Göyərçin dimdiyində
 bir damla su gətirdi,
 özünü tez yetirdi.
 özünü oda toxudu.
El yığışıb gəlincə
 artıq ev də yox idi,
 göyərçin də yox idi.
Ev yanmışdı, bir topa
 qara külə dönmüşdür.
Göyərçin də od alıb
Ütölmüşdü, ölmüşdü.
Göyərçin torpaq oldu,
Əfsanə qanad çaldı.
O gündən kəndin adı
Göyərçin kəndi qaldı.
Adamlar da dedilər
Elə yaşayaq, barı
Olsun bir-birimizə

Göyərçin etibarı.

Yuxardakı parçalardan şair şifahi xalq yaradıcılığından bacarıqla istifadə etmişdir. Bu əfsanədə şair etibarlı göyərçin obrazı yaradaraq, insanların ətrafında və həyatındakı rolunu bir daha balaca oxucularına xatırlatmışdır. Fikrət Qoca hər eşidib bildiyini olduğu kimi öz poeziyasına gətirməmiş, əksinə bunları saf-çürük etmiş, ağıl süzğəcindən keçirmiş, “ağlabatan” şəklə salmış, xalq ədəbiyyatının öz üslubuna uyğun tərzdə istifadə etmişdir.

1935-ci il avqustun 25-də Ağdaş rayonunun Kotanarx kəndində anadan olan şair ədəbi yaradıcılığa kiçik yaşlarından meyil göstərmişdir. O, 1964-cü ildə Moskvada M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirmişdir. Əsərləri 1956-cı ildən mətbuatda çap edilir. Azərbaycan Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində, “Azərbaycan” jurnalında fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyində beynəlxalq əlaqələr üzrə məsul katib olmuşdur..

Çap etdirdiyi şeir kitablarında vətən məhəbbəti, vətənpərvərlik duyğuları, insan və zaman haqqında düşüncələri öz əksini tapmışdır. Dünyanın bir çox ölkəsində yaradıcılıq səfərlərində olmuşdur. Şahid olduğu hadisələri qələmə alaraq, yeni ədəbiyyat yaradıcılığına imza atmışdır. 1990-cı il 20 yanvar hadisələrinin dəhşətini qələmə ala-raq poemalar yazmışdır. 1990-cı illərdə yazdığı “Oddan keçənlər”, “İnsan səviyyəsi”, “Adi həqiqətlər” və s. poemalarında Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsindən bəhs olunur. Onun bir sıra nəsr əsərləri də var. “Ölüm ayrılıq deyil” (1990), “Hələlik,-qiyamətədek” (2000) povestlərində 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsinin bərqərar hadisələri öz əksini tapmışdır.

Gənclərin qəhrəmanlıq və fədakarlığından bəhs edən «Təkərlər geri fırlanır», “Yaralı çiçəklər” və “Rəssam düşünür” poemalarına görə, müxtəlif illərdə yaradıcılıq mükafatları almışdır.

Xalq şairi F.Qocanın şeirlərini oxuculara sevdiren ədəbi irsində olan qüvvətli yenilik, şairin hissidir. Onun şeirlərində bir şairin ömrü görünür. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli qələm sahibləri onunla bağlı düşüncələrində Fikrət Qocanın yaradıcılıq yolunun xüsusi dəyərlərindən, çarələrindən bəhs edir, bu irsi yüksək qiymətləndirirlər.

F.Qoca irsini hər zaman mütalə edən oxucu, şairin enişli-yoxuşlu, kədərli-sevincli, gərgin amma olduqca zəngin bir ömür yaşadığının fərqi varır. Onun maraqlı sətirlərinin arxasında bir ümid işığı yanır, ruhunun dincəlməyini iynənin ucu boyda gələn ümid işığında görür. Təsəlli, sevincin kədərə qalib gəlməsi kimi misralar onu sevən hər bir oxucusunun sevincinə səbəb olur. Şair həyatında rahatsız və zəngin bir ömür yaşadığını dilə gətirərək, Tanrıya şükür etməyi də bacarır.

Lakin vəfasız ömür, şairin döyünən ürəyinə və yaradıcılığına xitam verdi. Səhər saatlarında, 05.05.2021-ci ildə əbədi yuxuya getdi. Dəfni Fəxri xiyaban.

ƏDƏBİYYAT

1. M.Araz. Seçilmiş əsərləri (dörd cildə). I c. Bakı: "Ozan" nəşriyyatı, 2003, 337 səh.
2. Sarıvəlli O. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı: Avropa, 2011-128 s.
3. S.Rüstəm. Seçilmiş əsərləri üç cildə I cild “Şərq-Qərb” Bakı-2005-262 səh
4. Fikrət Qoca. Seçilmiş əsərləri. B.: “Şərq-Qərb”, 2004.-248 s.
5. Aygün Əhmədova. “Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı”, Bakı-Elm və təhsil-2012. Səh,120

6. 2.Aygün Əhmədova." Uşaq şeirinin inkişaf yolları" (1980-1990) Bakı-Mütərcim-2018,səh,126

7. 3.Aygün Əhmədova."XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri"

Bakı-Müəllim-2022, səh-220

THE BRIGHT PERIOD OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1970-1980s)

AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ PARLAK DÖNEMİ (1970-1980'LER)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

ÖZET

Çocuk edebiyatının en parlak ve sürekli dönemi geçtiğimiz yüzyılın yetmişli ve seksenli yıllarıdır. Ortaçağ'da ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında ortaya çıkan çocuk edebiyatı örnekleri, 1970'li ve 1980'li yıllardaki çocuk edebiyatının (yeni ortaya çıkan geleneklerden esinlenerek) temelini oluşturuyorsa, 1950'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan örnekler de 21. yüzyıl çocuk edebiyatı yazarlarının temelini oluşturmaktadır.

1970'li ve 1980'li yıllarda Azerbaycan çocuk edebiyatı, bireysel yazarların yaratıcılığıyla ilginç bir gelişme dönemi geçirdi. Bu yaratıcı çalışmada Büyük Edebiyat'ın çocuk edebiyatına olan ilgisini unutmak yanlış olur. Büyük edebiyat eserlerinin yaratıcıları arasında yalnızca çocuk edebiyatıyla uğraşan yazarları değil, aynı zamanda başka yazarları da görüyoruz. Bu da çocuk edebiyatını salt çocuklar için yazan şair ve nesir yazarlarının eseri olarak mutlak anlamda anlamamanın doğru olmadığı anlamına gelir. Örneğin, S. Vurgun, M. Celal, S. Rahimov, I. Efendiyev, R. Rza, A. Valiyev, S. Rustam, A. Mammadkhanli, O. Sarıvalli, G. Ilkin, S. Qadirzade, A. Jamil, N. Rafibeyli, M. Rahim, daha sonra B. Vahabzade, Halil Rza Ulutürk, A. Alibayli, Z. Cabbarzade, H. Abbaszade, H. Arif, I. Safarli, Elçin, M. H. Tahmasib, Z. Halil, A. Kurchayli, Gabil, Fikret Sadık, Fikret Goja, Ali Kerim, M. Araz, M. Aslan, I. İsmayilzade, A. Salahzade, R. Zeka, M. Seyidzade, M. Rzaguluzade, M. Dilbazi gibi yazarlar, H. Alibayli, Eyüp Abbasov, Yusif Azimzade, Teymur Elçin, Bayram Hasanov, Tofiq Mahmud, Neriman Süleymanov, Ali Samadov, Azize Ahmedova, Alaviyya Babayeva, Eynulla Ağayev, Halide Hasiylova, Habiba Zeynalova gibi çocuk edebiyatıyla daha çok uğraşan yazarlarla birlikte bu edebiyatın oluşumunda yer almışlardır. Halk Şairi Resul Rıza'nın "Çocuk Doğa Ansiklopedisi" serisinden yayınladığı "Çiçekler, Çiçekler", "Evcil Kuşlar", "Çöl Kuşları", "Tavuklar", "Kavunlar ve Sebze Bitkileri", "Evcil Hayvanlar" ve "Ağaçlar" adlı diziler küçük çocuklara şiirsel bilgiler olarak sunuluyor. Yahut eşsiz şair Ali Kerim'in çocuklar için yazdığı altı şiir, İsa İsmayilzade'nin "Anneme Sormaya Gideceğim", Halil Rıza Ulutürk'ün "Geyikler Tuz Yer mi" şiir kitapları, Fikret Sadık, Fikret Koca ve Mammad Aslan'ın çocuklara ithaf ettiği şiirler, edebiyatta "çocuklar için" ve "yetişkinler için" diye bir ayırım olmadığını bir kez daha kanıtıyor. Asıl mesele nasıl yazılacağıdır. Eğer bir şiirse, ifade güzelliği, şiirsel imgeler ve özgün sanatsal betimleme araçlarıyla nasıl dikkat çekileceğidir. Eğer bir düzyazı eseriye, karakteristik bir olayın nasıl canlandırılacağı, anlatı tarzının sunumu ve olay örgüsüdür.

Anahtar kelimeler: parlak, dönem, imkansız, yaratıcılık, edebiyat, çocuk, küçük, katılım

ABSTRACT

The most brilliant, continuous period of children's literature is associated with the seventies and eighties of the last century. If the examples of children's literature that emerged in the Middle Ages and the first decades of the twentieth century are a foundation for children's literature of the 1970s and 1980s (to see and take advantage of the emerging traditions), then the examples that emerged in the fifties and eighties should also be a foundation for children's writers in the 21st century.

In the 1970s and 1980s, examples of Azerbaijani children's literature went through an interesting period of development with the creativity of individual authors. It would be wrong to forget the interest of Great Literature in children's literature in this creativity. Among the creators of Great Literature's children's literature, we see not only writers who are engaged exclusively in children's literature, but also our other writers. This means that it is not right to perceive children's literature in an absolute sense only as the creativity of poets and prose writers who write for children. For example, writers such as S. Vurgun, M. Jalal, S. Rahimov, I. Efendiyev, R. Rza, A. Valiyev, S. Rustam, A. Mammadkhanli, O. Sarıvalli, G. Ilkin, S. Qadirezade, A. Jamil, N. Rafibeyli, M. Rahim, later B. Vahabzade, Khalil Rza Ulutürk, A. Alibayli, Z. Jabbarzade, H. Abbaszade, H. Arif, I. Safarli, Elchin, M. H. Tahmasib, Z. Khalil, A. Kurchayli, Gabil, Fikret Sadiq, Fikret Goja, Ali Karim, M. Araz, M. Aslan, I. Ismayilzade, A. Salahzade, R. Zeka, M. Seyidzade, M. Rzaguluzade, M. Dilbazi, Kh. Alibayli, Eyyub Abbasov, Yusif Azimzade, Teymur Elchin, Bayram Hasanov, Tofiq Mahmud, Nariman Suleymanov, Ali Samadov, Aziza Ahmadova, Alaviyya Babayeva, Eynulla Aghayev, Khalida Hasilova, Habiba Zeynalova, and other writers who were more involved in children's literature participated in the creation of this literature. The series "Flowers, flowers", "Birds", "Steppe birds", "Chickens", "Melons and vegetable plants", "Pets", "Trees" published by the People's Poet Rasul Rza from the "Children's Encyclopedia of Nature" series are presented as poetic information to young children. Or the six poems written for children by the unique poet Ali Karim, the poetry books "Gedim anamdan soruşum" by Isa Ismayilzadeh, "Do Deer Eat Salt Too" by Khalil Rza Ulutürk, and the poems dedicated to children by Fikret Sadyk, Fikret Koca, and Mammad Aslan prove once again that there is no division "for adults" and "for children" in literature. The main issue is how to write, if it is a poem, it is in attracting attention with the beauty of expression, poetic images, and original artistic means of description, if it is a prose work, it is in how to revive a characteristic event, in the presentation of the narrative style, and the plot line.

Key words: bright, period, impossible, creativity, literature, child, small, participation

Uşaq ədəbiyyatının ən parlaq, sürəkli dövrü keçən əsrin yetmiş-səksəninci illəri ilə bağlıdır. Əgər orta əsrlərdə və XX əsrin ilk onilliklərində yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri 1970-80-ci illər uşaq ədəbiyyatı üçün bir təməldirsə (görüb-götürmək, yaranan ənənələrdən faydalanmaq), əllinci-səksəninci illərdə meydana çıxan nümunələr də XXI əsrdə uşaq yazıçıları üçün bir təməl olmalıdır.

1970-80-ci illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələri ayrı-ayrı müəlliflərin yaradıcılığı ilə maraqlı inkişaf dövrü keçmişdir. Bu yaradıcılıqda Böyük ədəbiyyatının uşaq ədəbiyyatına marağını yaddan çıxarmaq düzgün olmazdır. Böyük ədəbiyyatının uşaq ədəbiyyatını yaradanlar sırasında təkcə sırf uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan yazıçıları deyil, həm də digər yazıçılarımızıda da görürük. Bu o deməkdir ki, uşaq ədəbiyyatını mütləq mənada yalnız uşaqlar üçün yazan şair və nasirlərin yaradıcılığı kimi dərk etmək doğru deyil. Məsələn, S.Vurgun, M.Cəlal, S.Rəhimov, İ.Əfəndiyev, R.Rza, Ə.Vəliyev, S.Rüstəm, Ə.Məmmədخانli, O.Sarıvəlli, Q.İlkin, S.Qədizadə, Ə.Cəmil, N.Rəfibəyli, M.Rahim, daha sonra B.Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Ə.Əlibəyli, Z.Cabbarzadə, H.Abbaszadə, H.Arif, İ.Səfərli, Elçin, M.H.Təhmasib,

Z.Xəlil, Ə.Kürçaylı, Qabil, Fikrət Sadıq, Fikrət Qoca, Əli Kərim, M.Araz, M.Aslan, İ.İsmayılzadə, Ə.Salahzadə, R.Zəka kimi yazıçılar da M.Seyidzadə, M.Rzaquluzadə, M.Dilbazi, X.Əlibəyli, Əyyub Abbasov, Yusif Əzimzadə, Teymur Elçin, , Bayram Həsənov, Tofiq Mahmud, Nəriman Süleymanov, Əli Səmədov, Əzizə Əhmədova, Ələviyyə Babayeva, Eynulla Ağayev, Xalidə Hasilova, Həbibə Zeynalova kimi uşaq ədəbiyyatı ilə daha çox məşğul olan yazıçılarla bir sırada bu ədəbiyyatın yaranmasında iştirak edirdilər. Elə bircə Xalq şairi Rəsul Rzanın "Balacaların təbiət ensiklopediyası" seriyasından çap etdirdiyi "Güllər, çiçəklər", "Ev quşları", "Çöl quşları", "Cücələr", "Bostan və tərəvəz bitkiləri", "Ev heyvanları", "Ağaclar" silsiləsi kiçikyaşlı uşaqlara poetik informasiyalar kimi təqdim edilir. Yaxud bənzərsiz şair Əli Kərimin uşaqlar üçün yazdığı altı poeması, İsa İsmayılzadənin "Gedim anamdan soruşum", Xəlil Rza Ulutürkün "Marallar da duz yeyərmi" şeirlər kitablarının bütünlüklə balaca uşaqlara həsr olunması, Fikrət Sadıxın, Fikrət Qocanın, Məmməd Aslanın uşaqlara həsr etdiyi şeirlər bir daha sübut edir ki, ədəbiyyatda "böyüklər üçün", "kiçiklər üçün" bölgüsü yoxdur. Əsas məsələ necə yazmaqdadır, şeirdirsə-ifadə gözəlliyindən, poetik obrazlarla, orijinal bədii təsvir vasitələri ilə diqqəti cəlb etməsindədir, nəsr əsəridirsə-xarakterik bir hadisənin necə canlandırılmasında, təhkiyə tərzinin, süjet xəttinin təqdimindədir. Məsələn, qış fəslində bütün şairlərimiz şeirlər yazıb, amma Camal Yusifzadənin qış haqqında bu şeiri uşaqlar üçün o fəslin gözəlliyini duymağa ən yaxşı nümunədir:

Qışam,

Qışam,

Qışam mən.

Bağçalara, bağlara

Qar olub qonmuşam mən.

Qışam,

Qışam,

Qışam mən,

Dəstəsindən qırılmış

Bir ağ qaranquşam mən.

Bahardan qalmışam mən,

Günəşin baxışından,

Baharın qorxusundan,

Bəlkə ağarmışam mən.

1950-80-ci illərin uşaq ədəbiyyatından söz açarkən, ilk növbədə, bu sahədə saçı ağartmış iki yazıçımızı yad etməliyik-Mikayıl Rzaquluzadə və Mir Mehdi Seyidzadəni. "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" dərslisində mərhum professor Qara Namazov bu iki yazıçının yaradıcılığından geniş söz açıb. Mikayıl Rzaquluzadə demək olar ki, bütün yaradıcılığını uşaqlara həsr edib, şeirlər yazıb, poemalar, mənzum nağıllar, hekayələr qələmə alıb, hətta uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı ədəbi-tənqidi məqalələrlə çıxış edib. M.M.Seyidzadə uşaqlar üçün gözəl pyeslər, nağıllar, təmsillər də qələmə almışdı: "Ayaz", "Fitnə", "Cırdan", "Büllür qəsr" və s. Bu iki qocaman uşaq yazıçılarının sırasına Xalq şairi Mirvarid Dilbazinin də adını əlavə etmək olar. Doğrudur, Mirvarid xanımın yaradıcılığı təkcə uşaq ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmayıb, amma onun əsasən

orta və böyükyaşlı məktəblilər üçün qələmə aldığı şeirləri, poemaları və pyesləri uşaq ədəbiyyatına qiymətli töhfələr idi.

Uşaq ədəbiyyatının inkişafında bir sıra elə müəlliflərin adını çəkə bilərik ki, bu gün onlar az qala unudulublar. “Zəngəzur” kimi çox qiymətli bir tarixi romanın müəllifi olan Əyyub Abbasov (1906-1957) həm də uşaqlara gözəl şeirlər, poemalar, pyeslər bəxş edib. Eynulla Ağayev (1907-1978) adlı uşaq yazıçısının adını kimsə Xatırlayır mı? Biz Zeynal Cabbarzadəni 200-dən çox mahnılarından tanıyıyıq. Halbuki o, kiçikyaşlı məktəblilər üçün şeirlər, tapmacalar, poemalar, nağıllar qələmə alıb. Əlbəttə, bu "unudulmuş" söhbətini Xalq yazıçısı Qılman İlkin haqqında söyləyə bilmərik. Qılman İlkinin “Ömrün oğlan çağı” və “Üçtəpə uşaqları” povestləri o dövrün gənc oxucularının yaxşı yadındadır. Elə indinin də. Eyni fikri Teymur Elçin haqqında da söyləmək olar. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına müasir elm və texnikanın nailiyyətlərini əks etdirən “Bip-bip”, “Qızılduz, Yaşar, Nur nənə” poemalarının müəllifi də Teymur Elçin idi və bu poemalarla Teymur Elçin uşaq fantastikasını uşaq ədəbiyyatına gətirən ilk müəllif oldu. Uzun müddət Azərbaycan uşaq mətbuatında çalışan Tofiq Mahmud da unudulmur. Onun vaxtilə redaktor olduğu "Göyərçin" jurnalı indi də uşaqların sevimli jurnalıdır. O, həm bu jurnalda, həm də digər mətbuat orqanlarında uşaqlara həsr etdiyi şeirləri, poemaları ilə diqqəti cəlb edirdi. Bu əsərlər əsasən pioner və məktəblilərin həyatından bəhs edirdi, amma onun Azərbaycan təbiətinin gözəl guşələrinə həsr etdiyi və uşaqların sevə-sevə oxuduqları “Bu torpağı tanı sən!” silsiləli şeirləri, həmçinin “Sehrlı meşəbəyi” poeması da unudulmur. Məmməd Aslanın-Azərbaycan folkloruna çox yaxşı bələd olan bu gözəl şairin uşaqlar üçün yazdığı “Səhəri kim açır”, “Dəvələr niyə göyşüyür”, “Böyürtkən-böyrü tikan” şeir kitabları da o zamankı balaca oxucuların sevdikləri şeir kitablarıydı.

Azərbaycan uşaq nəsr yaradıcılığını unutmmaq olmaz. Xalidə Hasilovanı, Ələviyyə Babayevanı, Əzizə Əhmədovanı, Əli Səmədlini... İndi onların heç biri həyatda yoxdur. Amma Xalidə xanımın “Lalənin kitabı”, “Dəniz çıraqları” Ələviyyə Babayevanın “Sabirin bağçası”, Əzizə Əhmədovanın “Balaca və damda yaşayan Karlson”, Əli Səmədlinin “Aqıl babanın nağılları”, “Məktəb səhnəsi”, “Xəbərçi zəng” əsərlərini yaşadıkları dövrün uşaq aləmini əks etdirən əsərlər kimi qiymətləndirilir. Uzun illər Gənc Tamaşaçılar Teatrında çox uğurla oynanılan “Anacan” pyesinin də adını çəkə bilərik, yurdsuz uşaqların taleyindən söz açan bu pyesin müəllifi Yusif Əzimzadə idi.

Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığı əvəz olunmazdır. “Dovşanın ad günü”, “Meşə həkimi”, “Novruz və Murtuz2, “Yaz konserti”, “İşləməyən dişləməz”, “Uşaq mahnıları” kitabları az yaşlılar tərəfindən sevə-sevə oxunan kitablardı. Bu kitablardakı şeir və hekayələr uşaqların mənəvi dünyasında yeni cığır açmışdır. Xanımana Əlibəyli Azərbaycanda yaşayan hər bir uşağın qəlbinə belə hakim kəsilə bilər.

Yollar dünyada çoxdur,
Sayı-hesabı yoxdur.
Bostan yolu, bağ yolu,
Aran yolu, dağ yolu.
Bir yol var ki, dünyada
Onu getmirsən hədə.
Həmişə düşür yada,
Qoca olana qədər.
Bax, uşaqla doludur,

O, məktəbin yoludur.

Xanımana Əlibəylinin “Yol” şeiri bütün yaradıcılığı üçün bir bələdçi şeir hesab etmək olar.

Tanınmış uşaq şairi İlyas Tapdıq yaradıcılığı mənəvi-şxlaqi dəyərləri özündə ehtiva edən bir yaradıcılıqdır. Son 60 ilin uşaq poeziyasını İlyas Tapdıqın yaradıcılığı olmadan təsəvvür eləmək mümkün deyil. Burada görkəmli yazıçı-tənqidçi Elçinin təxminən 27 il əvvəl yazılmış və indi də aktuallığını itirməyən "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında" məqaləsində yazırdı: “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının, xüsusən şeirinin istedadlı nümunələrində məhz bu cəhət, yəni sözün ən sadə, lakin emosional təsir baxımından tez sirayət edən, rahat qavranılan, yaddaqalan, təmtəraq, elitarlıq və quramaçılıqdan uzaq xəlqi çalarından istifadə etmək bacarığı özünü göstərir. M.Ə.Sabirin, A.Səhhətin, A.Şaiqin uşaq şeirlərində formalaşan və Azərbaycan uşaq poeziyasının M.Seyidzadə, M.Rzaquluzadə, T.Elçin, X.Əlibəyli kimi görkəmli nümayəndələri tərəfindən cilalanıb inkişaf etdirilən həmin poetik xətt bu gün M.Əliyev, T.Mahmud, İ.Tapdıq, Z.Xəlil, Eldar Baxış, Sabir Məmmədzadə, Mir Sabir kimi uşaq şairlərinin əsərlərində estetik bir leytmotiv rolunu oynayır və uşaq poeziyasının effektiv müəllimə və idrak materialına çevrilməsinə münbit zəmin yaradır”.

İlyas Tapdıqın gözəl bir uşaq şairi olmasından, şeirlərində uşaq psixologiyasına bələdliyindən və bu sahədə ardıcıl fəaliyyət göstərməsindən digər müəllimlər də söz açmışlar. İlyas Tapdıq uşaq şeirlərində uşaqları təkcə dünyanın bilməcələri ilə tanış olmağa deyil, həm də gələcəyə qanadlandırır. Bir nümunə göstərək:

Nənənin

Evində

gəbə var.

Gəbənin

Üstündə

dəvə var.

Dəvənin

Belində

təpə var.

Təpənin

Üstündə

nəvə var...

...Təpələr

Üstündə

Oynaşır nəvələr.

İlyas Tapdıqın əksər uşaq şeirləri oxunaqlı, təsəvvür yaradıcı, məlumatlandırıcı şeirlərdir. Bu şeirlərin çoxunda İlyas müəllim Azərbaycan şeirinə məxsus alliterasiyalardan məharətlə istifadə edir (xüsusilə, onun yanılmacları). Məsələn, onun çox qısa bir şeirini nümunə gətirək: Daşkəsən dağ şəhəri, dağların ağ şəhəri.

Məstan Günər (Əliyev) yeganə şairdir ki, uşaqlar üçün yazdığı şeir və poemalarına görə həm Azərbaycan komsomolu mükafatı laureatı, həm də Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı fəxri

adına layiq görülüb. O, müasir Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri idi, yaradıcılığı haqqında həm sağlığında, həm də vəfatından sonra xeyli məqalələr yazılıb (X.R.Ulutürk, Balas Azəroğlu, Hikmət Ziya, Akif Hüseynli, Məhərrəm Qasımlı, Vaqif Yusifli, Elnarə Akimova, Cavanşir Yusifli, Rafiq Yusifoğlu, Əjdər Ağayev, Allahverdi Eminov və b). Bu müəlliflərin əksəriyyəti onu həm də uşaqlarla öz dilində danışmağı, öz aləmində görməyi və təsvir etməyi bacaran, uşaq psixologiyasını duya bilən, balacalara Vətəni, təbiəti, ata-ananı, müəllimləri sevdiren bir şair kimi təqdir etmişlər. Onun uşaqlar üçün yazdığı şeirlər də öz orijinallığı ilə seçilir.

Ay Şahanə, Şahanə,

Söylə, nə verim sənə?

Nağılmı istəyirsən,

Noğulmu istəyirsən?

Dişlədi barmağını,

Fikrə getdi o, bir az.

"Nağıldan keçmək olmaz,

Noğuldan keçmək olmaz".

Hansıni seçsin indi?

Lap çətinə düşdü qız.

Dedi: ata, noğulun

Dadı qaçar nağılsız.

Məstanın şeirlərində doğrudan da bir nağıl şirinliyi var. Uşaqlar bu şeirlərə qulaq asanda həm o şeirlərdə təsvir olunan hadisəni maraqla izləyir, sonunun necə qurtaracağını düşünlər. Məstan Günər Azərbaycan təbiətinə yaxşı bələd idi və uşaqlara da təbiəti sevdirməyi bacarırdı.

Məstan Günər uşaqlara yazdığı şeirlərdə həm də bir müəllim kimi nəzərə çarpır, onlara suallar verir, ya da uşaqların suallarına cavab verir. Onun şeirlərində çoxlu uşaq adları sadalanır: Süsən, Gülər, Elşən, Kərəm, Elbəy, Babək, Cəbi, Orxan, Eldar, Aycan, Qəşəm, Göygöz, Aypara, Kərim, Nərgiz, Nazim, Vüqar Ovçu və bir də Ovçu İbiş-Gopçu İbiş. Ovçu İbişin "gopçuluğuna" aid bir poema da həsr edib. Onun yalanları bir sıra bilməcələri dərk etməyə ünvanlanır. O, uşaqlara deyir ki:

Getmişdim ov dalınca,

Qayada keçi gördüm,

Doludur keçilərlə qayanın içi gördüm.

Uşaqlar deyirlər ki, bu, yalandır, qayada keçi olmaz. İbiş sonra qayada öküz gördüyünü, qayalarda adamların yallı getdiyini, onların birinin əlində ox olduğunu söyləyir. Və sonra uşaqlara izah edir ki:

“Yamanca tənbəlsiniz,

Getmirsiniz heç yana.

Yığım sizi mən gərək

Aparım Qobustana.

Beləliklə, onun yalanları gerçəkləşir, Qobustan tarixi abidəsinin obrazı canlanır. Məhz bu poemaya və "Çalğıcı quşlar" şeirlər kitabına görə Məstan Respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüşdü. Məstan Günərin "Ağacda leylək", "Lovğa Murtaç", "Çoxbilmiş keçisi", "Dəcəl dələ, qorxaq dovşan və qorxmaz küçük" poemaları və nağıl-təmsilləri də uşaqların maraqla oxuduqları əsərlər idi.

Tofiq Mütəllibov da tanınmış uşaq şairi idi. Onun "Cücələrim" şeiri az qala dünyanın bütün ölkələrini gəzmişdi. "Ay qəşəng cücələrim, Tükü ipək cücələrim"-Qənbər Hüseynlinin bu şeirə bəstələdiyi mahnının qocalmaq və köhnəlmək qorxusu olmayıb. T.Mütəllibov adı həqiqətləri qələmə alırdı, özü də uşaqların anlayacağı dildə.

Uşaqlar üçün yazılan şeirlərdə vətənə sevgilər də aparıcı xətlərdən biridir. Amma Vətən sevgisini, Vətənin tərənnümünü şablon və standart şəkildə təsvir etmək doğru deyil. Tofiq Mütəllibov "Necə bəxtəvərsən" şeirində Vətən sevgisini konkret olaraq Abşeronun gözəlliyi timsalında reallaşdırır:

Abşeronun torpağı

Çiçəkdir, güldür yenə.

Abşeronun göyləri

Bir qızıl tülüdür yenə.

Müasir uşaq şairi və tanınmış ədəbiyyatşünas Rafiq Yusifoğlunun "Uşaq ədəbiyyatı, onun xüsusiyyətləri, məqsəd və vəzifələri" yazısından yazıçı bir məqama toxunur: "Bir dəfə görkəmli ispan şairi Federiko Qarsia Lorkadan soruşurlar: "Nə üçün sənin şeirlərin mənalı, qısa və aydındır?". Lorca gülümsünərək cavab verir: "Ona görə ki, mən şeir yazanda həmişə gözlərimin qarşısında balaca bir qız uşağı canlanır. O, özündən hündür gülü dərmək üçün boylanır, ancaq əli çatmır". Uşaq ədəbiyyatı nəinki özündən hündür gülə, eləcə də Günəşə, Aya, gələcəyə boylan bəşər övladının ədəbiyyatıdır".

Keçən əsrin 1950-80-ci illər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələri bu günün uşaq ədəbiyyatı üçün də bəlli bir təməldir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aygün Əhmədova. "Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı", Bakı-Elm və təhsil-2012. Səh,120
2. Aygün Əhmədova. "Uşaq şeirinin inkişaf yolları" (1980-1990) Bakı-Mütərcim-2018, səh,126
3. Aygün Əhmədova. "XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri" Bakı-Müəllim-2022, səh-220

RAY BRADBURY'S ARTISTIC WORLD
RAY BRADBURY'NİN SANATSAL DÜNYASI

Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı

ASPU, Edebiyat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Makalede Ray Douglas Bradbury -20. yüzyıl Amerikalı yazarından konuşuluyor. Yazar, Bradbury'nin ilk eserlerinin yayımlandığı 1940'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar, yüzyılın edebiyat tarihinin hemen hemen bütün evrelerini tutarlı bir biçimde yaşamış, Amerikan bilimkurgu geleneklerini sürdürmüş ve geliştirmiştir. Bilimkurgu türünün pek çok türünü geliştirmiş olmakla birlikte gerçekçi yöneme yakın eserler de vermiştir. R. Bradbury hayallerini özel bir beceriyle kağıda aktaran bir yazardır. Rüyaları sihir ve dönüşüm, iyilik ve kötülük, küçük bir kasaba olan Amerika ve Mars kanallarıdır. popüler ve uzun ömürlü. Bradbury'nin ilgisini çeken temalar çoktur: büyü, korku, canavarlar; roketler, robotlar, zaman ve uzay yolculuğu; 1920'lerde orta batıdaki bir şehirde büyümek ve başka bir gezegende terk edilmiş bir dünya kolonisinde yaşlanmak. Bradbury, meslektaşlarının hepsinden daha iyi bir şekilde "başka bir gezegendeki yaşamı alışılmadık, ancak şüpheli veya korkutucu olmayan bir şey olarak görme" yeteneğine sahiptir.

Anahtar kelimeler: Ray Bradbury, Amerikalı yazar, bilimkurgu, hayal, roketler, robotlar, zaman ve uzay yolculuğu

The article talks about Ray Douglas Bradbury - the 20th century American writer. Starting from the 1940s when Bradbury's first works were published, the writer has consistently lived almost all stages of the century's literary history, continuing and developing American science fiction traditions. Although he has developed many types of science fiction, he has also produced works close to the realistic method. R. Bradbury is a writer who transfers his dreams to paper with a special skill. His dreams are channels of magic and transformation, good and evil, small-town America and Mars. popular and long-lasting. Themes that interest Bradbury are many: magic, fear, monsters; rockets, robots, time and space travel; growing up in a midwestern city in the 1920s and growing old in an abandoned world colony on another planet. Bradbury has the ability to "see life on another planet as something unusual, but not suspicious or scary" better than any of his colleagues.

Keywords: Ray Bradbury, American writer, science fiction, fantasy, rockets, robots, time and space travel

Ray Bradbury, 22 Ağustos 1920'de Illinois eyaletinin Waukegan kentinde doğdu. İkinci adı olan Douglas, dönemin ünlü aktörü Douglas Fairbanks'in anısına bu ismi aldı. Babası: Leonard Spalding Bradbury (İngiliz öncülerinin soyundan geliyor). Annesi - Marie Esther Moberg, İsveç kökenli.

1934 yılında Bradbury ailesi, Ray'in tüm hayatını geçirdiği Los Angeles'a taşındı. Yazarın çocukluğu ve gençliği Büyük Buhran döneminde geçti; üniversite eğitimi alacak maddi imkânı yoktu; buna rağmen, henüz 12 yaşındayken yazar olmaya karar veren Ray, başka bir meslek düşünmeden, bu kararını kiskanılacak bir ısrarla sürdürdü. Gençliğinde gazete sattı, daha sonra ilk önemli eseri olan Mars Günlükleri 1950'de yayımlanana kadar birkaç yıl

karısının parasıyla geçindi. Daha sonra 1953 yılında Fahrenheit 451 adlı romanını yazıp Playboy dergisinin ilk sayılarında yayımlanmasıyla ünü dünya çapında yayıldı.

Ray Bradbury sıklıkla bilimkurgu türünün ustası, en iyi bilimkurgu yazarlarından biri ve türün birçok geleneğinin kurucusu olarak anılır. Aslında Bradbury bir bilimkurgu yazarı değildir, zira eserleri "büyük", tür dışı edebiyat olarak sınıflandırılmalıdır ve eserlerinin yalnızca küçük bir kısmı gerçekten fantastiktir.

Bradbury'nin eserleri çoğunlukla eğlendirici olmayan kısa öykülerden oluşur; diyaloglar, monologlar ve karakterlerin düşünceleri üzerine kurulu, son derece dramatik, psikolojik anlara indirgenmiş kısa taslaklar içerir. Çeşitli olay örgülerini icat etmedeki apaçık yeteneğine rağmen, çoğu zaman eğlenceli ve orijinal olan yazar, kendini çoğunlukla olay örgüsü olmayan, çok metaforik, gizli anlamlarla dolu veya hiçbir belirli anlam yükü taşımayan taslaklarla sınırlar. Bradbury, iyi kurgulanmış eserlerinde bile anlatımı kolaylıkla kısa kesebiliyor, ayrıntılardan kaçınabiliyor, aksiyonu yoğun bir tutku anında bırakabiliyor. Ayrıca yazarın hemen hemen hiçbir eserinde ahlakçılık yaptığı ve kendi bakış açısını dayattığı iddia edilemez: Yazar, eserlerinin %99'unda "perde arkasında" kalır. Durum istediğiniz kadar taraflı gelişebilir, ancak Bradbury okuyucuyu asla bir sonuca götürmeyecektir. Sanki görevini okuyucuyu heyecanlandırmak, durumu daha da kötüleştirmek ve sonra onu kitap üzerinde düşünmeye bırakmak olarak görüyor.

Bradbury yaratıcı ilkelerinden bazılarında sapmış olsa bile, onun "dili", yani imgeleri ve düşünceleri ifade etme biçimleri neredeyse hiç değişmedi. Dilinin karakteristik özellikleri "suluboya", asgari düzeyde ayrıntı, tasvir, ayrıntı ve eylemdir. Söz konusu olan fantastik yapı (gerçekçilik eksikliği) değil, makul olmanın öneminin ihmal edilmesidir. Bu özellik hem olay örgüsünü (fantezi masallarla, dedektif melodramla kolayca bir arada var olur, türlerin sınırlarını ortadan kaldırır) hem de dili ilgilendirir: Bradbury mekanların tasvirlerini, karakterlerin görünüşlerini, isimleri, tarihleri, sayıları ihmal eder. Elbette eserlerinde teknik ayrıntılara veya teknik alanda kurguya rastlayamazsınız.

Buna göre Bradbury, olay örgüsünü mutlak bir temele oturtmadan, eserlerinin üslup ve türlerini kolaylıkla değiştirir. Aynı yıl yazılmış öykülerde bilimkurgu, melodram, polisiye, fantastik, tarihi roman vb. türleri rahatlıkla bulmak mümkündür.

Bradbury, denemelerinden ve söyleşilerinden anlaşıldığı kadarıyla düşüncelerin değil duyguların edebiyatını vaaz ediyor. Duygular, eylemler değil. Olaylar değil, durumlar.

Gençliğinde, başarısız, güçsüz hikâyelerinin hepsini bir keresinde mülkünde büyük bir ateş yakarak yakmıştı. "İki milyon kelimeyi yaktım," dedi hüznle. Bu gösteri daha sonra kitap yakmayı konu alan ilk romanı Fahrenheit 451'in ve aynı konuyu işleyen kısa bir öykünün temelini oluşturdu.

Bradbury'nin eseri klasik kısa hikaye anlayışının tam tersi; olay örgüsü, entrika ve vurucu bir son. Eğer okuyucu eğlence ve merak bekliyorsa büyük ihtimalle hayal kırıklığına uğrayacaktır. Yazarın bizzat yaşadığı ruh hali, duygu-taslaklarının anlatıldığı bu tür öykülerin olgun okura daha yakın olması ilginçtir. Bradbury'nin hayranlarının büyük çoğunluğu orta yaşlı ve üzeri insanlardan oluşuyor. Usta yazar, meslektaşları olan Amerikalı bilimkurgu yazarları arasında, büyük saygı gören "iyi bir eski hikaye anlatıcısı" olarak bilinir.

Bradbury manevi değerleri ve her şeyden önce hayal gücü ve yaratıcılığı savunur. Bradbury, insanın iç dünyasının, dünya görüşünün ve hayal gücünün hemen hemen en üstün değer olduğunu ileri sürer. Yazar, bir insanın hissetme ve empati kurma yeteneğini onun temel niteliği olarak kabul eder.

Ayrıca eserlerinde herkese değil, öncelikle sanat insanlarına (ve daha da çok sanatın ustalarına) yakınlık duyar. Bradbury, kitaplarının sayfalarında sıklıkla acımasızca "düşmanlarla" - duygusuz, hayal gücünden yoksun, dar görüşlü insanlar, memurlar, politikacılar - uğraşır; yaratıcı insanların normal yaşamını, kendini ifade etmesini, iletişimini engelleyen, kültürü geleneklere, kitle karakterine, standartlaştırmaya indirgeyen, hayatı kuru, sıkıcı, ruhsal olarak yoksul, tatsız hale getiren kişilerle.

"Fahrenheit 451'in" romanının başkahramanı Guy Montag, yağmurda yürüdüğünüz ya da birkaç kitap sakladığınız için bile "gönderilebileceğiniz" veya zorla akıl hastanesine gönderilebileceğiniz totaliter bir devlette yaşamaktadır. Bu devlet bir dünya hegemonudur, muhaliflerine yorulmadan bombardıman uçakları gönderiyor, iki nükleer savaş başlattı ve kazandı. Vatandaşlar, gökyüzünde uçan füze bombardıman uçaklarına aldırmadan ekranlarına gömülmüş durumda ve soru sormayı tercih etmiyorlar. Heyecanı severler, bol eğlenceleri ve tam bir refah içindedirler, ancak nedense intihar sayıları grafiklerden çok yüksektir.

"Tahta ve çivi olmadan ev inşa edemezsiniz ve eğer evin inşa edilmesini istemiyorsanız, tahtaları ve çivileri gizleyin. Bir insanın siyaset yüzünden sinirlenmesini istemiyorsanız, ona meselenin her iki tarafını da görme fırsatı vermeyin. Sadece birini görsün, hatta daha iyisi hiç görmesin. Bu dünyada savaş diye bir şeyin olduğunu unutsun. Hükümet kötü olsa, hiçbir şey anlamasa, halkı vergilerle boğsa bile, halkın endişeli olmasından iyidir. "Sakin ol, Montag, her şeyden önce!" – bu toplumun ideolojisi İtfaiye Şefi Beatty tarafından ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur ve bazı anlar 21. yüzyıl dünyasında şaşırtıcı derecede alakalı görünmektedir – bu kalıcı alakalılık nedeniyle Bradbury Amerikan edebiyatının bir klasiği olarak kabul edilir:

"Şimdi medeniyetimiz içindeki çeşitli küçük gruplar sorununu ele alalım. Nüfus ne kadar büyükse bu tür grupların sayısı da o kadar fazladır. Ve bunlardan herhangi birini gücendirmekten kaçının - köpek severler, kedi severler, doktorlar, avukatlar, tüccarlar, patronlar, Mormonlar, Baptistler, Üniteryenler, Çinli, İsveçli, İtalyan, Alman göçmenlerin torunları, Teksaslılar, Brooklynliler, İrlandalılar, Oregonlular veya Meksikalılar. Kitap, tiyatro oyunu ve televizyon programlarındaki kahramanlar gerçek hayattaki sanatçılara, haritacılar veya tamircilere benzememelidir. Unutma Montag, pazar ne kadar büyükse, çatışmalardan o kadar dikkatli kaçınmalısın."

Sonunda nükleer bombalar kürenin bu köşesine düşüyor. Ama roman umutsuz değil, Bradbury insanlara her şeyi değiştirme şansı veriyor. "Geleceği tahmin etmeye çalışmıyorum. Yazar bir keresinde gazetecilere, "Bunu engellemeye çalışıyorum" demişti. İnsanlığın artık tarihin derslerini öğrenmesi gerekiyor.

Bradbury, uzay araştırmalarının, insan türünün sonsuza kadar yaşamasına olanak sağlayabileceğine inanıyordu. Ancak, Illinois'li bu büyük yerlinin uzay yolculuğu veya dünyadaki vampirler hakkında yazdıkları ne olursa olsun, gözü insan ruhuna yönelmişti; çünkü bildiğimiz gibi, insan kendinden kaçamaz. "Bir Günde Yaz" öyküsünde olaylar Venüs'te geçer. Güneş, bu beyazımsı, suyla kaplı gezegenin üzerinde bulutların ardından sadece yedi yılda bir saatliğine görünüyor; geri kalan zamanlarda ise yağmur yağıyor. Güneşi hatırlayan tek kişi, beş yıl önce Dünya'dan gelen Margo adında zayıf, sessiz bir kızdır. Güneş ışığı olmadan bir çiçek gibi solar - gelecek yıl ailesinin onu Dünya'ya götüreceğini söylerler... Kıskançlık, ötekiliği reddetme - ve tüm sınıfın nefreti Margo'nun üzerine çöker. Güneş doğmadan önce, bir dolaba kilitleniyor. New Orleans'tan Magadan'a kadar herhangi bir okulda yaşanabilecek, son derece gerçekçi bir çocuk zorbalığı hikayesi, fantastik bir ortama aktarılmış.

“Bir Günde Yaz”, “Veldt”, “Hadi Zehir Oynayalım”, “Küçük Katil”, “İkinci Kattaki Kiracı”, “Ateş”, “Gülümseme” – çocuklar çoğu zaman bilimkurgu yazarlarının kahramanları olmuştur. Ve nostaljik “Karahindiba Şarabı” Bradbury’yi Amerikan bilimkurgu edebiyatının bir başka ustası olan Stephen King ve onun kısmen nostaljik romanı “O” ile bir araya getiriyor. Bradbury, güneşli Illinois'deki tasasız çocukluğuna dönmeyi severken, King'in birçok eseri memleketi Maine'de geçer. Bradbury her zaman çocuk zulmünden bahsetmiyor. Yazar, bir çocuğun şaşkıncu dünyasına bakıyor, onun kırılmasını ve esnekliğini, güzelliğini ve olası çirkinliğini ortaya koyuyor. Kulağa ne kadar klişe gelse de, çocuklar insanlığın geleceğidir ve bu da her şeyden önce çocukların anne babalarına bağlıdır. "The Veldt"te Peter ve Wendy, tanıdık hayallerinden ve konforlarından vazgeçmek yerine en yakın akrabalarını aslanlara yem etmeyi göze alan insanların kayıp, korkutucu dünyasını canlandırırlar. Fahrenheit 451 örneğinde Clarissa umuttur, kuşaklar boyu süren hataların düzeltilmesidir, yaratma yeteneğine sahip, gerçekten yaşayan ve düşünen insanlardan oluşan yeni bir dünyadır.

Bilinçaltı korkular, hümanizm, aşk, yaratıcılık, büyüme ve yaşlanma, ölüm felsefesi... Ray Bradbury'nin ele aldığı konu yelpazesi oldukça geniştir. Ve bunların merkezinde yaşam sevgisi vardı. Yazar 91 yıl yaşadı ve 5 Haziran 2012'de vefat etti. Üç yıl sonra Mars'taki bir kratere onun adı verildi

**A MODERN APPROACH TO THE PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY IN
ANAR'S HISTORICAL-CULTURAL TREATY "THE RIGHT TO LIFE"**

**ANAR'IN "YAŞAMA HAKKI" ADLI TARİH VE KÜLTÜRBİLİMSEL
İNCELEMESİNDE TARİHSEL BELLEK SORUNUNA MODERN BİR YAKLAŞIM**

Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı

ASPU, Edebiyat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Modernitenin geleneklerinden bahsederken, bağımsızlık yıllarında yazılmış nesir örneklerinin yanı sıra, bu sorunun bilimsel ve teorik araştırmalarda da geniş yer bulduğunu belirtmek önemlidir. Bu anlamda Anar'ın "Yaşam Hakkı" adlı eseri özellikle dikkate değerdir. Eserde tarihsel bellek sorununun anlatımına geniş yer verilmiş ve konuya modern bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Risalenin fikir-içerik çizgisi, hayatın her alanında savunulan yaşam hakkına dayanmaktadır. Yazar, eserinin ilk sayfalarına anılarıyla başlıyor, Türklük meselesine değiniyor, yaşam hakkına açıklık getiriyor.

Anahtar kelimeler: modernite, tarihsel hafıza, öz farkındalık, ana dil, ulus, geri dönüş

When talking about the traditions of modernity, it is necessary to note that, in addition to prose examples written during the years of independence, this problem is also given a lot of space in scientific-theoretical research. In this sense, Anar's treatise "The Right to Life" attracts particular attention. The work devotes a lot of space to the description of the problem of historical memory, and the issue in question is approached from the position of modernity. The ideological-content line of the treatise is based on the right to life, which is put forward in all spheres of life. The author begins the first pages of the work with his memoirs, touches on the issue of Turkism, and clarifies the right to life.

Keywords: modernity, historical memory, self-awareness, native language, nation, repatriation

Modernitenin geleneklerinden bahsederken, bağımsızlık yıllarında yazılmış nesir örneklerinin yanı sıra, bu konunun bilimsel ve teorik araştırmalarda da geniş yer bulduğunu belirtmekte fayda var. Bu bağlamda Anar'ın Rusça kaleme aldığı "Yaşam Hakkı" ("Право на жизнь") adlı eseri özellikle dikkate değerdir. Eser, tarihsel bellek sorununa geniş yer ayırıyor ve konuya modern bir bakış açısıyla yaklaşıyor.

Kişisel anı parçalarından oluşan "Yaşama Hakkı" adlı tarihî-kültürel incelemede, tarihî bellek, çağdaş yaşam olaylarıyla paralellik içinde anlatılır. Yazar, son dönem kurgu eserlerinde, özellikle "Beyaz Koç, Kara Koç" adlı eserinde ortaya koyduğu düşünceyi, adı geçen eserdeki denemelerinde daha da geliştirir. "Türklerin ezeli sorunu: anadilleri için mücadele", "Güney'e saldırı. Azerbaycan'ın kanlı bölünmesi", "Kafkasya'da "Ermeni sorunu" nun ortaya çıkışı", "İlk düşünürler", "Ulusal öz farkındalığın özellikleri", "Geçmiş bize bugünü hatırlatıyor", "Doğu'da ilk demokratik cumhuriyetin kuruluşu", "Transkafkasya'daki savaşlar", "Bir zamanlar yükselen bayrak...", "İşgal", "Gence ayaklanması", "Terörle başlayan devrim", "Sovyet Azerbaycan", "Nerimanov ve Mart olayları", "Güney Azerbaycan'da ulusal öz farkındalığın uyanışı", "Baskı ve sürgün yılları", "Toplumsal mücadelelerin ön saflarında edebiyat", "Modern aşamada Karabağ sorunu" vb. Makalelerde zengin tarihsel materyaller, gerçekler, arşiv belgeleri ve yazarın kişisel anıları yer alıyor.

Risalenin ideolojik ve içerik çizgisinin temelini, adından da anlaşılacağı üzere hayatın her alanında savunulan yaşam hakkı oluşturmaktadır. Eserin ilk sayfalarına anlarıyla başlayan yazar, Türkçülük fikrine değiniyor ve yaşam hakkına ışık tutuyor. Yazara göre, "Ulusal (Türk) öz bilincin özünü kısaca ifade edecek olursak, kanaatimce yaşama hakkıdır. Halkın bir millet olarak yaşama ve ana dilini koruma hakkı, ulusal öz bilincin temelidir. Türk birliğini öz korumanın garantörü olarak tanımlama isteğim de buradan gelir" [2]. Yazar, "Türk" sözcüğünün ilk kez Orhun-Yenisey yazıtlarında ortaya çıktığını belirterek, sözcüğün etimolojisiyle ilgili düşünceleri bir nebze olsun açıklığa kavuşturmuştur.

"Yaşam Hakkı" adlı risalede halkın milli-manevi hafızası, siyaseti, tarihi ve kültürü merkezi bir yer tutmaktadır. "...kültür, siyasetle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır ve edebiyat ve sanatın gelişimi tarihin arka planında kaçınılmazdır. Tarih ise, siyasi ve kültürel yaşam olaylarından oluşur..." [2]. Eserde Türklerin yüzyıllar önce yaşadığı kadim bir sorun olan anadil mücadelesine ve ulusal özbilinç meselelerine önemli yer ayrılmıştır. Bu meselenin Orhun-Yenisey anıtlarında geniş bir şekilde ele alındığı belirtilmektedir. Bu anlamda risalede Sabir'in "Fahriyye" şiirinin zikredilmesi, Türk kağanlarının değişik zamanlarda birbirleriyle mücadelesinin, Haçlılar karşısında kazandıkları zaferden sonra aralarında var olan nifak ve düşmanlığın, milletin kendi kendini yok etmesine doğru atılmış bir adım olarak yorumlanmaktadır.

Tarihten de anlaşılacağı üzere, I. Petro döneminde bile Rus İmparatorluğu güney topraklarına göz dikmiş, bu toprakları fethetmekle kalmamış, yerli halkı yok ederek yerlerine Ermenileri yerleştirmiştir. Yazar bu bağlamda, Rusya'nın Azerbaycan'ı ikiye bölme politikasının ürünü olan "Gülüstan" (1813) ve "Türkmençay" (1828) antlaşmalarının ülkenin sonraki yaşamına olan olumsuz etkilerini de ele almaktadır.

Risalede, "Ekinçi", "Ziya", "Kaşkul", "Şargı-Rus", "Hayat", "İrşad", "Molla-Nasreddin", "Füyuzat" gibi gazete ve dergilerin Azerbaycan kamuoyunun oluşumunda oynadığı rol ele alınmaktadır. Bu bağlamda yazar, Unsuzade kardeşlerin, M.Şahtatlı, A.Topçubaşov, A.Hüseynzade, A.Agayev ve özellikle son iki düşünürün sosyo-politik faaliyetleri üzerinde genişçe durmayı uygun görmüştür. İlk kez A. Hüseyinzade'nin ortaya attığı meşhur "Türkleştirme-İslamlaştırma-çağdaştırma" üçlemesi burada da bulunmaktadır. Yazar, bu iki düşünürün tam zıttı olarak gördüğü C. Mammadguluzade'nin ve "Molla Nasreddin" adlı dergisinin önemini, Sabir gibi bir dâhinin keşfedilmesinde ve derginin büyük itibar kazanmasında bu imzanın özel rolünü vurgular. Söz konusu derginin faaliyetlerinde özel bir rol oynayan eserlerden biri olan eserde dikkat çeken önemli bir nokta, Ö. Nemanzade'nin Türkçülük sorununa adanmış "Ben Kimim?" adlı makalesidir. Bu makaleden bir örnek. Ruslar ve Gürcüler'in aksine Türklüğünü ifade etmekte zorluk çeken Türk'e şöyle sesleniyor: "Neden kendi kimliğinizin farkında değilsiniz, köklerin hakkında hiçbir şey bilmiyorsunuz? Neden basitçe 'Ben Türk'üm' diyemiyorsunuz? Dünyada Sünniler, Şiiler veya Babiler yokken, siz zaten bir Türk olarak var olduğunuzu bilmelisiniz. Kendi güzel alfabeniz, kendi büyüleyici yazınız, hatta sizi ana dilinizden, tatlı ana dilinizden uzaklaştıran Arap alfabeniz vardı [2].

Anar, araştırmasında eleştirmen Azer Turan'ın söz konusu eserin yazımındaki rolüne değinirken, onun "İlim Çobanı" ("Пастырь познания") adlı eserine ilişkin eleştiri ve fikir ayrılıklarını da dile getirmeyi ihmal etmiyor. Yazar, Azer'in Karabağ savaşındaki başarısızlığımızın temelinde merhamet ve şefkat gibi milli zihniyetten kaynaklanan niteliklerin yattığı, "Kemança" adlı eserin yazılmasını bir hata olarak gördüğü ve aydınlarımızın tarihi hatalarını haklı çıkardıkları yönündeki sözlerine yanıtını şöyle veriyor: Ermenilerin 1905'ten beri yaptıkları vahşete rağmen milletin yüzünü kaybetmediğine, zalimleşmediğine ve bazen kemançanın gücünün insanlara daha fazla kahramanlık aşılabilirliğine dikkat çekiyor.

Eserde Ermenilerin önderliğinde gerçekleştirilen sayısız saldırı ve katliama ilişkin gerçekler sunulmaktadır. Bu anlamda, yönettiği şehri teslim etme tehditlerine direnen Cevad Han'ın, Gence'yi ele geçiren Rus generali Sisyanov'a karşı verdiği kahramanca mücadeleyi, aralarındaki yazışmaları ve şehri ele geçirdikten sonra Sisyanov'un yaptığı ıslahatları öğreniyoruz. Yazar, H. Bayramov'un "Gence Ayaklanması. 1920" adlı kitabına atıf yaparak, Gence Ayaklanması'nın nedenlerini aktardığı olgularla bir kez daha hatırlatıyor.

Risalede Bakü Komünü ve faaliyetleri, ayrıca lideri S. Şaumyan'ın Türklerin (Azerbaycanlıların) imhasına yönelik izlediği Taşnak politikası ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Şaumyan'ın proleter ve enternasyonalist sloganlar ardında gizlediği temel hedefi, Bakü dâhil tüm Azerbaycan'ı boyunduruk altına almak, petrol zengini bu ülkeyi tekrar Rus egemenliğine sokmak ve şehrin demografik yapısını Ermeniler lehine değiştirmektir. Bakü Komünü'nün en büyük vahşetinin 30 Mart 1918'de Azerbaycan'da on binlerce insanın katledilmesiyle gerçekleştiği, Lenin'in bu terörün önderlerinden Şaumyan'ı alkışladığı bir kez daha hatırlatılıyor. Bu olaylar, 80 yıl sonra Haydar Aliyev'in imzaladığı ve esere dahil edilen "Azerbaycanlıların Soykırımı Hakkındaki Kararname" ile hak ettiği tanınırlığa kavuşturuldu. Risalede ele alınan önemli konulardan biri de Sovyet tarih yazıcılığında 26 rakamından başlayarak olayların uzun yıllar mitolojikleştirilmesi sorunudur. Literatürde gerçekçi kabul edilen bu rakam, gerçekte komiserlerin veya tutuklananların sayısı ile örtüşmemektedir. Hatta Bakü'de mezarları açıldığında Şaumyan'ın kalıntılarının sayısı bulunamamış, bu da bu sayının 23 olduğunu ortaya koymuştur. Heykeltıraş İbrahim Zeynalov'un bir zamanlar 26'lar olarak adlandırılan bahçede yaptığı Şaumyan, Azizbekov, Çaparidze ve Fioletov adlı dört komiserin kabartmasında, ikinci komiserin başının diğerlerinden belirgin şekilde yüksekte olması dikkat çekici noktalardan biridir.

Eserde, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu, sürgün hayatı boyunca ülkesinin özgürlük mücadelesini veren ve "Asrımızın Seyyahi" adlı eserin yazarı M.A. Resulzade'nin İran ve Türkiye'deki sosyo-politik faaliyetlerine geniş yer verilmiştir. Diğer siyasi şahsiyetlerin, "Türk Halkını Merkezleştirme" partisinin kurucusu N. Usubbeyli'nin ve "Dün ve Bugün Müsavat Partisi" adlı broşürün yazarı M.D. Hüseyinov'un faaliyetleri hakkında da bilgi veriliyor.

N. Nerimanov'un da belirttiği gibi Azerbaycan'ın bağımsızlık fikri Müsavat Partisi'nin ismi ve lideri M.A. Resulzade ile ilişkilendirilmektedir. Bazı araştırmacıların iddiasına göre Stalin'le tanışmadan önce hayatını N. Nerimanov'un kurtardığını belirten yazar, eserde bu üç şahsiyet arasındaki ilişkiyi ışık tutuyor.

Eserde, Azerbaycan tarihinin 28 Nisan 1920'de başlayan ve 71 yıl süren Sovyet dönemi ele alınıyor. Bu anlamda, Sovyet yönetiminin ilk yıllarının önde gelen isimlerinden biri olan ve yazarın 20. yüzyıl Azerbaycan tarihinin trajik bir figürü olarak adlandırdığı N. Nerimanov'un sosyo-politik faaliyetlerine geniş bir alan ayrılmıştır. Sovyet hükümetiyle işbirliği yapmasaydı Azerbaycan'ı nasıl bir geleceğin beklediği sorusu gündeme gelir. Risalede ayrıca N. Nerimanov'un 1919'da yazdığı "Kafkasya'ya hangi sloganla gidiyoruz?" başlıklı, Mart 1918 olaylarına adanmış bir makalesi de yer alıyor ve Ermenilerin Müslümanları esir alıp, yolda vahşice kurşuna dizmelerine ve akıl almaz vahşetlere imza atmalarına dikkat çekiliyor. Bu büyük şahsiyet sayesinde U. Hacıbeyli, H.Z. Tağıyev, Pişnamazzade gibi önemli şahsiyetlerin hayatı kurtulmuştur. Kimileri onu milliyetçilikle suçluyor (R. Ahundov, A. Garayev vb.), kimileri partiden ihraç edilmesini istiyor, kimileri de idam edilmesini istiyor. Nerimanov'un ölümünün ardından isminin tarihten silinmesi politikası uygulanıyor. Birkaç yıl sonra Stalin ve M. Bagirov'un ölümünden sonra beraat etti ve Haydar Aliyev'in çabaları sonucu Bakü'de onun adına bir anıt dikildi.

Yazar, 20. yüzyılın ilk on yılında Türk halklarının manevi dünyasındaki iki temel eğilimi ele alıyor: Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm. Pantürkizm ideologlarının temel amacı Türk halklarını tek bir devlet halinde birleştirmek veya Türkiye ile birleştirmek değildi. Eser, bu ideolojinin yaratıcıları olan Türk düşünür Ziya Gökalp, Kazan Tatarı Y. Akçura ve Panislamizm ideolojisinin kurucusu, düşünür, kamusal ve siyasal figür J. Afgani'nin yaşam ve faaliyetlerine ışık tutmaktadır. M.K. Atatürk'ün fizik babası olarak Ali Rıza Efendi'yi, fikir babası olarak da Z. Gökalp'i anması, onun bu büyük şahsiyete duyduğu yüksek takdirin açık bir örneğidir.

A. Cevad, A. Muznib, T. Ş. Simurg, B. Talibli, H. Nazarlı, S. M. Ganizade, H. Sanili, M. Müşfik ve diğer şair ve yazarların kurşuna dizilmesi. Baskı ve sürgün yıllarını, önemli şahsiyetlerin tutuklanması ve idam edilmesiyle anıyor. R. Rza'nın "Altın Gül Olmasaydı", M. Huseyn'in "Yeraltı Nehirleri Denize Akar", B. Vahabzade'nin "İki Korku", Z. Bunyadov'un "Kızıl Terör", M. Sadikhov'un "Tarih Cevabı Verecektir" vb. Bu tür eserler o yılların acılarını, ızdıraplarını yansıtır. Eserde anlatıldığı gibi 1930'lu yılların atmosferinin ve dayanılmaz işkencelerin şair ve yazarları ihanete ve iftiraya sürüklediği bilinen bir gerçektir.

Eserde Güney Azerbaycan'da milli benlik bilincinin uyanışı ve gelişimi, Settarhan ve Şeyh Muhammed Hiyabani'nin hareketleri ve Azerbaycan Demokratik Hükümeti Başkanı S.J. Pişevari'nin sosyo-politik faaliyetleri ışığında incelenmektedir. Risalede, 12 Aralık 1945 tarihinin Azerbaycan halkının mücadele günü olarak tarihe geçmesi, Pişevari'nin ülkenin toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamındaki hizmetleri, ana dilinin tüm kurum ve kuruluşlarda tanıtılması politikası anılmaktadır. Güney Azerbaycan'da bu dönemde elde edilen başarılar elbette Moskova'yı, Beria ve Mikoyan gibi iktidar güçlerini ve ayrıca İran hükümetini tedirgin ediyordu. Tarih boyunca Azerbaycan halkının hürriyet, bağımsızlık ve yaşam hakkı mücadelesinde öne çıkan ilk hususun ana dilinin onaylanması ve korunması olduğu vurgulanıyor. Bu anlamda ana dilin koruyucularından M. İbrahimov, "Dilimizin Gelişme Yolları Üzerine" adlı makalesinde haklı kaygısını dile getiriyor. Ana hedefi, merkezi hükümetin otoritesini ve İran'ın toprak bütünlüğünü her ne pahasına olursa olsun yeniden tesis etmek olan Başbakan Kavam, sadece Stalin'i değil, dünya kamuoyunu da ustalıkla kandırmayı başarıyor. M. Bağirov'un Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını koruma yönündeki çabalarına rağmen Stalin'in Kavam'la yaptığı görüşmelerden sonra aldığı karar değişmez; beş milyon Azerbaycanlı'dan dolayı Üçüncü Dünya Savaşı'nı başlatamayacağını söyler. Eserde en dikkat çekici anlardan biri de görgü tanıklarının ifadesine göre, Bağirov'un Stalin'le yaptığı telefon görüşmesinin ardından gözyaşlarına boğulmasıdır. İran ordusunun Azerbaycan'a girişi, Tebriz'in ele geçirilmesi, işlenen vahşetler, akıl almaz işkenceler, özgürlüğün bedelinin ölçülemez olduğunu kanıtlıyor.

Eserde, ünlü Güney Azerbaycanlı şair M. Şehriyar'ın etnografik öğelerle zenginleştirilmiş, anadilinde kaleme aldığı "Selam olsun Haydar Baba" adlı şiiri, Azerbaycan Türklerini diğer milletlerden ayıran, İran bağlamında özgün bir milli benlik bilinci olgusu olarak değerlendirilmektedir. İşte bu nedenle şair, iktidar çevresinin baskısına maruz kalarak Tahran'ı terk etmek ve ömrünün geri kalanını Tebriz'de geçirmek zorunda kalmıştır.

Yazar, Stalin'in Rus halkını sevmediğini, tıpkı dünyadaki hiçbir halkı, özellikle de Gürcü halkını sevmediği gibi, belirtmektedir. Nüfus, ekonomik, kültürel ve askeri potansiyel bakımından SSCB'de egemen güç olan Rus halkına, hem iktidarını güçlendirip korumak, hem de bu güce dayanarak dünyaya meydan okuma hedefini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyuluyordu.

Yazar, eserinin ana fikrini dile getirirken, başka bir yöne doğru eğildiğini açıkça ortaya koyuyor: "Azerbaycan halkının öz farkındalığına, Kuzey ve Güney'deki kaderlerine adanmış bir tezde Stalin'e ve Rus halkına bu kadar çok yer ayırmam garip görünebilir. Kaderin bizi iki

yüzyıldır Rus halkıyla bağladığı ve bugün bile çok şeyin karşılıklı ilişkilerimize bağlı olduğu açık değil mi? Stalin'in Azerbaycan'ın hayatının her alanında neredeyse yarım yüzyıldır aktif ve kararlı bir şekilde yer aldığını kanıtlamaya gerek yok" [2]. Yazarın, Korkunç İvan'dan Petro'ya, Stalin'den Gorbaçov'a kadar Rus siyasetçilerinden hiçbirine karşı hoşnutsuzluğu, kendisine manevi olarak yakın olan Rus halkına karşı tutumunun bir göstergesi olamaz. 19. yüzyıldaki sömürge savaşlarından, 1920'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının bastırılmasından ve 1990'daki Kanlı Ocak olaylarından Rus halkını sorumlu tutmayı hiçbir zaman kabul edemediğini dile getiriyor. Yazarın vurguladığı noktalardan biri de Stalin'in ölümünün planlı yeni bir baskı dalgasının önüne geçtiğidir.

Eserde ayrıca M. Bagirov'un sosyo-politik faaliyetlerinden kesitler ile onunla birlikte tutuklanan S. Yemelyanov, H. Grigoryan, R. Markaryan, A. Atakishiyev ve T. Borshov'un yargılanma süreçlerine de yer verilmiştir. En dikkat çeken anlardan biri de M. Bagirov'un mahkemede yaptığı konuşmada halkına karşı büyük bir günah işlediğini itiraf etmesi ve bu nedenle kurşuna dizilmesini, asılmasını ya da çarmıha gerilmesini önermesidir. En büyük hatasını Sumbatov, Grigoryan, Markaryan ve Borşov'daki devlet güvenlik kurumlarına güvenmekle gördüğünü, onların gerçek niyetlerinden habersiz olduğunu vurguladı. Bu süreçlerin birçoğunda canlı olarak yer alan M. Süleymanov'un "Sonunda Bahara Geldik" adlı kitabıyla ilginç olaylarla tanışıyoruz.

Anar'a göre M. Bagirov'un ismiyle bağlantılı üç önemli husus, onun işlediği vahşetlerden daha ağır basıyor olabilir. Bunlardan birincisi Güney Azerbaycan meselesindeki çabaları, ikincisi savaş yıllarında Azerbaycan halkının geri dönüşüne ilişkin varsayımları, üçüncüsü ise Nerimanov'un zamanında yaptığı gibi Dağlık Karabağ'ı Ermeni işgalcilerden resmen savunmuş olmasıdır.

Anar, 1960'lı yılların edebiyatına ışık tutarken, o dönemde sanata yeni bir soluk getiren kuşağın faaliyetlerine de ışık tutuyor. B. Vahabzade'nin "Gülüstan" şiirinde bölünmüş halkın trajik kaderi, İ. Hüseyinov'un savaş zamanı Azerbaycan köyü, İ. Efendiyev'in dramaturjisi, İ. Şihli'nin "Çılgın Kur" romanında gerçekçi beyler imgeleri yaratması, S. Rahman'ın komedilerinde ise kahkaha öğelerinin güçlendirilmesi bir kez daha dikkati çekmektedir. Yeni neslin eserleri yersiz eleştirilere maruz kalıyor; yazarın da belirttiği gibi, "Beyaz Liman" adlı eseri nedeniyle hayal gücünden yoksun olduğu, sosyalist gerçekçilik ilkelerine ihanet ettiği ve Sovyet gerçeklerine iftira attığı iddia ediliyor.

Eserde, bağımsızlık yıllarında ünlü devlet adamı H. Aliyev'in Yazarlar Kongresi'ndeki konuşmasından kesitler sunulmakta, Sovyet döneminde "Gobustan" dergisine yönelik baskılar ve 1969'da yalnızca adı geçen dergiye değil, aynı zamanda "Uluz" ve "Azerbaycan" dergilerine ve genel olarak Azerbaycan edebiyatına yönelik kaygı ve muhafazakârlığı ele alınmaktadır.

Eserde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iktidar yılları ve toplumsal-siyasal faaliyetlerinin unutulmaz anları ele alınıyor.

Böylece görüldüğü gibi yazar, eserin ana fikrini kapsamlı bir tarih yolculuğuyla okuyucuya aktarmayı, milli, manevi ve tarihî hafızaya ışık tutmayı başarmaktadır. Kanaatimizce eserde gerçeklere, tarihî olaylara ve arşiv belgelerine tekrar yer verilmesi çok takdire şayan olmakla birlikte, bu zenginliğin bir bakıma yorucu bir etkisi de bulunmaktadır. Ayrıca eserin anadilde yazılmasının daha uygun olacağı da belirtilmelidir.

EDEBİYAT

1. Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2004, 416 s.
2. <http://anar.az/uploads/2014/Kniga-3-1.pdf>
3. Hüseynov A. Nəsr və zaman. Bakı: Yazıçı, 1980, 185 s.
4. Qarayev Y. Meyar – şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, 457 s.
5. Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1995, 712 s.

ANALYSIS OF M.P. VAGIF'S CREATIVITY IN M.IBRAHIMOV'S RESEARCH
M.İBRAHİMOVUN ARAŞDIRMALARINDA M.P.VAQİF YARADICILIĞININ
TƏHLİLİ

Dr. Ulker BAHSIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologjisi bölümünün baş öqretim
üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Akademik M.İbrahimovun 1968-ci ildə qələmə aldığı “Vaqifin dövrü və şeiri” adlı tədqiqatı adından da göründüyü kimi şairin dövrü və poeziyası ilə əlaqədar yazılmış araşdırmadır. Tədqiqatda Vaqifin dövrü və yaradıcılığının özünəməxsusluğu vəhdət şəklində götürülür. Müəllifin bu addımı təsadüfi deyil, məqsədli xarakter daşıyır. Çünki Vaqif elə bir dövrdə yaşayırdı ki, həm ictimai-siyasi şərait, həm də ədəbi mühit əvvəlki əsrlərdən kəskin fərqlənirdi. Bu fərqli mühit və ictimai həyat Vaqifi və onun poeziyasını meydana gətirdi. M.P.Vaqif yaradıcılığı klassik irsə bağlansa da, ədəbiyyatımızın yeni yolu idi. Millilik, realizm, xəlqilik bu sənətin özəyini təşkil edirdi.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, M.P.Vaqif, yaradıcılıq, şeir, şair

Abstract

The study titled “Vagif’s Era and Poetry” written by Academician M.Ibrahimov in 1968, as its name suggests, is a study written about the poet’s era and poetry. The study takes the uniqueness of Vagif’s era and creativity as a whole. This step of the author is not accidental, but purposeful. Because Vagif lived in a period when both the socio-political conditions and the literary environment were sharply different from previous centuries. This different environment and social life formed Vagif and his poetry. Although M.P.Vagif’s creativity was connected to the classical heritage, it was a new path for our literature. Nationality, realism, and folklorism formed the core of this art.

Key words: M. Ibrahimov, M. P. Vagif, creativity, poetry, poet

GİRİŞ

Görkəmli alim, yazıçı akad.Mirzə İbrahimov M.P.Vaqif yaradıcılığından danışarkən realizmin mövcudluğunu xüsusi vurğulamışdır.Sənətkar və mühit kontekstində şairin yaradıcılığını təhlil edən M.İbrahimov Vaqif realizm və xəlqiliyinin kökündə folklordan bəhrələnmənin və doğulub boya-başa çatdığı sonralar isə istədiyi məkanların rolunu danılmaz hesab edir. Onun aşiq-dastan yurdu Qazaxda doğulub böyüməsi, musiqi mərkəzi Qarabağda işləməsi heç şübhəsiz Vaqifin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu ərazilər folklor və musiqi mərkəzləri olsa da, ictimai- siyasi şərait baxımından gərgin zonalardan biri idi. Vaqif yaradıcılığındakı ictimai-siyasi qatın mövcudluğu məhz bunların təsirindən irəli gəlirdi. Məlumdur ki, Vaqif “Bax” qəzəli və “Görmədim” müxəmməsi ilə ictimai lirikanın dəyərli nümunələrini yarada bilmişdir. Əsasən gözəlliyi və gözəlləri vəsf edən şair bu şeirlərində şikayətçi, etirazçı rolunda çıxış edir. M.İbrahimov belə nümunələrin Vaqif yaradıcılığı üçün hansı səviyyədə xarakterik olduğunu açıqlayır. “Yaşadığı dövrdə zülmü, ədalətsizliyi, satqınlığı lənətləndirən, feodal geriliyini, cəhalətini, kobudluğunu tənqid edən Vaqif öz gözəl, duzlu və

zərif qoşmaları ilə daxmalara, əli-ayağı qabarlıların ürəyinə yol tapmışdı”(2, 612). M. İbrahimov öz araşdırmasında Vaqif dili və üslubunu Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni bir istiqamət hesab etmiş və onun ədəbi təsirinin bu günə qədər davam etdiyini xüsusi vurğulamışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında F. Köçərlidən başlayaraq M. P. Vaqif irsinin tədqiqi ilə bağlı uğurlu işlər görülmüş, dəyərli təhlillər aparılmışdır. H. Araslı, A. Dadaşzadə, M. Əlioğlu, Ş. Cəmşidov, M. Quluzadə, M. Sultanov, Ə. Səfərli, N. Cəfərov, Y. Babayev və s. klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçıları sənətkarın yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri, ədəbiyyatımız tarixində mövqeyi və s. barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. M. İbrahimovun qənaətləri həmin müəlliflərin fikirləri ilə elmi şəkildə uzlaşır.

M. P. Vaqifdən danışan ədəbiyyatşünas alimlər daha çox sənətkarın realizmi və novatorluq keyfiyyətləri üzərində dayanmışlar. Vaqif şeirlərindəki realizmin ideya-estetik qayəsini dolğun şəkildə elmi analizdən keçirən M. Əlioğlu şairin gözəllik anlayışını və realizmini belə dəyərləndirir: “Vaqif şeirində gözəllik anlayışı, gözəlliyin bir predmet olaraq bədii-estetik mənası realist sənətin təbiətinə və tələblərinə büsbütün müvafiq bir tərzdə əks olunmuşdur. Şair gözəlliyi özünəqədərki sxolastik şeirdə, epiqonçu poeziyada tərənnüm edildiyi şəkildə mücərrəd bir məfhum, qeyri-konkret keyfiyyət kimi yox, real-canlı insanın təbii meyl və arzularından təzahür edən, onun emosiya və duyğularının təcəssümü kimi nəzərə çarpan həyati-dünyəvi ehtiras olaraq canlandırmışdır. Gözəllik yer üzündə gəzib dolaşan, maddi-real aləmdə yaşayan canlı insanın xislətindədir”(1, 96).

M. İbrahimov da Azərbaycan şairinin yaradıcılığında gözəllik və realizm probleminə eyni meyarlarla yanaşır və bu mənada F. Köçərliyə xələflik, özündən sonrakı tədqiqatçılara isə layiqli sələflik edir. Alim başqa ədəbiyyatşünaslar kimi M. P. Vaqifin poeziyasında üç başlıca xüsusiyyətin daha önəmli və aparıcı olduğunu vurğulayır və bunları ədəbi hadisə hesab edir. Həmin xüsusiyyətlər realizm, xəlqilik və xalq bədii dilinə yüksək dərəcədə yaxınlıqdır. M. İbrahimov bu tezisləri irəli sürərkən faktlardan çıxış edir. Hər üç xüsusiyyətə aid kifayət qədər tutarlı dəlillər gətirir, şairin yaradıcılığından gətirilmiş uğurlu bədii dəlillər əsasında öz fikirlərini sübuta yetirir.

Lakin M. İbrahimovun M. P. Vaqif lirikasında ifrat ictimai motivlər axtarışı fikrimizcə qaneedicilərin görünə bilməz. Çünki sənətkarın şeirləri içərisində ictimai motivli cəmi bir neçə bədii nümunə gəlib bizə çatmışdır. Bunlardan “Bayram oldu” qoşmasını, “Görmədim” müxəmməsini, “Bax” qəzəlini və s. göstərmək olar. Yaradıcılığının ideya-məzmun sıqləti və istiqaməti etibarlı ilə M. P. Vaqif bütünlüklə məhəbbət və gözəlliyi tərənnüm edən bir qələm sahibi kimi diqqəti cəlb edir. İctimai motivlər həmin məhəbbət və gözəllik şeirlərinin içərisinə səpələnmiş şəkildə nəzərə çarpır.

Akademik M. İbrahimovun 1968-ci ildə qələmə aldığı “Vaqifin dövrü və şeiri” adlı tədqiqatı adından da göründüyü kimi şairin dövrü və poeziyası ilə əlaqədar yazılmış araşdırma. Tədqiqatda Vaqifin dövrü və yaradıcılığının özünəməxsusluğu vəhdət şəklində götürülür. Müəllifin bu addımı təsadüfi deyil, məqsədli xarakter daşıyır. Çünki Vaqif elə bir dövrdə yaşayırdı ki, həm ictimai-siyasi şərait, həm də ədəbi mühit əvvəlki əsrlərdən kəskin fərqlənirdi. Bu fərqli mühit və ictimai həyat Vaqifi və onun poeziyasını meydana gətirdi. M. P. Vaqif yaradıcılığı klassik irsə bağlansa da, ədəbiyyatımızın yeni yolu idi. Millilik, realizm, xəlqilik bu sənətin özəyini təşkil edirdi. M. İbrahimov məsələlərə doğru olaraq bu kontekstdə yanaşır. Vaqif yaradıcılığının xarakteristikasını açmağa çalışırdı. Vaqif şeirində realizm, xəlqilik, milli bədii dil kimi üç böyük xüsusiyyətin olduğunu qeyd edən M. İbrahimov məhz təhlillərini də bu istiqamətdə qurur. “Vaqifin böyüklüyü ondadır ki, lirik şeiri real həyatı mündəricə, vətəndaşlıq ruhu ilə doldurdu və yenidən klassik səviyyəyə qaldırdı” (2, 605).

M.İbrahimov şair poeziyasının qazandığı real həyatı keyfiyyətlərindən bəhs açır. Vaqif lirikasının realist keyfiyyətləri sırasında lirik qəhrəman, vətəndaş ruhu məsələlərini təhlilə cəlb edir. M.İbrahimov Vaqifin lirik qəhrəmanını mələk, huri deyil, canlı və diri adam kimi səciyyələndirir. Bu insanı təkcə öz görkəminə görə yox, danışığına, həyatı mövqeyinə görə təqdim edir. Vaqif lirikasının qəhrəmanları birbaşa həyatdan transfer olunduğuna görə xarakter və zahiri görkəm müxtəlifliyi baxımından seçilir. M.İbrahimovun öz sözləri ilə desək, bu obrazlar bir qoşmada “söyləgən, oynağan və dürüst biçimli”, digərində “bəzəkli libaslı”, başqa birisində “sadə geyimli”, “cəllad kimi can alan”, “dodağı şəkər, hekayəti şirin” və s. şəkildə real və təbiiliyi ilə seçilir. M. İbrahimov yazır: “Vaqifin lirik qəhrəmanı şeirdən-şeyrə, qoşmadan-qoşmaya adlanır, şablonlaşmır, eyni zahiri boyalara, eyni daxili keyfiyyətlərə malik deyil. O, həyatdan alındığı üçün müxtəlif görkəmli, müxtəlif təbiətlidir” (2, 605).

Vaqif poeziyasını dil ifadə imkanları baxımından təhlil edən, M.İbrahimov onu yeni dövrün yeni şairi kimi xarakterizə edir. M.İbrahimov bunun səbəbini şairin xalq ədəbiyyatı ənənələrindən bəhrələnməsində görür. Bildiyimiz kimi Vaqif poeziyasında folklor ənənəsi ilə klassik poeziyaya məxsus ölçülər arasında bir sintez vardır. Bu halı düzgün kəşf edən və onu dəyərləndirən M.İbrahimov onun əsərlərindəki məlahət, musiqi və gözəlliyin sirlərini də burada axtarır. “Vaqif şerinin bədii dili öz gözəlliyi, sadəliyi və mənalılığı ilə xalq mənbəyinə borcludur. Vaqif xalqın içindən çıxmışdır. Savadsız zəhmətkeş kütlələrinin gündəlik həyatda işlətdiyi dil ona doğma, onun ana dili idi. Uşaqlıqdan başlayaraq bu dilin bütün incəliklərinə aşina olmuşdu. Təbiətin və insan yaşayışının gözəlliklərini, mənasını, acı və şirinini bu dil vasitəsi ilə dərk etmişdir. Xalq ədəbiyyatı Vaqif bədii dilinin yaranmasında böyük rol oynamış ikinci mühüm mənbədir. Şübhə yoxdur ki, Abbas Tufarqanlı kimi aşıqların əsərləri, “Koroğlu” və başqa Azərbaycan dastanları Vaqifin yaradıcılığında dərin iz buraxmışdır. Vaqif Azərbaycan dilini milli bədii təfəkkürün normasına çevirmək yolunda uzun əsrlər boyu davam edən prosesi tamamladı” (2, 613). Bu təhlil Vaqif dilinin bir sıra xüsusiyyətlərinin kökündə nəyin dayandığını açmaqla yanaşı, həm də “Dədə Qorqud”dan Nəsimiyə, Füzuliyə, Xətaiyə qədərki Azərbaycan türk ədəbi dilinin inkişafını xarakterizə etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Dil hadisəsini M.İbrahimov Vaqif realizminin tərkibi hesab edir. O, Vaqif şeirlərində Azərbaycan xalqının həyat tərzini birbaşa bağlılığı əks etdirən məsələlərə toxunur. Tədqiqatçı qeyd edir ki, Vaqifin qəhrəmanları məhəbbəti, humanist duyğuları, gözəlliyi və s. xüsusiyyətləri etibarlı ilə millidir, xalqın oğludur. Bu tərz əvvəlki poeziya nümunələrindən fərqləndirən M.İbrahimov Vaqifin realizmi və xəlqiliyi kimi xarakterizə edir.

KAYNAKLAR

1. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı: Elm-Təhsil, 2014, 760 s.
2. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
3. Quluzadə M. Böyük ideallar şairi. Bakı: Gənclik, 1973, 139 s.

LANGUAGE AND THOUGHT

Gunel Shefiyeva Elkhan

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

The relationship between language and thought have been discussed and investigated by a broad range of scientists including linguists, philosophers, cognitive scientists, psychologists, and anthropologists. Language is a symbolic tool that we use to communicate our thoughts as well as represent our cognitive processes. Language is the mirror of thinking, and it is one of the ways in which we communicate our rich cognitive world. As Wittgenstein suggests, we may see the world within the boundaries of our language, and we think that way. Therefore, we can argue that the language we speak not only facilitates thought communication but also shapes and diversifies thinking. Language is often closely related to the culture that uses it and reflects culturally relevant ideas.

Many languages have words that are not present at all in others. For example, there is no English equivalent to the German word *schadenfreude*, which refers to the experience of pleasure caused by witnessing another person's adversity.

Key words: Piaget's theory, Chomsky theory, Vygotsky theory.

In the late 1800s, anthropologist Franz Boas laid the foundations of cultural relativity. According to this point of view, individuals see and perceive the world within the boundaries of their cultures. The role of anthropology is to investigate how people are conditioned by their culture and how they interact with the world in different ways. To understand such mechanisms, it suggests, implications in culture and language should be studied. The reflection of this view in the relationship between language and thought is the linguistic determinism hypothesis advanced by Eric Sapir and Benjamin Lee Whorf. This hypothesis suggests that thought emerges only with the effect of language and concepts that are believed to exist even in infancy fade away due to the language learned. This hypothesis builds a pole among the diverse views on language and thought interaction. Today we see the reflection of this hypothesis on several views. One of them is the linguistic relativity hypothesis, which suggests that languages differ based on their linguistic structures as well as the words of which they consist.

As we also tend to think using language, Sapir-Whorf theorised that the language we use will affect how we see and think of the world. However, Piaget highlights that children develop schemas before they are capable of speaking, suggesting that cognitive processes do not depend on language

Relationship Between Language and Thought. Different theories propose different relationships between language and thought. Piaget's theory of cognitive development argues that children's ability to use language and the content of their speech depends on their stage of cognitive development.

In contrast, the Sapir-Whorf hypothesis proposes that the language we use to communicate determines how we think of the world around us, affecting cognitive processes like memory and perception.

Piaget's stage theory of cognitive development. According to Piaget's theory, language is preceded by and depends on thought. Before children can use words correctly they need to first develop an understanding of the concepts behind them. This occurs through the development of schemas, a process which precedes language development. Schemas refer to mental frameworks that guide children's behaviour and expectations.

According to this view, to communicate their dislike of broccoli, a child needs to first develop a schema about not liking it. Having developed the schema and expectations about how broccoli tastes the child can express their dislike. Children can be taught phrases like "no broccoli" before they ever see or try it but they won't be able to use it in a meaningful way until they understand what the phrase means. The stage of a child's cognitive development will also limit their ability to communicate meaningfully. In this way, language depends on thoughts.

For example, a child who is not yet able to mentally represent the perspective of another person will not be able to talk about it or account for it when they talk to others.

While Piaget's theory appears to make sense and has some face validity, it generally lacks empirical support. This is due to the difficulties of studying cognitive and thought processes like schema development in pre-linguistic children.

The concept of universal stages of cognitive development has also been widely criticised. Some studies have found that children can attain many of these developmental milestones earlier than proposed by Piaget.

Differences in cognitive development have also been found across cultures, suggesting that Piaget's idea of cognitive development was culturally biased (Mangan, 1978).

Other Theories of Language and Thought. Other developmental conceptualisations of language include the theories of Chomsky and Vygotsky. Chomsky focuses on how children acquire linguistic abilities at such a young age. Vygotsky's theory highlights how language drives further cognitive development in children.

Chomsky proposed that language acquisition is an innate ability. Children are already born with the ability to acquire the rules that govern languages. Grammatical rules are common to all languages even though they might differ across them.

An innate ability to acquire grammatical structures of a language allows children to quickly learn the language, even based on the limited linguistic input they receive in infancy.

According to Vygotsky's sociocultural theory of cognitive development, in early development speech and thought are independent. The two processes merge when speech is internalised. In Vygotsky's theory, language is considered to be a cultural tool that plays a key role in development.

Firstly, verbal guidance from adults supports children's learning and development. Language allows adults to share their knowledge and communicate with the child.

Secondly, when language becomes internalised and develops into inner speech, it allows children to guide themselves when making decisions, problem-solving or regulating their behaviour.

Thus, it can be talked about three different interactions when we investigate the complex relationships between language and thinking. First, the existence of language as a cognitive process affects the system of thinking. Second, thinking comes before language, and the learning of a language interacts with the conceptual process that is formed before language use. Third, each language spoken may affect the system of thinking.

DOĞAYLA İLGİLİ NEVRUZ BAYRAMI GELENEKLERİ VE ÇOCUKLARIN EKOLOJİK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

Sevinc Vəliyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə dokrotu Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

0009-0000-0710-6324

Doğanın uyanışı Nevruz'dan başlar. Bu bayramın kendine has güzellikleri ve özellikleri, gelenekleri vardır. Geleneklerinin bir kısmı çocuklarda ekolojik kültürün oluşmasına ve şekillenmesine imkan verir.

Azərbaycan xalqı, Nevruz'un gelişini en az dört hafta önceden kutlamaya başlar. Bayramın çok değerli geleneklerinden biri, doğanın dirilişini kutlayan "çarşamba" törenleridir. Her çarşamba günü, doğanın farklı unsurlarına ait ritüeller yapılır. Örneğin, "su çarşambası" suyun temizliğine ve hayat veren gücüne dikkat çeker. Bu tür törenler, suyun ve diğer doğal kaynakların önemini büyütmekte olan nesle öğretir. Çocuklarda doğaya özen gösterme ve onun kaynaklarının korunması gerekliliği oluşur.

Bunun yanı sıra, Nevruz bayramı sırasında "temizleme" geleneği de yaygındır. Bayramın başında evlerin ve bahçelerin temizlenmesi, doğaya ve çevreye karşı sorumluluk bilincini güçlendirir. Bu gelenek, çocuklara doğayı ve çevreyi temiz tutmanın önemini öğretir ve ekolojik bilincin oluşmasına yardımcı olur.

Bayramın diğer önemli yönü, "yeşil" ve "toprak" gelenekleri ile ilgilidir. Nevruz'da çeşitli tarım faaliyetleri yapılır, özellikle "semeni" veya "çimen" adı verilen, tohumların ekilmesi ve sulanması töreni gerçekleştirilir. Bu faaliyetler, çocuklara toprağa bağlılığı, bitkilerin büyümesiyle ilgili doğaya saygıyı aşılama amacını taşır.

Nevruz bayramı günlerinde yapılan "şenlikler" ve "meyve sofraları" da çocukların doğaya olan ilgisini artırır. Doğal ürünlerin, meyve ve sebzelerin bu günlerde özel bir yeri olduğu için çocuklar, doğanın onlara sunduğu nimetlere teşekkür etmeyi öğrenirler.

Sonuç olarak, Nevruz bayramı çocuklara doğaya sevgi ve saygı aşılama, ekolojik bilinci geliştirmek açısından son derece faydalıdır. Gelenekler aracılığıyla doğayla ilişki kurmak ve onun korunması hakkında düşünmek, çocukların ekolojik kültüre sahip olmalarına yardımcı olur. Bayramın bu tür etkileri, gelecekteki nesillerin ekolojik sorunlar hakkında daha bilinçli ve doğaya karşı daha hassas olmalarını sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Nevruz bayramı, gelenek - görenek, çarşambalar, ekolojik eğitim, çocuk eğitimi, doğaya sevgi ve saygı

Təbiətin oyanması Novruzdan başlayır. Bu bayramın özünəməxsus gözəllikləri və özəllikləri, adət-ənənələri vardır. Adət-ənənələrinin bir qismi uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin təşəkkül tapıb formalaşmasına imkan verir.

Azərbaycan xalqı Novruzun gelişini ən azı dörd həftə əvvəldən qeyd etməyə başlayır. Bayramın çox dəyərli adətlərindən biri təbiətin dirçəlişini tərənnüm edən "çərşənbə" mərasimləridir. Hər çərşənbə günü təbiətin müxtəlif elementlərinə aid rituallar icra edilir. Məsələn, "su çərşənbəsi" diqqəti suyun təmizliyinə və həyat verən qüvvəsinə çəkir. Bu tip mərasimlər suyun və digər

təbii resursların əhəmiyyətini böyüməkdə olan nəslə başa salır. Uşaqlarda təbiətə qayğı, onun sərvətlərinin mühafizəsi üzrə tələbat yaranır.

Bundan əlavə, Novruz bayramı zamanı "təmizləmə" adəti də geniş yayılmışdır. Bayramın əvvəlində evlərin və həyətlərin səğliqəyə salınması, təbiətə və ətraf mühitə məsuliyyət hissini gücləndirir. Bu adət, uşaqlara təbiəti və ətraf mühiti təmiz saxlamağın vacibliyini öyrədir və ekoloji şüurun formalaşmasına yardımçı olur.

Bayramın digər önəmli cəhəti, "yaşıl" və "torpaq" adətləri ilə bağlıdır. Novruzda müxtəlif əkinçilik işləri görülür, xüsusilə "semene" və ya "qazon" adı verilən, toxumların əkilməsi və onların suvarılması mərasimi həyata keçirilir. Bu fəaliyyətlər, uşaqlara torpağa bağlılığı, bitkilərin böyüməsi ilə bağlı təbiətə ehtiramı aşılamaq məqsədini daşıyır.

Novruz bayramı günlərində keçirilən "şənliklər" və "meyvə süfrələri" də uşaqların təbiətə marağını artırır. Təbii məhsulların, meyvə və tərəvəzlərin bu günlərdə xüsusi yeri olduğu üçün uşaqlar təbiətin onlara verdiyi nemətlərə təşəkkür etməyi öyrənirlər.

Nəticə etibarilə, Novruz bayramı uşaqlara təbiətə sevgi və hörmət aşılamaq, ekoloji şüuru inkişaf etdirmək baxımından son dərəcə faydalıdır. Adət-ənənələr vasitəsilə təbiətlə əlaqə qurmaq və onun qorunması haqqında düşünmək, uşaqların ekoloji mədəniyyətə sahiblənməsinə kömək göstərir. Bayramın bu cür təsirləri, gələcək nəsillərin ekoloji problemlər haqqında daha məlumatlı və təbiətə daha həssas olmalarını təmin edə bilər.

Açar sözlər: Novruz bayramı, adət - ənənə, çərşənbələr, ekoloji tərbiyə, uşaq tərbiyəsi, təbiətə sevgi və hörmət

**LIFE AND LYRIC AND PHILOSOPHICAL CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI
NİZAMİ GƏNCƏVİNİN HƏYATI VƏ LİRİK-FƏLSƏFİ YARADICILIĞI**

Prof. Dr. Elman Guliyev

**Azərbaycan, Bakü Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı Orcid: 0000-0001-5413-9479**

Özet

800 ilə yaxın bir tarixi olan Nizami ədəbi məktəbi Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişafında və onun yeni istiqamətinin müəyyənlişməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Nizami ədəbi məktəbi mövcudluğunun arxasında cahan şümül ideyalar carçısı olan dahi Nizaminin Şərq şeir komandanı kimi qəbulu ilə yanaşı, Azərbaycan-Türk mədəniyyətinin dərkə və təsdiqi dayanır. Çünki Nizami adı, Nizami dühası Şərqə Azərbaycan –Türk şeirinin (geniş mənada mədəniyyətinin) bədii-estetik, milli-fəlsəfi ecazkar nümunəsi tipində daxil olmuş, Nizami adı ətrafında formalaşan nə varsa Azərbaycan milli-mənəvi ruhunun daşıyıcısı təsirindən uzağa getməmişdir.

Nizami Gəncəvinin mükəmməl mədrəsə təhsili alması, ərəb tarixçisi Təbəriyədən üzü bəri zəmanəsinə qədər Şərqin ən mötəbər elmi, tarixi, fəlsəfi, dini və s. mənbələrini mənimsəməsi və bunları təxəyyül süzğəcindən keçirməsi sənətinin estetik mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilmişdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Şərq ədəbiyyatının önündə dayanmasının əsas cəhətlərindən biri də bu idi.

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında epik şeirin qüdrətli nümayəndəsi hesab edilməsi onu lirik şeir ustası adından məhrum etmir. Çünki Nizaminin 30 illik bir tarixdə yazmış olduğu qəzəl, qəsidə və rübailəri Azərbaycan lirik şeirinin mükəmməl nümunələri hesab olunur.

Anahtar kelimələr: Nizami Gəncəvi, şeir, humanizm, Şərq, ədəbiyyat

Summary

The Nizami literary school, which has a history of nearly 800 years, played a significant role in the development of the culture of the Eastern peoples and in determining its new direction. It is worth reminding that behind the existence of the Nizami literary school lies the understanding and approval of the Azerbaijani-Turkish culture, along with the acceptance of the genius Nizami, the harbinger of universal ideas, as the commander of Eastern poetry. Because the name of Nizami, the genius of Nizami entered the East as an artistic-aesthetic, national-philosophical wonderful example of Azerbaijan-Turkish poetry (culture in a broad sense), and whatever was formed around the name of Nizami did not go far from the influence of the bearer of the national-spiritual spirit of Azerbaijan.

Nizami Ganjavi received an excellent madrasa education, the most reliable scientific, historical, philosophical, religious, etc. of the East since the time of the Arab historian Tabari. mastering its sources and passing them through the filter of imagination was able to significantly increase the aesthetic essence of his art. This was one of the main aspects of Nizami Ganjavi's creativity standing in front of Eastern literature.

The fact that Nizami Ganjavi is considered a powerful representative of epic poetry in Azerbaijani and Eastern literature does not deprive him of the title of master of lyric poetry. Because the ghazals, odes and rubais written by Nizami in a 30-year history are considered perfect examples of Azerbaijani lyric poetry.

Key words: Nizami Ganjavi, poetry, humanism, East, literature

GİRİŞ

Azərbaycan və eləcə də Şərqi dünyasının ən şöhrətli ədəbi simalarından biri olan Nizami Gəncəvi (İlyas Yusif oğlu) 1141-ci ildə Azərbaycanın qədim diyarı Gəncədə azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açmışdır. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasında atasını belə xatırlayır:

Atam Yusif – Zəki Müəyyid oğlu,
Tutarkən babamın getdiyi yolu, -
Dövrünün işidir, nə etməliyəm,
Nə üçün ağlayım, deyildir sitəm
Atalar yolunu çox gördüyümdən,
Öz ata qəlbimi qopardım ki, mən,
Ölüm tikanından süzülən zəhər
Canıma yerisin, ərisin qəmlər.

Nizami Gəncəvinin Gəncədə anadan olması faktı Azərbaycan və bir çox Şərqi-Qərbi tədqiqatçıları tərəfindən təsdiqlənmişdir. Türk dünyasının qüdrətli şairi Əlişir Nəvai “Fərhad və Şirin” poemasında Nizami Gəncəvinin Gəncə şəhəri ilə bağlılığını bu cür ifadə edir:

O Gəncədə yatan böyük Nizami,
Gəncədə olsa da aramı onun,
Xəznələr üstədir məqamı onun.

Əlişir Nəvai “Yeddi səyyarə” poemasında da Nizaminin Gəncəyə bağlı olmasından danışır:

Bir kəlamı gözəl, sözləri gövhər,
Şeir meydanında göstərib hünər,
Xərabə dünyada Gəncə əhlinə
Bəxş edib beş yeni dolu xəzinə...

Nizami Gəncəvi mükəmməl mədrəsə təhsili almışdır. O, yaradıcılığa erkən yaşlarında başlamışdır. İlk qələm təcrübələri lirik şeirləri olmuşdur. Nizami Gəncəvi bütün ömrünü doğma Gəncədə keçirmişdir. Hətta onun Gəncənin 30 ağacları məsafəsindən kənara çıxmadiğı haqqında fikirlər də mövcuddur. Lakin bunun əksini söyləyən tədqiqatçılar Nizami Gəncəvinin Bərdədə, Təbrizdə, Dərbənddə, Naxçıvanda olmasını faktlarla yox, ehtimallarla sübuta yetirməyə çalışırlar. 1187-ci ildə Qızıl Arslan Nizami Gəncəviyə Gəncə yaxınlığında yerləşən Həmdünyan kəndini bağışlayır. Lakin o, hədiyyədən o qədər də məmnun olmur, “Xosrov və Şirin” əsərində bu barədə belə yazır:

Kənd demə, andırır dar bir kürəni,
Yarımca ağacdır uzununu, eni.

Gəlirindən artıq onun xərci var,

Əkər yarılığa onu abxazlar.

Nizami Gəncəvi Dərbənd hakimi olan dostu Bəybars ibn Müzəffərin göndərdiyi Afaq adlı kənzilə 1171-1172-ci illərdə ailə həyatı qurmuşdur. Bu fakt nizamişünaslıqda təsdiqlənsə də, birmənalı qarşılanmamışdır. Afaqın hansı səbəbdən, hansı şəraitdə Gəncəyə göndərilməsindən tutmuş, Dərbənd hakimi ilə Nizami münasibətlərinin hansı səviyyədə olmasına qədər məsələlər mübahisə predmetinə çevrilmişdir. Şübhə yoxdur ki, Afaqın Dərbənd hakiminin hərəmxanasına necə düşməsi, onun Nizamiyə hansı səbəbdən göndərilməsi, Nizaminin Dərbənd hakimi ilə dost və ya ziddiyyətli münasibətdə olması, Afaqın Nizamiyə göndərilənə qədər Nizaminin Dərbənd hakiminə konkret olaraq hansı əsərini hədiyyə etməsi, Afaqın ölüm səbəbləri və s. kimi nizamişünaslığın qaranlıq küncündə qalaqlanan məsələlərin üzərinə işıq tutmağın vaxtı çoxdan çatmışdır.

1174-cü ildə Nizaminin Məhəmməd adlı övladı dünyaya gəlmişdir. Məhəmməd ağıllı, elmi və fərasətli olduğundan atası ona böyük nəvaziş və qayğı göstərmişdir. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” və “Yeddi gözəl” poemalarında Məhəmmədin hörmətlə yad olunması təsadüfi deyil. N.Gəncəvi həyat yoldaşı Afaq xanımı vaxtsız itirmiş və bu itkini ağır dərd kimi yaşamış, poemalarda Afaqın ölümü ilə bağlı kədərli xatırlamalar yer almışdır.

BULGULAR

Nizami Gəncəvi dini və dünyəvi elmləri yüksək şəkildə mənimsəyə bilmişdir. O, 1174 (1177) -1203-cü illər arasında “Xəmsə” yazmışdır. O, “Xəmsə”yə daxil olan “Xosrov və Şirin”i 1180-ci ildə Atabəylər dövlətinin hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvanın sifarişi ilə yazmışdır. Nizami Gəncəvi 1188-ci ildə isə Şirvanşah Axsitanın sifarişi əsasında “Leyli və Məcnun” poemasını yazır. Böyük mütəfəkkir şair 1209-cu ildə Gəncədə vəfat etmişdir. Gəncə şəhərində məzarı üzərində məqbərə ucaldılmışdır.

Nizami Gəncəvi təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, bütün Şərq ədəbiyyatının önündə gedən, eyni zamanda bu sahədə komandan rolunu oynayan, poetik qüdrəti ilə dünyaca məşhur olan filosof şairdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı elə bir dövrün ədəbi məhsuludur ki, Şərq bu dövrdə ayrı-ayrı yaradıcı simaların nadir sənət inciləri ilə dünyanı heyran qoyurdu. Firdovsi, İbn Sina, Nasir Xosrov, Dəqiqi, Fərruxi, Əscudi, Ünsuri, Ömər Xəyyam, Sənai Qəznəvi, Yusif Balasaqunlu, Xaqani kimi sələf və müasirlərinin söz meydanında yaratmış olduğu sənət möcuzələri ilə Şərqdə qəbul edilməsi və ədəbi məktəbə çevrilməsi yalnız Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinin deyil, həm də Azərbaycan mənəviyyatının qürurudur.

800 ilə yaxın bir tarixi olan Nizami ədəbi məktəbi Şərq xalqları mədəniyyətinin inkişafında və onun yeni istiqamətinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Nizami ədəbi məktəbi mövcudluğunun arxasında cahan şümül ideyalar carçısı olan dahi Nizaminin Şərq şeir komandanı kimi qəbulu ilə yanaşı, Azərbaycan-Türk mədəniyyətinin dərki və təsdiqi dayanır. Çünki Nizami adı, Nizami dühası Şərqə Azərbaycan –Türk şeirinin (geniş mənada mədəniyyətinin) bədii-estetik, milli-fəlsəfi ecazkar nümunəsi tipində daxil olmuş, Nizami adı ətrafında formalaşan nə varsa Azərbaycan milli-mənəvi ruhunun daşıyıcısı təsirindən uzağa getməmişdir.

Nizami Gəncəvinin mükəmməl mədrəsə təhsili alması, ərəb tarixçisi Təbəriyədən üzü bəri zəmanəsinə qədər Şərqlin ən mötəbər elmi, tarixi, fəlsəfi, dini və s. mənbələrini mənimsəməsi və bunları təxəyyül süzɡəcindən keçirməsi sənətinin estetik mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının Şərq ədəbiyyatının önündə dayanmasının əsas cəhətlərindən biri də bu idi.

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında epik şeirin qüdrətli nümayəndəsi hesab edilməsi onu lirik şeir ustadı adından məhrum etmir. Çünki Nizaminin 30 illik bir tarixdə yazmış olduğu qəzəl, qəsidə və rübailəri Azərbaycan lirik şeirinin mükəmməl nümunələri hesab olunur.

Nizami Gəncəvi lirik şeirlərdən ibarət tərtib etdiyi “Divan”ı haqqında “Leyli və Məcnun” poemasında belə yazır:

Qaşların açıqdı, sanki bir kaman
Qarşımda dururdu yazdığım “Divan”
Bayraq qaldırmışdım söz zirvəsinə,
Hünər lövhəsini yazırdım yenə

Ayrı-ayrı tədqiqatçılar və tarixi sənədlər də Nizami lirik irsinin bir divan olaraq 20 min beyt civarında mövcud olduğunu təsdiqləyir. Tarixi mənbələrdə XIV əsr Azərbaycan alimi Zəkəriyyə Qəzvininin və XV əsr təzkirəçisi Dövlətsah Səmərqəndinin fikirləri bu baxımdan xarakterikdir.

Onu da qeyd edək ki, Nizami gənc yaşlarından başlayaraq istedadlı şair kimi şöhrət tapmağa başlamışdır. O, ilk poeması olan “Sirlər xəzinəsi” ndə (1177) bu barədə belə yazır:

Şairlik zirvəsinə mən ki çoxdan çatmışam,
Dalda qoyub tay-tuşu, köhlənimi çapmışam.

Mən ki söz almazından odlu qılınc yaratdım,
Arxadan gələnlərin boynunu vurub atdım.

Elə yüksək zirvəyə qalxmışam ki, baxın bir:
Ayaqların ən uca başların üstündədir.

Elə yüksəkdəyəm ki, yalnız orda uçaram
Öz hümmətimə layiq yer istər, yol açaram.

SONUÇ

Bu fikirlər Nizaminin “Xəmsə”yə qədərki uğurlarının böyük olduğunu təsdiqləyir. Çox güman ki, Nizaminin 20 min beytlik lirik yaradıcılığının əksər nümunələrinin yazılma tarixi bu mərhələnin payına düşür. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, 20 min beyt civarında olan Nizami divanından dövrümüze yalnız 6 qəsidə, 120 qəzəl və 30 rübai gəlib çatmışdır. Klassik ədəbiyyatın üç əsas şəklində yazılmış bu nümunələrdə şairin ictimai-siyasi görüşləri, həyata baxışları, lirik duyğuları yer alır. Nizami Gəncəvinin qəsidələri ictimai-siyasi mündəricə və ideya müxtəlifliyi baxımından şairin qəzəl və rübailərindən daha çox fərqlənir. Nizami Gəncəvinin qəsidələrində ictimai-fəlsəfi çalar daha güclüdür. O, mədhiyyə və fəxriyyələrində, o cümlədən hökmdar və zaman, qocalıq, nəsihət, ədalət, zülmə etiraz və s. mövzulu

qəsidələrində insanlıq üçün vacib problemlərə toxunur, özünün epik yaradıcılıq ideyalarına uyğun olaraq ədalət prinsiplərini daha çox qabarda bilir:

Zülmü at, yalnız ədalət mayedir tərkibinə,
Gəlməyirsə ədl əlindən, qəhriniar et bəyan.
Məmləkət zalimlərə düşmən olur məşhər günü,
Hər quyu adil üçün asan olur-bir nərdivan

və yaxud,

Cavanlığı yola saldım nə gəzirsən?-soruşsan,
Belim əyri, cavanlığı axtarıram hər zaman.
Kölgə kimi söykənirəm hər addımda divara,
Ümid yoxdur bir də qalxım, nə etməli, nə çarə.

Ənənəyə uyğun olaraq Nizami qəzəllərində mövzu baxımından aparıcılığı məhəbbət mövzuları təşkil edir. Nizami qəzəllərində təsvir və tərənnüm real məhəbbətə söykənir. Ona görə də Nizami qəzəllərində vüsəl, sevgi, həsrət, ayrılıq və s. məhəbbət komponentləri real və dünyəvi hisslərin yaşantıları tərzində ifadəsini tapır:

Mümkündür mənə qurban edəsən?
Dərdlərimi görüb dərman edəsən?

Göz yaşım ilə islanmadan bədənəm,
Al qanıma mənə qəltan edəsən?

Zəif ovam, saxla mənə, öldürmə,
Heç dəyərimi mənə qurban edəsən?

Nizami qəzəllərində vüsəla can atan aşiqin həssas qəlb çırpıntıları, sevgilisinə qovuşmaq istəyi, eyni zamanda aşiqin kədər və iztirabları daha təsirli göstərilir:

Hər gecə tədbir görür könlüm sənə hicranına,
Sübhan tezdən bənd olur eşqin şirin sultanına

Könlümü verdim sənə, mən-sən ki, bir can olmuşuq,
Başqa bir can varımı, etsin başqa bir cananına

Sən ciyər didməktən əl çək, ey pəri, et imtina,
Yoxsa qər qeylər səni bir gün ciyər öz qanına.

Nizami qəzəlin ənənəvi məhəbbət mövzusunə uyğun vüsəli ilə yaşadığı məşuqun gözəlliklərini mədh edir, eşqə mübtəla olan dərddə aşiq kimi əlacını həmin gözəlin lütfündə görür:

Ay üz lü nigarım, kimi mehman olacaqsan?

Bir söylə kimin şəninə şayan olacaqsan?

Şəkkər demərəm, mən sənə, ondan da şirinsən,
Dilbər, necə bir bəxtəvərə can olacaqsan?

...Getdin, necə bəs tab eləsin hicrə Nizami,
O, xəstə ikən, sən kimə dərman olacaqsan?

Nizaminin qəzəlləri yalnız məhəbbətin tərənnümü ilə məhdudlaşmır. Şairin lirik yaradıcılığında ictimai-siyasi motivli və fəlsəfi məzmunlu qəzəllərə də rast gəlmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin əlimizdə olan rübailərinin sayı olduqca azdır. Bu rübailərdə məzmun müxtəlifliyi, ictimai-fəlsəfi məna çalarlarının zənginliyi, humanizm duyğularının tərənnümü və s. cəhətlər ifadə olunur. Nizami Gəncəvinin rübailəri məzmun və ideyasına görə cəmiyyətlə üz-üzə dayanan insanın real düşüncələrini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Ona görə də onun rübailərində real insanın real həyatda şəxsi iztirablarını ədalətə, haqqa, sevgiyə bağlılığını, zülmə qarşı isə etiraz çağırışını görmək çətin deyil:

Dedim: Bu qəlbimə gəl qan uddurma,
Bir busə lütf eylə, uzaqda durma.
Nə etsə yaxşıdır? Gəlib yaxına,
Göstərib ləbini, dedi: Əl vurma

Şübhəsiz, Nizami Gəncəvi beş poemadan ibarət “Xəmsə”si ilə daha çox məşhurdur.

Kaynakça

- 1.Araslı, N. (2021). Nizami Gencevi ve Halk Sanatı Fıkrası / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu yazarlar). Bakü - Bilim.
- 2.Abbasov, A. (1966). Nizami Gencevi'nin “İskendername” Eseri. Bakü - Bilim.
- 3.Bayat, F. (2004). Oğuzname(ler) / Dede Korkut Kitabı. Ansiklopedik Sözlük. Bakü -Önder Yayınevi.
- 4.Caferov, N. (2002), Azərbaycan Araştırmasına Giriş Bakü- AzAtaM.
- 5.Caferov, N. (2021). Nizami Gencevi veya Dünyaca Ünlü Azerbaycan Şairi / Nizami Gencevi Klasik ve Çağdaş Araştırmalarda (makaleler toplusu). Bakü - Bilim ve Eğitim.
- 6.Dede Korkut Kitabı. (2004). Ansiklopedik Sözlük. Bakü-Önder Yayınları.
- 7.Abülgazi Bahadır Han. (2002). Şecare-i-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) / Rusça'dan Çeviri, Önsöz ve Belirtilenlerin Yazarı ve Kaynakça Derleyicisi İ.M.Osmanlı. Bakü-Azerbaycan Milli Ansiklopedisi N-PB.
- 8.Azizova, F. (2021). “Nizami Gencevi Sanatında İntibahın Sanatsal Algısı” Deneme / Nizami Gencevi: Hayatı ve Sanatı. Sanatçının Bilimsel Pasaportu – 25 (toplu). Bakü - Bilim, 438-487
- 9.Gencevi, N. (1982). Hüsrev-ü Şirin. Çeviren Resul Rza, N.Gencevi. Bakü - Yazar.
- 10.Gencevi, N. (1982). İskendername. Şerefname. Farsça'dan Çeviren Abdulla Şaik. İkbalname. Farsça'dan Çeviren Mikayıl Rzakuluzade. Bakü - Yazar.

- 11.Hacıyev, T. (1999). Dede Korkut: Dilimiz ve Düşüncemiz, T.Hacıyev. Bakü - Bilim.
- 12.Halil, A. (2004). “Dede Korkut Kitabı”nın Semiyotik Yapısı, Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları. Uluslararası Sempozyum. Bakü – Kafkas Üniversitesini Yayınları.
- 13 .Köroğlu, H. (1999). Oğuz Kahramanları Destanı / H.Köroğlu. Bakü - Yurt.
- 14 .Gafarlı, R. (2002). Mit, Efsane, Masal ve Destan (Sözlü Epik Geleneklerin Türkler Arası İlişki). R.Gafarlı. Bakü - ADPÜ Yayınları.
15. Mübariz, M. (24 Haziran 1938). Nizami Sanatına Azerbaycan Folklorunun Etkisi “Edebiyat Gazetesi”, 9.
16. Nerimanoğlu, K. (2004). Destan, “Dede Korkut Kitabı”. Dede Korkut Kitabı Ansiklopedik Sözlük. Bakü - Önder Yayınları.

USING DIGITAL RESOURCES IN DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION
IN ELEMENTARY GRADES

İLKÖĞRETİM SINIFLARINDA EDEBİ TELAFFUZU GELİŞTİRMEDE DİJİTAL
KAYNAKLARIN KULLANIMI

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacıbəyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Özet

Rəqəmsal texnologiyaların tədrisdə tətbiqi dil bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərir. Xüsusilə ibtidai siniflərdə ədəbi tələffüzün düzgün formalaşdırılması üçün interaktiv metodlardan və rəqəmsal resurslardan istifadə etmək vacibdir. Bu məqalədə rəqəmsal resursların ədəbi tələffüzün inkişafına təsiri araşdırılır, istifadə edilən əsas metodlar təhlil edilir və onların üstünlükləri, məhdudiyyətləri və tətbiq imkanları müzakirə olunur. Məqalənin məqsədi rəqəmsal resursların dil tədrisində effektivliyini müəyyənləşdirmək və ibtidai siniflərdə ədəbi tələffüzün inkişafına töhfə verə biləcək tədris metodlarını təqdim etməkdir.

Dil tədrisi prosesində ədəbi tələffüzün düzgün formalaşması şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ədəbi tələffüz sadəcə sözlərin düzgün tələffüzü ilə məhdudlaşmır, həmçinin vurğu, intonasiya və ritmin uyğun istifadəsini də əhatə edir. Ənənəvi metodlarla yanaşı, texnologiya dəstəklı rəqəmsal resursların istifadəsi ədəbi tələffüz bacarıqlarının inkişafına mühüm töhfə verir.

Son illərdə təhsildə interaktiv metodlardan istifadə artmış, ibtidai siniflərdə rəqəmsal tədris materialları və multimedia resurslarının tətbiqi geniş vüsət almışdır. Bu kontekstdə rəqəmsal resursların ədəbi tələffüzə təsirini araşdırmaq və bu sahədə tətbiq edilə biləcək innovativ həlləri müəyyənləşdirmək vacibdir.

Ədəbi tələffüz dil bacarıqlarının formalaşmasında və şagirdlərin öz fikirlərini düzgün ifadə etməsində mühüm rol oynayır. Bu bacarıq aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- Dəqiq və anlaşıqlı ünsiyyət – Düzgün tələffüz şagirdin fikirlərini aydın ifadə etməsinə imkan yaradır.
- Özünəinamın artması – Düzgün tələffüz danışıq zamanı şagirdin özgüvənini artırır.
- Qrammatik biliklərin möhkəmlənməsi – Tələffüz qaydalarına əməl etmək qrammatik strukturun daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir.
- İfadəliliyin və nitq bacarıqlarının inkişafı – Düzgün tələffüz şagirdlərin nitqində vurğu və intonasiya kimi vacib ünsürləri formalaşdırır.

Rəqəmsal texnologiyalar ədəbi tələffüzün inkişafında mühüm rol oynayır və ibtidai siniflərdə bu metodların istifadəsi dil öyrənmə prosesini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirə bilər.

Anahtar kelimələr: ədəbi tələffüz, ibtidai siniflər, rəqəmsal resurslar, interaktiv öyrənmə, tədris texnologiyaları.

Abstract

The application of digital technologies in education plays a significant role in the development of language skills. Particularly in primary education, the use of interactive methods and digital resources is essential for the proper formation of literary pronunciation. This article explores the impact of digital resources on literary pronunciation, analyzes the primary methods used, and discusses their advantages, limitations, and implementation possibilities. The objective of the study is to determine the effectiveness of digital resources in language teaching and to introduce instructional methods that can contribute to the development of literary pronunciation in primary school students.

The correct formation of literary pronunciation in the language learning process is crucial for enhancing students' communication skills. Literary pronunciation is not limited to the correct articulation of words but also includes the appropriate use of stress, intonation, and rhythm. In addition to traditional methods, technology-supported digital resources make a significant contribution to improving literary pronunciation skills.

In recent years, the use of interactive methods in education has increased, and the integration of digital teaching materials and multimedia resources in primary classrooms has expanded. In this context, it is essential to examine the impact of digital resources on literary pronunciation and identify innovative solutions that can be applied in this field.

Literary pronunciation plays a vital role in language acquisition and helps students express their thoughts clearly and accurately. This skill provides the following benefits:

- Clear and understandable communication – Proper pronunciation allows students to express their thoughts more clearly.
- Increased self-confidence – Correct pronunciation boosts students' confidence in speaking.
- Strengthening grammatical knowledge – Adhering to pronunciation rules helps students better understand grammatical structures.
- Development of expressiveness and speech skills – Proper pronunciation helps students develop essential elements of speech, such as stress and intonation.

Digital technologies play a crucial role in the development of literary pronunciation, and their integration into primary education can significantly enhance the language learning process.

Keywords: literary pronunciation, primary education, digital resources, interactive learning, teaching technologies.

THE EFFECT OF REIKI APPLICATION ON PAIN INTENSITY AND QUALITY OF LIFE IN PATIENTS RECEIVING HEMODIALYSIS TREATMENT: A FOLLOW-UP AND EVALUATION STUDY OF FIRST LEVEL REIKI AND SECOND LEVEL REIKI APPLICATIONS¹

HEMODİYALİZ TEDAVİSİ ALAN HASTALARDA REİKİ UYGULAMASININ AĞRI ŞİDDETİ VE YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ: BİRİNCİ DÜZEY REİKİ İLE İKİNCİ DÜZEY REİKİ UYGULAMA İZLEM VE DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI

Sultan ÇEÇEN¹, Sultan TAŞCI²

¹ Hitit Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü

² Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi İç Hastalıkları Hemşireliği A.D.

ÖZET

Amaç: Bu çalışma, hemodiyaliz (HD) tedavisi alan hastalarda art arda 4 gün boyunca 20 dakikalık (dk.'lık) ikinci düzey Reiki uygulamasının ağrı şiddeti ve yaşam kalitesine etkisinin belirlenmesi ve birinci düzey Reiki ile ikinci düzey Reiki uygulamalarının izlem sonuçlarının karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır.

Yöntem: Çalışma deneysel araştırma tasarımlarından ön test-son test, çift kör, randomize kontrollü araştırma olarak yürütülmüştür. Müdahale grubuna art arda 4 gün 20 dk süreyle ikinci düzey Reiki uygulanırken, plasebo kontrol grubuna ikinci düzey Reiki uygulaması yapılacağı belirtilerek uygulama yapılmamıştır. Çalışma için kurum izinleri, etik kurul onayı, hastaların bilgilendirilmiş gönüllü olurları alınmıştır. Çalışmanın verileri Hasta Tanıtım Formu, Vizüel Analog Skala (VAS-Ağrı), Böbrek Hastalığı Yaşam Kalitesi Kısa Formu (KDQOLTM-36), Reiki Uygulaması Sırasında Deneyimlenen Psikodinamik Tepki Listesi kullanılarak toplanmıştır. Veriler IBM SPSS V23 ve Jamovi V2.3.28 programlarında analiz edilmiş, $p < 0.05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Bulgular: Çalışma bulgularında; ikinci düzey Reiki uygulaması sonrası müdahale grubunda VAS-Ağrı puanlarının plasebo kontrol grubuna göre azalma gösterdiği ($p < 0.05$), KDQOLTM-36 alt boyutları açısından gruplar arasında anlamlı fark saptanmasa da ($p > 0.05$) mental komponent değişimlerinde müdahale grubunda pozitif bir artışın olduğu tespit edilmiştir. Birinci düzey Reiki ile ikinci düzey Reiki uygulamalarının izlem sonuçlarının karşılaştırılmasında ise birinci düzey Reiki'nin VAS-Ağrı puanını ikinci düzey Reiki'ye göre daha fazla azalttığı ($p < 0.05$), her iki uygulamanın da semptom ve problemler puanını olumlu yönde artırdığı ($p < 0.05$), ancak ikinci düzey Reiki'nin birinci düzey Reiki'ye göre daha fazla artış farkı sağladığı ($p < 0.05$), mental komponent ve hastalık etkisi fark puanları açısından müdahale gruplarında plasebo kontrol gruplarına göre her iki uygulamada da olumlu yönde artış sağladığı belirlenmiştir ($p < 0.05$).

* "Bu çalışma, TÜBİTAK-1002 Hızlı Destek Programı (Proje numarası: 224S406) tarafından onaylanmış ve finansal olarak desteklenmiştir."

* "This study has been approved and financially supported by the TÜBİTAK-1002 Rapid Support Program (Project number: 224S406)."

Sonuç: Birinci düzey Reiki'nin ikinci düzey Reiki'ye göre daha fazla ağrı şiddetini azalttığı, her iki uygulamanın da mental sağlığı geliştirip, böbrek hastalığının semptom ve problemlerini ve hastalık etkilerini azaltarak yaşam kalitesini olumlu etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre HD hastalarında ağrı yönetiminde ve yaşam kalitesinin geliştirilmesinde ikinci düzey Reiki uygulaması birinci düzey Reiki uygulamasına bir alternatif olarak önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hemodiyaliz, ağrı, yaşam kalitesi, birinci düzey Reiki, ikinci düzey Reiki, hemşirelik.

ABSTRACT

Objective: This study aims to determine the effects of a 20-minute, second-degree Reiki application for four consecutive days on pain severity and quality of life in patients undergoing hemodialysis (HD) treatment and to compare the follow-up results of first-degree and second-degree Reiki applications.

Methods: The study was conducted as a pre-test-post-test, double-blind, randomized controlled experimental research design. The intervention group received second-degree Reiki for 20 minutes on four consecutive days, while the placebo control group was informed that they would receive second-degree Reiki but did not actually undergo the application. Institutional permissions, ethical committee approval, and informed consent from the patients were obtained for the study. Data were collected using the Patient Identification Form, Visual Analog Scale (VAS-Pain), Kidney Disease Quality of Life Short Form (KDQOL™-36), and the Psychodynamic Response List Experienced During Reiki Application. Data were analyzed using IBM SPSS V23 and Jamovi V2.3.28 software, and a significance level of $p<0.05$ was considered statistically significant.

Results: The study findings revealed that, following the second-degree Reiki application, the intervention group showed a significant reduction in VAS-Pain scores compared to the placebo control group ($p<0.05$). Although no significant difference was found between the groups in terms of KDQOL™-36 subdimensions ($p>0.05$), a positive increase in mental component changes was observed in the intervention group. When comparing the follow-up results of first-degree and second-degree Reiki applications, first-degree Reiki was found to reduce VAS-Pain scores more than second-degree Reiki ($p<0.05$). Both applications positively increased symptom and problem scores ($p<0.05$); however, the increase was more pronounced with second-degree Reiki ($p<0.05$). Additionally, in terms of mental component and disease impact difference scores, both intervention groups showed a positive increase compared to placebo control groups ($p<0.05$).

Conclusion: First-degree Reiki was found to reduce pain severity more effectively than second-degree Reiki. However, both applications improved mental health and positively affected quality of life by reducing the symptoms, problems, and disease impact of kidney disease. Based on these findings, second-degree Reiki can be recommended as an alternative to first-degree Reiki in pain management and quality of life improvement for HD patients.

Keywords: Hemodialysis, pain, quality of Life, first level Reiki, second level Reiki, nursing.

MACHINE LEARNING FOR WILDFIRE PREDICTION: A SATELLITE IMAGE-BASED STUDY

Research Assistant, Barış AYDIN,

Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Engineering,
Department of Electrical-Electrical Engineering, 0000-0003-0604-8243

Abstract

Wildfires have become increasingly frequent and destructive due to climate change and human activity, posing serious threats to ecosystems and communities. Early detection is crucial for minimizing damage, and satellite imagery offers a promising solution for large-scale, near real-time monitoring. Reducing damage requires early identification, and satellite imaging is one way to conduct near-real-time, wide-area surveillance. This study examines the use of machine learning techniques, including Logistic Regression, Random Forest, and Convolutional Neural Networks (CNN), to classify satellite data as either "wildfire" or "no wildfire." Accuracy, precision, recall, and F1 score metrics were utilized to train and assess the models on a meticulously selected and preprocessed dataset. While Random Forest offered a good compromise between performance and efficiency, the CNN model fared better than the others in every category, demonstrating significant spatial feature learning capabilities. Despite being quick, logistic regression was not very effective. The findings underscore the significance of choosing a model according to its intended use by highlighting the trade-off between computing expense and model accuracy. Future work may include real-time integration, transfer learning, and lightweight model deployment for edge environments.

111

1. Introduction

Wildfires are among the most destructive natural disasters, posing significant threats to ecosystems, the environment, and human activities. In recent decades, the frequency and scale of wildfires have reached record-breaking levels across various regions such as California, Australia, and the Mediterranean. Due to climate change, rising global temperatures, and human interventions, the frequency and severity of wildfires have been increasing in recent years. Since they can spread quickly across wide areas, early diagnosis is essential to reducing harm to both human settlements and natural environments.

Lookout towers, foot patrols, and public reporting are examples of traditional wildfire detection techniques that frequently have poor spatial coverage and slow response times. By allowing for extensive, near-real-time monitoring of inaccessible and remote areas, satellite photography, on the other hand, offers a potent substitute. The increasing accessibility of high-resolution satellite data creates new opportunities for the development of automated systems capable of correctly and effectively detecting wildfires.

Large volumes of satellite data are especially well-suited for machine learning techniques. Intelligent systems that can distinguish between scenarios that are "wildfire" or "no wildfire" can be created by training models on labelled wildfire imagery.

This study investigates and compares the performance of three machine learning models—Logistic Regression, Random Forest, and Convolutional Neural Networks (CNN)—to assess their effectiveness and computational efficiency in detecting wildfires from satellite images.

2. Literature Review

The use of machine learning methods in conjunction with remote sensing data has grown in popularity in wildfire research in recent years. Utilising the increases in geographical and temporal resolution seen in contemporary satellites like MODIS, Landsat, and Sentinel, numerous studies have investigated the use of satellite imagery for wildfire monitoring and detection (Giglio et al., 2003; Roy et al., 2013).

Early research mostly concentrated on threshold-based or rule-based methods for detecting fire-related abnormalities using vegetative indices (such as the NDVI) and thermal bands. Despite their speedy implementations, these techniques frequently had significant false-positive rates and were not flexible enough to adjust to shifting environmental conditions (Chuvieco & Congalton, 1989; Justice et al., 2002).

As machine learning gained popularity, supervised classification methods like Decision Trees, k-Nearest Neighbours (KNN), and Support Vector Machines (SVM) were used on visual data pertaining to wildfires. Especially when trained on well-labeled datasets, these models showed increased generalisability and accuracy (Cortez & Morais, 2007; Zhang et al., 2016). When handling intricate spatial patterns and high-dimensional data from unprocessed pictures, their performance was still constrained.

Deep learning techniques, particularly Convolutional Neural Networks (CNNs), have been more popular in recent years because of their capacity to identify minute patterns in picture data and extract spatial hierarchies. Research using CNNs to detect wildfires has produced encouraging results, frequently surpassing conventional machine learning models in terms of robustness and accuracy (Kumar et al., 2020; dos Santos Ferreira et al., 2017).

Notwithstanding these developments, problems including a lack of labelled data, unequal class distribution, real-time deployment, and cross-geographic generalisation still exist. By comparing and contrasting simple to complicated models—Logistic Regression, Random Forest, and CNN—on a carefully selected satellite image dataset, this study adds to the body of literature by highlighting both classification performance and computational economy.

3. Dataset and Preprocessing

Satellite photos with the labels "wildfire" or "no wildfire" make up the dataset used in this investigation. Indicators of wildfires, such as active flames, smoke plumes, or burn scars, were manually added to these photos, which were gathered from publically accessible satellite sources. A trustworthy ground truth for supervised learning was ensured by cross-referencing the labels with incident reports, fire maps, or authoritative datasets.

The resolution, geographic coverage, and lighting conditions of the photographs in the dataset vary. To standardise the input and enhance model performance, a thorough preprocessing pipeline was used. The actions listed below were taken:

- **Normalisation:** To improve convergence during training, pixel values were scaled to a similar range, usually [0, 1].
- **Resizing:** To lower computational costs and match the input dimensions needed by neural networks, all photos were downsized to a set resolution (for example, 128x128 pixels).

• **Data Augmentation:** Techniques like zooming, random rotations, brightness modifications, and horizontal and vertical flips were used to add diversity to the training set and lessen overfitting.

The dataset was selected to have an equal number of photos in both categories in order to mitigate potential model bias and guarantee balanced learning. The dataset was further divided into three subsets: 15% for testing, 15% for validation, and 70% for training. Consistent class distribution is guaranteed throughout the whole model evaluation process thanks to this stratified split.

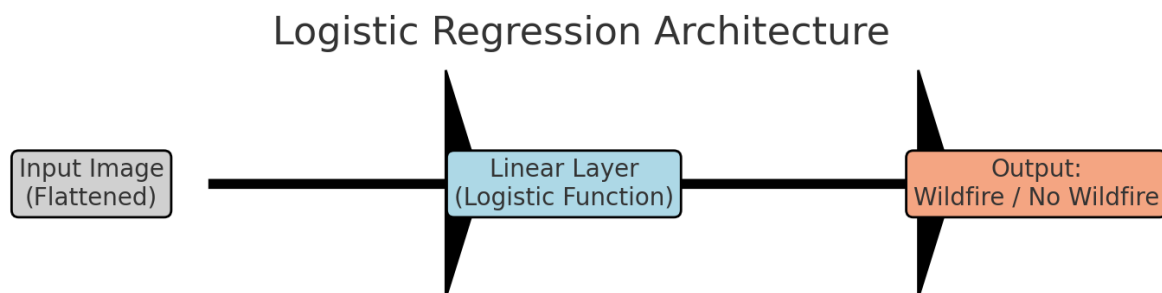
A fair evaluation of performance across various degrees of model complexity was made possible by the preprocessed dataset that was produced, which offered a solid basis for training and testing multiple machine learning models.

4. Methodology

For the binary classification task of identifying wildfires from satellite photos, three machine learning models with varying degrees of complexity were put into practice and assessed in this work. Convolutional Neural Networks (CNNs) are a deep learning technique with a focus on image recognition, Random Forest (RF) is a reasonably sophisticated ensemble method, and Logistic Regression (LR) is a basic baseline.

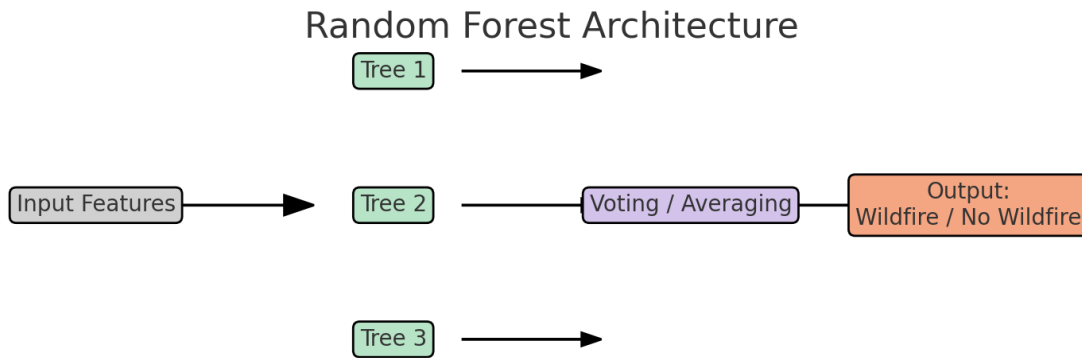
4.1 Logistic Regression (LR)

A linear classification algorithm called logistic regression forecasts the likelihood that an input image will fall into the "wildfire" category. The images were first flattened into 1D feature vectors, and a sigmoid activation function was applied to output a binary prediction. Although this model is computationally efficient and easy to interpret, it lacks the ability to capture spatial and non-linear patterns in image data.

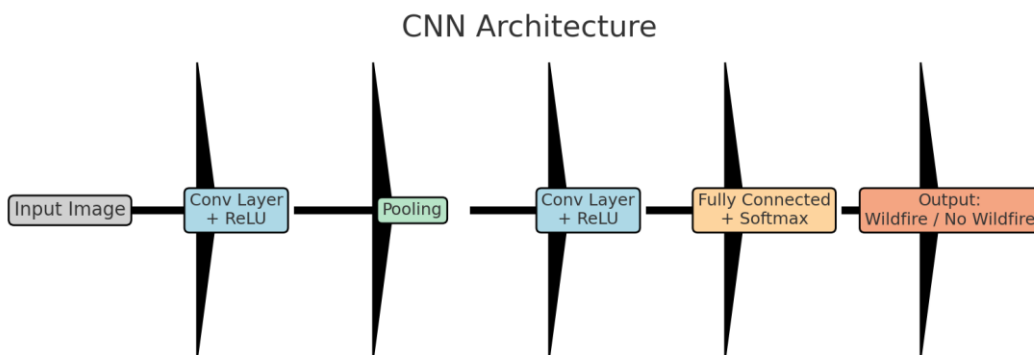
4.2 Random Forest (RF)

Random Forest is an ensemble method composed of multiple decision trees trained on random subsets of the dataset and input features. Each tree independently votes on the classification, and the final decision is made by majority rule. This model is capable of capturing non-linear relationships and is more robust to noise and overfitting than single-tree models. In this study, the number of trees and tree depth were optimized through cross-validation.

4.3 Convolutional Neural Network (CNN)

CNNs are designed specifically for image-based tasks. They automatically extract spatial features from raw image pixels through layers of convolution, activation (ReLU), and pooling. In this study, the CNN architecture consisted of two convolutional layers followed by max-pooling and dropout layers to prevent overfitting. Finally, fully connected layers with softmax activation were used for binary classification. CNNs typically require more training time and computational resources, but they offer superior accuracy and generalization for complex image patterns.

4.4 Training Setup

All models were trained using the same training and validation splits to ensure consistency. The models were implemented using Python with libraries such as **scikit-learn** for LR and RF, and **TensorFlow/Keras** for CNN. Training was conducted on a GPU-enabled environment to accelerate deep learning computation. Hyperparameters (e.g., learning rate, batch size, number of epochs) were optimized individually for each model using grid search and early stopping based on validation performance.

5. Results

In this section, we present the experimental results obtained by training and evaluating the three selected models—Logistic Regression, Random Forest, and Convolutional Neural Network (CNN)—on the preprocessed satellite image dataset.

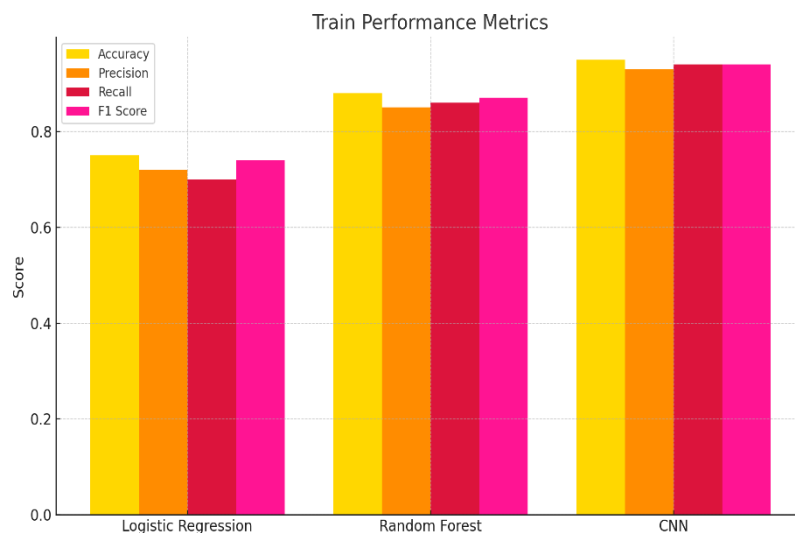
Each model was trained using the same training-validation-test split (70%-15%-15%) and evaluated using four key performance metrics: **accuracy**, **precision**, **recall**, and **F1 score**. In addition, **training time** and **inference time** were recorded to assess computational efficiency.

Model	Accuracy	Precision	Recall	F1 Score	Training Time (s)
Logistic Regression	0.72	0.70	0.68	0.69	17
Random Forest	0.85	0.82	0.83	0.82	20
CNN	0.92	0.90	0.91	0.90	120

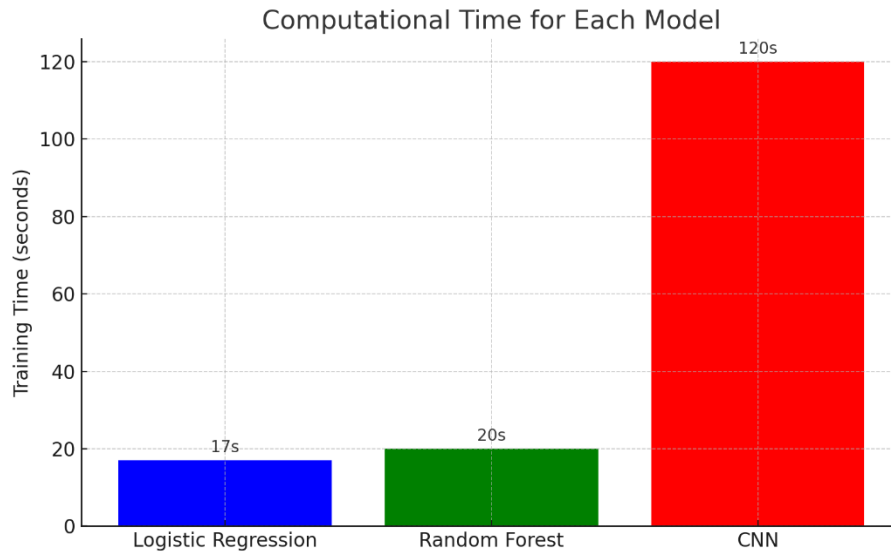
The CNN model achieved the highest scores across all evaluation metrics, demonstrating its strong capability in learning spatial features and handling image complexity. Random Forest also performed well, showing a good balance between accuracy and computational cost.

Logistic Regression, while fastest to train and interpret, had lower performance due to its linear and shallow nature.

Figure 1 and Figure 2 show the **training** and **test** performance of the models, respectively, in terms of **accuracy, precision, recall, and F1-score**. Figure 3 presents the training time required for each model. As expected, the CNN model required significantly more time due to its deeper architecture and parameter count.

The CNN model consistently outperformed the others in all metrics, achieving the highest accuracy and F1-score on both training and test sets. Random Forest demonstrated solid performance with relatively shorter training time, while Logistic Regression showed the lowest but fastest result, highlighting its computational simplicity.

These results demonstrate a clear trade-off between accuracy and computational cost. While CNN delivers the best performance, it may not be suitable for real-time or resource-constrained environments without further optimization.

6. Discussion

The experimental results indicate that all three models—Logistic Regression, Random Forest, and Convolutional Neural Network (CNN)—can be used to classify satellite images for wildfire detection, but their effectiveness varies significantly depending on the chosen metric and operational context.

The **CNN model** achieved the highest scores in all performance metrics, confirming its superior ability to learn spatial features from image data. Its deep architecture allows it to recognize complex visual patterns such as smoke gradients, flame textures, and burn areas that are often subtle and variable in satellite imagery. However, this comes at the cost of **higher computational demand** and **longer training times**, making CNN less suitable for real-time or resource-limited environments without optimization strategies such as model pruning or quantization.

Random Forest, while not as accurate as CNN, demonstrated robust and balanced performance across all metrics. It also requires **less computational power** and **shorter training time**, making it a practical alternative when hardware limitations exist. The model's interpretability and resistance to overfitting on structured data make it a reliable choice for moderately complex classification tasks.

Logistic Regression, being a linear model, showed the **fastest training time** but struggled to accurately capture the nonlinear and spatial characteristics of wildfire imagery. Its simplicity, however, makes it a viable candidate for quick baseline modeling or scenarios where rapid but approximate predictions are acceptable.

Furthermore, analysis of confusion matrices revealed that CNN produced the **fewest false positives and false negatives**, while Logistic Regression misclassified a higher number of samples, especially in ambiguous cases.

These findings emphasize that **model selection must align with application goals and deployment constraints**. For high-stakes use cases like emergency response, CNN may be preferred despite its cost. For onboard satellite processing or mobile deployment, Random Forest or optimized shallow models might offer a better balance between accuracy and efficiency.

7. Future Work

Future studies may focus on expanding the dataset with more diverse and real-time satellite images to improve generalization. Additionally, applying transfer learning with pre-trained CNN models could enhance accuracy while reducing training time. For practical deployment, exploring lightweight model architectures suitable for drones or edge devices would increase system applicability in real-world scenarios.

8. Conclusion

This study demonstrated the effectiveness of machine learning models—particularly Convolutional Neural Networks (CNNs)—in detecting wildfires from satellite imagery. By comparing three models of increasing complexity, we showed that CNNs achieve the highest accuracy and F1 scores, although at the cost of longer training time. Random Forest provided a balanced alternative with reasonable performance and lower computational demand, while Logistic Regression offered fast but less accurate results.

The findings highlight that model selection should align with the intended use case. In high-accuracy, mission-critical applications, deep learning models like CNNs are preferable. However, for faster and resource-constrained scenarios, lighter models may be more appropriate. Overall, the integration of satellite imagery and machine learning presents a powerful tool for early wildfire detection and has strong potential to support real-time monitoring and disaster response systems.

References

- Chuvieco, E., & Congalton, R. G. (1989). Application of remote sensing and geographic information systems to forest fire hazard mapping. *Remote Sensing of Environment*, 29(2), 147–159.
- Cortez, P., & Morais, A. (2007). A data mining approach to predict forest fires using meteorological data. In *New Trends in Artificial Intelligence* (pp. 512–523).
- dos Santos Ferreira, R., de Souza, D. S., dos Santos, L. B., & de Carvalho, P. V. R. (2017). Deep learning for the classification of remote sensing images in the context of forest fires. *Remote Sensing*, 9(5), 471.
- Giglio, L., Descloitres, J., Justice, C. O., & Kaufman, Y. J. (2003). An enhanced contextual fire detection algorithm for MODIS. *Remote Sensing of Environment*, 87(2-3), 273–282.
- Justice, C. O., Giglio, L., Korontzi, S., Owens, J., Morisette, J. T., Roy, D., ... & Kaufman, Y. (2002). The MODIS fire products. *Remote Sensing of Environment*, 83(1-2), 244–262.

Kumar, R., Jadon, S., & Ghosh, D. (2020). Wildfire Detection and Classification Using CNN on Satellite Imagery. *Proceedings of the 2020 International Conference on Artificial Intelligence*.

Roy, D. P., Boschetti, L., Justice, C. O., & Ju, J. (2013). The collection 5 MODIS burned area product—Global evaluation by comparison with the MODIS active fire product. *Remote Sensing of Environment*, 112(9), 3690–3707.

Zhang, C., Li, W., & Travis, D. (2016). Gaining insights into wildfire impacts using geospatial technology and machine learning. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 5(3), 36.

**ADAPTATION OF ENVIRONMENTAL PERCEPTION AND ATTENTION
MECHANISMS IN ADVERSE WEATHER CONDITIONS**

Baha Hakkı DEMİRCİOĞLU¹, Nejat YUMUŞAK²

¹Master's Student, Computer Engineering Master's Degree, Institute of Science, Sakarya University 54050 Serdivan/Sakarya TÜRKİYE

ORCID ID: 0009-0000-0062-8875

²Prof. Dr., Faculty of Computer and Information Sciences, Sakarya University 54187 Serdivan/Sakarya TÜRKİYE, ORCID ID: 0000-0001-5005-8604

Abstract

The environmental perception systems of autonomous vehicles are typically optimized for clear weather conditions; however, adverse weather conditions distort sensor data and increase object detection error rates. In this study, we propose a novel deep learning method incorporating weather-sensitive attention mechanisms to enhance environmental perception in challenging weather conditions. The proposed method extends the Defog YOLO algorithm by integrating the Noise-Aware Attention (NAA) mechanism and weather-adaptive attention mechanisms. The NAA mechanism suppresses noise by emphasizing critical areas in the image, while the weather-adaptive attention component dynamically adjusts to atmospheric factors. This enables the system to achieve optimal object detection across various weather conditions. In foggy weather, the algorithm detects fog density and enhances object visibility using contrast enhancement techniques. Attention weights are dynamically adjusted based on weather conditions; for instance, in fog, filters that enhance edge sharpness are activated. The model is trained with data from diverse weather conditions, enabling it to learn and adapt effectively. An expanded training dataset, generated using real atmospheric weather images, improves model accuracy. Experimental results demonstrate that the developed model achieves higher mean recall (R) score compared to existing methods, presenting a significant advancement in weather-sensitive environmental perception for safer autonomous systems.

Key Words: Autonomous vehicles, Environmental perception, Attention mechanisms, Adverse weather conditions, Object detection

1. Introduction

Autonomous vehicles (AVs) rely on advanced environmental perception systems to navigate safely in complex and dynamic environments. These systems primarily use sensors such as cameras, LiDAR, radar, and ultrasonic sensors to detect objects, classify obstacles, and predict traffic scenarios. However, adverse weather conditions (foggy) significantly degrade sensor performance, leading to increased error rates in object detection and scene understanding [1]. Weather-related challenges affect different sensing modalities uniquely. For example, fog reduces visibility in camera-based systems by introducing noise and blurring effects, while LiDAR suffers from backscatter effects that distort depth perception [2]. Radar, though less affected by weather, offers lower resolution, complicating precise object recognition [3]. Thus, enhancing AV perception under adverse weather remains a critical research challenge.

Recent advancements in deep learning and computer vision have improved environmental perception for AVs. One promising approach involves integrating attention mechanisms to dynamically adjust feature extraction based on environmental conditions. Traditional attention mechanisms focus on object-centric feature enhancement but do not explicitly adapt to weather variations. To address this limitation, we propose a weather-adaptive attention mechanism that dynamically adjusts attention weights based on atmospheric conditions. In this study, we extend the Defog YOLO framework by incorporating a Noise-Aware Attention (NAA) mechanism and an additional weather-adaptive attention module. The NAA mechanism reduces noise impact by emphasizing critical image regions, while the weather-adaptive module detects environmental factors (e.g., fog density) and applies suitable feature enhancement techniques. The model is trained on a dataset of real and synthetic weather-degraded images to enhance robustness across diverse conditions.

Our main contributions are:

1. Development of a weather-adaptive attention mechanism that dynamically modifies feature extraction based on environmental conditions.
2. Integration of Noise-Aware Attention (NAA) into the Defog YOLO framework to suppress noise and enhance object detection in degraded visibility scenarios.
3. Training on an expanded dataset with diverse real-world and synthetic weather conditions for robust generalization.
4. Comprehensive evaluation on benchmark datasets, demonstrating improvements in mAP and robustness against adverse weather.

The paper is organized as follows: Section 2 reviews existing literature on AV perception under adverse weather. Section 3 details the proposed methodology, including NAA and weather-adaptive attention. Section 4 describes the experimental setup, datasets, evaluation metrics, and results compared to state-of-the-art approaches. Section 5 concludes the paper and outlines future research directions.

2. Literature Review

2.1 Environmental Perception in Autonomous Vehicles

Environmental perception enables AVs to detect objects, classify obstacles, and predict traffic situations using multiple sensor modalities, including cameras, LiDAR, radar, and ultrasonic sensors. These sensors provide complementary data, enhancing detection accuracy and robustness [1]. However, adverse weather conditions such as fog degrade sensor performance. Camera-based systems struggle with reduced visibility and noise, LiDAR faces scattering effects, and radar, despite resilience, lacks resolution [2]. These challenges necessitate advanced perception techniques adaptable to varying conditions.

2.2 Effects of Adverse Weather Conditions on Sensor Performance

Adverse weather impacts sensors differently:

- **Camera-Based Systems:** Fog and rain reduce contrast and introduce blurring, complicating object detection [4]. Techniques like contrast adjustment and dehazing show improvements but are limited in real-time applications.
- **LiDAR Perception:** Fog and rain cause scattering and backscatter, distorting point cloud data and depth estimation [2]. LiDAR denoising methods like AdverseNet attempt to mitigate these effects [2].

- Radar Systems: Radar is resilient to weather but suffers from low spatial resolution, hindering precise recognition [3].
- Multi-Modal Sensor Fusion: Studies like Sun et al. [5] leverage camera and 4D radar data for robust detection in adverse weather.

2.3 Deep Learning-Based Approaches for Robust Perception

Traditional algorithms struggle to adapt to environmental changes. Deep learning offers robust solutions:

- Image Enhancement: CNNs and GANs restore visibility in degraded conditions [1].
- Attention Mechanisms: MMA-Net [3] integrates attention across sensor inputs to improve detection accuracy.
- YOLO-Based Adaptations: Li and Meng [6] enhance YOLOv8 with weather-aware attention for adverse conditions.

2.4 Limitations of Existing Methods and Research Gap

Despite progress, limitations persist:

1. Limited adaptability to dynamic weather conditions.
2. Lack of diverse real-world datasets.
3. Insufficient noise handling in object detection.

This study addresses these gaps with a Noise-Aware Attention (NAA) mechanism integrated into Defog YOLO, enabling dynamic weather adaptation and robust feature extraction.

3. Methodology

This section introduces our approach to enhance object detection in adverse weather by extending Defog YOLO with a Noise-Aware Attention (NAA) mechanism and a weather-adaptive attention module.

3.1 Overview of the Proposed System

The model comprises:

1. Defog YOLO Base Model: A YOLO-based network with dehazing for foggy conditions [4].
2. Noise-Aware Attention (NAA) Mechanism: Reduces weather-induced noise and enhances critical regions.
3. Weather-Adaptive Attention Module: Dynamically adjusts feature weights based on weather conditions.

3.2 Noise-Aware Attention (NAA) Mechanism

NAA suppresses noise while emphasizing key features. Unlike traditional attention, NAA uses spatial noise maps to filter irrelevant data.

Noise Detection and Feature Enhancement:

1. Computes an attention mask from contrast and sharpness variations, identifying noise-affected areas.

2. Suppresses noisy regions via weighted feature transformation, focusing on object details.
3. Integrates refined feature maps into YOLO’s backbone for improved detection.

3.3 Weather-Adaptive Attention Module

This module adjusts feature selection dynamically based on weather:

- **Dynamic Attention Adjustment:** Uses a weather classifier to activate edge-enhancing filters and contrast adjustments in foggy conditions. Final feature maps feed into YOLO’s detection head.

3.4 Training Dataset and Augmentation Strategies

The training dataset includes:

- FOG-TRAINVAL dataset [4].
- Synthetic weather augmentations (e.g., fog simulation via Gaussian blurring and atmospheric light adjustments).

3.5 Evaluation Metrics and Experimental Setup

Metrics include mAP, P, and R. The model is compared to YOLOv8 (and variants) and MMA-Net [3] on benchmark datasets.

4. Experimental Results

4.1 Experimental Setup

Implemented in PyTorch, trained on an NVIDIA 3070Ti GPU (8GB VRAM) with Adam optimizer, 0.001 learning rate, batch size 16, and 75 epochs. Evaluated using R, mAP@0.5 and mAP@0.5:0.95.

4.2 Dataset and Weather Conditions

We used the FOG-TRAINVAL dataset [4], enhanced with synthetic fog from VOC2007/2012 and 100 real foggy images (Shi and Song, 2024).

4.3 Performance Comparison

Compared against YOLOv8, MMA-Net [3], and Defog YOLO [4] variants:

Table 1. Comparison with other methods

Method	Train Dataset	P	R	MAP@0.5:0.95
YoloV8	VOC	0.772	0.409	0.48
YoloV8	FOG-TRAINVAL	0.811	0.48	0.53
MMA-Net	-	-	-	0.50
YoloV8+Defog	FOG-TRAINVAL	0.852	0.513	0.58
YoloV8+Defog+NAA	FOG-TRAINVAL	0.867	0.542	0.60

Ours	FOG-TRAINVAL	0.842	0.687	0.56
------	--------------	-------	--------------	------

5. Discussion

5.1 Key Findings

The proposed model demonstrates a standout performance in adverse conditions, achieving a recall of 0.687 - surpassing all compared baselines, including YOLOv8, MMA-Net and Defog YOLO variants. While this comes at the cost of a slightly higher false-positive rate (precision = 0.842), the elevated recall ensures fewer missed detections, a critical advantage for safety-critical applications like autonomous driving. In foggy environments, where missing a single object could lead to catastrophic outcomes, our model's ability to maximize true positives positions it as the most reliable choice among the evaluated approaches, prioritizing safety over minor precision trade-offs.

5.2 Limitations

- Synthetic data may not fully reflect real-world complexity.
- Future work includes self-supervised learning for better generalization.
- Due to hardware limitations (GPU=3070ti Laptop), the number of epochs and model performance could be further improved.

References

- [1] T. Mo et al., "Review of AI Image Enhancement Techniques for In-Vehicle Vision Systems Under Adverse Weather Conditions," *World Electric Vehicle Journal*, vol. 16, no. 2, pp. 72, 2025.
- [2] X. Yan et al., "AdverseNet: A LiDAR Point Cloud Denoising Network for Autonomous Driving," *IEEE Sensors Journal*, vol. 25, no. 5, pp. 1–13, 2025.
- [3] A. Gaur et al., "MMA-Net: Multi-Modal Attention Network for 2-D Object Detection in Autonomous Driving," *IEEE Sensors Journal*, vol. 25, no. 5, pp. 1–13, 2025.
- [4] X. Shi and A. Song, "Defog YOLO for Road Object Detection in Foggy Weather," *The Computer Journal*, vol. 1, no. 1, pp. 1–13, 2024.
- [5] J. Sun et al., "Depth-Aware Fusion for Robust Object Detection in Adverse Weather," *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, vol. 25, no. 5, pp. 1–13, 2025.
- [6] F. Li and L. Meng, "Vehicle Target Detection Under Adverse Weather Conditions Based on Improved YOLOv8," *Proc. of SPIE*, vol. 13422, pp. 1–6, 2025.

**DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO-COMPOSITE
REINFORCED BY DATE KERNELS**

**YASMINA BISKRI¹, OUIDED DEHAS¹, SOUMAYA KERSENNA²,
MOHAMMED BENZERARA³, ACHREF CHERIFI⁴**

1: Higher Normal School of Technological Education, ENSET-Skikda, 21000, Algeria.

2: Department of Architecture, Faculty of Earth Sciences, University of Badji Mokhtar, Annaba, Laboratory of Urbanism and Environment, University of Constantine 3, Algeria.

3: Materials, Geomaterials and Environment Laboratory (LMGE), Faculty of Technology, Department of Civil Engineering, Badji Mokhtar-Annaba University, P.O. Box 12, Annaba 23000, Algeria.

4: Centre De Recherche En Technologie Industriel : Unité de développement Des Couches Mince Et Applications, Setif.

Abstract

Polymers play an essential role in our environment and daily lives. Their use is ubiquitous in many fields, from the most common objects to sophisticated technical applications. They are widely used in the food industry, hygiene, packaging, petroleum products, pharmaceuticals, coatings, and more. These polymers, whether synthetic or natural, offer a wide range of characteristics, such as hardness, flexibility, elasticity, transparency, opacity, electrical insulation, and sometimes conductivity. They can be more or less resistant to aggressive conditions and are generally lightweight. Each type of polymer is specifically designed to meet specific needs and possesses specific properties.

Composite materials based on natural fibers play a significant role in the history of technology. The exploitation of plant resources offers an attractive alternative to the environmental problems associated with the depletion of fossil resources. This new category of materials is distinguished by characteristics such as high rigidity, low cost, low density, and a renewable and biodegradable origin. Furthermore, their production requires little energy.

The objective of this study is the development and characterization of an epoxy resin-based biocomposite reinforced with 250 micrometer-sized date particles in five different percentages: 5%, 10%, 15%, 20%, and 25%. The characterization techniques used include mechanical tests such as three-point bending tensile strength, Charpy test, and micro hardness testing, as well as physical tests such as density and water absorption. These characterizations allow for the evaluation of the mechanical properties and dispersion of date particles in the epoxy matrix.

The results obtained contribute to a better understanding of the physico mechanical properties of the epoxy resin-based biocomposite reinforced with date particles. This research opens up promising prospects for the development and application of sustainable and environmentally friendly composite materials in various industries.

Keywords: epoxy resin, tensile testing, three-point bending, mechanical behaviour, environmentally-friendly composite.

**PARAMETRIC ANALYSIS OF ADHESIVELY-BONDED SOLUTIONS FOR
CANOEING APPLICATIONS**

João C.M. Santos¹, Raul D.S.G. Campilho^{1,2*}

***¹Department of Mechanical Engineering, ISEP – School of Engineering, Polytechnic Institute of Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida, 431, 4200-072 Porto, Portugal.**

²Institute of Science and Innovation in Mechanical and Industrial Engineering (branch Faculty of Engineering of University of Porto), Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal. ORCID: 0000-0003-4167-4434

ABSTRACT

Canoeing is a nautical sport that appeared in history thousands of years ago simply as a means of survival. Nowadays, this sport is practiced all over the world as a hobby or as a means of competition. Given the desire to improve the quality of construction and performance of boats, currently their manufacture is focused on the use of composite materials. Although there are countless ways to join the different components that exist, the one that stands out the most is adhesive bonding. On the other hand, for a manufacturing company of these boats to remain competitive in the market, it is required the continuous improvement of these joints in terms of strength and manufacturing cost. In this work, an adhesive joint existing in a canoeing boat is numerically studied, more specifically the joint between the hull and the deck of a kayak. To evaluate the performance of this adhesive joint, it is necessary to know the types of materials implicit in this type of joint, as well as the main geometric parameters. Initially, the adhesive used was tensile tested with bulk adhesive specimens and the respective data was processed to obtain the material parameters required for the analysis. To achieve the goal of this work, a numerical analysis is performed, in which the existing joint configuration was tested, different geometric changes were analysed and different types of adhesives that can bring improved properties to this adhesive bond were considered. The numerical work consisted of an elastic stress analysis of the adhesive layer and prediction of stiffness and strength, by cohesive zone modelling (CZM), using the ABAQUS[®] software. To use the CZM to study the different joint configurations, a prior validation of the technique was performed with experimental data obtained in a previous work. Initially, this numerical study enabled to successfully validate the CZM and, then, to numerically evaluate the influence of geometric changes according to different adhesive types, allowing the verification of which geometry best adapts to each adhesive type that was considered.

Keywords: Canoeing, Adhesive joints, Structural adhesive, Composites, Numerical modelling, Finite element method, Cohesive zone model.

**SCARF ADHESIVE JOINT ANALYSIS USING THE EXTENDED FINITE
ELEMENT METHOD**

Guilherme J.C. Pinheiro¹, R.D.S.G. Campilho^{1,2}

***¹Department of Mechanical Engineering, ISEP – School of Engineering, Polytechnic Institute of Porto, R. Dr. António Bernardino de Almeida, 431, 4200-072 Porto, Portugal.**

²Institute of Science and Innovation in Mechanical and Industrial Engineering (branch Faculty of Engineering of University of Porto), Rua Dr. Roberto Frias, 400, 4200-465 Porto, Portugal.

ABSTRACT

There are numerous applications for adhesive bonds, which are used in various industry sectors, from aerospace to footwear. In the aerospace and aeronautics sector, its use is extremely important, as it is possible to obtain strong and light connections, capable of resisting corrosion. There are several factors that affect the behavior of an adhesive joint. Thus, there is a need to assess the impact of these main factors on the bond strength, such as the type of adhesive (brittle, ductile or transition of both) and the overlap length (L_0). On the other hand, scarf joints find application in high-responsibility structures, including composite structures, due to their high efficiency. In this case, one of the most relevant geometric parameters is the scarf angle (α).

The main objective of this work is to carry out a study to estimate the mechanical behavior of scarf adhesive joints as a function of α and the type of adhesive. Thus, an experimental and numerical study of scarf joints was carried out using the Extended Finite Element Method (XFEM), in which different adhesives such as the Araldite® AV138, the Araldite® 2015 and the SikaForce® 7888 were applied. Aluminum (AW6082-T651) adherends were used in joints with different α , being subjected to a tensile load, in order to evaluate their performance and validate the applicability of the XFEM for the purposes of strength prediction. Therefore, the values obtained experimentally and numerically were compared for each of the adhesives and α in order to validate the XFEM numerical method for determining the mechanical behavior of adhesive joints.

The results obtained in the scope of this work allowed to clearly validate that the XFEM numerical method returns results very close to those obtained experimentally.

Keywords: Adhesive joint, Structural adhesives, Scarf joint, Cohesive zone models, eXtended finite element method.

“CİĞİRLAR” HEKAYƏSİNDƏ İDEYA MƏZMUNUNUN ÖZÜNƏMƏXSUS İFADƏ FORMASI

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ) SALEH

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNIVERSİTETİ,
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.dok

Özet

Bu baxımdan müəllif “Cığırılar” hekayəsində ideya məzmununun özünəməxsus ifadə formaları ilə diqqəti cəlb edir. Yazıçı Qiyas obrazını dərk etdiyi prizmadan öz istedadı səviyyəsində təsvirinə üstünlük verib. Fərqli həyat yollarına, fərqli şəxsiyyətlərə malik personajların mənəvi dünyasına eyni dərəcədə nüfuz etmək qabiliyyətinə malik olan müəllif Qiyasın məruz qaldığı nöqsanlara düşündürücü eyhamlar verir və oxucu bu obrazın gələcək təkamülünə inanır. Obrazın inkişafı onun bədii tamlığındadır. Qiyasın çarəsizliyini tədricən aradan qaldıraraq mübariz insana çevirməyin mövzusunun bədii həllində heç bir rolu olmazdı. Bu bədii əməliyyat təbiətə süni olardı. Hadisələrin məntiqi davamı aydın olduğundan, sünilik gerçək hekayə janrının təbiətinə, estetikasına yaddır. Ona görə də “Cığır”a hekayə nümunəsi kimi o qədər də diqqət və qayğı ilə yanaşılmayıb. İsa Hüseynovun yaradıcılıq istiqamətini, həyatı faktlara yanaşmasını, qiymətləndirmə tərzini müəyyənləşdirərkən köhnə vərdislərdən uzaqlaşmağa güclü cəhd göstərdiyi diqqətdən kənarda qalıb. O, öz ideyalarını, estetik prinsiplərini təsdiq etmək üçün köhnə normaları, köhnəlmiş üslub qaydalarına məhəl qoymamağa çalışırdı. Bu hekayənin təmsalında onun bədii mövqeyinin klişeləri qəbul etmədiyi aydın görünür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzən müəllif hekayədəki hadisələri ictimai həyat və əməklə süni şəkildə bağlamaq məqsədilə “planı vaxtından əvvəl yerinə yetirmək” və digər nalayiq ifadələr işlətməklə bu lirik və səmimi əsərin bədii keyfiyyətini aşağı salmışdır. Unutmaq olmaz ki, hər hansı bir əsərin ədəbi proses üçün əhəmiyyəti təkcə onun mövzusu və içindəki istehsal prosesləri ilə ölçülə bilməz. İstənilən istehsal problemi ilə bağlı subyektin qurulmasını, peşə-bədii fəaliyyətin ayrı-ayrı məqamlarının ətraflı surətdə canlandırılmasını sənət yolu, sənətkarlıq tələbi kimi nəzərdən keçirmək və qiymətləndirmək kökündən yanlış addımdır. Belə olan halda ədəbiyyatın əsas mahiyyəti – insan problemi arxa plana keçir. Ona görə də hekayənin əsas uğuru canlı insanın həyatını, düşüncəsini ön plana çıxarması ilə birbaşa bağlıdır. “Cığırılar”da məhdud şəkildə mövcud olsalar da, obrazlar təkcə lirik-romantik tərzdə tərənnüm olunmur. Burada personajlar daha çox real gündəlik hadisələrin iştirakçıları kimi təqdim olunur. Reallığın tipik fraqmenti qısa və sadə süjetdə bədii məqama aydınlıq gətirir. Bədii boya və cizgilərin rəngarəngliyi bütövlükdə yazıçının povest yaradıcılığının əsas göstəricilərindən biri kimi “Cığırılar” üçün xarakterikdir. İ.Hüseynov əxlaqi inancların, mənəvi dəyərlərin konkret bədii detallarla təqdim edilməsi metoduna ciddi və xüsusi əhəmiyyət verir. Personajların bədii təhlilinin aparıcı istiqaməti lirik-psixoloji üslubdur. Əsas bədii məqsəd personajların daxili aləminə nüfuz etmə və psixoloji təhlil vəhdətində üzə çıxır. Bu prosesdə detallar dəqiq vuruşlarla müşayiət olunur. “Cığır”ın üslubu da bu istəyin bəhrəsidir və janrın bütün tələblərinə cavab verir. “Cığırılar”da personajın xarakterinin hadisələrin mahiyyəti fonunda açılması fikrini qeyd etməmək mümkün deyil. Qiyasın yaşadığı mühit mühitlə qarşılıqlı münasibətləri, şəxsi xarakteri, mühakimələri ilə oxucuda suallar doğurur. Bu cəhət İ.Hüseynov nəsrinin xarakterinə, keyfiyyət yeniliyinə xas bədii-üslub keyfiyyəti qazanır.

Açar sözlər: hekayə, cığır, yanaşma

THE ROLE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE IN A MULTICULTURAL
SOCIETY
MULTİKÜLTÜREL TOPLUMDA AZERBAYCAN DILİNİN ROLÜ

Arzu KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),
ORCID:0000-0002-2662-6015

Özet

Azerbaycan dili, çok kültürlü bir toplumda önemli bir rol oynar, farklı etnik grupları birleştirir ve etkili kültürlerarası etkileşimi sağlar. Tarih boyunca birçok dilin etkisi altında şekillenmiş olup, bu da onu esnek ve uyumlu hale getirmiştir. Günümüzde Azerbaycan dili sadece Azerbaycan'ın resmi dili olmakla kalmaz, aynı zamanda bilim, teknoloji ve uluslararası ilişkiler alanlarında küresel entegrasyonun önemli bir aracı olarak da görev yapar. Küreselleşme ve yoğun kültürel etkileşim sürecinde dil, kendi kimliğini koruyarak gelenek ile modernlik arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu makalede Azerbaycan dilinin milli kimliğin oluşumuna etkisi, eğitimdeki rolü ve çok kültürlü bir toplumda gelişim perspektifleri analiz edilmektedir. Aynı zamanda dilin tarihsel bağlamda gelişimi, modern bilgi teknolojileri ile bağlantısı ve çok kültürlü ortamda oynadığı rol geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan dili, kültürlerarası iletişim, milli kimlik, küreselleşme çağı, öncelikli yön.

Abstract

The Azerbaijani language plays a crucial role in a multicultural society, uniting different ethnic groups and ensuring effective intercultural communication. Historically, it has evolved under the influence of many languages, making it flexible and adaptive. Today, Azerbaijani is not only the official language of Azerbaijan but also serves as a key tool for global integration in the fields of science, technology, and international relations. In the context of globalization and intense cultural exchange, the language preserves its identity while acting as a bridge between tradition and modernity. This article analyzes the influence of the Azerbaijani language on the formation of national identity, its role in education, and its development prospects in a multicultural society. Additionally, it discusses the historical development of the language, its connection with modern information technologies, and its role in a multicultural environment in detail.

Key words: Azerbaijani language, intercultural communication, national identity, globalization era, priority direction.

Azərbaycan dili çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə mühüm rol oynayır, müxtəlif etnik qrupları birləşdirir və effektiv mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Tarixən bir çox dillərin təsiri altında formalaşmışdır ki, bu da onu çevik və adaptiv hala gətirmişdir. Bu gün Azərbaycan dili yalnız Azərbaycanın rəsmi dili olmaqla kifayətlənmir, həm də elm, texnologiya və beynəlxalq münasibətlər sahələrində global inteqrasiyanın mühüm aləti kimi çıxış edir. Qloballaşma və intensiv mədəni mübadilə şəraitində dil öz identikliyinə qoruyur, ənənə ilə müasirlik arasında vasitəçi rolunu oynayır. Məqalədə Azərbaycan dilinin milli identikliyin

formalaşmasına təsiri, təhsildəki rolu və çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə inkişaf perspektivləri təhlil edilir. Eyni zamanda, dilin tarixi kontekstdə inkişafı, onun müasir informasiya texnologiyaları ilə əlaqəsi və çoxmədəniyyətli mühitdə rolu geniş müzakirə olunur.

Giriş. Azərbaycan zəngin mədəni və etnik müxtəlifliyə malik bir ölkədir. Burada müxtəlif millətlərin, ənənələrin və dinlərin nümayəndələri sülh şəraitində birgə yaşayır və bu prosesdə Azərbaycan dili mühüm rol oynayır. O, müxtəlif etnik qruplar arasında birləşdirici vasitə kimi çıxış edərək ictimai həmrəyliyin möhkəmlənməsinə kömək edir. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı onun təkcə milli kimliyimizin formalaşmasında deyil, həm də ölkə daxilində sosial və siyasi sabitliyin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir. [2, 34-35]

Əsas hissə. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafından danışarkən bunları qeyd etmək olar. Azərbaycan dili qədim tarixə malikdir və müxtəlif dillərin (fars, ərəb, türk və rus) təsiri altında inkişaf etmişdir. Tarixən o, müxtəlif xalqlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi mühüm rol oynamış, bu da onun inkişafına və zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Orta əsrlərdə Azərbaycan dili şair və alimlərin dili kimi inkişaf etmiş, böyük mütəfəkkirlərin əsərləri vasitəsilə daha da zənginləşmişdir. Sovet dönməsində rus dili Azərbaycan dilinə güclü təsir göstərmişdir, lakin müstəqillik əldə edildikdən sonra dilin inkişafı üçün yeni bir mərhələ başlamışdır. Bu gün Azərbaycan dili dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir və onun inkişafı üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirilir.

Azərbaycan dili milli identikliyin faktorunu kimi. Dil milli identikliyin ayrılmaz hissəsidir. Çoxmədəniyyətli cəmiyyət şəraitində Azərbaycan dili birləşdirici və milli özünüdərkədirici funksiyaları yerinə yetirir. O, cəmiyyətin konsolidasiyasına, ümumi dəyərlərin formalaşmasına və millətə mənsubiyyət hissinin güclənməsinə kömək edir. Eyni zamanda, Azərbaycan dili mədəni irsin qorunması və yeni nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Tarixən müxtəlif dillərin təsiri altında formalaşmasına baxmayaraq, o, öz orijinallığını qoruyub saxlamışdır və bu gün də milli identikliyin əsas simvollarından biri olaraq qalır. [1, 101]

Azərbaycan dilinin təhsildə rolundan danışarkən onu da qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının müasir təhsil sistemində Azərbaycan dili mühüm yer tutur. Məktəblərdə və universitetlərdə əsas tədris dili kimi istifadə olunur ki, bu da onun inkişafına və müasir şəraitə uyğunlaşmasına kömək edir.

Bununla yanaşı, ölkədə rus, ingilis və digər dillərdə tədris aparan təhsil müəssisələri də mövcuddur ki, bu da ölkənin çoxmədəniyyətli xarakterini təsdiqləyir. Dövlət siyasəti çərçivəsində Azərbaycan dilinin tədrisi üzrə yeni metodikalar hazırlanır, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə onun tədrisi daha effektiv hala gətirilir. [3, 88]

Azərbaycan dili qloballaşma kontekstində. Qloballaşma dövründə Azərbaycan dili yeni çağırışlar və imkanlarla üzləşir. Bir tərəfdən ingilis və rus dilləri kimi daha geniş yayılmış dillərin dominantlığı təhlükəsi mövcuddur. Digər tərəfdən, Azərbaycan dilinin dəstəklənməsi və inkişafı üzrə dövlət siyasəti onun möhkəmlənməsinə və beynəlxalq arenada populyarlaşmasına xidmət edir. Məsələn, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və Azərbaycan dilində internet resurslarının inkişafı onu geniş auditoriya üçün daha əlçatan edir. Bundan əlavə, Azərbaycan dilində elmi tədqiqatların aparılması və beynəlxalq səviyyədə yayımlanması dilin nüfuzunu artıran mühüm amillərdəndir.

Azərbaycan dilinin inkişaf perspektivləri. Çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı kompleks yanaşma tələb edir. Bu, dil təhsilinin dəstəklənməsi, yeni tədris materiallarının hazırlanması, dilin rəqəmsal mühitdə populyarlaşdırılması, eləcə də beynəlxalq akademik və mədəni layihələrə inteqrasiyasını əhatə edir. Həmçinin, ölkənin dil zənginliyinin ayrılmaz hissəsi olan dialektlərin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi vacibdir. Dilin geniş

coğrafiyada tanınması üçün Azərbaycan diasporunun üzərinə də böyük vəzifə düşür. Azərbaycan dilinin beynəlxalq təşkilatlarda və diplomatik arenada daha fəal istifadə olunması onun dünya səviyyəsində tanınmasına kömək edə bilər. [4, 129]

Nəticə. Azərbaycan dili çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə mühüm rol oynayır, müxtəlif etnik qruplar arasında kommunikasiyanı təmin edir və milli birliyə töhfə verir. Qloballaşma şəraitində dil yeni reallıqlara uyğunlaşaraq inkişaf etməyə və öz unikal xüsusiyyətlərini qorumağa davam edir. Onun daha da gücləndirilməsi üçün dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi, təhsil proqramlarının inkişaf etdirilməsi və milli və beynəlxalq səviyyədə dilin populyarlaşdırılmasına xidmət edən müasir texnologiyalardan istifadə edilməsi vacibdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan dilinin qlobal informasiya axınında yer alması üçün müxtəlif platformalarda daha geniş istifadə edilməsi və dilin zənginləşdirilməsi istiqamətində yeni elmi tədqiqatların aparılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundov F. A. Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı, 2005.
2. Həsənov A. N. Müasir cəmiyyətdə Azərbaycan dili. Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2012.
3. Məmmədov İ. R. Qloballaşmanın Azərbaycan Respublikasının dil siyasətinə təsiri. "Dil və mədəniyyət" jurnalı, 2018, №4, səh. 45-60.
4. Orucov S. T. Dil identikliyi və Azərbaycanda çoxdillilik. Bakı: Universitet nəşriyyatı, 2020.
5. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin rəsmi saytı. <https://edu.gov.az>
6. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun rəsmi saytı. <https://linguistics.az>
7. Qasimov E. Azərbaycan dilinin müasir texnologiyalarla inteqrasiyası. Bakı: "Elm və Texnologiya", 2021.

**IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN
AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS**
**AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLERİNDE İNTERAKTİF ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNİN
UYGULANMASI**

Arzu KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),

ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Modern eğitim sisteminde interaktif öğretim yöntemlerinin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan dili derslerinde bu yöntemlerin kullanılması, öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesine, aktif katılım sağlamasına ve yaratıcı düşünme yeteneklerini artırmasına yardımcı olmaktadır. İnteraktif yöntemler arasında tartışmalar, rol yapma oyunları, proje tabanlı öğrenme yöntemleri ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Bu yöntemlerin uygulanması, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirir, mantıksal düşünme yetilerini güçlendirir ve bağımsız düşünme alışkanlıklarını kazanmalarına katkı sağlar. İnteraktif derslerde öğretmen ve öğrenciler arasında güçlü bir etkileşim oluşur, bu da bilgilerin daha derin kavranmasını sağlar. Ayrıca, interaktif yöntemler sayesinde öğrenciler, gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri çeşitli durumları canlandırabilir ve bu da onların konuşma becerilerini ve sosyal uyum yeteneklerini güçlendirmeye hizmet eder. Makalede, interaktif öğretim yöntemlerinin Azerbaycan dili derslerindeki avantajları, uygulanma yöntemleri ve karşılaşılan zorluklar ele alınacaktır. Amaç, eğitimin kalitesini artırmak ve Azerbaycan dili derslerinde daha etkili bir öğrenme ortamı oluşturmaktır.

Anahtar kelimeler: ders, yöntem, etkileşimli, modern çağ, eğitim sistemi.

ABSTRACT

The application of interactive teaching methods plays a crucial role in the modern education system. The use of these methods in Azerbaijani language lessons contributes to the development of students' language skills, encourages active participation, and enhances their creative thinking abilities. Among the interactive methods, discussions, role-playing games, project-based learning, and the use of information and communication technologies (ICT) hold a significant place. The implementation of these methods improves students' communication skills, strengthens their logical thinking, and fosters independent thinking habits. Interactive lessons create strong interaction between teachers and students, leading to a deeper understanding of knowledge. Furthermore, through interactive methods, students can simulate various real-life situations, which helps to enhance their speaking abilities and social adaptation skills. This article will analyze the advantages, application methods, and challenges of using interactive teaching methods in Azerbaijani language lessons. The goal is to improve the quality of education and create a more effective learning environment in Azerbaijani language classes.

Key words: lesson, method, interactive, modern era, education system.

Müasir təhsil sistemində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dili dərslərində bu metodların istifadəsi şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafına,

onların fəal iştirakı və yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərinin artırılmasına kömək edir. İnteraktiv metodlar arasında diskussiyalar, rollu oyunlar, layihə üsulları və İKT-nin tətbiqi mühüm yer tutur. Bu metodların tətbiqi şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarını artırır, məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir və onların müstəqil düşünmə vərdişlərini formalaşdırır.

İnteraktiv dərslər zamanı müəllim və şagirdlər arasında sıx əlaqə yaranır ki, bu da biliklərin daha dərin mənimsənilməsinə səbəb olur. Bundan əlavə, interaktiv metodlar sayəsində şagirdlər real həyatda qarşılaşa biləcəkləri müxtəlif situasiyaları canlandırmağa bilir, bu da onların nitq bacarıqlarının və sosial uyğunlaşma qabiliyyətlərinin güclənməsinə xidmət edir.

Məqalədə interaktiv təlim metodlarının Azərbaycan dili dərslərində istifadəsinin üstünlükləri, tətbiq üsulları və qarşılaşan çətinliklər təhlil ediləcəkdir. Məqsəd, təhsilin keyfiyyətini artırmaq və Azərbaycan dili dərslərində daha effektiv öyrənmə mühitini formalaşdırmaqdır. [2, 58]

Müasir dövrdə təhsil sisteminin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərin bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək, onların fəal və yaradıcı təfəkkürünü formalaşdırmaqdır. Bunun üçün interaktiv təlim metodlarının tətbiqi mühüm rol oynayır. Azərbaycan dili dərslərində interaktiv metodların istifadəsi şagirdlərin dili daha yaxşı mənimsəməsinə, nitq bacarıqlarının və məntiqi təfəkkürlərinin inkişafına kömək edir.

İnteraktiv təlim metodlarının mahiyyəti və üstünlüklərindən bəhs edərkən bunları qeyd etmək istərdim. İnteraktiv təlim metodları ənənəvi dərslər metodlarından fərqli olaraq, şagirdlərin dərslər prosesində aktiv iştirakını təmin edir. Bu metodların əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

1.Şagirdlərin fəallığını artırır – interaktiv metodlar sayəsində şagirdlər dərslərdə passiv dinləyici deyil, fəal iştirakçı rolunda çıxış edirlər.

2.Kollektiv iş bacarıqlarını inkişaf etdirir – qrup işləri və müzakirələr vasitəsilə şagirdlər birgə işləməyi və fikir mübadiləsi aparmağı öyrənirlər.

3.Kreativ düşüncəni stimullaşdırır – rollu oyunlar və beyin həmləsi kimi metodlar şagirdlərin yaradıcı potensialını üzə çıxarır.

4.Motivasiyanı artırır – interaktiv təlim mühiti daha maraqlı olduğu üçün şagirdlər dərslərə daha çox həvəs göstərirlər. [1, 118]

Azərbaycan dili dərslərində tətbiq olunan interaktiv metodlara bunlar daxildir:

1. Diskussiya və debat metodları

Diskussiya və debat metodları şagirdlərin nitq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, arqumentlərini əsaslandırmaq və fikirlərini açıq şəkildə ifadə etmək bacarıqlarını artırmaq üçün əhəmiyyətlidir. Məsələn, bir mövzu ətrafında təşkil olunan debatlar şagirdlərin həm Azərbaycan dilində sərbəst danışma, həm də analitik düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

2. Rollu oyunlar və dram metodu

Azərbaycan dili dərslərində rollu oyunların tətbiqi şagirdlərin dil biliklərini təcrübədə istifadə etməsinə şərait yaradır. Məsələn, müəyyən bir hadisənin səhnələşdirilməsi və ya dialoq formasında təqdim olunması şagirdlərin dil bacarıqlarını inkişaf etdirir və yaddaşda daha uzun müddət qalmasına kömək edir.

3. Layihə əsaslı təlim

Layihə üsulu şagirdlərə dərslərdə öyrəndiklərini praktikaya tətbiq etmə imkanını yaradır. Məsələn, “Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı” mövzusunda şagirdlərə təqdimat və ya araşdırma layihəsi

hazırlamaq tapşırıldıqda, onlar həm müstəqil araşdırma aparır, həm də qrup şəklində işləmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

4. İKT-nin tətbiqi

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi Azərbaycan dili dərslərində yeni imkanlar yaradır. Elektron lövhələr, interaktiv dərs vəsaitləri, dil öyrənmə tətbiqləri və videolar vasitəsilə dərs prosesi daha dinamik və effektiv olur. Məsələn, onlayn testlər və oyunlar vasitəsilə şagirdlərin bilik səviyyəsi qiymətləndirilə bilər. [4, 98]

İnteraktiv metodların tətbiqində qarşıya çıxan çətinliklərə və onların həlli yollarına da, azacıq olaraq, toxunmaq istərdim. İnteraktiv metodların tətbiqi zamanı bəzi çətinliklər yarana bilər:

–**Müəllimlərin hazırlıq səviyyəsi** – interaktiv metodların uğurlu tətbiqi üçün müəllimlər müasir tədris metodlarına bələd olmalıdır.

–**Texnoloji imkanlar** – bəzi məktəblərdə İKT avadanlıqlarının olmaması interaktiv metodların tətbiqini çətinləşdirə bilər.

–**Şagirdlərin fəallıq səviyyəsi** – bəzi şagirdlər ilkin mərhələdə passiv ola bilər, lakin interaktiv metodların davamlı tətbiqi onların fəallığını artırmağa bilər. [3, 48]

Nəticə olaraq bunları qeyd etmək istərdim. Azərbaycan dili dərslərində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərin fəal iştirakını təmin edərək, onların dil bacarıqlarını inkişaf etdirir və təhsilin keyfiyyətini artırır.

Müasir dövrdə bu metodların daha geniş yayılması və effektiv tətbiqi üçün müəllimlərin peşəkar inkişafı və məktəblərin texnoloji imkanlarının artırılması vacibdir. İnteraktiv təlim metodları Azərbaycan dilinin daha effektiv öyrədilməsinə və şagirdlərin dərs prosesində daha çox iştirak etməsinə şərait yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev M. Müasir təhsil texnologiyaları və interaktiv metodlar. Bakı: “Təhsil” nəşriyyatı, 2018.
2. Məmmədov A. İnteraktiv təlim metodlarının pedaqoji əsasları. Bakı: “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2020.
3. Həsənlı F. Azərbaycan dili dərslərində müasir yanaşmalar. Azərbaycan “Təhsil” jurnalı, 5(2), 2019, səh. 45-60.
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi ilə bağlı tövsiyələr. <https://edu.gov.az>, 2021.
5. UNESCO Interactive Learning Methods in Education. <https://unesco.org>, 2022.

SÖZÜN ƏKS-SIRA İLƏ DÜZÜLÜŞÜNÜN MƏTNALTI DÜZGÜNLÜYÜ

Rəhilə Hümətova

f.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi
Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası bölümü, ORCID 0000-0003-2521-6361

ÖZET

Sözün əks sıra ilə düzülüşü anastrofa adlanır. Anastrofa ifadənin təsir gücünü artırmağa yönəldilən poetik vasitədir. Anastrofa folklor ədəbiyyatında müşahidə olunan səciyyəvi üslubi vasitələrdəndir: “Koroğlu sağdan vurdu, soldan çıxdı, soldan vurdu, sağdan çıxdı.” (“Koroğlu”). “*Düşmən səni daşla, sən düşməni aşla*” (Atalar sözü). Ədəbiyyatımızda anastrofadan istifadə, onun üslubi istiqaməti söz ustalarının poetik məqsəd ilə bağlıdır: *Yeyib doymadınız, doyub yediniz... (B.Vahabzadə)* Sözün əks sıra ilə düzülüşü poetik ovqat yaratmaqla yanaşı, mətnə ifadə edilən fikrin semantik yükünü qabarıq şəkildə göstərir, diqqəti məhz həmin sözlərin, cümlələrin üzərinə yönəldir. Poetik siqləti ilə seçilən anastrofalar misraların məna tutumunu dolğunlaşdırır, estetik dəyərini qüvvətləndirir, lirik qəhrəmanın daxili dünyasını, hiss və duyğularını daha real və təbii çatdırır. Seçdiyimiz nümunələrdə yüksək poetik mətləbə söykənən anastrofalarla çatdırılan duyğuların ifadəsinə nəzər salaq: *Ölənədək gəl atmayaq, Nə mən səni, nə sən məni. Qəm oduna qalatmayaq, Nə mən səni, nə sən məni.* (A.M.Azafı) Göründüyü kimi, misralarda poetik mənanı qüvvətləndirən anastrofalardır. *Mən* və *sən* leksik vahidlərinin əks-sıra ilə düzülüşü lirik qəhrəmanın birinci və ikinci misralarda ifadə edilmiş duyğularını olduqca səmimi bir dillə çatdırmağa yardım edir. Lirik qəhrəmanın könül nəğmələri məharətlə yaradılmış anastrofalarla həzin, melodik axarda daha ecazkar səslənir. Bu saf niyyətin, təbii duyğuların “ölənədək” yaşamasında feilin arzu şəklinin, “gəl” əmr ədatının rolu da əvəzsizdir. Digər nümunə: *Gələn gedər, gedən gələr, Dünya bax-bax dünyasıdı; Gələn gedər, gedən gəlməz sirri xudanın işi, Aləmləri təzad eylər, həyat vəhdətdən çıxar.* (Aşıq Mikayıl Azafı) Böyük ustalıqla yazılmış misralar həm sözlərin əks-sıra ilə düzülüşü, həm də səslərin ritmik sıralanması (g-g-g-g alliterasiyası; ə-ə-ə-ə-ə-ə assonansı) müstəvisində insanı düşünməyə vadar edir. Misraları oxuduqca gözlərimiz qarşısında dünyanı yorub gələn, müdrikliyi ilə dünyanın özünü belə mat qoyan ağsaçlı Dədəm Qorqud canlanır. Sanki Dədəm Qorqud qopuz götürüb boy boylayır, söy söyləyir: “ – Onlar dəxi bu dünyaya gəldi, keçdi. Karvan kimi qondu, köçdü. Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı? Gəlimli, gedimli dünya! Son ucu ölümlü dünya!”

Başqa nümunəyə nəzər salaq: *Aman, bəd əməlin əlindən haşa, Mələklər səsinə eylər tamaşa. Baş ayağa çıxar, ayaq da başa, Yediyin, içdiyin zəhrimar olar.* (A.M.Azafı) Bu misraların dərin fəlsəfi, məntiqi mənası sözlərin əks-sıra ilə düzülüşü müstəvisində meydana çıxır. Fikir və ifadənin mənasını qüvvətləndirən, onun təsirini artıran anastrofa insanı düşünməyə, bəd əməldən çəkinməyə, qəbir əzabından qorxmağa səsləyir. Çünki hər bir insan öz əməlinə görə cavab verməlidir. “Aman” nidası bu çağırışın məzmunundakı drammatizmi daha da gücləndirir. Cəhənnəm atəşi deyilən bir anlayış yoxdur, hər bir kəs atəşi özü ilə fani dünyadan aparır. İnsanı cəhənnəm atəşində yandıran isə onun bəd əməlləridir. Bəd əməllər soruşulanda isə “baş ayağa çıxar, ayaq da başa”. Misraların məzmunundan alınan qənaət və insanlara ünvanlanan həyat fəlsəfəsi budur! Sadə və canlı danışq dili ilə çatdırılan bu fəlsəfənin ifadə üsulu isə olduqca

poetiktir. Anastrofa, assonans (a-a-a-a-a-a-a-a) qovuşmasından qidalanan semantik yük insanı əsl şeiriyyətin ağışuna atır.

Göründüyü kimi, misralarda işlənmiş hər bir dil faktlarından, üslubi vasitələrdən sadəcə istifadə edilmir, söz ustaları onları yüksək amallarına, poetik niyyətlərinə kökləyir. Və bu da oxucusunu düşündürür, həyəcanlandırır, gözəl əməllərə səsləyir.

Açar sözlər: əks-sıra, anastrofa, poetik vasitə

GİRİŞ

Bədii ədəbiyyat təfəkkürün poetik ifadəsidir. Poetiklik sözün təsir gücü ilə, onun müxtəlif mənə çalarlarında işlənməsi ilə bağlıdır. Axı bədii ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənətidir. Obrazlılığı, emosionallığı yaradan poetik fiqurlar, təsvir və ifadə vasitələri çoxdur. Onların ən geniş istifadə olunanları metafora, epitet, metonimiya, snekdoxa, təşbeh, təzad, təkrir, mübaliğə, litota, qroteks və sairədir. Məlumdur ki, dildəki sözlər real hadisə, hal, hərəkət və əşyaların ifadəsi üçün, adətən, öz mənalarında işlədilir. Nitqdə isə sözün iki cəhəti yaranmış olur: bir onun öz əsas mənası, bir də ondan istifadə edilməsi. Bunlardan mənə əsasdır, məcazilik isə sözün mənasının ancaq bir imkanındır... Sözlər məcazi mənada işlənərkən öz həqiqi mənası üzərində yeni özünəməxsus mənə çalarlığı yaranır". (1,314)

Bədii ədəbiyyat nümunələrində yüksək poetik siqlətə, estetik dəyəərə malik olan məcazlar sistemi olduqca əlvan və tərəvətlidir. Real həyat həqiqətlərini obrazlı, canlı xalq danışığı dilinə uyğun, təsirli bir dillə vermək, ədəbi qəhrəmanın ağrı-acılarını, həyatın haqsızlıqlarını, sosial ədalətsizliyi, yeri gələndə sevən qəlbin kədər və iztirablarını oxucularla paylaşmaq üçün söz ustaları öz əsərlərini, poziziyalarını məcazlar üstündə kökləyir, orijinal ifadə üsullarından, bədii fiqurlardan istifadə edirlər. Onlardan biri də anastrofadır.

ARAŞDIRMA və BULĞULAR

Sözün əks-sıra ilə düzülüşü anastrofa adlanır. Anastrofa cümlə tərkibindəki sözlərin əvvəlcə dilin qrammatik quruluşunun qanunauyğunluğu əsasında düz, sonra isə əks-sıra ilə düzülüşüdür. Bu üslubi fiqur ifadənin təsir qüvvəsini qüvvətləndirməyə yönəldilən poetik vasitədir. Sözün əks-sıra ilə düzülüşü ahəngdarlıq yaratmaqla yanaşı, mətnə ifadə edilən fikrin semantik yükünü qabarıq şəkildə göstərir. Məişət üslubunda tez-tez rast gəlinən dil faktlarındanır: *Səni bacına, bacını da sənə qataram; Qaraya ağ, ağa qara deyəmmərəm; Məndən sənə deyən, səndən də mənə deyir; Qənd olanda çay olmur, çay olanda qənd və s.*

Sözün əks-sıra ilə düzülüşü folklor ədəbiyyatında, xüsusən nağıl, əfsanə, dastan janrlarında, həmçinin atalar sözü və məsəllərdə müşahidə olunan səciyyəvi üslubi vasitələrdəndir: *"Koroğlu sağdan vurdu, soldan çıxdı, soldan vurdu, sağdan çıxdı. Düşməni şil-küt elədi. Bir tərəfdən özünə yol açdı"* ("Koroğlu"). *"Düşmən səni daşla, sən düşməni aşla"*, *"At var, ot yoxdur, ot var, at yoxdur"* (Atalar sözü) və s. (8)

Klassik, istərsə də müasir ədəbiyyatımızda anastrofadan istifadə və onun üslubi istiqaməti söz ustalarının poetik məqsəd və məramları ilə qırılmaz surətdə bağlıdır: *Bu qədər nəfs olar? Borc istədiniz Çomağı çobandan, çəliyi kordan. Yeyib doymadınız, doyub yediniz, Vallah, həm torpaqdan, həm də axurdan.* (B.Vahabzadə) Misraların məzmunundan da göründüyü kimi, sözün əks-sıra ilə düzülüşü poetik ovqat yaratmaqla yanaşı, mətnə ifadə edilən fikrin semantik yükünü qabarıq şəkildə göstərir, mənə tutumunu daha da dolğunlaşdırır, diqqəti məhz həmin sözlərin, cümlələrin üzərinə yönəldir.

Yüksək poetik siqləti ilə seçilən anastrofalar daxil olduğu əsərin estetik dəyərini qüvvətləndirir, lirik qəhrəmanın daxili dünyasını, hiss və duyğularını daha real və təbii çatdırır. Seçdiyimiz nümunələrdə yüksək poetik mətləbə söykənən anastrofalarla çatdırılan duyğuların ifadəsinə

nəzər salaq: Öləndək gəl atmaq, **Nə mən səni, nə sən məni**. Qəm oduna qalatsaq, **Nə mən səni, nə sən məni**. (A.M.Azafli)

Göründüyü kimi, misralarda poetik mənanı qüvvətləndirən anastrofalardır. *Mən və sən* leksik vahidlərinin əks-sıra ilə düzülüşü lirik qəhrəmanın birinci və ikinci misralarda ifadə edilmiş duyğularını olduqca səmimi bir dillə çatdırmağa yardım edir. Lirik qəhrəmanın könül nəğmələri məharətlə yaradılmış anastrofalarla həzin, melodik axarda daha ecazkar səslənir. Bu saf niyyətin, təbii duyğuların “öləndək” yaşamasında feilin arzu şəklinin, “gəl” əmr ədatının rolu da əvəzsizdir. Digər nümunə: **Gələndək, gedəndək**, Dünya bax-bax dünyasıdı; **Gələndək, gedəndək** sirri xudanın işi, Aləmləri təzad eylər, həyat vəhdətdən çıxar. (Aşıq Mikayıl Azafli) Böyük ustalıqla yazılmış misralar həm sözlərin əks-sıra ilə düzülüşü, həm də səslərin ritmik sıralanması (g-g-g-g alliterasiyası; ə-ə-ə-ə-ə-ə assonansı) müstəvisində insanı düşünməyə vadar edir. Misraları oxuduqca gözlərimiz qarşısında dünyanı yorub gələndək, müdrikliliyi ilə dünyanın özünü belə mat qoyan ağsaçlı Dədəm Qorqud canlanır. Sanki Dədəm Qorqud qopuz götürüb boy boylayır, söy söyləyir: “ – Onlar dəxi bu dünyaya gəldi, keçdi. Karvan kimi qondu, köçdü. Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı? Gəlimli, gedimli dünya! Son ucu ölümlü dünya!” (2)

Analarımızın laylasından pərvazlanan bayatılarla da çox yaxından səslənir bu müdrik kəlamlar:

Su gələndək, axar gedəndək,
Dağ-daşı yıxar, gedəndək,
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələndək baxar, gedəndək

(Bayatı)

Başqa nümunələri nəzərdən keçirək: Ey vəfasız, kim ayırdı **Səni mənəndən, məni sənəndən**? Ey vəfasız, əğyar ilə dolandı, **Məni sənəndən, səni mənəndən** eylədi. (A.Azafli)

Misralar yüksək bədii fikrin, nəcib və təmiz duyğuların şairanə ifadəsidir. Şeirin poetik üslubu olduqca sadədir. Üslub sadəliyi ilə poetik mətləb oxucuya daha tez çatır. Həm də bunun üçün emosional ovqat yaradan üslubi faktorlardan zamanında və yerində istifadə edilir. Bu baxımdan misralarda müşahidə olunan anastrofalar poetik yaradıcılıq üçün olduqca mühüm elementdir.

Və yaxud:

Aman, bəd əməlin əlindən haşa,
Mələklər səsinə eylər tamaşa,
Baş ayağa çıxar, ayaq da başa
Yediyin, içdiyin zəhrimar olar.

(A.Azafli)

Bu misraların dərin fəlsəfi, məntiqi mənası sözlərin əks-sıra ilə düzülüşü müstəvisində meydana çıxır. Fikir və ifadənin mənasını qüvvətləndirən, onun təsirini artıran anastrofa insanı düşünməyə, bəd əməldən çəkinməyə, qəbir əzabından qorxmağa səsləyir. Çünki hər bir insan öz əməlinə görə cavab verməlidir. “Aman” nidası bu çağırışın məzmunundakı drammatizmi daha da gücləndirir. Cəhənnəm atəşi deyilən bir anlayış yoxdur, hər bir kəs atəşi özü ilə fani dünyadan aparır. İnsanı cəhənnəm atəşində yandıran isə onun bəd əməlləridir. Bəd əməllər soruşulanda isə “baş ayağa çıxar, ayaq da başa”. Misraların məzmunundan alınan qənaət və insanlara ünvanlanan həyat fəlsəfəsi budur! Sadə və canlı danışmaq dili ilə çatdırılan bu

fəlsəfənin ifadə üsulu isə olduqca poetikdir. Anastrofa, assonans (a-a-a-a-a-a-a-a) qovuşmasından qidalanan semantik yük insanı əsl şeiriyyətin ağuşuna atır.

Göründüyü kimi, misralarda işlənmiş hər bir dil faktlarından, üslubi vasitələrdən sadəcə istifadə edilmir, söz ustaları onları yüksək amallarına, poetik niyyətlərinə kökləyir. Və bu da oxucusunu düşündürür, həyəcanlandırır, gözəl əməllərə səsləyir.

NƏTİCƏ

- * Sözüün əks-sıra ilə düzülüşü anastrofa adlanır .
- * Bu üslubi fiqur ifadənin təsir qüvvəsini qüvvətləndirməyə yönəldilən poetik vasitədir.
- * Yüksək poetik siqləti ilə seçilən anostrofalar daxil olduğu əsərin estetik dəyərini qüvvətləndirir, lirik qəhrəmanın daxili dünyasını, hiss və duyğularını daha real və təbii çatdırır.
- * Sözüün əks-sıra ilə düzülüşü folklor ədəbiyyatında, xüsusən nağıl, əfsanə, dastan janrlarında, həmçinin atalar sözü və məsəllərdə müşahidə olunan səciyyəvi üslubi vasitələrdəndir.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKÇA)

1. A.Qurbanov. (2003). Müasir Azərbaycan ədəbi dili. “Nurlan”. Bakı. 448 səh.
2. Abdullayev B. (1987). Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. “Yazıçı”. Bakı
3. Azərbaycan folklor antologiyası. (2005). XI kitab. Şirvan folkloru. “Səda” nəşriyyatı. Bakı
4. Azərbaycan folkloru. “Şərq-Qərb”. Bakı, 2005. 360 səh.
5. Həkimov M. (1996) Elat bayatıları. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. Bakı
6. Hümətova R. (2015). M.Azaflinin poetikası. “Elm və təhsil”. Bakı. 285 səh.
7. Hümətova R. (2009). Folklor lirikasında onomastik vahidlərin poetik xüsusiyyətləri. “Elm və təhsil”. Bakı
8. Sadıqova S, Həsənli Ş. (2020). Azərbaycanca-türkcə izahlı dilçilik terminləri lüğəti. “Elm”. Bakı. 416 səh.

ŞAGİRDŁƏRDƏ FƏAL LÜĞƏT FONDUNUN YARADILMASI YOLLARI

Könül Ələddin qızı Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

Şəxsiyyət üçün zəruri hesab edilən lüğət fondu məktəbəqədər dövrdə yaranır, ümumi təhsilin ilk səviyyəsindən başlayaraq Azərbaycan dili dərslərində sistemli fəaliyyət nəticəsində formalaşır, yuxarı siniflərdə isə təkmilləşir. Bu proses yeni sözlərin mənimsədilməsi fonunda təşkil olunur. Kiçikyaşlı məktəblilərə çətin sözləri öyrədərkən orfoqrafik-orfoepik istiqamət üzrə işlərin düzgün təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çünki uşaq hansısa kəlmənin mənasını bilməsə də, onu əvvəlcə eşidərək hafizəsində saxlayır və dinlədiyi kimi yazıda ifadə etməyə çalışır.

Müəllim ibtidai sinif şagirdlərinə çətin sözləri orfoqrafik-orfoepik baxımdan mənimsətməklə onlarda savadlı nitq vərdişləri, o cümlədən, mükəmməl yazı bacarıqları formalaşdırmaqla bilər. Qısa vaxt ərzində kiçikyaşlı məktəblilərə sözün yazılışını, deyilişini necə öyrətmək olar sualını konkret formada cavablandırmaq mümkünsüzdür, çünki proses xaraktercə mürəkkəb və uzunmüddətlidir, müəllimdən səbir, təmkin, pedaqoji texnologiyaların ən mükəmməl manipulyasiyasını tələb edir. Deməli, belə situasiyada optimal nəticəni qısa zaman kəsiyində almaq pedaqoqun imkanı xaricindədir. Əlbəttə, iş düzgün qurulduqda, yazı bacarıqlarının qazanılmasında müəyyən irəliləyişlər əldə etmək mümkündür, lakin davamlı və uğurlu nəticəyə nail olmaq üçün uzun müddət lazımdır. Prosesin təşkilinin üç mərhələdə həyata keçirilməsi işin səmərəliliyinin yüksəlməsinə töhfə verə bilər:

Uşaqlara tanış olmayan kəlmələri mənimsətməyin ilk mərhələsi leksik işin aparılmasından ibarətdir. Sözlərin mənasını açıqlamaq üçün müxtəlif üsullar mövcuddur. Prosesin gedişatında müəllimin rəngarəng metod və texnikalardan yararlanması daha faydalıdır. Ən çox tətbiq edilən və səmərəli hesab olunan metodlar barədə qısa məlumat:

Sözə aid əşya, hadisə və ya şəklin nümayişi - uşaqlar həmin obyektə baxır, onunla bağlı söz deyir, mənasını müəyyənləşdirir və fərqləndirici xüsusiyyətlərini sadalayırlar.

Leksik iş prosesində tapmacalardan yararlanmaq da faydalı və maraqlıdır: şagirdlər tapmacanı dinləyir, açmasını təxmin edir, cavabın düzgünlüyünü sübuta yetirirlər. Mənimsədilən söz mətn daxilində elmi və bədii təsviri, əlamətləri, xarakterik xüsusiyyətləri verilməklə də təqdim oluna bilər. Mətnin analizi müəllimə yalnız leksik iş aparmaqda deyil, həmçinin ətraf ələmlə əlaqəli zəruri məlumatları şagirdlərə ötürməkdə, onların elmi-idraki, bədii-yaradıcı təfəkkürünü zənginləşdirməkdə yardım göstərir.

Uşaqlara çətin sözü mənimsətməyin ikinci mərhələsi orfoqrafik, orfoepik çalışmaların verilməsindən, etimoloji təhlilin aparılmasından ibarətdir. Şagirdlərə təklif edilir ki, seçilən kəlmənin və ya ifadənin tərkibindəki səsləri diqqətlə dinləsinlər, hərfləri müəyyənləşdirdirsinlər. Kiçikyaşlı məktəblilər həmin orfoqramları tamamlamağa çalışırlar. Onunla eyniköklü sözləri müəyyənləşdirməklə tapşırıqın çətinlik dərəcəsini artırmaq mümkündür. Beləliklə, uşaqlara yeni kəlmələri mənimsətmək və şagirdlərin lüğət ehtiyatını genişləndirmək olar. Öyrənmələrə lüğətçə hazırlamağı, naməlum hesab etdikləri sözləri orada qeyd etməyi, orfoqrafik-orfoepik baxımdan çətinlik törədən səs və ya hərflərin altından xətt

çəkməyi tapşırmaq da işin keyfiyyətini yüksəltməyə hesablanmışdır. Prosesin davamı kimi etimoloji təhlil (analiz) aparıla bilər. Həmin kəlmələr müxtəlif üsullarla təkrarlanmalıdır ki, hafizədə tam möhkəmlənsin. İbtidai sinif şagirdlərinə yeni sözü mənimsətməyin üçüncü və yekun mərhələsi pedaqoqdan daha böyük məsuliyyət və diqqət tələb edir. Çünki kiçikyaşlı məktəblilər bu mərhələdə həmin kəlmələrdən müstəqil şəkildə istifadə etmək, faydalanmaq bacarığı qazanırlar.

Verilən mövzu əsasında qısa mətn qurmaq mövcud vəziyyət üçün ən optimal tapşırıq növlərindəndir. Tematikanın müəyyənləşdirilməsi mənimsədiləcək sözlə birbaşa əlaqədar olmalıdır. Mövzuların adı siniflər üzrə qruplaşdırılmış çətin sözlər siyahısından, kiçikyaşlı məktəblilərin mütəmadi şəkildə yenilədiyi, əlavələr etdiyi şəxsi lüğətçələrindən də götürülə bilər. Burada həssas bir məqama mütləq ayrıca diqqət yetirilməlidir: ibtidai sinif şagirdlərinin spesifik xüsusiyyətləri, həmçinin çətin söz anlayışının nisbilyi lüğətlərin tərkibində müəyyən fərqlər yaratdığından pedaqoq prosesin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə siyahılarda üstünlük təşkil edən kəlmələri, ifadələri seçməlidir.

Kiçikyaşlı məktəblilərə müəyyən əşya və ya hadisə ilə əlaqədar suallar ünvanlamaq, göstərişlər vermək də çətin sözlərin mənimsədilməsinə köməklik göstərən tapşırıq növlərindəndir. Belə tipli çalışmalar hazırlanarkən uşaqların maraqları, meyilləri nəzərə alınmalıdır. Yalnız bu zaman tapşırıq materiallarının (suallar və göstərişlər) keyfiyyətindən və səmərəliliyindən danışmaq mümkündür.

Yeni və ya tanış olmayan sözlərin uşaqların fəal lüğət fondunda möhkəmlənməsi, təkrarən istifadə edilməsi uzun müddəti əhatə edir. Bu səbəbdən çətin sözlərin mənimsədilməsi prosesi müəyyən məntiqi çərçivədə tənzimlənməlidir. Şagirdlərə öyrədilmək üçün seçilən kəlmələr və onların sayları öncədən dəqiqləşdirilməlidir. Əks təqdirdə aparılan iş öz əhəmiyyətini itirə bilər. Dünya təcrübəsinə görə 45 dəqiqəlik dərs ərzində məktəblilərə orta hesabla 5-10 çətin söz mənimsətmək mümkündür, daha doğrusu, reallığa uyğundur. Bəzən (pedaqoji-psixoloji şərait imkan verdikdə: sinfin nailiyyət və inkişaf səviyyəsi, maraq dairəsi və s.) yuxarıda göstərilən sayı aşmaq (maksimum 20-30 söz) istisna deyil. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, öyrədilən kəlmələr şagirdlərin yalnız fəal lüğət fonduna daxil olarsa, tam mənimsədilmiş hesab edilir.

Açar sözlər: çətin söz anlayışı, lüğət, məktəbəqədər dövr, ibtidai sinif şagirdləri, yeni sözlər.

EMERGING TRENDS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY
SÜNİ İNTELLEKT VƏ KİBERTƏHLÜKƏSİZLİK
GƏLƏCƏK TRENDLƏR

Sahilə İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi, f.ü.f.d ORCID ID: 0009-0008-6960-524x

Özət

Əsası keçən əsrin ortalarında qoyulan süni intellekt son zamanların ən çox investisiya qoyulan və maraq doğuran sahələrindəndir.

Süni intellekt - insan məntiqini maşınlarda tətbiq etmək məqsədi daşıyan riyazi elm və texnologiyadır. Bu elm intellektual maşın yaratmağı, xüsusən yalnız insanlara məxsus olduğu düşünülməyən yaradıcı fəaliyyət göstərən intellektual proqram yaratmağı özünə məqsəd götürür. Eyni zamanda insan intellektinin araşdırılması kimi də başa düşülür.

Bu sahə insanın ən dəyərli mülkiyyəti olan intellektin maşınlar tərəfindən dəqiq şəkildə simulyasiya olunması məqsədilə yaradılıb və inkişaf etdirilib. Süni intellekt yaradıldığı gündən bəri müxtəlif optimist və pessimist fikirlərlə qarşılaşsa da, bu gün texnologiyanın inkişafında mühüm yer tutur. Onun tətbiqində elm və mühəndislikdən geniş şəkildə istifadə olunur.

Süni intellekt təhlükələri aşkar etmək üçün kibertəhlükəsizlik sistemlərini avtomatlaşdırır.

Aşkarlama proqnozlaşdırmada mühüm rol oynayır. Gələcəkdə süni intellekt və blokçeyn texnologiyalarının inteqrasiyası və avtonom mühafizə sistemlərinin inkişafı gözlənilir. Bu iş süni intellekt və kibertəhlükəsizlik arasındakı əlaqəni araşdırır və onların inkişaf perspektivlərini işıqlandırır. Kibertəhlükəsizlik kompüter sistemlərinin, şəbəkələrinin və məlumatların icazəsiz girişdən qorunmasıdır. Bu, məlumatın icazəsiz istifadədən, dəyişdirilməsindən, məhv edilməsindən və ya oğurlanmasından qorunmasına yönəlmiş tədbirlər, texnologiyalar və proseslər kompleksidir.

Kibertəhlükəsizliyə də maraq artır. Bu sahələrdə inkişaf edir, tendensiyalar rəqəmsal dünyada texnoloji tərəqqi və təhlükəsizlik üçün böyük potensiala malik informasiya qiymətli varlıqdır və rəqəmsal texnologiyalar həyatın bütün sahələrində tətbiq olunur. Bu gün kibertəhlükəsizlik getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Kibertəhlükəsizlik sahəsində yaranan tendensiyalar texnoloji tərəqqi və təhlükəsizliyin artırılması üçün imkanlar yaradır. Zərərli kod analizi ağıllı təhlükəsizlik idarəçiliyi etmək üçün maşın öyrənməsindən istifadə sistemlərinin yaradılması və yeni kriptografiya üsullarının işlənilib hazırlanması kimi bir çox başqa maraqlı şeylər

sektorlar var.

Süni intellekt tibb və iqtisadiyyatdan tutmuş istehsala qədər hər şeyi dəyişdirir. Avtomatlaşdırmadan istifadəçi interfeyslərinin təkmilləşdirilməsinə qədər o, geniş yayılır və müxtəlif sahələrdə tələb olunur. Süni intellektin inkişafı insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırma və müxtəlif sənayelərdə prosesləri optimallaşdırma bilər ki, bu da yeni texnologiyaların yaradılmasına gətirib çıxarır.

Bütün bu tendensiyalar birlikdə kibertəhlükəsizlik sənayesini daha da artırır çətin və maraqlı, eləcə də daim mütəxəssislərdən öyrənmək və yeni şeylər öyrənmək problemlərə uyğunlaşmağı tələb edir. Rəqəmsal əsrdə davamlı inkişafı təmin etmək bu sahələrdə tədqiqatların və innovasiyaların davam etdirilməsi vacibdir.

Açar sözlər: süni intellekt, kibertəhlükəsizlik, intevtisiya.

Abstract

Artificial intelligence, which was founded in the middle of the last century, is one of the most invested and interesting fields of recent times.

Artificial intelligence is a mathematical science and technology that aims to apply human logic to machines. This science aims to create intelligent machines, especially to create intellectual programs that perform creative activities that are thought to belong only to humans. At the same time, it is also understood as the study of human intelligence.

This field was created and developed with the aim of accurately simulating the most valuable human asset, intelligence, by machines. Although artificial intelligence has encountered various optimistic and pessimistic opinions since its creation, it occupies an important place in the development of technology today. Science and engineering are widely used in its application.

Artificial intelligence automates cybersecurity systems to detect threats.

Detection plays an important role in prediction. In the future, the integration of artificial intelligence and blockchain technologies and the development of autonomous security systems are expected. This work explores the relationship between artificial intelligence and cybersecurity and sheds light on their development prospects. Cybersecurity is the protection of computer systems, networks, and data from unauthorized access. It is a set of measures, technologies, and processes aimed at protecting information from unauthorized use, modification, destruction, or theft.

Interest in cybersecurity is also growing. These areas are developing, trends are emerging, information is a valuable asset with great potential for technological progress and security in the digital world, and digital technologies are applied in all areas of life. Today, cybersecurity is becoming increasingly important. Emerging trends in the field of cybersecurity create opportunities for technological progress and increased security. There are many other interesting things, such as the creation of systems using machine learning to perform intelligent security management for malicious code analysis, and the development of new cryptography methods.

Artificial intelligence is changing everything from medicine and economics to manufacturing. From automation to improving user interfaces, it is widespread and in demand in various fields. The development of artificial intelligence can improve the quality of life of people and optimize processes in various industries, which leads to the creation of new technologies. All these trends together make the cybersecurity industry even more challenging and interesting, as well as constantly requiring professionals to learn and adapt to new challenges. Continuing research and innovation in these areas is essential to ensure sustainable development in the digital age.

Keywords: artificial intelligence, cybersecurity, intuition.

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN NOVRUZ FOLKLOR VƏ ƏNƏNƏLƏRİ

Fatimə Asif qızı Allahverdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi, 3-cü kurs tələbəsi

Xülasə:

Qərbi Azərbaycanda Novruz bayramı zəngin adət-ənənələrlə qeyd olunurdu. Bu bayram onların milli kimliyinin, birliyinin və mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi idi. Bu bayram təkcə bir gündə məhdudlaşmırdı, bir neçə həftə davam edirdi. Hazırlıq işləri, çərşənbə axşamları, bayram gecəsi və bayram sonrası mərasimlər xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan bir hissəsi olduğundan adətləri həddən çox oxşasa da, bəzi detallarla fərqlənir.

Açar sözlər: Novruz, Qərbi Azərbaycan, mifologiya, adət, elementlər

Novruzun Hazırlıq Dövrü

- Novruzdan əvvəl dörd çərşənbə (Su, Od, Yel, Torpaq) xüsusi mərasimlərlə qeyd olunurdu. İnsanlar evlərini təmizləyir, qohum-qonşularla görüşür, evlərdə bayrama xüsusi hazırlıq gedirdi. Novruzdan öncə insanlar bayrama ciddi hazırlaşırdılar. Bu hazırlıq əsasən təmizlik işləri, yemək bişirmək, geyimlər hazırlamaq və evləri bəzəməkdən ibarət idi.
- Ev Təmizliyi və Yeni Geyimlər

İnsanlar bayramdan əvvəl evlərini silib-süpürər, divarları ağardar, köhnə və sınıq əşyaları atar, evlərini təzələyirdilər. Qadınlar xüsusi olaraq yeni paltarlar tikər, uşaqlar və böyüklər üçün bayrama yeni geyimlər hazırlanırdı. Bayram günü hər kəs yeni və təmiz geyimdə olmalı idi.

- Səməni Göyərtmək

Novruzun əsas rəmzi olan səməni bayramdan ən azı iki həftə əvvəl göyərdilirdi.

Səməni bolluq və bərəkətin rəmzi idi. Onun yaxşı və yaşıl çıxması ilin uğurlu keçəcəyinə işarə idi. Səməni yetişdikdən sonra onu qırmızı lentlə bağlayır, bayram süfrəsinin ortasına qoyurdular.

Novruz Gecəsi və Günləri

- Tonqal Qalxatma – İnsanlar həyətlərində və ya kənd meydanlarında böyük tonqallar qalayır, üzərindən tullanaraq “Ağırlığım, uğurluğum odda yansın” deyirdilər.
- Xonça və Süfrə – Süfrələrdə səməni, şəkərbura, paxlava, qoğal, rəngli yumurtalar, fındıq, qoz, müxtəlif şirniyyatlar və yeməklər qoyulurdu.

Qərbi Azərbaycanda Novruz süfrəsi çox zəngin olurdu. Süfrədə mütləq bu yeməklər və rəmzi əşyalar olmalı idi:

Səməni – həyat və bolluq rəmzi

Şirniyyatlar (şəkərbura, paxlava, qoğal, fəsəli, halva) – şirin və firavan həyatın simvolu

Rənglənmiş yumurtalar – həyatın və məhsuldarlığın rəmzi

Plov, dolma, qovurma, qurutlu xəngəl kimi yeməklər bayram süfrəsində mühüm yer tuturdu.

Güzgü və şamlar – Güzgü aydın gələcəyin, şamlar isə işıq və istiliyin simvolu idi.

- Papaqatdı (Keçə-Küçə) – Uşaqlar qapılara papaq ataraq bayram payı yığirdılar. Ev sahibləri onları boş qaytarmır, şirniyyat və ya xırda hədiyyələr qoyurdular. Bu hədiyyələr əksərən corab olurdu . Yaxın qohumdursa , köynək, pul da verilir.
- Yumurta Döyüşdürmə – Ənənəvi Novruz oyunlarından biri idi, uşaqlar və böyükər yumurtalarını döyüşdürərək kimin yumurtasının sındığını yoxlayırdılar. Yumurta döyüşdürənler qalib gəlmək üçün Həştərhan yumurtalarından istifadə edərdirler.
- Fal Açma və Qulaq Falı – Gənc qızlar və oğlanlar Novruz gecəsi diləklər diləyib qulaq falı atır, eşitdikləri ilk sözlərə görə niyyətlərinin çin olub-olmayacağını müəyyən edirdilər.
- Kosa və Keçəl Oyunu – Xalq arasında məşhur olan bu səhnəciklərdə Keçəl bolluq rəmzi olan Kosa ilə zarafatlar edir, müxtəlif məzəli səhnələr göstərilirdi.
- Novruz gecəsi ən mühüm mərasimlərdən biri idi. Həmin gecə insanlar süfrə açar, dualar edər və bayramın əsas ayinlərini icra edərdirler.
- Fal Açma və Qulaq Falı – Gənc qızlar niyyət tutub küçəyə çıxar və ilk eşitdikləri sözü fal kimi yozardılar. Həmçinin, müxtəlif fal növləri icra olunardı: qəhvə falı, üzük falı, kölgə falı və s.

Novruzdan Sonra

Bayramın davamı olaraq insanlar bir-birinə qonaq gedər, böyükərin xeyir-duasını alar, qəbiristanlığa gedib dünyasını dəyişmiş doğmalarını yad edərdirler. Qərbi Azərbaycanda Novruz təkcə bayram yox, həm də bir xalqın mədəniyyətinin və milli mənsubiyyətinin simvolu idi. Bu adətlər, köçkün düşmüş azərbaycanlılar tərəfindən hələ də qorunub saxlanır və yaşadıılır.

1.Çərşənbələr və Ayinləri -Qərbi Azərbaycanda da Novruz öncəsi dörd çərşənbə xüsusi mərasimlərlə qeyd edilirdi. Hər çərşənbə bir ünsürə həsr olunurdu və həmin günə uyğun müxtəlif ayinlər icra edilirdi.

Su Çərşənbəsi

İnsanlar bulaq başına gedər, su gətirər və evlərində süfrəyə qoyardılar. Qızlar bulaq başında niyyət tutar, axan suya baxaraq gələcəkdə başlarına nə gələcəyini təxmin edərdirler.

Od Çərşənbəsi

Hər kəs həyatında və ya kənd meydanında tonqal qalayardı. İnsanlar tonqalın üstündən tullanar və “Ağırlığım, uğurluğum odda yansın” deyərdirler. Ocaq və od müqəddəs sayılırdı, ona hörmətsizlik etmək qadağan idi.

Yel Çərşənbəsi

Kəndlərdə bu çərşənbədə küləyin yönünə baxıb ilin məhsuldarlığı barədə proqnoz verərdirler. Qızlar küləyə “mənim bəxtimi aç” deyərək niyyət tutardılar.

Torpaq Çərşənbəsi

Torpaq oyanış rəmzi idi, bu çərşənbədə ağsaqqallar torpağın bərəkətli olması üçün dua edərdirler. İnsanlar bağ və tarlalara gedib torpağı yumşaldar, yeni əkinlərə başlardılar.

İlaxır çərşənbə olanda səhər əzanı oxunmazdan əvvəl, subaylar bulaq başına gedir , niyyət edərdirler . Məsələn evlənmək, elçi gəlməsi, hər hansı işlərin baş tutması məqsədlə suyun üzərindən 7 dəfə atıldılar :

Atılbaatıl, Çərşənbə,

Dur burdan atıl , Çərşənbə ,
Gələn il Novruza qədər
(niyyət)

Sonra heç kəslə danışmamaq şərti ilə evə qayıdırsan .

Qeyd : Xoş niyyət olmalıdır. Yoxsa peşman olarsız . Bu sınaqlardan uğurla keçmiş bir inandır . Xoş niyyət də, pis niyyət də 7 il davam edir . Diqqətli olmaq lazımdır.

Bayramdan sonra insanlar bir-birinə qonaq gedər, böyüklərin xeyir-duasını alar, ata-baba qəbirlərini ziyarət edərtilər.

Bahar Gəzintiləri və Bayram Şənlikləri

Ailələr və dostlar çəmənliklərə, dağlara gedər, təbiətin gözəlliyini izləyərtilər.

Oyunlar və yarışlar təşkil edilirdi. Məsələn, kəndlərdə gülüş yarışları keçirilirdi. “Kosa və Keçəl” səhnəcikləri göstərilər, insanlar gülüb əylənərtilər.

Elçilik və Toylar

Novruzdan sonra elçilik və toylar artardı. Çünki bahar bolluq və firavanlıq gətirdiyindən bu dövrdə evlilik uğurlu sayılırdı.

Qədim İnanç və Mifik Elementlər

İnsanlar inanırdılar ki, Novruz gecəsi su və od müqəddəsleşir. Bu gecə bulaqdan su gətirib içmək bərəkət gətirirdi.

Bəzi kəndlərdə “Novruz bəy” adətləri var idi. Kəndin ən yaraşığı oğlanını Novruz bəy seçər, onu xüsusi geyindirib at belində kəndi gəzdirərtilər.

Novruz bayramı günü hər kəs evində olmalıdır. Qonaq getsə , evdə də az da olsa nəsə etməlidir. Etməsə 7 il qapılarda qalacağına inanılır.

Nəticə

Qərbi Azərbaycanda Novruz bayramı yalnız təbiətin oyanışı deyil, həm də birlik, dostluq və milli kimliyin ifadəsi idi. Azərbaycanlılar bu bayramı özünəməxsus şəkildə qeyd edirdilər və bu adətləri nəsildən-nəslə ötürürdülər. Bu gün də Qərbi Azərbaycandan köçkün düşən azərbaycanlılar bu gözəl ənənələri qoruyub saxlayırlar.

NEVRUZ GELENEKLERİ ARACILIĞIYLA ÖĞRENCİLERDE ESTETİK EĞİTİMİN ŞEKİLLENDİRİLMESİ

Şəhla Süleymanova

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Orcid: 0000-0002-2499-7197

“Yeni gün” anlamına gelen, herkesin büyük bir sevinçle beklediği ve karşıladığı Nevruz Bayramı, gelenek ve görenekleriyle öne çıkar. Tarihsel geçmişimizin bize miras bıraktığı bu gelenekleri genç nesilde şekillendirmek, onların ahlaki, estetik ve manevi eğitiminde silinmez izler bırakır. Türk dünyasının büyük bir törenle kutladığı Nevruz Bayramı, aynı zamanda UNESCO'nun kültürel miras listesine dahil edilmiştir.

Yeni bir nefes getiren bu bayram, baharın müjdecisi olmanın yanı sıra insanların iç dünyalarının zenginliğine de katkı sağlamıştır. Büyüklerimizden gördüğümüz ve öğrendiğimiz geleneklerin insanın manevi zenginliğinden haber verdiğini görürüz. Bu bayramda yaşlıları ziyaret etmek, ahlaki bir eğitim göstergesidir. Ahlaki eğitimde büyüklere saygı göstermek, onlara yardım etmek ve onları anmak önemli değerlerdendir. Bayram günü sofranın süslenmesi, milli mutfağımıza ait yemeklerin konulması, gelin götürülenlerin evine hediye götürülmesi, rengarenklik ve güzellik insan duygularına etkiler, güzel bir ruh halinin oluşmasına sebep olur. Ayrıca, bu geleneklerin yaşatılması, manevi eğitimin yanı sıra estetik eğitimin de bir parçasıdır: İnsanlarda estetik zevk ve duyguların uyanması anlamına gelir. Estetik zevk, bir nesne, olay ve durumu estetik kalitesi açısından değerlendirme yeteneği iken, estetik duygu, çevremizdeki olay ve olgulara estetik bir bakış açısının duygusal tezahürüdür. Bu bağlamda, ders kitaplarında özellikle “Azerbaycan Dili” dersinde Nevruz Bayramı'na ilişkin konuların yer alması, öğrencilerin bu alanda bilinçlendirilmesi ve estetik, ahlaki, manevi açıdan eğitilmeleri için önemli bir adımdır.

Eğitim süreciyle birlikte, ders dışı etkinliklerde de Nevruz geleneklerinin aşılması için belirli didaktik oyunların düzenlenmesi önemli olabilir. Didaktik oyunların senaryolarının yazılması, oyunda yer alacak öğrencilerin rol dağılımı temel unsurlardan olmalıdır. Onların milli kıyafetleri, milli simgelerin betimlenmesi ve ayrıca semenin hazırlanması, yumurta boyama gibi geleneklerin özel olarak vurgulanması gerekmektedir. Semen hazırlanması, öğrencilerin doğaya olan sevgilerini artırmakla birlikte, güzelliği algılama gibi bir yeteneği de geliştirir. Nevruz Bayramı'na ait el işlerinin sergilenmesi, şekerbura, baklava ve diğer tatlıların hazırlanıp sofraya konması, görsel olarak hoş bir estetik zevk yaratır. Ayrıca, etkinlikte Nevruz'a ait şarkıların seslendirilmesi, resim sergileri estetik ideallerin gelişimi anlamına gelir. Estetik ideal, doğada, toplumda ve düşüncede var olan mükemmel güzelliğin insan zihnindeki somut bir yansımasıdır. Demek ki, öğretmenin rehberliğinde Nevruz Bayramı'na dair bir etkinlikte öğrencilerin estetik idealinin şekillendirilmesi, onların sanatla olan katılımlarının bir sonucu olabilir.

Sonuç olarak, Nevruz gelenek ve görenekleri, öğrencilerin estetik eğitimlerinin gelişimine değerli bir katkı sağlar. Öğrenciler bu bayram aracılığıyla hem doğaya, hem sanata, hem de kültüre olan bakış açılarını derinleştirirler. Bu süreçte, öğrenciler bayram sevincinin yanı sıra estetik dünyagörüşlerini de artırma fırsatı bulurlar.

Anahtar kelimeler: Novruz Bayramı, öğrenci, estetik eğitim, gelenek ve görenek, sanat

“Yeni gün” mənasını daşıyan, hamının böyük sevinclə gözlədiyi, qarşıladığı Novruz bayramı öz adət - ənənələri ilə seçilir. Tarixi keçmişimizin bizə miras qoyduğu bu adətləri gənc nəsilə formalaşdırmaq onların əxlaqi, estetik, mənəvi tərbiyəsində silinməz izlər qoyur. Türk dünyasının təmtəraqla qeyd etdiyi Novruz bayramı həm də Uneskonun mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

Yeni nəfəs verən bu bayram baharın müjdəçisi olmaqla yanaşı insanların daxili dünyasının zənginliyinə də öz töhvəsini vermişdir. Nənə - babalarımızdan görüb götürdüyümüz adətlərin insanın mənəvi zənginliyindən xəbər verdiyini görürük. Belə ki, bu bayramda yaşlıların görüşünə getmək əxlaq tərbiyəsində bir göstəricisidir. Əxlaq tərbiyəsində böyüklərə hörmət etmək, onların köməyinə çatmaq, onları yada salmaq mühüm keyfiyyətlərdən sayılır. Bayram günü süfrənin bəzədilməsi, milli mətbəximizə aid təamların qoyulması, gəlin köçənlərin evinə pay aparılması, rəngarənglik və gözəllik insan hissələrinə təsir edir, xoş əhval ruhiyyənin yaranmasına səbəb olur. Həmçinin bu adətlərin yaşadılması mənəvi tərbiyə ilə yanaşı estetik tərbiyənin: insanlarda estetik zövqün, estetik hissələrin oyanması deməkdir. Estetik zövq insanın əşya, hadisə və şəraiti onların estetik keyfiyyəti baxımından qiymətləndirmək qabiliyyəti, estetik hiss isə ətraf mühiti fakt və hadisələrə estetik münasibətin emosional təzahürü olaraq göstərilir. Bununla, dərslərdə əsasən “Azərbaycan dili” fənnində Novruz bayramına aid mövzuların əks olunması şagirdlərin bu istiqamətdə maariflənməsi və estetik, əxlaqi, mənəvi cəhətdən tərbiyə edilməsi üçün mühüm addımdır.

Tədris prosesi ilə bərabər dərslərdə tədbirlərdə də Novruz adətlərinin aşılması üçün müəyyən didaktik oyunların təşkili əhəmiyyətli ola bilər. Didaktik oyunların ssenarisinin yazılması, oyunda iştirak edən şagirdlərin rol bölgüsü əsas məsələlərdən olmalıdır. Onların milli geyimləri, milli atributların təsviri, həmçinin səməninin qoyulması, yumurta boyanması kimi adətlərin xüsusi qeyd olunması lazımdır. Səmənin qoyulması şagirdlərin təbiətə olan sevgilərini artırmaqla yanaşı, gözəlliyi duyub, qavramaq kimi keyfiyyəti də formalaşdırır. Novruz bayramına aid əl işlərinin göstərilməsi, şəkərbura, paxlava və digər şirniyyatların hazırlanması, süfrəyə düzülməsi görünüş baxımından göz oxşayan bir estetik zövq yaradır. Həmçinin tədbirdə Novruza aid manıların ifası, rəsmlərin sərgisi estetik idealın inkişafı deməkdir. Belə ki, estetik ideal təbiət, cəmiyyət və tərəkükdə olan kamil gözəlliyin insan təsəvvüründəki konkret obrazıdır. Deməli, müəllimin rəhbərliyi altında Novruz bayramına aid tədbirdə şagirdlərin estetik idealının formalaşdırılması məhz onların incəsənətdə iştirakının nəticəsi ola bilər.

Deməli, Novruz adət - ənənələri şagirdlərin estetik tərbiyəsində inkişafında dəyərli töhvə verir. Şagirdlər bu bayram vasitəsilə həm təbiətə, həm incəsənətə, həm də mədəniyyətə olan münasibətlərini dərinləşdirirlər. Bu zaman şagirdlər bayram sevinci ilə yanaşı estetik dünyagörüşlərini də artırmaq imkanına nail olurlar.

Açar sözlər: Novruz bayramı, şagird, estetik tərbiyə, adət - ənənə, incəsənət

PRINCIPLES OF MULTICULTURALISM POLICY IN A DEMOCRATIC STATE
DEMOKRATİK DÖVLƏTDƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN
PRİNSİPLƏRİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat”
kafedrasında dos.v.ie, Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Tolerant cəmiyyət bir mədəniyyətin (immigrantın-U.Q.) digər mədəniyyətlə (titul etnos xalqa-U.Q.) inteqrasiya prosesidir. Multikulturalizm etnik, milli, müxtəlif mədəni ənənələrin qarşılıqlı mövcudluğu, dialoqdur. Mədəniyyətlərarası dialoqun cəmiyyətlərin inkişafındakı əvəzsiz rolu danılmazdır. Multikulturalizm termini mədəniyyətlərin assimilyasiyası olmadan inteqrasiyasını təklif edir. Multikulturalizm siyasətinin əsasında 3 əsas prinsip dayanır:

- Dövlətin mədəni plüralizmi qəbul etməsi. Plüralizm latınca tərcümədən çoxluq deməkdir. (Yəni: müxtəlif mədəni çoxluqların bir araya gəlməsi-U.Q.) Tolerantlıq və plüralizm fərdi anlayışlardır və bir-birlərinə çox bağlıdırlar. Tolerantlıq plüralizmin bir şərtidir. Fərq odur ki, tolerantlıq dəyərlərə hörmət edir, plüralizm fərqli dəyərlərin mövcudluğunu təsdiq edir.
- Marjinal mədəni qrupların sosiallaşmasına mane olan əngəllərin aradan qalxması. Marjinalizm fransız sözü olub mənası hədd deməkdir. Lokal, yerli mədəniyyətlərin toplusudur. Dominanat mədəniyyət kanonudur. Yəni titul etnos xalqın mədəniyyətidir.
- Müxtəlif mədəniyyətlərin yenidən dirçəlməsi və inkişafının dəstəklənməsi

Multikulturalizm sosial hadisədir. Multikulturalizm müasir cəmiyyətdə milli özünüdərk prosesi çərçivəsində mədəni müxtəlifliyin inteqrasiya olunmasına imkan yaradır. Multikulturalizm plüralizmin mövcudluğu və inkişafıdır. Multikulturalizmin mahiyyəti assimilyasiyasız inteqrasiyadır. Bu da istənilən toplumda fərdin sərbəstliyinin təmin olunmasıdır.

Açar sözlər: dövlət, mədəniyyət, plürealizm, marjinal

Abstract:

A tolerant society is the process of integration of one culture (immigrant - U.Q.) with another culture (title ethnos - U.Q.). Multiculturalism is the mutual existence and dialogue of ethnic, national, various cultural traditions. The indispensable role of intercultural dialogue in the development of societies is undeniable. The term multiculturalism suggests the integration of cultures without assimilation. The policy of multiculturalism is based on 3 main principles:

- The state's acceptance of cultural pluralism. Pluralism means plurality in Latin. (That is: the coming together of different cultural groups - U.G.) Tolerance and pluralism are individual concepts and are closely related to each other. Tolerance is a condition of pluralism. The difference is that tolerance respects values, while pluralism confirms the existence of different values.

- The elimination of obstacles that prevent the socialization of marginal cultural groups. Marginalism is a French word and means limit. It is a collection of local, indigenous cultures. The dominant culture is the canon. That is, the titular ethnos is the culture of the people.
- Supporting the revival and development of different cultures

Multiculturalism is a social phenomenon. Multiculturalism allows for the integration of cultural diversity within the framework of the process of national self-awareness in modern society. Multiculturalism is the existence and development of pluralism. The essence of multiculturalism is integration without assimilation. This is the provision of individual freedom in any society.

Keywords: state, culture, pluralism, marginal

XIX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəli mədəni sıçrayışa keçid dövründə mədəni müxtəlifliyin dinamikası ilə müşahidə edilir. Bu da milli ənənələrin arasında olan çərçivələrin pozulmasına gətirib çıxarır. Multikulturalizm özündə müxtəlif mədəniyyətləri ehtiva edir. Ona görə də multikulturalizm çoxətəkibli mədəniyyətdir. Multikulturalizm konsepsiyası XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində formalaşdı. Mədəniyyətin özü inteqrasiya prosesidir. Mədəniyyət insanları həm birləşdirir, həm də ayırır.

Tolerant cəmiyyət bir mədəniyyətin (immigrantın-U.Q.) digər mədəniyyətlə (titul etnos xalqa-U.Q.) inteqrasiya prosesidir. Multikulturalizm etnik, milli, müxtəlif mədəni ənənələrin qarşılıqlı mövcudluğu, dialoqudur. Mədəniyyətlərarası dialoqun cəmiyyətlərin inkişafındakı əvəzsiz rolu danılmazdır. Multikulturalizm termini mədəniyyətlərin assimilyasiyası olmadan inteqrasiyasını təklif edir. Multikulturalizm siyasətinin əsasında 3 əsas prinsip dayanır:

- Dövlətin mədəni plüralizmi qəbul etməsi. Plüralizm latınca tərcümədən çoxluq deməkdir. (Yəni: müxtəlif mədəni çoxluqların bir araya gəlməsi-U.Q.) Toleraantlıq və plüralizm fərdi anlayışlardır və bir-birlərinə çox bağlıdırlar. Tolerantlıq plüralizmin bir şərtidir. Fərq odur ki, tolerantlıq dəyərlərə hörmət edir, plüralizm fərqli dəyərlərin mövcudluğunu təsdiq edir.
- Marjinal mədəni qrupların sosiallaşmasına mane olan əngəllərin aradan qalxması. Marjinalizm fransız sözü olub mənası hədd deməkdir. Lokal, yerli mədəniyyətlərin toplusudur. Dominant mədəniyyət kanonudur. Yəni titul etnos xalqın mədəniyyətidir.
- Müxtəlif mədəniyyətlərin yenidən dirçəlməsi və inkişafının dəstəklənməsi

Multikulturalizm sosial hadisədir. Multikulturalizm müasir cəmiyyətdə milli özünüdərk prosesi çərçivəsində mədəni müxtəlifliyin inteqrasiya olunmasına imkan yaradır. Multikulturalizm plüralizmin mövcudluğu və inkişafıdır. Multikulturalizmin mahiyyəti assimilyasiyasız inteqrasiyadır. Bu da istənilən toplumda fərdin sərbəstliyinin təmin olunmasıdır.

Hər bir mədəniyyət özündə bir-birinə zidd 2 cəhət əks etdirir.

- Mədəniyyət insanları dəyərlər əsasında birləşdirir.
- Mədəniyyət insanları dəyərlər əsasında fərqləndirir.

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri...ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”. (Heydər Əliyev) (S. 110) Multikulturalizm bir termin kimi son 10 ildə özünü ehtiva etsə də, bu termin olmadan da biz azərbaycanlılar hələ keçmiş dövrlərdə siyasi, sosial və mədəni aspektdən tolerant mövqedə olmuşuq. Azərbaycan sivilizasiyaları qovuşduğunda, İpək Yolu üzərində yerləşən, Şərq və Qərb

arasında körpü rolunu oynayan mədəni-mənəvi irsə, multikultural dəyərlərə, tolerantlıq ənənələrinə malik ölkədir.

Azərbaycanda multikulturalizm modeli Şərq və Qərb inteqrasiyasından qaynaqlanmışdır. Tarix boyu Azərbaycan ərazisində bütün xalqlar dostluq və qardaşlıq prinsipi ilə yaşamış, nə milli, nə də dini zəmində qarşıdurmalara, qarışıqlıqlara yol verilməmişdir. Bir çox dövlətlərə nümunə olan multikulturalizm ideologiyasının “Azərbaycan modeli” artıq demək olar ki, dünyada öz təsdiqini tapmışdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təməlini ümummillli lider Heydər Əliyev qoymuşdur. Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların və etnik qrupların birliyini və həmrəyliyini özündə əks etdirir. Azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları dinindən, dilindən, irqindən asılı birləşdirir və bərabərhüquqlu edir. Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir və bir həyat tərzidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K.M. (2016), Azərbaycanın müstəqilliyi illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Bakı
2. Azərbaycan multikulturalizmi. (2017), Bakı
3. Multikulturalizmə giriş, (2019), Bakı
4. Multikultural təhlükəsizlik. (2015), Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Bakı
5. Nadirova Günay, (2024), Multikulturalizmin müasir ədəbi-bədii dərki, Bakı, f.ü.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya

FREUDIAN PARAPRAXIS IN A SHORT STORY BY GRAHAM SWIFT, *KEYS*

Irina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to look at the way in which parapraxis, or an error of action, not just a slip of the tongue, or error of speech, based on Freud's *Psychopathology of Everyday Life*, can be applied to the short story *Keys* from *England and Other Stories* by Graham Swift. The short story *Keys* by Graham Swift shows readers a situation where John, the main character, leaves his wife Clare at the station, since she needs to go to her brother, who is seriously ill. As he goes back home, he realizes that he cannot enter, since he has left his keys inside by mistake. This could be interpreted as a Freudian error, or parapraxis, which is not an error of speech, but an error of action. As the main character returns home, he finds that he has left the keys inside his house. What happens next is that his neighbour is not at home, but away on holiday. The main character realizes that, while his neighbour is not at home, there is their cleaner Olga there, present. Olga lets him come inside and the main character spends the night with her. In this way, based on Freudian theory, forgetting his keys, this means that the main character achieves his wish of spending his night with Olga.

Keywords: Psychoanalysis, Unconscious, Wishes

1. INTRODUCTION

When we forget some objects in our everyday life, or misplace them, this may be a sign of an issue we are confronted with psychologically. Freud searches for a deeper significance, related to wishes or anxieties, or other feelings, which can lead to our acting in ways that are apparently strange or absurd. It is more than just being tired or preoccupied with other problems in the majority of cases.

Literary works reflect various ideas and systems of thoughts, beliefs, theories, and practices present at the time when they are created. Such a theory is psychoanalysis.

Once we are knowledgeable readers of psychoanalysis, when we go through Swift's (2014) short story *The Keys*, we may be tempted to look for a deeper meaning of the main character's forgetting the Keys to his home so that he cannot enter into his own house.

1.1. Theoretical Framework

Freud (1901) had a great impact on the way in which we perceive our actions, as in the majority of the situations, being driven by our unconscious. The error done by the main character in *Keys*, that of forgetting his keys to his home, and not being able to enter, can be understood as belonging to the category of Freudian slips or parapraxes, which are errors of action. Slips of the tongue are also part of everyday errors which are explainable by unconscious wishes and drives. According to Mahon (2016), "Freudian slips (or parapraxes) are temporary dysfunctions of the memory apparatus that arise due to unconscious intentions interfering with conscious ones." According to Freud (1963), parapraxes "are not chance events but serious mental acts;

they have a sense; they arise from the concurrent action - or perhaps rather, the mutually opposing action - of two different intentions." What are these two intentions? Freud (1963) explains further on: "parapraxes are the product of mutual interference between two different intentions, of which one may be called the disturbed intention and the other the disturbing one." Reader-response criticism is an approach based on which readers can make the connection between Freud's theories and this short story. Based on reader-response criticism, readers react emotionally to any text, but they also reflect on it and understand it based on their background knowledge (Mart, 2019).

2. METHOD

The plot of Swift's short story could be briefly summed up as follows: the main character, called John, takes his wife Clare to the station, leaving her there and then he returns home. She needs to go to see her brother, who is very ill. As John return home, he realizes he has locked his keys to the house inside the house by mistake. He tries to ask his neighbour to allow him to spend the night at his house. However, his neighbour is not at home, but away on holidays. However, his cleaner Olga is at home, and she lets him in.

We are going to rely on the theories of Freud claiming that parapraxes are no innocent errors, and that there is a motivation behind them.

What does the main character in the short story Keys by Graham Swift wish for, unconsciously? This is a question readers who know about psychoanalysis may ask themselves. Parapraxes can be interpreted in the same way as dreams can, based on the way in which, indirectly, the action, here in real life not in the dream, can lead to the fulfillment of an unconscious wish. By forgetting the keys to his home, the main character cannot enter his own house, and he ends up spending the night with his neighbour's house cleaner Olga, as she is the only one at home, as his neighbour is away. The unconscious wish, we readers could speculate, comes literally true based on the apparent mechanism of errors and unintentional mistakes.

However, we can only speculate about the unconscious motifs and just attempt to built up hypothesis upon hypothesis about the main character's inner life. We cannot know for sure, especially since parapraxes, just like dreams, ask for the respective person's free associations in order to understand what these actions or dreams say about him or her that he or she is not aware of and cannot know consciously. The result can make readers wonder if the main character had not in fact wishes, unconsciously, but without admitting this to himself, to spend the night with Olga. The superego can block our wishes and then we repress them. Clearly such a wish, for the main character, would be immoral. While he feels like doing so, he may feel inhibited and guilty about his wish, since he is married, and since he leaves his wife at the station so that she can go to her seriously ill brother. The fact that John leave his wife, even if only at the train station. May bring further associations and suggestions that can fit in with his unconscious wishes. As he leaves her at the station, readers may think of another meaning of the verb to leave, meaning to break up with his wife. Then, he would have acces to other women, and here we can consider the way in which he spends the night at his neighbour's house, with Olga. Even if John just sleeps in the house and Olga is simply around there, maybe he is troubled by the unconscious wish which readers can interpret further by spending the night with Olga, in the same home. To spend the night with someone means to make love with that person, and readers can understand why the main character would feel troubled by this wish. His wish is there, yet it is rejected by the conscious mind, which is natural when the wish is unacceptable to both the person involved and to society. Naturally, wishing to leave his wife and to spend the night with Olga would be an unacceptable wish, to society, to his wife, also given the circumstances of her brother being ill, and to himself, as he is married and likely feels

that he should not cheat on his wife. The narrator may simply fantasize about Olga, yet even such fantasies are repressed due to his feeling guilty. However, his wish comes true by the simple gesture and mistake of him forgetting his keys inside his own house.

The wish is fulfilled, in this apparently fantastic and strange way. Yet, knowledgeable readers may consider the return of the repressed (Freud, 1922), which occurs under the form of dreams or parapraxes, in the case of this short story, showing that repressed elements tend to appear again and become visible without their having, apparently, any actual significance for us consciously. We may not be aware of certain wishes which we have pushed aside, yet our behaviour gives us clues to them.

Based on the readers' being prompted to make hypotheses, we realize that readers are given an active role in the interpretation of this short story. Starting with Modernism, readers are encouraged to take an active position in developing the story or in filling in the blanks.

3. FINDINGS

The short story *Keys* by Graham Swift shows an innovative way of prompting reader participation in creating the story. The fictional universe alluded to reality, in a way in which is combined with the further explanation of the motifs of the main character. Stories are based on allusions and are supposed to be interpreted symbolically. The analogy with the way in which the unconscious expresses itself serves to create a surprising parallel and effect on readers.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Literary works such as the short story *Keys* by Graham Swift can illustrate for us readers a character's unconscious wishes based on our own hypotheses about his unconscious life. At the same time, looking at the inner life of a fictional character can help us see the way the unconscious work while taking a distance. It can be more difficult for us to analyse close persons to us and especially ourselves. We can train by analysing a fictional character and become convinced on the reality and truth of Freud's theories about the unconscious mind. It can be difficult to work with ourselves, as resistances are a usual phenomenon.

5. REFERENCES

- Freud, S. (1901). The psychopathology of everyday life. S. E. 6, 1–279.
- Freud, S. (1922). Repression. *The Psychoanalytic Review* (1913-1957), 9, 444.
- Freud, S. (1963). Freud: Introductory Lectures on Psychoanalysis. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*.
- Mahon, E. (2016). Freudian Slip (Parapraxis). In: Zeigler-Hill, V., Shackelford, T. (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1380-1
- Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, 56(2), 78-87.
- Swift, G. (2014). *Keys*, In *England and other stories*. Simon and Schuster.

**THE PROCESS OF INDIVIDUATION IN RELIGION, TAOISM, AND ALCHEMY
AS SEEN BY CARL JUNG**

Irina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to look at the way in which Jung found the correspondence of his theory of individuation in world cultures phenomena such as religion, Taoism, and alchemy. The alchemist projects on the process of changing metals into gold his own emotions and psychological evolution and transformation. The symbols in alchemy are similar to those in the individuation process, and the alchemists seek, in fact, unifying contraries such as animus and anima, spirit and matter, conscious and unconscious. The realization of the Self is the ultimate goal.

Individuation would be a solution to the splitting and fragmentation of the psyche in the modern world. The process of individuation would therefore go beyond therapy. It is not just about healing yourself from a neurosis for Jung, but also about reflecting on personal development. According to Jung, evil, under the form of the devil, is just an aspect that we have to integrate when it comes to religion, and not keep it aside, otherwise we will remain fragmented, split. The devil is the archetype of the shadow.

While for Jung, the individuation process was a reaction against religion, he does admit that religion is an archetype inscribed in the human psyche and the religious persons are more balanced and sheltered from neurosis once they are honest in their beliefs and once the rituals in their religion are rich ones.

The individuation process sums up and universalizes the search for meaning found in all systems, such as religion, alchemy, and Taoism.

Psychoanalysis and Cultural Studies are the methodological framework.

Keywords: Psychoanalysis, Cultural Studies, Spirituality

1. INTRODUCTION

We are tempted to believe that there is a meaning of life which should guide us and which we should search, as well as come to know in order to start taking various actions and decisions which should go in accordance with this meaning of life.

The meaning of life is an age-old question of humanity, which is explored in Philosophy, Psychology and Psychoanalysis. It is a question we ask ourselves intuitively, once we read a moment of psychological crisis or personal dilemma. We can relate such crises to our passage from one age to another, or to certain life events.

Carl Jung, with his theory of individuation and the search for meaning of life, shows us that he has understood this universal phenomenon and is trying to theorize it so that we can understand our own inner motifs.

1.1. Theoretical Framework

According to Lenoir (2023), for Carl Jung, the need for spirituality in our lives as modern men and women is felt not in relation to our cultural practices, but in relation to our inner structure. In turn, cultural practices, rituals, and traditions, based on the grid of culture identity manifestations devised by Baciu (2012), echo the inner structure we all have. We can look, based on cultural studies, at the way in which cultural traditions, rituals, and practices underline our need to find meaning in life, e.g. in Taoism, alchemy, as well as in religion, based on Jung (Lenoir, 2023).

2. METHOD

Jung relies on the notion of collective unconscious, according to which we share symbols and archetypes. These can guide us towards our individuation process, or achieving unity, or self-realization. We can integrate various aspects of ourselves and become aware of who we are.

At the same time, the individuation process can make us aware of our trajectory in life. We can see that Lenoir (2023) understands the individuation process as a journey, according to which we get to better know ourselves and to gain life experience.

We can also see that culture, for Jung, follows the way the human psyche functions, universally speaking. Cultural products support his theory of our searching for a meaning of life and our need for spirituality. Religion, taoism, and alchemy are means through which we can achieve self-transformation. Once religious rituals are very rich, they can help us form a strong connection with divinity, to the point where it overlaps with ourselves. We can see alchemy as a means of self-transformation of the alchemists, and not as a simple process of transformation of the metals. Jung sees alchemy as alluding to the interior transformation process. Taoism itself appears to show us how we can align with the Tao, or with the Way, so that we can deal efficiently with change. All these practices are about the understanding of the course of the world and life, and with our acceptance of it. At the same time, there is a self transformation implied in all this process. We accept that this is reality, and we begin to feel more connected with ourselves. We manage to create a connection between exterior and inner world, to the point where we feel, inside, one with the external world, the same way as Taoist meditation claims.

We are expected to find wholeness within ourselves, based on Taoism and also based on our religious experience. The religious experience is supposed to help us feel complete. Once we integrate God we can feel that we are self-sufficient, as God can be represented based on the circle or mandala, according to Jung (Lenoir, 2023).

Hedrick (2025) shows us that meaning of life is subjective, and that, for Jung, it becomes subjective due to modern man's loss of faith in the religious experience and other systems of thought. It remains up to us to create our own meaning in life and Jung seems to help us with showing us that the meaning of life is created inside ourselves, and that we should not wait to have it shaped for us from external sources.

We need, therefore, to reevaluate our internal values (Headrick, 2023) when we consider the meaning of life as persons living during contemporary times. Jung & Shamdasani (2012) propose "a revaluation of [internal] values," in the context of the modern world, where loss of meaning and faith in the old systems of beliefs and values is a usual happening.

Headrick (2025) draws our attention that the "theory of individuation is ultimately aimed at the discovery of meaning." What is more, for Jung, the "meaning took on absolute significance in his hypothesis of individuation" (Herrmann, 2021). For Jung (2020), "man cannot stand a

meaningless life." The fact is acknowledged by Lenoir (2023), who believes that meaning and a sense of it is always necessary in our lives.

We can realize that culture follows the natural tendencies of psychology with respect to the process of individuation: "Cultural Psychology is about the relationship between the human mind and the cultural and natural environment. It studies the 'third-level' psychological processes, that is the complex personal and collective coordinated human experiences such as meaning-making; imagining, making art, remembering, bordering, child-rearing, teaching, learning, spirituality, etc." (Tateo et al, 2022).

Culture is, after all, a reflection of our human tendencies, which shows that Jung was right in considering various cultural practices in relation to our search for meaning and our need for spirituality.

3. FINDINGS

Our search for meaning in life can be considered in relation to our psychological needs, which are universal. Spirituality is a need for us, regardless of the time and culture we live in. We are individuals with various wishes, and society may not always fulfill them for us. The individuation process, while offering us general guidelines, also considers our specific features of our personality and needs.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Jung confirms our intuitions regarding a personal trajectory in our lives, which can make it meaningful. We often hear ideas that we need to find our purpose and meaning in life. The individuation process seems to support this. We can realize that, while society tends to shape us like other individuals and to provide some guidelines for us regarding the meaning of life, we may not always agree on it, and we may not always relate to it. Culture cannot solve this age-old question. We need to feel these values promoted by our culture in an honest way. Ultimately, values are part of our inner structure, and we need to look for the meaning of life in ourselves. The individuation process shows us the general guidelines for this search, beyond culture and age we are living in.

5. REFERENCES

Headrick, M. (2023). Ego Strength and Ego Flexibility: Positive Psychology & Carl Jung's Theory of Individuation. Unpublished manuscript. Department of Psychology, Teachers College, Columbia University, New York City, NY.

Headrick, M. (2025). Meaning & Individuation: Modern Research through Positive Psychology. <https://www.michaelheadrick.com/writing/meaning-amp-individuation-modern-research-through-positive-psychology>

Herrmann, S. (2021). William James and C.G. Jung: Doorways to the Self. Analytical Psychology Press.

Jung, C. G. (2020). C.G. Jung Speaking: Interviews and Encounters. United States: Princeton University Press.

Lenoir, F. (2023). Jung. O calatorie catre sine. Humanitas Publishing House, Bucharest, Romania.

Tateo, L., Marsico, G., & Valsiner, J. (2022). Cultural psychology. In *International handbook of psychology learning and teaching* (pp. 1-19). Cham: Springer International Publishing.

**LOCAL WISDOM OF THE CHINESE COMMUNITY IN PONTIANAK: RITUALS
FOR PROTECTION AND MISFORTUNE REJECTION**

(Angelina)¹, (Bella PUSPITA)², (Elvi FRISKA)³

¹Widya Dharma University, Collage Student, 0009-0005-7456-1446

²Widya Dharma University, Collage Student, 0009-0001-0948-9565

³Widya Dharma University, Collage Student, 0009-0000-4020-8146

Abstract

The ritual of Tolak Bala (known as warding off misfortune) in the Chinese culture of the city of Pontianak, located in the province of West Kalimantan, Indonesia, is a tradition that aims to chase away evil spirits and disasters from the city. One of its main practices is called Tatung, where certain individuals undergo a spiritual experience and are believed to become mediums for ancestral spirits or gods. This procession is usually carried out during the Cap Go Meh celebration, where the Tatung perform a cleansing ritual by walking or riding a palanquin around the city, often accompanied by acts of bodily immunity as a symbol of protection from negative forces and exorcism.

The history of this ritual began with the arrival of the Chinese ethnic groups, especially the Hakka and Tio Ciu, to West Kalimantan around the 17th to 18th centuries. This ritual developed as a form of group protection against diseases, natural disasters, and supernatural disturbances. Over time, this practice experienced a cultural merger with the local Dayak culture, which still has correlations with each other.

This study aims to examine the social and spiritual functions of the ritual of warding off misfortune in Chinese culture in Pontianak, as well as how this practice survives and adapts in the modern era, which is full of technology. Using a qualitative approach, this study will explore the symbolic meaning, ritual structure, and its role in strengthening the cultural identity of the Chinese community in Pontianak.

Keywords: warding off misfortune, Tolak Bala, Tatung, Chinese culture, Pontianak, Cap Go Meh

**SOARING ABOVE RANAU: A PARAGLIDING EXPERIENCE IN THE
HIGHLANDS OF SABAH**

Ellby Allyson Moduin

Keningau Vocational College

Abstract:

Ranau, Sabah, is an emerging paragliding destination known for its breathtaking landscapes, favorable wind conditions, and rich cultural heritage. This presentation explores the paragliding experience in Ranau, highlighting the factors that make it a unique adventure tourism attraction. The study examines the geographical and meteorological conditions that contribute to its suitability for paragliding, as well as the challenges and safety measures involved. Through firsthand experience and interviews with local paragliding operators, this presentation provides insights into the thrill of soaring above Mount Kinabalu's foothills, the panoramic views of valleys and plantations, and the overall impact of this activity on tourism in the region. Additionally, it discusses how paragliding in Ranau contributes to local economic development by attracting both domestic and international adventure seekers. The findings emphasize the importance of infrastructure development, environmental sustainability, and training programs to ensure a safe and enjoyable experience for visitors. By shedding light on the significance of paragliding as a key tourism product, this presentation aims to promote Ranau as a premier paragliding destination in Southeast Asia.

Keywords:

Paragliding, adventure tourism, Ranau, Sabah, extreme sports, eco-tourism, aerial recreation

DAYAK'S TATTOO

STEVEN¹, KEVIN², WILSON ISAAC³

Widya Dharma University, college student,

Widya Dharma University, college student,

Widya Dharma University, college student,

Abstract

Tato Dayak, or Dayak's tattoos, are a significant cultural heritage of the indigenous Dayak people of Borneo. These tattoos are not merely body decorations but hold deep spiritual, social, and historical meanings. Traditionally, they serve as markers of personal achievements, social status, and protection against negative forces. The intricate patterns, inspired by nature and ancestral symbols, are believed to connect the wearer to their ancestors and the spiritual world. This study explores the role of Dayak's tattoos in modern society, their evolving significance, and how they are preserved amidst globalizations. Using a case study approach, this research examines how younger generations perceive and adapt this tradition. The findings indicate that while many Dayak people still value tattoos as part of their identity, external influences and modernization have led to changes in their application and meaning. However, efforts to preserve this tradition continue through cultural festivals, art, and education. Understanding Dayak's tattoos provides insight into the rich cultural heritage of the Dayak people and highlights the importance of preserving indigenous traditions in a rapidly changing world.

Keywords: Dayak's tattoo, cultural heritage, symbolism, identity, tradition

AN EDUCATIONAL TOUR TO THE AKSU-ZHABAGLY STATE NATURE
RESERVE BY «KERUEN TOUR»

АҚСУ-ЖАБАҒЛЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТАБИҒИ ҚОРЫҒЫНА “KERUEN TOUR”
ТАНЫМДЫҚ ЭКСКУРСИЯСЫ

ATEMOVA GULZADA, IBRAIMOVA AXULU, Prof. Dr. UMIRBEKOVA RAKHIYA

¹М.Әуезов атындағы ОҚЗУ, аға оқытушы, Шымкент, Қазақстан,

²Эрджест университеті, Кайсери, Түркия

²М.Әуезов атындағы ОҚЗУ, аға оқытушы, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада еліміздің ішкі туризмін дамыту мақсатында жасалынған туристік-маршрут баяндалады. Сонымен қатар Қазақстандағы табиғи ландшафттық ерекшеліктері және киелі жерлер географиясын таныстыру, дәріптеу мақсатында сипатталады. Ішкі туризмді дамыту арқылы экономикалық тұрғыдан бөлек, жастар арасындағы отансүйгіштік сезімнің оянуына себеп болады. Саяхаттау арқылы тек көркем табиғатымен ғана шектелмей, табиғи пайдалы қазбалардың, мәдениет пен өркениетпен танысуға жақсы мүмкіндік туғызады. Бұл ретте, Ұлы Даланың табиғи қалыптасу ерекшеліктерін жастарға, болашақ ұрпаққа, патриоттық тәрбие беруде, насихаттау мақсатында ұтымды жоба.

Түйін сөздер: саяхат, туризм, қорық, табиғат, маршрут.

Annotation. This article describes a tourist route developed to promote domestic tourism in our

country. Additionally, it aims to introduce and popularize the natural landscape features of Kazakhstan and the geography of its sacred sites. The development of domestic tourism not only offers economic benefits but also fosters a sense of patriotism among the youth. Traveling through such routes provides an excellent opportunity to explore not only the picturesque landscapes but also the nation's natural resources, cultural heritage, and civilization. In this regard, the project serves as an effective means of educating the younger generation about the unique natural formation of the Great Steppe, instilling patriotic values, and promoting national identity.

Keywords: travel, tourism, reserve, nature, route.

Кіріспе. Саяхат – әлемді тану, әлемді тану арқылы өзінді тану. «Егер саяхаттамасаң, білемін деп айтпа» деген қазақ халқынды сөз бар. Сол сөзбен толықтай келісемін. Қанша жерден білімді, көп кітаптың бетін ашып оқысаңызда, егер саяхаттамасаңыз біраз нәрседен құр қаласыз. Өмірдің сан қырымен, қиындықтарымен бетпе-бет кездеспеген адамның өз білімін ұштауы қиын болады. Саяхат күнделікті тіршіліктің артында жасырылған дүниелерді ашуға, санаңызды серпілтіп, таным көкжиегін кеңейтуге және арманыңызды жүзеге асыруға көмектеседі. Сондықтан, саяхат адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналуы керек. Өйткені, саяхаттаған адам әр сапарда жаңа таныстар, жаңа достар, серіктестер тауып, бұрын білмеген, көрмеген дүниелермен танысады. Соның арқасында адамдар өсіп, жеке дамудың жаңа деңгейіне қол жеткізеді. Сапарымызда өз

еліміздің таңғажайып орындар мен танысуды құп санаймыз. Ақсу-Жабағылы Қазақстанның ең көне қорығы, сонымен қатар Орталық Азиядағы ЮНЕСКО биосфера қорығы дәрежесін алған ең алғашқы қорық. Теңіз деңгейінен 1000 м-ден 4280 м аралығындағы биіктікте Тянь-Шань тауларында орналасқан. Негізгі биік аймақтары өзінің таңқаларлық бейнелерімен жартылай шөлейттер ылғалды жазықтармен алмасып аршалы ормандарына өтеді. Ылғалды даладағы бай жазықтар аршалармен астасып жатқан жіңішке бұталардың өсуіне қолайлы жағдай туғызған. Көздің жауын алатын қатаң қарлы шыңдардың бөктерінде түрлі түсті альпі гүлдері жайқалып өскен. Ақсу-Жабағалы сирек кездесетін, тек осы аймақтарға ғана тән өсімдіктер мен жануарлардың отаны. Бұл жерден тау қойын, ешкісін, маралдарды және еліктерді, сілеусіндер мен қар қабылдарын, қасқырлар мен түлкілерді, аюлар мен тағыландарды, ақкүмістерді таба аласыз. Осы жерлерді сарышұнақтарды да көруге болады.

<p>Басым жақтары</p> <p>Биологиялық әртүрлілік: Ақсу жабағылы қорығысы Қазақстандағы ең бай табиғи аймақтардың бірі болып табылады. Бұл жерде көптеген сирек және қорғауға алынған өсімдіктер мен жануарлар түрлері бар. Экологиялық маңызы: Қорық экологиялық теңгерімді сақтауға көмектеседі және аймақтағы биологиялық ресурстарды қорғауға бағытталған. Туризмді дамыту мүмкіндігі: Табиғат аясында экологиялық туризмді дамыту үшін тамаша мүмкіндік бар.</p> <p>Ғылыми зерттеулер: Қорықта ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін кең мүмкіндіктер ашылады, оның ішінде экология, флора және фауна саласындағы зерттеулер.</p>	<p>Әлсіз жақтары</p> <p>Қаржылық тапшылық: Қорықты тиімді басқару және оның инфрақұрылымын дамыту үшін қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі болуы мүмкін.</p> <p>Инфрақұрылымның әлсіздігі: Қорықтың инфрақұрылымы, әсіресе туризмді дамыту үшін қажетті жолдар, қонақүйлер мен басқа да қызмет көрсету нысандары жеткіліксіз болуы мүмкін.</p> <p>Қорғау жұмыстарының қиындығы: Қорық аймағында заңсыз аңшылық және ағаш кесу сияқты табиғат қорғау жұмыстарын қиындататын факторлар болуы мүмкін.</p>
<p>Мүмкіншіліктер</p> <p>Экологиялық туризмнің дамуы: Экологиялық туризмді дамыту арқылы қорыққа қаржы тарту және жергілікті тұрғындардың экономикалық жағдайын жақсарту мүмкіндігі бар.</p> <p>Халықаралық ынтымақтастық: Халықаралық табиғатты қорғау ұйымдарымен серіктестік орнату, қорықтың мәртебесін көтеру және ғылыми зерттеулер жүргізу мүмкіндіктері бар.</p> <p>Қорық аумағында инфрақұрылымның жақсаруы: Қорықтың инфрақұрылымын жақсарту үшін үкіметтік және жеке сектордан қосымша қаржы тарту мүмкіндігі.</p>	<p>Қауіп-қатер</p> <p>Климаттың өзгеруі: Климаттың өзгеруі қорықтағы флора мен фаунаның түрлеріне әсер етуі мүмкін, бұл табиғи экожүйені бұзуы ықтимал.</p> <p>Заңсыз әрекеттер: Қорық аумағында заңсыз аңшылық, ағаш кесу және басқа да экологиялық заң бұзушылықтар қауіп төндіруі мүмкін.</p> <p>Туризмнің теріс әсері: Егер туризм дұрыс реттелмесе, ол қорық экожүйесіне теріс әсер етуі мүмкін (коқыс, ресурстардың артық пайдалану).</p>

Бастапқы деректер және зерттеу әдістері. Тұмса табиғатымен танылған Қазыналы Оңтүстіктегі қарт Ақсу Жабағылыны өз көзіммен көргеннен кейін барша қазақстандықтар көруі тиіс деген түйінге келдім. География білім беру бағдарламасына қабылданғаннан кейін өз жобамды жасау қажет екендігін түсіндім. Қорықтағы көз тартар әсем ағаштар мен қайталанбас мүсін тастарды өз көзіңмен көрген бір бөлек сезім. Қорық ландшафтысы көркем және тылсым. Жазықтар мен алаңқайлар биік шыңды тауларға алмасып, жартасты шатқалдармен қиылысады. Өзендері терең шатқалдарға құйылып, ақырған сарқырамаларды түзейді. Түпсіз көгілдір мұздай тау көлдерінде аспан айнадай шағылысады. Құстар әлемі өте бай. Жоғары аспанда мұртты грифтер, грифондар, жыланбүркіт пен алтын қырандар қалықтайды. Тасты жартастардың арасынан тау

кекіліктерінің ұяларын, қар арасынан тылсым қар әтештерін кездестіресіз. Жапырақты орман көлеңкесінде от жалыны тәріздес шыбын ұстағыш қараңдайды. Тоқылдақтың ысқырған дауысы сыбызғының әнін еске салады

Кесте 1. Ақсу-Жабағылы қорығына туристік мүмкіншіліктері бойынша құрамдық SWOT сарапта

Нәтижелері. Әрбір қазақстандық Ақсу-Жабағылы қорығының сан алуан сұлылығын көзбен көруі тиіс. Осы зерттеу нәтижесінде жеке жобамды ұсынғалы тұрмын. Атауын “Keruen Tour” деп атауым да жәйдан жәй емес. Керуен – сауда жасау немесе өзге де мақсатпен көлік малына (түйе, жылқы, қашыр) жүк артып жолға шыққан адамдар тобы. Ежелгі замандағы Керуенді жаңғыртып заман талабына сай жаңа Керуен жасауды жөн көрдім. Сол себепті баршы түркі халқының бесігіне айналған Ұлы Қазақ Даласын Керуенмен саяхаттауға студенттермен, жастармен баруды ұйғардым. Танымдық экскурсияда сізді күтетін қызықтар:

- барып, келу жолдарыңыз;
- аумаққа кіру билеттеріңіз;
- естелік үшін арнайы фотосессия;
- тамақтану, чай, кофе;
- атпен серуендеу;
- қызықты ойындар;
- кешкі отырыс;
- сапалы гид қызметі.

**ТАБИҒАТТЫҢ
ӨЗІНДЕ ӨЗГЕШЕ
БІР
СҮЙСІНЕРЛІК,
ЖАҢҒА ЖАЙЛЫ
БІР НӘРСЕ БАР**

АҚСУ-ЖАБАҒЛЫ
Қазақстанның ең көне қорығы. Ол – Орталық Азиядағы сирек кездесетін, тек осы аймақтарға ғана тән өсімдіктер мен жануарлардың отаны ретінде ЮНЕСКО-ның бақылауында.

Ақсу-Жабағылы Қазақстанның ең көне қорығы, сонымен қатар Орталық Азиядағы ЮНЕСКО биосфера қорығы дәрежесін алған ең алғашқы қорық. Теңіз деңгейінен 1000 м-ден 4280 м аралығындағы биіктікте Тянь-Шань тауларында орналасқан.

**Keruen
Travel**
The Best Travel Agency

📍 Baltursynova 35/4
☎ 8 776 282 16
✉ sh.eraly@icloud.com

(с)Шоқан Уалиханов

Сурет 1. «Keruen tour» - жарнамалық қағаз

Қорытындылар. Сөзімді түйіндей келе, Ұлы Жібек Жолы бойында орналасқандықтан

Қазақстан аумағындағы қалалар мен табиғаты ғажайып қорықты жерлер ежелден саяхат және туризм нысандары болып бүкіл әлемге танылған. Бүгінде Қазақстанда отандық, жергілікті туризмді деген қызығушылықтың артуы және елімізде туризмнің даму деңгейі жаңа деңгейге көтерілуде. Ұлы даланың табиғи ландшафттың қалыптасу ерекшелігін қайталанбайтын табиғи жерлерін көруге «Кеуен Tour» саяхаттау жобасына шақырамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Ақсу-Жабағылы қорығының мұрағатындағы «Табиғат жылнамасы» кітабынан алынған (1926 - 2019 жылдар).
2. Жамбыл облысының топономикалық атауларының анықтамалығы
3. Қазақстан балалар энциклопедиясы
4. Қазыналы Оңтүстік томды дайын. Қ. Тәжиев ; түпнұсқ. ауд.: Т. Қыдыр, К. Мұстафаева ; ғыл. кеңесші М. Мырзахметұлы- Алматы Нұрлы Әлем , 2011.

EMPATHIC FACETS OF QUALITY EDUCATION
САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЭМПАТИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Н.Аюпова* , А.Сабиханова**

"ӨРЛЕ-EDUCATION" республикалық оқу - әдістемелік орталығы"
директорының оқу-ісі жөніндегі орынбасары, халықаралық тренері,

** «Өрлеу» БАҰО» АҚФ Алматы қаласы бойынша кәсіби даму институты,
«Педагогика және пәндік әдістеме» кафедрасының аға оқытушысы,

Аңдатпа: сапалы білім беруде танымдық аймақта толыққанды жұмыстану ғана емес ең маңыздысы болып табылатыны адамның ішкі жан-дүниесі. Адам сыртқы дүниемен белсенді араласқандықтан оның сол процестегі өзінің көзқарасы, ұстанымы, санасы мен пікірі бар, сол «дүниелер» адамның ішінен шығады, іші дегеніміз адамның табиғаты, оны біздер білім беруде көзге көрінбейтін оқыту дейміз, яғни эмпатия. Адамның жаратылысы әртүрлі, бір отбасында туылған балалар бір-біріне ұқсамайды, жаратылысы түрлі балаларды оқытуда сапа қалай орын алады? Түрлі ойлы, түрлі мінезді тұлғаның танымдық аймағын арттыруда барлығына бірдей жоспар қалай жасалынады, әртүрлі баланы түрліше оқыту қажет пе әлде бірдей оқыту қажет пе? Осы тұста эмпатияның қажеті қандай?, осы сұрақтар төңірегінде ойқозғауды қалай жасаймыз? Осы мақалада сапа деген не, оны немен өлшейді деген ой тұжырымдарға тоқтала келе, оны жетілдірудің маңызды және басты факторы болып табылатын құндылық – эмпатияға тоқталамыз. Эмпатияға түсінік бере отырып оның маңыздылығын ашып және қалай жетілдіру қажет, оны жетілдіру әрекетінде нені ескеру керек деген сұрақтар төңірегінде ой түйін жасалынады. Мақала тек педагог қауымға ғана емес, жас маманға, психолог маманға тіпті ата-анаға да өзекті болып табылады.

Кілт сөздер: эмпатия, гностика, көзге көрінбейтін оқыту, ми қыртысы, академиялық жетістік.

Annotation: in high-quality education, not only full-fledged work in the cognitive area is important, but also the inner world of a person. Since a person is actively involved with the outside world, he has his own views, position, consciousness and opinion in this process, the same "worlds" come from within a person, the inside is human nature, which we call invisible learning in education, that is, empathy. Human beings are different, children born in the same family are not alike, how does quality take place in teaching children of different types? How to develop the same plan for everyone in increasing the cognitive area of a person with different thoughts and different personalities, is it necessary to teach a different child differently or is it necessary to teach the same? What is the need for empathy at this point? how do we think about these questions? In this article, focusing on the conclusions about what quality is, what it is measured by, we will focus on the value – empathy, which is the most important and main factor in its improvement. Understanding empathy reveals its importance and discusses how to improve it, what to consider in the attempt to improve it. The article is relevant not only for the pedagogical community, but also for a young specialist, a psychologist, and even parents.

Keywords: empathy, Gnostics, invisible learning, cerebral cortex, academic achievement.

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда білім беру жүйесі тек қана академиялық жетістіктерге емес, сонымен қатар тұлғаның жан-жақты дамуына, оның эмоционалды интеллектісіне, коммуникативті дағдыларына да ерекше назар аударуда. Бұл бағытта эмпатия – оқытушы мен оқушы арасындағы өзара түсіністік пен сенімнің қалыптасуына ықпал ететін маңызды факторлардың бірі. Эмпатиялық оқыту оқушылардың қызығушылығын арттырып, білімді терең меңгеруге мүмкіндік береді. Осы мақалада сапалы білім берудің эмпатиялық аспектілеріне кеңінен тоқталамыз.

ӘДІСТЕР

Эмпатия – адамның өзгенің сезімдері мен жағдайын түсініп, оларды өзіне бейімдей алуы. Білім беру саласында эмпатияның маңызы зор, себебі ол оқушылар мен мұғалімдер арасындағы қарым-қатынасты жақсартып, оқыту процесін жеңілдетеді. Эмпатиялы мұғалімдер оқушылардың қажеттіліктерін жақсы түсінеді, олардың эмоциялық жағдайын ескере отырып, оқыту әдістерін бейімдейді.

Оқытуда эмпатияны дамытудың жолдары

Эмпатияны оқыту процесінде тиімді қолдану үшін келесі тәсілдерді енгізу маңызды:

- Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру – әрбір оқушының өзіндік оқу қарқыны, түсіну деңгейі және эмоциялық жағдайы бар екенін мойындау.
- Белсенді тыңдау әдісін қолдану – оқушылардың ойлары мен сезімдеріне шынайы қызығушылық танытып, оларды мұқият тыңдау.
- Қолдау көрсету және мотивация беру – қателіктерге төзімділік танытып, оқушыларды ынталандыру арқылы олардың өзіне деген сенімділігін арттыру.
- Психологиялық қауіпсіз орта қалыптастыру – оқушылардың өздерін еркін сезініп, қателіктерінен қорықпай, жаңа білім алуға қызығушылығын дамыту.

Эмпатиялық оқыту әдістерін қолдану академиялық жетістіктерге оң әсер етеді. Себебі оқушы өзін жайлы сезінген кезде, оның оқуға деген ынтасы артады. Зерттеулер көрсеткендей, эмоциялық қолдау алған оқушылар жаңа материалды тез меңгереді, әрі шығармашылық тұрғыдан ойлау қабілеті жақсарады. Академиялық жетістіктер дегеніміз – әр пәннің стандартта (348 бұйрық) талап етілетін дағдысы, құндылықтары берілген, сол пәннің мазмұнына сәйкес өмірде қолдана алатын құзыреттер жинағы, яғни бла география сабағында географиялық ойлап география тілінде сөйлеу, дене шынықтыруда сол пәнде ойлап сол пәнде сөйлеуі, дәл солай математика пәнінде кеңістіктік ойлап математика тілінде сөйлеу алу дағдыларын білімін академиялық білім дейміз. Ал осы құндылықтарды дамытуда мұғалімде қандай эмпатиялық қабілет болуы керек және оны қалай дамытамыз осыған тоқталсақ. Ең бастысы баланы «тұлға» ретінде қабылдауы қажет. Кейбір педагогтер тұлға деген сөзді абстрактылы мақалада семинарларда ғана қолданып оның мағынасы мен салмағын түсінбей жатады. Міне алдында отырған әр бала өзінше тұлға. Оның жеке табиғаттан келген ойы, қабылдауы мінезі мен көзқарасы бар. Сонысымен ол жеке тұлға болып тұр. Осы тұста мұғалімге қажет екінші эмпатиялық сезім қабылдау және салыстырмау. Ешкімді ешкіммен салыстыру келмейтін құндылығынан біреуді өнеге не үлгі етуге болмайды. Жақсы енді қадамдарына тоқталсақ. Мұғалімдер өздерінің эмпатиялық дағдыларын дамыту үшін келесі қадамдарды қолдана алады:

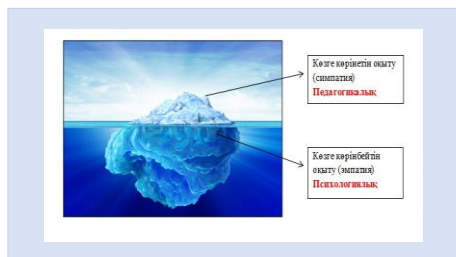
- Өзін-өзі рефлексиялау – оқыту барысында өз іс-әрекеттерін талдау және жақсартуға тырысу. Рефлексия – адамның дамуындағы ең жоғарғы ойлау дағдысы. Кейбір адамдар қателігін ұғады түсінеді бірақ содан шешім жасамайды. Өзін-өзі рефлексиялау өзін-өзі «қамшылау» дегенмен тең. Қатені жақсарту оны қайта қайталамау! Біреуге абайсызда дұрыс емес сөз айттың, оны ұқтың, бірақ болашақта осындан еш нәтиже болмаса бәрі бекер, өзін-өзі рефлексиялай алатын адам ойлаудың жоғары деңгейіне көтерілгенде ғана орын алады.

- Эмоциялық интеллектті жетілдіру – оқушылардың сезімдерін түсініп, оларға жауап беру. Эмоционалды интеллектіні жетілдіру өте қажет қадам, себебі эмоция жануарларда да бар, ал интеллект яғни ақыл ол тек адамға тән, егер біреу сізге дауыс көтерсе сіз де жауап ретінде айқайға басып эмоцияға берілсеңіз жануардан еш айырмашылығымыз қалмайды. Яғни эмоцияны ақылмай басқару қажет. Себебі әртүрлі мінезді бала бар және ата-ана бар.

Қарым-қатынасты жақсарту – оқушылармен ашық, достық қарым-қатынас орнату. «Балаға төбеден емес жаныңнан қара!» деген ұстанымда болу керек.

Кейстік оқиғалар мен рөлдік ойындарды пайдалану – оқушылармен түрлі ситуацияларды талқылап, эмпатияны іс жүзінде қолдану. Жағдаят – сыни ойлаудың негізгі алғышарты, өмірлік құндылық пен дағдыны арттырудың бірден-бірі жолы. Осы арқылы баланың басқа балаға жылуын ашу, бұл тұрғыда жапониялық «Дизайн оқыту» жүйесін ұсынар едік. Оның ең басты құндылығы да эмпатия, көзге көрінбейтін аймақ.

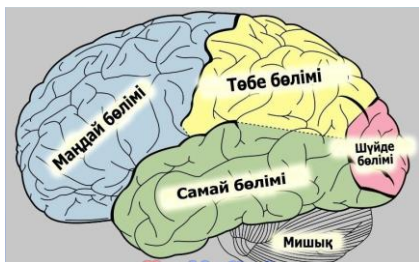
Жалпы көзге көрінетін оқыту мен көзге көрінбейтін оқыту туралы сөз қоғаған едік. Ол дегеніміз не?

1-сурет көзге көрінетін және көрінбейтін оқыту

Міне осы мұзтаудың (айсберг) суреттен көріп отырғандарыңыздай көге көрінетін оқыту – педагогикалық аспект, (әдіс тәсіл, жоспар, топтастыру, бағалау) яғни көзге көрінетін әрекеттер, симпатия. Ал көзге көрінбейтіні – психологиялық аспект (уәж, ынта, жады, сезім, көңіл т.б.) яғни эмпатия. Мысалы келтірсем бір адамды көріп тұрсыз көзбен, оған қарап қанда «симпатичный» деп айта аламыз. Ал оның ішкі көзге көрінбейтін аймағын яғни эмпатиясын көре алмаймыз. Және ол өте кең! Сондықтан осын «қиратып» алмау қажет! Мінекей жоғары айтып жатқан тұлға дегеніміз сыртын көріп тоң пішпейтін «өзіндік» болмысы, соны ашу қажет, өмірдегі «өз кірпішін тауып қалауы» керек, ол әрине көзге көрінбейтін аймақты зерделеуден басталады. Мұзтауды да елестей көріңіздерші беткі жағынан «жарақат» алса жазылады, түсібенен жараланса көрінбей қирайды. Баланың сапалы оқытуындағы басты қағидасы да осы болып отыр. Ешқандай педагогикалық іс-әрекеттеріңіз психологиялық тұрғыда електелінбесе САПА орын алмайды. Көзге көрінбейтін оқытуға тағы бір мысал келтірсек мидың қыртысы. Мысалы оқушыдаң барлығы түсінікті ма деген де ия деді, ал кізге көзге көрінбейтіні кімнің миының қай қыртысына қанша пайыз ақпарат сақталынғаны, сіз соны айта аласыз ба

немесе оқушы өзі соны айта алады ма? Әрине, жоқ, сол себепті осы мақаламызда ми қыртысына да тоқталып кетсек деп отырмыз.

2-сурет ми қыртысы

Мидың қыртысы – адамның ойлау, есте сақтау, шешім қабылдау және оқыту қабілеттерін басқаратын маңызды бөлігі. Білім беру процесінде мидың қыртысының рөлі ерекше, өйткені оның құрылымы мен қызметі оқушылардың ақпаратты қабылдауына, өңдеуіне және есте сақтауына тікелей әсер етеді. Мидың қыртысы бірнеше аймаққа бөлінеді, олардың әрқайсысы белгілі бір танымдық функцияларға жауап береді:

- **Маңдай қыртысы (фронтальды қыртыс)** – жоспарлау, шешім қабылдау, логикалық ойлау және эмоцияларды басқару.

- **Самай қыртысы (темпоралды қыртыс)** – есту, тіл қабылдау және есте сақтау.

- **Шүйде қыртысы (окципиталды қыртыс)** – көру және визуалды ақпаратты өңдеу.

- **Төбе қыртысы (париетальды қыртыс)** – кеңістіктік ойлау, қозғалысты үйлестіру және сенсорлық ақпаратты өңдеу. Осы ақпараттардан көргендеріңіздей ми қыртысы барлық бала бірдей. Бірақ әр балада бір ми қыртысы көбірек ақпарат сақтайды, мысалы кейбір балаларды «зрительный памяти» жақсы екен деп жатамыз, ол дегеніміз не, әрине оның шүйде бөлігі басқа ми қыртысына қарағанда көп ақпаратты сақтайды деген сөз. Кейбір балаларға айттың не көрсеттің не түсінбейді, оған өзі топпен бірлесе талқылап жасауы қажет яғни оның төбе бөлігі көбірек сақтайды деген сөз. Сондықтан тағы да ескертіп жазарымыз баланың эмпатиясына зақым келердей бір-бірімен салыструға еш болмайды, тіпті олардың ми қыртысытарының да ақпаратты сақтау функциялары әртүрлі. Осы тұста ұсынымысыз мидың барлық қыртысы процеске енетін жағдайы топтық жұмыс арқылы жүзеге асады.

Білім беру барысында осы аймақтардың белсенділігі әртүрлі оқу әдістерінің тиімділігін анықтайды. Мысалы, визуалды оқыту шүйде қыртысын белсендіреді, ал тыңдау мен есте сақтау самай қыртысының жұмысын күшейтеді. Білім берудің мидың қыртысына әсерінеде сапалы білім беру мидың нейрондық байланыстарын нығайтып, когнитивті функциялардың дамуына ықпал етеді. Бұл процестерге мыналар жатады:

• **Нейропластика** – жаңа білім мен дағдыларды меңгеру кезінде мидағы байланыстардың күшеюі.

• **Жұмыс жадысын дамыту** – ақпаратты уақытша сақтау және өңдеу қабілетін арттыру.

• **Танымдық икемділік** – жаңа жағдайларға бейімделу және мәселелерді шешу қабілеті.

Мидың қыртысын ескере отырып, сапалы білім берудің әдістері

Оқыту әдістерін мидың жұмыс ерекшеліктеріне сәйкестендіру үшін келесі тәсілдерді қолдануға болады:

- ✓ **Белсенді оқыту әдістері** – оқушыларды тәжірибе жасауға, талқылауға және практикалық әрекеттер арқылы білім алуға ынталандыру.
- ✓ **Когнитивті жүктемені оңтайландыру** – ақпаратты бөлшектеп беру, визуалды құралдарды қолдану және қайталау арқылы түсінуді жақсарту.
- ✓ **Эмоциялық байланыс орнату** – оқыту процесін қызықты және мотивациялық ету үшін оқушылардың қызығушылықтарын ескеру.
- ✓ **Жеке оқыту стратегиялары** – әр оқушының мидың қабылдау ерекшеліктеріне сәйкес икемделген әдістерді қолдану.

Эмпатияның тәрбиеге әрекетін қарастырсақ. Эмпатия – баланың тұлғалық дамуы мен қоғаммен қарым-қатынасын реттеуде маңызды рөл атқаратын қасиет. Баланы эмпатия негізінде тәрбиелеу оның айналасындағы адамдарды түсініп, мейірімділік танытуына ықпал етеді. Сонымен қатар, эмпатия эмоционалды интеллектіні дамытуға, стресстік жағдайларды тиімді басқаруға және әлеуметтік дағдыларды нығайтуға көмектеседі. Балалар өз эмоцияларын түсініп, басқалардың сезімдерін бағалауды үйренген кезде олардың қарым-қатынас дағдылары жақсарады. Эмпатия:

- Баланың әлеуметтік бейімделуін күшейтеді;
- Қарым-қатынас дағдыларын жетілдіреді;
- Өзін-өзі бақылау және эмоциялық тұрақтылықты дамытады;
- Топтық жұмыста табысты болуға ықпал етеді.

Баланы эмпатия арқылы тәрбиелеудің жолдары: үлгі көрсету. Балалар ата-аналар мен мұғалімдердің әрекеттеріне қарап үйренеді. Олардың эмоцияларды түсініп, эмпатиялық мінез-құлық танытуын көру – балаға үлгі болады. Сондай-ақ белсенді тыңдау. Баланың эмоцияларын түсініп, олармен ашық қарым-қатынас жасау оның сенімділігін арттырады. Және эмоцияларды дұрыс басқаруға үйрету. Балаға өз сезімдерін тануға және оларды дұрыс білдіруге көмектесу қажет. Соңғысы ортақ жауапкершілік пен қайырымдылық. Баланы мейірімділікке баулу үшін оны қайырымдылық істеріне тарту пайдалы. Мысалы: үй жануарларына қамқорлық жасау, мұқтаж адамдарға көмек көрсету, достарына қолдау білдіру.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сапалы білім беру тек академиялық білімді берумен шектелмейді. Оқушылардың эмоциялық жағдайын түсініп, олармен сенімді қарым-қатынас орнату оқыту сапасын арттырады. Эмпатиялық тәсілді қолданатын мұғалімдер оқушылардың ішкі әлеуетін ашады, олардың қызығушылығын арттырып, өмірлік дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Сондықтан білім беру жүйесінде эмпатияға ерекше көңіл бөлу – болашақ ұрпақтың жан-жақты дамуының кепілі. Мидың қыртысы білім алудың негізгі механизмдерін басқарады. Сол себепті сапалы білім беру үшін оқыту әдістері мидың когнитивті процестеріне сәйкес құрылуы керек. Оқушылардың танымдық қабілеттерін жақсарту үшін нейроғылымның жаңалықтарын ескере отырып, инновациялық педагогикалық әдістерді қолдану маңызды. Бұл тәсілдер білім беру сапасын арттырып, оқушылардың дамуына оң ықпал етеді. Эмпатиялық дағдыларды қалыптастыру арқылы

балалардың жанашыр, мейірімді әрі әлеуметтік бейімделген тұлға болып өсуіне ықпал етуге болады. Ата-аналар мен мұғалімдер бірлесе отырып, эмпатиялық тәрбиені жүйелі жүргізсе, болашақта қоғамда жауапкершілікті және түсіністікке бейім ұрпақ қалыптасады. Ұстазда нағыз гностикалық сезім болатын болса сапаға бағытталған оқытуда эмпатияны тасадан шығармайтыны хақ! Гностикалық сезім – өз мамандығын жақсы көретін, тіпті сол жұмысында шаршағаннан ляззат алатын хас маман сезімі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении. / В.В. Бойко – Москва: Просвещениею, 2006. – 75 с. 9.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Феномен конгруэнтной эмпатии // Вопросы психологии. – 1993;
3. <https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/426>;
4. https://openu.kz/storage/lessons/564/oytu-teoriyasy_6_lecture.pdf;
5. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Астана 2015 НИШ.

**DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH ABILITIES BY USING
INNOVATIVE METHODS IN BIOLOGY LESSONS**

**РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПУТЕМ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ НА УРОКЕ БИОЛОГИИ**

ZHAZIRA DUISENBIYEVA

*Учитель биологии, Общеобразовательной средней школы №5 им. М. Ауэзова,
Алматинская область, г. Талгар,*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается важность и возможности развития исследовательских способностей учащихся на уроках биологии через использование инновационных методов обучения. Особое внимание уделяется проектному обучению, лабораторным исследованиям, применению информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и междисциплинарному подходу. Процесс внедрения инновационных методов направлен на активизацию познавательной деятельности школьников, развитие их критического мышления и самостоятельности в научной работе. Приводятся примеры эффективного использования этих методов в преподавании биологии, а также подчеркивается роль учителя в создании условий для исследовательской активности учеников. Статья направлена на обоснование необходимости применения инновационных технологий в образовательном процессе для формирования у учащихся навыков научного поиска и подготовки их к решению актуальных проблем в области биологии и смежных наук. Основная цель доказать необходимость применения инновационных методов в преподавании биологии для стимулирования научной активности и развития исследовательских навыков школьников.

Ключевые слова: исследовательские способности, инновационные методы, проектное обучение, ИКТ, биология, междисциплинарный подход, критическое мышление.

Abstract

The article discusses the importance and possibilities of developing students' research abilities in biology lessons through the use of innovative teaching methods. Particular emphasis is placed on project-based learning, laboratory research, the use of information and communication technologies (ICT) and an interdisciplinary approach. The process of introducing innovative methods is aimed at enhancing the cognitive activity of schoolchildren, developing their critical thinking and independence in scientific work. Examples of the effective use of these methods in teaching biology are given, and the role of the teacher in creating conditions for student research activity is emphasized. The article is aimed at justifying the need to use innovative technologies in the educational process to develop students' scientific research skills and prepare them to solve current problems in the field of biology and related sciences. The main goal is to prove the need for using innovative methods in teaching biology to stimulate scientific activity and develop research skills in schoolchildren.

Key words: research abilities, innovative methods, project-based learning, ICT, biology, interdisciplinary approach, critical thinking.

Введение

Современное образование ориентируется на формирование у учащихся не только теоретических знаний, но и практических навыков, которые будут востребованы в будущем. В частности, биология как одна из ключевых наук предоставляет широкие возможности для развития исследовательских способностей школьников. Важным аспектом современного преподавания биологии является вовлечение учащихся в научно-исследовательскую деятельность, что способствует не только углубленному усвоению знаний, но и формированию у школьников навыков самостоятельной работы, критического анализа и решения научных задач. Для достижения этой цели важно использовать инновационные методы обучения, которые помогают развивать исследовательские способности учащихся. Особое внимание уделяется формированию исследовательских способностей, что является важным аспектом для подготовки учеников к профессиональной деятельности в условиях стремительно развивающихся технологий и научных открытий. В этом контексте биология как наука о жизни и природе является идеальной базой для развития исследовательских умений, поскольку позволяет учащимся проводить эксперименты, анализировать данные и делать выводы, что непосредственно связано с научной деятельностью.

Одним из ключевых факторов, способствующих развитию исследовательских навыков, является использование инновационных методов обучения, которые активизируют познавательную деятельность и стимулируют креативное мышление учащихся (Дьяченко, 2014:115). Внедрение таких методов, как проектное обучение, лабораторные исследования, использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и междисциплинарный подход, помогает школьникам развивать умения планировать и проводить исследования, работать с различными источниками информации и выдвигать научные гипотезы. Целью данной работы является анализ роли инновационных методов в развитии исследовательских способностей учащихся на уроках биологии (Лескова, 2019:134). В статье рассматриваются ключевые подходы и методы, которые позволяют учителю биологии не только углубить знания учеников, но и развить у них навыки научного поиска, самостоятельности и критического мышления, что является необходимым для успешной адаптации в быстро меняющемся мире науки и технологий.

Теоретические основы развития исследовательских способностей учащихся

Исследовательская деятельность учащихся — это процесс, в ходе которого учащиеся участвуют в поисковой, экспериментальной и аналитической деятельности, направленной на получение новых знаний или решений. (Лескова, 2019:141). Формирование исследовательских навыков у школьников не только улучшает качество усвоения биологических знаний, но и способствует развитию критического мышления, творческого подхода к решению проблем, а также способности работать с информацией. (Гельфанд, 2006: 46)

Инновационные методы обучения, включая проектное обучение, использование ИКТ и лабораторные исследования, предоставляют учащимся возможность работать в условиях, близких к реальным научным исследованиям (Семёнова, 2020:65). Эти методы обеспечивают активное вовлечение учащихся в процесс познания, а также стимулируют их креативное мышление и способности к самостоятельной работе.

Исследование развития исследовательской деятельности учащихся является важной темой в области педагогической науки, и многие ученые посвятили свои работы

изучению этого аспекта образования. Рассмотрим несколько известных ученых и их вклад в эту тему:

Л. С. Выготский — один из основателей теории социального конструктивизма в психологии и педагогике (Гельфанд, 2006: 48). Он подчеркивал важность активности учащихся в процессе обучения и развитие их исследовательских способностей через взаимодействие с более опытными людьми (например, с учителями или сверстниками). Выготский утверждал, что обучение должно происходить в зоне ближайшего развития ученика, когда он может выполнить задание с помощью взрослого, что способствует развитию его интеллектуальных и исследовательских навыков.

Швейцарский психолог Жан Пиаже, известный своими исследованиями в области когнитивного развития детей, также оказал большое влияние на понимание развития исследовательских способностей учащихся. Он утверждал, что познание — это активный процесс, в ходе которого дети исследуют мир через опыт и эксперимент. (Коваленко, 2015:78). Его теории о стадиях когнитивного развития объясняют, как учащиеся могут развивать свои исследовательские навыки на разных возрастных этапах, постепенно переходя от простых действий к более сложным формам научного мышления (Бенашвили, 2017:122).

Американский философ и педагог Джон Дьюи сделал значительный вклад в развитие теории прогрессивного образования. Он активно пропагандировал использование метода обучения через практическую деятельность и эксперименты, что является важным элементом в развитии исследовательских навыков. Дьюи утверждал, что обучение должно быть связано с реальными задачами, что дает учащимся возможность активно искать решения, развивая свои исследовательские способности и критическое мышление (Дьяченко, 2014:121).

Итальянский педагог и психолог, Монтессори разработала метод, ориентированный на активное участие детей в процессе обучения. В ее подходе большое внимание уделяется самостоятельности учеников и развитию у них исследовательских навыков через практическую деятельность. Метод Монтессори акцентирует внимание на создании среды, в которой дети могут свободно исследовать, экспериментировать и учиться на собственных ошибках, что способствует развитию их критического мышления и исследовательских навыков (Бенашвили, 2017:131).

Российский педагог и исследователь, автор множества работ, посвященных вопросам исследовательской деятельности учащихся в школьном и вузовском обучении. Он разработал концепцию «исследовательского подхода» в обучении, который предполагает активное вовлечение учащихся в самостоятельную научную деятельность, включая проведение экспериментов, сбор данных и анализ результатов. Он утверждает, что развитие исследовательских навыков является ключевым аспектом образовательного процесса (Дьяченко, 2014:115).

В. Ф. Шаталов — российский педагог, автор метода активного обучения, который акцентирует внимание на активном вовлечении учащихся в процесс познания через различные виды исследовательской деятельности. В его работах рассматриваются способы организации образовательного процесса, направленные на развитие самостоятельности учащихся, формирование их исследовательских умений и способностей (Лескова, 2019:145).

Педагог, исследователь, который предложил концепцию развития исследовательских навыков через интеграцию различных образовательных технологий, в том числе

проектного метода и использования ИКТ. Он изучал, как активное участие учащихся в проектной и исследовательской деятельности способствует развитию у них критического мышления и самостоятельности.

Применение инновационных методов на уроках биологии

Проектная деятельность как средство развития исследовательских навыков. Проектное обучение представляет собой один из наиболее эффективных методов, способствующих развитию исследовательских способностей учащихся. (Коваленко, 2015:81). В рамках проектной работы школьники получают возможность заниматься самостоятельными исследованиями, ставить гипотезы, искать информацию и анализировать полученные результаты. Проектная деятельность может быть как индивидуальной, так и групповой, что способствует развитию навыков работы в команде и коммуникации. Например, учащиеся могут провести исследование экосистемы местности, изучить влияние загрязнения на флору и фауну региона или разработать проект по сохранению редких видов растений и животных.

Лабораторные исследования и эксперименты. Лабораторные работы и эксперименты являются неотъемлемой частью учебного процесса на уроках биологии. Проведение экспериментов, наблюдений и анализ полученных данных позволяет учащимся научиться формулировать гипотезы, работать с научным оборудованием и правильно интерпретировать результаты. Экспериментальная деятельность помогает учащимся развить навыки планирования и проведения исследований, а также способствует развитию логического мышления и способности к анализу и синтезу информации (Гельфанд, 2006: 55).

Использование информационно-коммуникационных технологий. ИКТ предоставляют учащимся дополнительные возможности для реализации исследовательской деятельности. С помощью компьютеров и интернета школьники могут работать с большими объемами информации, моделировать биологические процессы, создавать виртуальные эксперименты и работать с различными биологическими базами данных (Коваленко, 2015:90). Использование современных технологий позволяет расширить кругозор учащихся, а также способствует повышению их интереса к научным исследованиям. В частности, с помощью программного обеспечения для анализа данных учащиеся могут обрабатывать результаты экспериментов, строить графики и диаграммы, что существенно повышает качество анализа.

Междисциплинарный подход в обучении биологии. Междисциплинарный подход заключается в использовании знаний из различных областей науки для более глубокого понимания биологических процессов. Этот подход способствует более комплексному восприятию материала, так как помогает учащимся увидеть взаимосвязь биологии с другими науками, такими как химия, физика, география и экология (Дьяченко, 2014:130). Применение междисциплинарного подхода стимулирует учащихся к поиску решений комплексных проблем, таких как экологические кризисы, устойчивое развитие и биотехнологические исследования.

Преимущества использования инновационных методов в развитии исследовательских способностей

Применение инновационных методов обучения в преподавании биологии имеет ряд значительных преимуществ:

1. Развитие критического и аналитического мышления. Учащиеся учат не только запоминать факты, но и анализировать их, строить логические выводы, а также решать научные задачи.
2. Активизация познавательной деятельности. Инновационные методы способствуют вовлечению учащихся в процесс поиска и получения новых знаний, что значительно повышает их интерес к предмету (Петухова, 2018:98).
3. Развитие навыков самостоятельной работы. Учащиеся учат искать информацию, работать с научными источниками, а также планировать и проводить исследования.
4. Формирование творческого подхода к решению проблем. Через проектную деятельность и эксперименты школьники учат находить нестандартные решения и подходы к решению научных задач.
5. Готовность к профессиональной деятельности. Развитие исследовательских навыков способствует подготовке учащихся к профессиональной карьере в области науки и технологий, что особенно важно в условиях научно-технологического прогресса(Гельфанд, 2006: 60) .

Пример успешного применения инновационных методов

Одним из примеров успешного применения инновационных методов является проект по теме «Влияние антропогенных факторов на экосистемы региона». В рамках проекта учащиеся собирали данные о состоянии окружающей среды, проводили химические и биологические анализы, а также разрабатывали рекомендации по улучшению экологической ситуации в регионе (Петухова, 2018:105). В процессе работы они использовали как традиционные лабораторные методы, так и ИКТ для обработки данных и создания отчетных материалов.

Заключение

Исследование развития исследовательской деятельности учащихся — это многогранная проблема, которую исследовали многие ученые. Основные идеи, которые были выдвинуты этими учеными, касаются важности активного вовлечения учащихся в процесс исследования, формирования у них критического мышления, а также применения различных методов и технологий для стимулирования исследовательской активности. На базе этих теорий строятся современные подходы к преподаванию и обучению, направленные на развитие исследовательских навыков школьников.

Использование инновационных методов обучения на уроках биологии играет ключевую роль в развитии исследовательских способностей учащихся. Проектное обучение, лабораторные исследования, применение ИКТ и междисциплинарный подход способствуют развитию критического и творческого мышления, а также помогают учащимся научиться проводить самостоятельные исследования. Эти методы создают условия для более глубокого и осознанного восприятия научных знаний, что способствует не только формированию исследовательских навыков, но и подготовке учащихся к будущей профессиональной деятельности в области науки и технологий .

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гельфанд, С. Г. (2006). Методы и приемы активного обучения в биологии. М.: Просвещение. Стр. 45-60.
2. Коваленко, Е. В. (2015). Инновационные педагогические технологии в обучении биологии. СПб.: Лань. Стр. 78-92.

3. Дьяченко, А. П. (2014). Исследовательские методы в образовательном процессе. М.: Академия. Стр. 115-130.
4. Бенашвили, И. Н. (2017). Развитие критического мышления у школьников через исследовательскую деятельность. М.: Просвещение. Стр. 120-135.
5. Школа и инновации в образовании. (2013). Использование инновационных технологий в преподавании естественных наук. М.: Педагогика. Стр. 101-115.
6. Петухова, Л. С. (2018). Развитие исследовательских навыков учащихся на уроках биологии. Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет. Стр. 98-110.
7. Семёнова, В. А. (2020). Инновационные технологии в образовании: подходы и стратегии. М.: Наука. Стр. 64-79.
8. Лескова, Л. С. (2019). Проектная и исследовательская деятельность в учебном процессе. М.: Высшая школа. Стр. 134-145.

TÜRKMENLERDE NEVRUZ ÖRNEĞİ: BEYDİLİ-BADILLI TÜRKMENLERİ

DOÇ.DR. DERYA GÜRTAŞ DÜNDAR

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4432-6462>

Nevruz Bayramı, Türklerin tarihi, mitolojik, kültürel hafızalarında çok önemli bir yere sahip olan ve derin anlamlar taşıyan bir bayramdır.

Nevruz Bayramı'nın kutlandığı gün 21 Mart'tır. Türkler bugünü yılın ilk günü kabul etmekte ve bugüne “Yeni Gün” veya “Ergenekon Günü”, “Çağan”, “Ulusun Ulu Günü”, “Bahar bayramı” gibi isimler vermektedirler. Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig’de Koç Burcu’nun baharın başlangıcı olduğunu dile getirmektedir. Bugün, Türkler için önemli bir gündür; çünkü Ergenekon’dan çıkış günüdür. Toprağın kış mevsiminden bahara geçtiği, ilkbaharla birlikte yeniden canlandığı bu diriliş günü, destanlarda Ergenekon ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle bugünün Türkler açısından önemi büyüktür. Ebu’l Bahadır Han Şecere-i Terakime’de de geçtiği şekliyle sonraki dönemde tüm hükümdarlar, bu özel günü kutlamış ve sembolik olarak kızgın ateşle kızdırılan bir demir parçasını örs üzerinde dövmüşlerdir (Sezen, 1999:81-82; Kafkasyalı, 2010:149; Mustafayev, 2013:60; Şengül, 2008:62).

Kutadgu Bilig de tabiatın uyanışı şu dizelerde yer bulmaktadır;

“Güneş döndü yine eski yerine

Balık burcundan Koç burcuna,

Kurumuş ağaçlar donandı yeşille,

Bezendi doğa al, sarı, yeşil, kızılla,

Kara yer yeşil ipeği yüzüne örtt,

Çin kervanı üstüne ipek yaydı” (Yusuf Has Hacıp, 2019:38)

Ebul Gazi Bahadır Han:

“Ol yere vardılar ve görüp döndüler. Bunu makul buldular. Odun ve kömür getirdiler. Dağın eteğine bir kat odun ve bir kat kömür koydular. Dağın üzerini ve öteki yüzünü ve beriki yüzünü doldurduktan sonra; yetmiş deriden körük yaparak yetmiş yere kurdular. Ta ki bir kere bastılar, Tanrı'nın kudreti ile ateş tutuştuktan sonra dağ demir olup akıverdi. Öyle ki yüklü bir deve çıkacak kadar yol oldu. Günün ve ayın saatine bakıp dışarı çıktılar. Toy düzenlediler. Ondan beri Moğul'un geleneğidir, ol günü bayram kılarlar. Bir parça demiri ateşe atıp kızıl kılarlar. Han demiri maşa ile dört örs üzerine koyup çekiç ile vurur; ondan sonra da sıra beğlere gelirdi. Dardan kurtulup ata yurduna geldiğimiz gündür, diye o günü çok aziz bilirler.” (Ebul Gazi Bahadır, 2020:37).

Türkçe’de Yeni Gün anlamına gelen Nevruz Bayramı Türkler için önemli bayramlardan biridir. Kışın 90 günün tamamlanıp toprağın yavaştan ısınması ve tabiatın canlanmaya başladığı gece ve gündüzün eşit olduğu günde kutlanır. Hunlardan beri Türk topluluklarında Nevruz dışında; “Nevruz, Navruz, Novruz, Sultan-ı Nevruz, Navrez, Nevris, Naorus, Novroz, Navris Oyix, Norus, Ulusun Ulu Günü, Ulu Kün, Ergenekon, Bozkurt, Çağan, Kürklü Marta, Ilkyaz Yortusu, Yeni Yıl, Yeni Gün, Mart Dokuzu, Mereke, Meyram, Nartukan, Nartavan, Isiakh bayramı,

Mevris, Bahar bayramı, Yörük bayramı, Altay Ködürgeni.” gibi farklı isimlerle de kutlanan birlik ve beraberliğin önemli bir sembolüdür. İsimler farklı olsa da Nevruz birçok efsaneler etrafında örülmüş merasimlerle yüzlerce yıldır hatırlana gelmiş (Kafkasyalı, 2010:149; Durdıyeva, 1996:82; Mustafayev, 2013:60-61; Bilen, 1998:58). Türklerin ortak hafızasındaki en önemli bayramdır. Nevruz Bayramı, Türkler gibi birçok halk tarafından da kutlanmaktadır. Örneğin Nevruz adını bilmeyen kuzey Türkleri ve Hristiyan Gagauzlar Nevruz’a Gagauzlar “*Eni Yıl (Yeni Yıl), Baba Martal veya İlyaz Yortusu* “ adını verirken; Kazaklar “*Ulistin Uli Küni*”; Kırgızlar gece ile gündüzün eşit olduğu 18-20 Mart’a denk gelen “*Cıl acıraş, cıl sürüü*”; Başkurtlar “*Nardugan*”; Çuvaşlar “*Nartukan veya Noras Nuras*”; Altaylılar “*Cılgayak*”; Hakaslar “*Çılpazi*”; Yakutlar “*İsiyah*”; Kırım Tatar Türkleri “*Saban-tuyı/Sapan-tuyı veya Sabantoy*” adını vermektedirler.(Kıldıroğlu, 2020:317)

Türkler için dini bayramlardan daha ziyade bir halk bayramı olan Nevruz, Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra “Yeni Gün” yerine farsçası olan “*Nevruz*” adı ile devam etmiştir.

Nevruz’un başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü Nevruz’un, zaman ve tarih anlayışı içinde değerlendirildiğinde, İslami versiyonları içeren temelleri Hz.Adem’in yaratılışından ve cezalarının bitmesinden sonra Hz. Havva ile ilk buluştukları gün olmasına kadar gider. Bunun yanında Hz. Nuh’un tufandan karaya çıkışı, Hz. Musa’nın asasıyla Kızıldeniz’i ikiye böldüğü gün olması, Hz. Yunus’un balığın karnından kurtulduğu, Hz. Süleyman’a atfedilen dini anlatılarda da bugünün önemli olması, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin başladığı, Hz. Ali’in doğduğu ve Hz. Fatıma ile evlendiği gündür. Nevruz’un Türk kültürüne dayanan versiyonlarına bakıldığında ise Türklerin Ergenekon’dan çıktığı Türk kurtuluş efsaneleri ile ilişkilendirildiği görülür. Nitekim tüm olayların olduğu gün 21 Mart olarak kabul edilir. Türkler eski Türk telakkilerinden gelen bir söylemle Nevruz’a; *Nevruz-ı Sultani, Sultan Nevruz ve Sultan Navrız* gibi isimler vermiştir (Bilen, 1998: 62; Eroğlu, 2005: 5).

Alevi Bektaşî topluluklarına bakıldığında ise; genel olarak hem yazılı kaynaklar hem de destan, efsane ve sözlü anlatımlara dayanarak Nevruz kutlamalarının bugüne kadar bayram törenlerine dönüşerek gelenekleşmesinin nedenleri şunlardır:

“Dünya kuruluşunu bugün tamamlar. Hz. Muhammed’e nübüvet bugün ihsan edilir. Hz. Ali’nin bugün doğmuştur. Bugün Hz. Ali ile Hz. Muhammed’in kızı Hz. Fatma’nın evlendiği gündür. Hz. Muhammed bugün Gadir-hum’da okuduğu hutbede, Hz. Ali’yi vasi tayin eder ve kendisinden sonra müslümanların önderi (imamı) ilan eder. Bugün Hz. Ali’nin hilafeti elde ettiği gündür. Bugün Hacı Bektaş Veli’nin Anadolu’ya gelişinin ilk günüdür. Rum Erenlerinin Şah-ı Velayeti karşıladıkları gündür. Bugün Gaip Erenleri “Kırklar’ın” toplandığı gün olarak inanılır. Bu nedenle bugün “Kırklar Bayramı” olarak da bilinir. Hz. Hüseyin’in intikamını almak için Muhtar Sakaî önderliğinde gizli bir teşkilat kurulur. İhtilal işareti olarak mahallelerde büyük bir ateş yakılır. Bugünde tesadüfen 21 Mart’a denk gelir. O günden bugüne değin Alevilerce zulme başkaldırı işareti olarak ateş yakılır. Bugün Hz. Adem Peygamber’in yaratıldığı gündür. Türk söylencesine göre Nevruz: Türklerin Asena adlı dişi bir Bozkurt rehberliğinde Ergenekon’dan çıktıkları gündür. Demir ve ateşin birleştiği bugün Türklerce kutsal kabul edilerek bayram ilan edilir.” (Abbaslı, 2015: <https://www.turansam.org/makale.php?id=8264> :12.01.2025)

Sadece İslam öncesi Türklerde değil İslamiyet’i kabul eden Türk devletlerinde de Nevruz’un önemini koruduğu söylenebilir. Selçuklular, Orta Asya’dan İran coğrafyasına geldikleri zaman bu bayramı kutlamaya devam etmiş ama Farsçanın etkisi ile “Nevruz” ismi Türk toplulukları tarafından benimsenmiştir. Bu dönemde Melikşah’ın isteği ile Ömer Hayyam’ın yaptığı takvimin başlangıcı Koç Burcu’nun ilk gününe denk gelmiştir. Selçuklular döneminde çeşitli

eğlenceler ile kutlanan Nevruz'da özel yemekler pişirilir ve özel hediyeler alınıp verilir. Beylikler ve Akkoyunlu Uzun Hasan Dönemi'nde de Nevruz Günü yılbaşı olarak kabul edilmiş ve vergiler buna göre düzenlenmiştir (Kıldıroğlu, 2020:326-329).

Osmanlı Devleti'nde de Nevruz ayının Osmanlı mali yılını başlattığı görülmektedir. Hatta bunu kanıtlayan en önemli unsur kanunnamelerde geçen “*resmin nısfı Nevruz-ı sultani*” ve *nısfı ahır son güz ayının evvelinde alına*” ifadeleridir. Bu dönemde halk Nevruz bayramını coşkuyla kutlardı. Osmanlı için Nevruz'un önemli sembollerinden biri, bugünde saray hekimlerinin hazırladığı ve çeşitli baharatlardan yapılan 'Nevruziyye' adlı macundu. Bunun dışında halk dağlarda gezerek 41 ot toplar bunları kaynatıp içerdi ve devlet adamları hükümdara “*Nevruziyye Pişkeşi*” denilen çeşitli hediyeler verirlerdi. Hatta dönem fetvalarında bile Nevruz kutlamalarının dini açıdan sakınca taşımadığına dair ifadeler vardır (Eroğlu, 2005: 5-6; Şengül, 2008:62).

Nevruz'un Ergenekon Destanı ile ilişkilendirilmesi ve tüm Türk devletlerinde bu temel üzerinde kabul görmesi, yalnızca mevsimsel bir dönüşümü değil; aynı zamanda yeniden doğuşu, özgürlüğü ve millet olma bilincini simgeleyen, Türklerin tarihiyle doğrudan bağlantılı bir kültürel bayram olduğunu göstermektedir. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde ise bu bayramın resmi bir bayram olarak kabul edilmesi ve mali sisteme kadar birçok noktada önemli olması ve bugüne kadar gelen bu coşkudaki en önemli fon milli kişiliğin ve kültürel hafızanın korunması ile ilgilidir.

ÇEŞİTLİ TÜRK DEVLETLERİNDE VE TÜRK BOYLARINDA NEVRUZ BAYRAMI

Nevruz ile ilgili kayıtlar Kutadgu Bilig'den Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi, Melikşah'ın takviminden Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kanunlarına kadar uzanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat it-Türk adlı eserinde Türklerde yıl başının başlangıcının Nevruz olduğunu söylemektedir. Bu bayrama önem veren hükümdarlar arasında birçok ismi örnek gösterebiliriz. Örneğin, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, Sultan I. Ahmed, Sultan IV. Murad ve Gazi Mustafa Kemal gibi isimler bu bayrama önem vermiştir. Bunların yanında önemli birçok şair Kazasker Bâki Efendi ve Seyhülislam Yahya Efendi ve Kuloğlu, Pir Sultan Abdal, Hüsnü Baba, Nizami, Fuzulî, Tusi, Nev'î Efendi, Nefî, Nedim...vb. şairlerde Nevruz'u kutlamıştır hatta “Nevruziye” veya “Bahariye” denilen şiirler yazmıştır (Mustafayev, 2013:62-63; Şengül, 2008:63).

Nevruz Bayramı, tarih boyunca birçok Türkmen devleti tarafından günümüze kadar aynı coşkuyla kutlanmıştır. Bunların başında Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan'ı ziyaret eden 1637 yılında bir gezgin, Azerbaycan'ın Samahı şehrinde Nevruz şenliklerine katılır ve gördüklerini şöyle anlatır:

“Müneccim sık sık oturduğu yerden kalkıyor, güneşin yüksekliğini izliyor, böylece güneşin gece ile gündüz eşitlik noktasına yetişeceği anı bekliyordu. Beklenen an yetiştiğinde o, yüksek sesle ilan etti: “Yeni yıldır!” Derhal toplardan ateş edildi, şehrin kale duvarlarının her yerinde davullar çalınır, böylece bayram senliklerine başlandı. Müneccimin bulunmadığı köy ve kasabalarda yeni yıl yaklaştığında aksakallar su ile doldurulmuş bir tasa canlı balık koyarlardı. Yıl tahvil olduğu dakikada balıklar sırt üstü döner. Balıkların dönmesinden eski yılın bitmesi, yeni yılın başlanması belli olurdu”(Akt. Mustafayev, 2013:67).

Azerbaycan da Nevruz, Yaz Bayramı olarak kutlanmaktadır. Burada mevsim adları farklı adlandırıldığı ve yaz kelimesi bahar anlamına geldiği için bu adla kutlanmaktadır. Hatta Azerbaycan'da Nevruz da “*Kosa*” ya da “*Teke*” oyunu denilen ve başına uzun külah, sırtına kürk, beline kuşak, yüzüne örtü geçirilen bilgili bir çocuğun büyüklerin evlerinin önlerinde şiirler okuyup hediyeler aldığı, onu takiben güzel giyinen çocukların da büyükleri ziyaret ettiği

önemli merasimler yapılır. Nevruz'da büyük bir işe başlamak isteyenler bugünü bekler. Ayrıca 'Sayacı' denilen, evlerin dolaşarak türkülerin söylendiği ve oyunların oynandığı eğlenceler düzenlenir. Bunun yanında yılın son salıyı çarşambaya bağlayan gecesine "Ahîr Çerşenbe" derler ve bugün de pazarlara gidilip alışveriş yapılmasıyla başlayan etkinlikler, sevdiklerine hediyelerin alınması ve mezarların ziyaret edilmesi ile devam eder. Azerilerde olduğu gibi İran Türklerinde de benzer ritüeller kendisini hissettirir. Bunlar arasında erkekler nişanlılarına "Honça" gönderilir. Bugünde meydanlarda büyüklü küçüklü tongallar (büyük ateşler) yakılır, etrafında oyunlar oynanır, niyet tutularak üzerinden atlanılır. Daha sonra ateşin külleri bereket, bolluk gelsin diye bacalardan, kapılardan, komların, ahırların içine atılır. Bu ritüelden sonra gençler bacalardan şal sallarlar. Ev sahipleri sallanan şal veya torbaya hediyelik şeyler veya meyve koyarlar. Nevruz'da ilginç olan geleneklerden biride "kulak asma", "kapı pusma" dedikleri komşuların kapılarının ya da yoldan gelip geçenlerin dinlenilip dileklerin yorumlandığı bir gelenektir. Son olarak bu gece de genç kızlar bir araya gelerek "vasf-ı hâl" denilen odanın ortasına su dolu bir badya (leğen) konulup, içerisine pamukla sarılmış bir iğne ile iplik atılıp, akıllarında tuttıkları kız ve erkeği temsil eden iplik ile iğnenin hareketlerini niyetlere göre yorumladıkları veya her bir kızın suya yüzüklerini bırakıp kızlardan birinin mani okuduğu ve bu sırada sudaki yüzüklerden biri çıkarıldığı gelenektir. Bu gelenekte yüzük hangi kıza ait ise o mani o kız için yorumlanır. Yılın son çarşamba sabahı erkenden kadın, kız ve çocuklar su kenarına giderler ve suyun üzerinden atlarlar, ellerini yüzlerini yıkayıp üzerlerine su serptikleri ve eğlendikleri gelenekler önemlidir. (Kafkasyalı, 2010: 154; Eroğlu, 2005: 6).

Türkmenler, 21 Mart gününe, yani yılın ilk gününe "Novruz" derler. Nevruz hazırlıkları 21 Marttan, 5-6 gün önce başlar. Bu hazırlıklar ne kadar fazla çeşit yemek hazırlanırsa o kadar bereketli geçecek anlayışından dolayı çok fazla yemeğin hazırlanması ile başlar. Örneğin; *Türkmen Çöreği, Türkmen Petiri, Çektirme, Gatlama, Çelpek, Possuk, Külce, Yağlı Börek, Şekşeke, Koko, Pişme / Bovursak, Türkmen Palovu* gibi yemekler ve çörekler başta gelir. Ancak Nevruz'un en özel yemeği "Semeni"dir. Birkaç aile birleşip büyük bir kazanda buğday özüne, un, su ve şeker ekleyerek hazırlanan Semeni 21 Mart sabahına hazır edilen tuz katılmadan pişirilen bir Nevruz tatlısıdır. "Boncukattı/Moncukattı" oynamaya gelenlere ikram edilir. Boncuk atma /Moncuk adı verilen bu oyunda gelin kızlar Nevruz gecesi kendi beyaz, mavi, sarı, yeşil gibi renklerde ki boncuklarını alıp bir araya gelirler ve bir dilek tutup boncuklarını su dolu bir tabağa bırakırlar ve mani¹ okurlar ve bayramı böyle kutlarlar. Bu sırada sadece gelin kızlar değil güzel mani okuyan yaşlı kadınlar ve kabiliyetli erkeklerde onlara katılabilir. Sonra tabaktaki boncuk çıkartılır. Kimin boncuğu çıktıysa tabakta onun manisi ve dileği kabul olur (Kafkasyalı,2010: 161; Durdıyeva,1996: 82-83).

Nevruz, Kazaklar için de diğer Türk boylarında olduğu gibi önemlidir. Çünkü Kazak Türkleri, 21 Mart gününün Hz. Muhammed'in doğum günü; 21 Mart gecesinin ise "Kızır Tüni" (Hızır Gecesi) olduğuna inanırlar. Nevruz günü "Ulus Günü"² olarak adlandırılır ve resmi bir bayram olduğu içinde tüm ülkede önemli ritüeller gerçekleştirilir. Öncelikle Nevruz günü yüksek bir tepeye çıkıp güneşi karşılayan kazak kadınları "Nasılsın Güneş Ana" diyerek güneşi selamlar sonrasında kesilen kurbanlar bir arada yenilir. Aksakallılar denilen ihtiyarlar kurban etinden yedikten sonra dua ederler, Mevlüt okurlar. Güzel kıyafetler giyerek aile ziyaretleri yapılır ve birlikte yemek yenilir, kesilen koyun başları misafirlere ikram edilir. Kazaklar için Nevruz, bütün kış bir araya gelemedikleri için önemli bir fırsattır. Kızlı erkekli kazaklar meydanlarda

¹ Nevruz geldi, yaz geldi/ Nevruz geldi, yaz geldi,
Garğa geldi, gaz geldi/ Karga geldi, kaz geldi,
Otur anamlara / Oturan adamlara
Bilbilden ovaz geldi / Bülbülden âvâz (ses) geldi" (Durdıyeva, 1996: 82)

² (Ulıstı, Ulı Küni)

toplanıp “*Kökpar (Kökböri/gökbörü), Arkan Tartuv (Halat Çekme), Küres (Güreş), Avdarıspak, Kız Kuvuv (Kız Kovalama), Altıbakan (salıncak), Kol Tuzak*”, at yarışları gibi çeşitli eğlenceler, düzenlerler. Bu sırada “*Nevruz Köje*” denilen ve içinde yedi veya dokuz çeşit yiyecek bulunan çorba pişirilir ve diğer yemekler ve kurban etleri birlikte herkese ikram edilir. Sonra Nevruz ateşi yakılıp üzerinden atlanır. Eskiye ait tüm kötü unsurların yok edildiğini düşündükleri için evlerin duvarlarına veya çeşitli yerlere kil veya cam kaplar atılarak parçalarlar. Bunun dışında “*Aksakalların (ihtiyarların)*” hayır duasını almak ve birbirlerine iyi dilekler dilemek ve küskünleri barıştırmak önemlidir (Kafkasyalı, 2010:158, Uca, 2007:160; Eroğlu, 2005: 6).

Özbeklerde Nevruz Bayramı, Ramazan ve Kurban Bayramları gibi dini bir ehemmiyete sahiptir. Nevruz günü bayram namazı ile başlayan kutlamalar, küskünlerin barışması, kadınların yaptığı yemeklerin bir arada yenmesi, dağlara tepelere çıkılması ile devam eder. Özbek milli kahramanlarının adı “*Baba Nevruz*”dur. Nevruz’da çeşitli oyunlar ve eğlenceler düzenlenir ve Baba Nevruz olan bu kahramanlar yeşil giyerek baharı temsil ederler. Nevruz’dan sonraki Cumartesi veya Pazar günü aile kabirlerini ziyaret eden Özbekler burada kuran okur, dua ederler ve dilekler de bulunurlar (Eroğlu, 2005:6; Uca, 2007:160).

Karaçay-Malkar Türklerinde Nevruz’a baktığımızda Nevruz Bayramı’nda hem Şamanist inanışları hem de İslam sentezinin bir arada olduğunu görmekteyiz. Nevruz günü halk 9-10 halka şeklinde sıralanır. Bu halkanın ortasında köyün yaşlılarından biri eline boza, şıra veya tas alıp dua eder. Daha sonra oradaki kalabalık “*sıbizgi*” denilen bir kaval ve davul eşliğinde oyunlar oynar ve şarkı söyler. Bu sırada at yarışı, güreş, güzellik yarışmaları, tüfek atışı, halat çekme, yağlı ipe tırmanma gibi faaliyetlerde yanında tarla işleri için dualar edilir ve dilekler dilenir. Nevruz o kadar önemlidir ki, Nevruz Bayramı’ı bitmeden hiç kimse yeni işlerine başlamaz. Tarlayı ilk sürecek öküzler dahi süslenir ve onlar için dua edilir. Yakınları vefat etmiş aileler “*çök*” adı verilen eski bir adeti yaşatırlar ve bir arada oturarak ölen yakınları için dua eder ve “*ırnas*” denilen mısır ya da buğdaydan yapılan yemeklerini yerler. İçki ve et yasaktır. “*Begene*” adlı bir içeceğin içilmesi ve yaşlı kadınların taşlarla fal bakması da bu bayramın ritüellerindendir (Uca, 2007:159-160).

Türk Dünyasının ortak bayramlarından biri olan Nevruz tüm Türk boylarında olduğu gibi Karaçay-Malkar Türklerinde de kutlanmaktadır. Karaçay-Malkar Türklerinin “*Ruzlama*” veya “*Oruzlama*” adı verilen eski halk takviminin adında Nevruz Bayramı’nın izleri görülmektedir. Bu takvimde yılın başlangıcı 22 Mart gününe tekâbül etmektedir. Yılın ilk ayının adına ise “*Toturnu Al Ayı*” veya “*Süyünç Ay*” denilmektedir. Karacay -Malkar Türklerinde bu isimlerle adlandırılan bahar ayı demek hayvancılık ile uğraşan bu Türklerde özellikle tarım işleri yani tohum ekme dönemi yani hayatın başlangıcı demektir. Bu nedenle baharın gelişi büyük bir coşkuyla hatta dini bir bayram havasında kutlanmaktadır. Toturnu Al Ayı” veya “Süyünç Ay”denilen baharın ilk günü olan 22 Mart için Saban Toy”, “*Gollu*”, “*Hardar*” ve “*Gutan*” adı verilen bayramlarla kutlamak için büyük hazırlıklar yapılmaktadır. “Saban Toy’da yani baharın ilk gününde bütün halk toplanarak “*Çoppa*” [Ziraat ve Bereket Tanrısı], “*Dawle*” [Toprak Tanrısı] ve “*Erirey*”in [Mahsul Tanrısı] şerefine kurbanlar keser ve büyük şölenler tertip ederdi ve hiç kimse “Saban Toy” yapılmadan kesinlikle tarla işlerine başlamazdı. Eski Karaçay köylerinden biri olan Uçkulan köyünde herkes, kutsal sayılan “*Çoppa Taş*” [Çoppa’nın Taşı] adı verilen büyük bir kayanın çevresinde toplanıp Bereket Tanrısı için hayvanlar kurban ederlerdi, büyük ziyafetler ve çeşitli eğlenceler düzenlerlerdi. Bu eğlencelerin sonunda “Çoppa-Taş”ın etrafında kol kola girerek geniş bir çember oluşturan halk dinî mahiyette birtakım danslar eder ve törenin sonunda insanlar hayvanlarının ürünlerinin ve ekinlerinin bol ve bereketli olmasını, ekinleri için yağmur, başakların olgunlaşması için güneşli

bir mevsim dilerlerdi. Son olarak “Tamada” veya “Töreçi” adı verilen tören idarecisi tarafından edilen dualarla¹ tören biterdi (Adiloğlu, 2004:275-277).

Karaçay ve Malkar Türklerinde tarım ve ziraatçilikle ilgili olan bayramlardan bir diğeri de *Gutan Bayramı*'dir. Bu bayramda yine baharın gelişinin kutlandığı bir bayramdır. Ancak bu bayramda önemli olan nokta sonbahar veya kış mevsiminde kesilen sığır veya koyunların etleri açık havada kurutulur, tarlaya ekilecek tohumlar küplere doldurularak toprağın altında daha önceden hazırlanan saklama yerlerine konulur ve bu bayramda bu etlerden yiyecekler yapılarak ziyafet ve eğlence tertip edilirdi. Şölen bitiminde bir araya gelen köylüler üzerinde bir dağ keçisi resminin olduğu yeşil bayrakları ellerine alarak ve önlerinde heybetli ve süslenmiş bir öküz ile tarlalara giderdi. Bu ritüelde kafilenin önündeki öküzün başında iki boynuzunu da içine alacak şekilde çiğ arpa unundan ve simit şeklinde yapılmış büyük bir ekmek, bulunurdu. Bu şekilde tarlaya gelen köylüler ise dua ederek² ritüeli bitirirdi (Adiloğlu, 2004:276-278).

Kırgızlar, gece ile gündüzün eşit olduğu 18-20 Mart'a denk gelen Nevruz'u “*Cıl acıraş, cıl sürüü, çilpazi*” (Kıldıroğlu, 2020 : 317) adıyla kutlar. Bu kutlamalarda su ve ateş kültü önemli bir yer tutar. Türklerin kadim geleneklerinden biri olan ateşten atlama Kırgızlar da devam eden bir unsurdur. Çünkü Kırgızlar ateşin kendilerini fizikî ve ruhî kötülüklerden, hastalıklardan arındırdığına, güç, kuvvet ve ilham verdiğiğine inanırlar. Hatta Evlerinde tütsüler yakarak kaza ve belalardan kurtulmak için “*Alas duası*” okurlar. Ateş kadar ağaç kültürünün de Nevruz'da önemli olduğu görülmektedir. Nevruz 'da yaptıkları ritüellerden biri de “Ardıç Ağacı” ile “tütsüleme” veya “alazlama”dır. Bu ritüeller çok ilginç anlamlar taşır. Örneğin çam ağacının bir dalını koparıp yakarak ondan çıkan dumanı evlerde dolaştırırlar. Bunun dışında yemek yapma telaşı bir hafta önce başlar ve Nevruz da kesinlikle yaptıkları bazı yemekler vardır. Bunlar; “*Sümölök*” veya “*Nooruz Köcö*” 'dir. Yemekler yendikten sonra kızlar öküz arabasının arkasına erik ağacının dallarını yeşil otlarla bağlayarak sarar ve sembolik olarak tarlayı sürerler. Bu sembol baharın ilk gelmesi ve tarlada ilk çalışmayı simgeler. Daha sonra yaşlı biri eteğindeki buğdayı tarlaya atarak ilk tohumu toprağa verir (Uca, 2007: 160; Kafkasyalı, 2010:159; Eroğlu, 2005: 6).

¹ Çoppa, Teyriden sora sen teyri
Çoppa qızıwçuluqnu quw kerı
Çoppa bir qandır cerni
Çoppa aşlıq küyedi ne eteyik
Çoppa cawun kele sebeley
Çoppa aşlıq kele töbeley
Teyribiz bersin semiz citça
Maylı bolsun erinle
Caşlı bolsun kelinde
Teyri bersin igilik
Bolsun bizde tirilik (Adiloğlu,2004:275-277)

² Quwanç bla barazaga barayıq
Bir atxanıbız miñ bolsun
Allaxnı kölü tüz bolsun
Bek bitsin, saw ceteyik
Bu urluqça bürkeyik

Sevinçle tarlaya gidelim
Bir attığımız bin olsun
Allah'ın gönlü içten olsun
Çok büyüsün, sağ salim erişelim
Bu tohum gibi serpilelim(Adiloğlu,2004:276-278)

ANADOLU TÜRKMENLERİNDE NEVRUZ: BEYDİLİ- BADILLI ÖRNEĞİ

XV. yüzyılda Horasan'ın Şivan şehriden hareket ederek Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrine yerleşirler. XVI. yüzyıl sonlarına doğru, Seyit Selahattin'in oğullarından Feruz Bey'i lider seçerek Anadolu'ya göç kararı alırlar. Bu karara uymayan, azınlıkta kalan Baraklar Horasan'da kalmıştır. Feruz Bey önderliğinde Anadolu'ya 87 bin veya 84 bin çadır olarak geldikleri, bu çadırlardan 4 bininin ise "Dedemoğlu Abdal Türkmeni" olarak bilinen Barak Türkmenleri olduğu belirtilmektedir. Günümüzde Barak Türkmenleri, başta Nizip, Antep ve Kilis olmak üzere, Fırat kenarından Suriye'ye kadar olan bölgede çok etkili bir Türkmen boyudur. Zaten bu bölgeye de "Barak Eli/İli" denilmektedir. Barakların Cerid boyuna mensup bir Türkmen obası olduğunu ve hatta 17. yüzyıl sonlarında Rakka'ya iskân edilecek Türkmenler arasında Barakların da adının geçtiğini dile getiren birçok tarihçi bulunmaktadır. Bunların başında Faruk Sümer gelmektedir (Şahin, 2022:55; Sümer, 1972:193; Tanyol, 2014:71,73). Barak Türkmenlerinin Bayat boyuna mensup olduğunu ileri süren tarihçiler de olmasına rağmen, Rakka Sürgünü sırasında Beydili Boyu ile aynı sahada bulunmaları, Beydili Beyi Feruz Bey'i lider olarak kabul etmeleri ve Cerit Türkmenlerinin Beydili boyuna bağlı bir kol olması gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, Barakların diğer tarihçilerin aksine Beydili boyuna mensup olduğu kabul edilmelidir. Zaten Barakların hem Beydilili Feruz Bey'i esas almaları hem de Rakka göçlerini anlatan destanlarda Beydili olduklarına dair ifadelerin bulunması, bu bağlantıyı güçlendirmektedir.¹

Baraklarda Nevruz büyük önem taşımaktadır. Baraklar, Nevruz'u bir Türk bayramı olarak kabul etmekte ve giderek daha coşkulu kutlamaya çalışmaktadır. Nevruz'da Baraklar, "Haydır Allah, Haktır Allah" diyerek örs dövmek, fidan dikmek ve ateş yakıp üzerinden atlamak gibi çeşitli eğlenceler düzenlemektedir.

İran ve Azerbaycan bölgesinde yaşayan, başta Şamlu Aşireti olmak üzere Beydili Türkmenleri de Nevruz'u Türk geleneklerine ve Alevi-Bektaşî değerlerine uygun olarak kutlamaktadır. Azerbaycan'da yaşayan Türkmenler, özellikle Beydili boyuna mensup Şamlulular, Nevruz'u diğer Türkmen geleneklerine uygun şekilde kutlamaktadır. Bölgedeki Türkmenler için Nevruz bir "Millî Bayram" olarak kabul edilmekte ve 20-21-22 Mart günleri coşkuyla kutlanmaktadır. Nevruz etkinlikleri, evlerin ve sokakların temizlenmesi, ağaç dikilmesi gibi hazırlıklarla başlar. Nevruz'dan önce çocuklar da bu hazırlıklarda rol alır. "Bayramı nasıl karşılırsan, öyle geçirirsin" anlayışı nedeniyle evlerin, sokakların ve kıyafetlerin temiz tutulmasına ve bayramın güler yüzle karşılanmasına özen gösterilir. Azerbaycan Türkmenleri arasında gelenek olan "Semeni"², (yeşillik filizlendirme), çeşitli yemek ve tatlılar hazırlama gibi ritüeller de Nevruz

¹ Seksen dört bin hane iskan olanda
Şemseddinden ubur tuttu Bey dili
Kadioğlu Yusuf Paşa tayin olundu
Göçinen düşmana vardı Bey dili

Daşbaş oğlu söyler kendi özünden
Methederim Bey dilini bazından
Alabacak çetelenin düzünden
Orda 24 birin oma dikti Bey dili (Tanyol, 2014:76).

² Bayrama en az 15 – 20 gün kala ayrı ayrı kaplara buğday dökülüp, üstüne her 2 -3 günde su sepip bayrama semeni hazırlarlar. Buğday kaplarda yeşerip tahminen 10-15 santim boy atar ve bayramda o semenileri bayram masasına, evin görünen yerlerine düzer, dostlara hediye derler. semeni bayram sofrasına konur ve maniler okunur.

kutlamalarının önemli bir parçasıdır (Abbasi, 2015: <https://www.turansam.org/makale.php?id=8264> :12.01.2025).

Azerbaycan'da Beydili boyuna mensup aşiretlerde Nevruz'a dair çeşitli ilginç adetler bulunmaktadır. Bunlardan biri yılın son Çarşamba gecesidir. Çünkü bu gece bayramın başlangıcı olarak kabul edilir. Türkmenler, baharın kış üzerindeki üstünlüğüne, iyinin kötüyeye ve hayrın şerre galip geldiğine inanırlar. Bu nedenle kışın son bulup baharın dünyaya hâkim olmasını şenliklerle kutlarlar. Son çarşamba gecesini "kulak falı" adı verilen bir gelenek de uygulanır. Bu falda herkes dilek dileyip, ardından farklı evlerin kapılarını dinleyerek geleceği hakkında tahminde bulunur. Bu nedenle bu günlerde insanlar kötü sözler söylememeye ve güzel konuşmaya özen gösterir. Aynı gece, çocuklar kapılara çeşitli torbalar bırakır ve ev sahipleri bu torbalara isteğe göre boyanmış yumurta, tatlı, fındık, ceviz veya elma koyarlar. O yıl bir aile ferdini kaybedenler için Nevruz, "Kara Bayram" olarak adlandırılır. Aileler birbirlerini ziyaret eder, mezarlık ziyaretleri yapar ve ölenler için dualar okunur. Nevruz'da geleneksel bir inanışa göre, küslerden ilk barışanın günahlarının affedileceğine inanılır. Bu yüzden herkes ilk barışan olmak için çaba gösterir. Bu nedenle herkes ilk barışan olmak için çabalar (Abbasi,2015: <https://www.turansam.org/makale.php?id=8264> :12.01.2025).

Nevruz'da genç kızlar "Haşısta", "Kiy Kılınc" ve "Benövşe" gibi oyunlar oynarken, erkekler "Kos-Kosa", "Hıdır İlyas" ve "Hıdır Nebi" gibi gösteriler sergiler. Bu oyunlarda önceden ezberlenmiş metinler ve destanlar, iki gruba ayrılmış oyuncular tarafından anlatılır. En iyi anlatan grup başarılı kabul edilir."Kos-Kosa" oyununda, erkek çocuklar bir kişiyi "Kosa" (yüzü tüysüz kişi) olarak süsler ve çeşitli müzik aletleri çalarak ev ev dolaştırırlar. Kosa'nın bir yardımcısı olur ve her ikisi de komik kıyafetler giyerek (genellikle yamalı keçe) şarkılar söyler, maniler okur ve hediyeye toplarlar (Abbasi, 2015: <https://www.turansam.org/makale.php?id=8264> :12.01.2025).

Tokat Hubuyar Beydilinlilerinde yine eski Türk geleneklerinin kendisini çok fazla hissettirdiği görülmektedir. Nevruz'u bahar bayramı olarak kabul eden Tokat-Amasya- Sivas civarında yaşayan ve Alevi Bektaşî inancına mensup Hubuyar ve Sıraç Beydilinlerinde ateş, hava, su, toprak elementlerine çok önemlidir ve Nevruz'u bu bağlamda değerlendirirler. Nevruz yani bahar bayramının gelişini bu elementlere "cemre düşmesi" denilen olay müjdelmektedir. Cemre 19-20 Şubat'ta havaya, 26-27 Şubat'ta Suya,5-6 Mart civarında da toprağa düşerek buraları ısıdılmaktadır. Yine her yıl şubatın 2. Haftası Hıdırellez orucu tutulur ki bu tarih cemrenin havaya düşüşünü simgeler. Bu oruç 7 gün kutlanır ve aslında Nevruz için başlangıcı bu yıl döngüsüdür diğer faaliyetler bundan sonra başlar. Bu oruç için tevhidler çekilir sonra dağlardan çiğdemler toplanır sonra bunlar dikenli dallara takılarak her evin kapısına asılır ve o eve baharın gelişi müjdelenir. Buna Glatan derler. Sonra bu evlerden toplanan bulgur, yağ, yumurta, un gibi yiyeceklerle ertesi gün pilavlar ve çeşitli yemekler yenir bu sofraya "çiğdem pilavı" denir.¹

Bunların dışında Tokat-Amasya-Sivas Beydili Türkmenlerinde özellikle Hubuyar ve Sıraç alevilerinde bahar Bayramı'nın kutlanmasın da etkili olan unsurlardan biride "sayacı oyunudur". Birçok coğrafi bölgede de Nevruz etkinliklerinde de kendisini gösteren sayacı oyunu önemli bir ortak hafızanın hala bu Türkmenlerde devam ettiğini göstermektedir. Şubat ayında koyunların kuzuladığı ve keçelerin oğlakladığı dönemde sayma kökünden gelen bu sayacı oyunu oynanacaktır. Yani haneler kaç koyuna kaç oğlağa sahip olduklarını bu oyunla eğlenceli hale getirirler. Ayva çiçek açıncada "Ficek" oyunu oynanır. Bu oyunda kızlar ve erkekler yedi dağdan maniler eşliğince çeşitli çiçek toplar, 7 dereden geçer,7 çeşmeden su

¹ Kişisel Görüşme: R.T, TOKAT HUBUYAR KÖYÜ,

içerler ve getirirler. Getirdikleri su ve çiçekleri köy meydanına bir kazanın içinde birleştirirler. Sonra herkes kendisine ait bir eşyayı da kazana atar ve kazanın ağzı tülbent ile kapatılır. Bu kazan açık hava da bir yerde bekletilir buna “ekşileme” adı verilir. Ficeğe katılacak gençler gün batarken evlerinin bacısının yanında taş koyar. Bu taşlara ertesi sabah bakılır ve hangi taşın altında böcek varsa onun dileğinin gerçekleştiğine inanılır. Ertesi gün köy meydanının da veya kendi evinin önünde ateş yakar. Tokat Zile Acısu Türkmenleri bu ateşi meydana yakarlar ateş yakmak için dağa giderler. Ardıç ağacı dalları budanarak meydana getirilir. Ateşler bu dallar ile yakılır ve maniler eşliğinde bu ateşten atlanır. Sivas Hafik Beydili Türkmenleri Ficek’in yapılacağı gün, herkes evinin iç kapısının önüne, güneş doğarken yaktıkları ateşin üzerinden “*gâvurluğum gâvura, gâvurun başı mezara, kâfirin başı mezara*” diyerek atlarlar. Çünkü bu şekilde ateşe günahlarını döktüklerine ve bir yıllık günahlarından arınmış olduklarına inanırlar.

Diğer gün meydana getirilen bir kazan içine köylülerin eşyaları atılır. Kazandaki bu eşyalar maniler eşliğinde karıştırılır. Ficek çekilişi başlamadan önce sofı bu kazan önünde dua eder. Sonra kızlar kazanın etrafında sıralanır ve “*Ficek ficek hil ola, İçi dışı gül ola, Ficeğe gelenlerin haceti kabul ola.*” duasını okurlar. Sonra kızlar önce mani okuyup sonra ficeği çekerler. Çıkan eşya kiminse söylenen mani, diğer bir deyişle dilek, onundur. Bu şekilde herkesin dileğinin kabul olduğuna inanılır ve bu dileklere ficek adı verilir. Sonra da tören biter.¹ Ficek bayramı Nevruz’un bitimini takiben Nisan 5 gibi yapılan bir bayramdır. Sivas Hafı Beydili Türkmenleri başta olmak üzere, Amasya, Tokat ve civarında yaşayan tüm Beydili Türkmenlerinde ortak yapılan bir bayramdır. Bu bayramda Ficek, yeniden dirilişi, baharı, uyanışı simgelemektedir. Aslında ficek çekimi de yeni yıl için yeni dilekleri simgelemektedir. Ficek çekimi sırasında bakılan fal, yeni yıl için şans dilemeyi sembolize etmektedir. Ficek çekiminde söylenen maniler de sözlü kültürü beslemekte ve bu ritüel ile beraber kendisini korumaktadır. Sözlü kültüre dayalı bir topluluklardan olan Alevi inanç topluluklarında, bu özellik kendisini fazlasıyla göstermektedir. (Karaca, 2017:50,55,56-58)

Şanlı Urfa bölgesi başta olmak üzere Ağrı, Diyarbakır gibi Doğu ve Güney Doğuda haklı bir nüfusa sahip olan Badıllı² aşireti de Beydili Boyuna mensup bir aşirettir (Şanda, 2017: 66). Badıllı aşiretine mensup köylerde Nevruz diğer Türkmenlerde olduğu gibi demir dövme olayı çok önemlidir. Badıllı Türkmenleri baharın gelişi ile birlikte ürünlerin bereketli olması için dualar eder, kuran okur, birlikte yapılan yemekleri yerler ve ateş yakarak üzerinden atlayıp birlikte halay çekerler. Nevruz Badıllı Türkmenlerinde birlik, beraberlik, zulme karşı bütünlüğü ifade eder. Bu şöenlerde en temel sembol ateş yakmaktır. Halkın yaşadıklarını dile getiren şiirler okunup türküler söylenmesidir.³

SONUÇ:

Beydili, Beğdili, Badıllı, Barak, Rışvan, Karacakurt, Cerit ve Boynu İnce Türkmenleri arasında Nevruz, baharın gelişi, doğanın uyanışı, toplumsal birliktelik ve kültürel varlığın korunması gibi anlamlar taşıdığı için hâlâ canlı olarak kutlanan bir bayramdır. Nevruz, doğanın kış uykusundan uyanıp canlanmasını temsil eder. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk toplulukları için doğanın yeniden hayat bulması, bereketli bir yılın başlangıcını müjdelir. Bu gelenekler, hem eski Türk kültürünün hem de Anadolu Türkmenlerinin kimliğinin önemli unsurları olarak varlığını sürdürmektedir.

¹ Kişisel Görüşme: R.T, TOKAT Üniv Mezunu,Hubuyar Köyü, /19.01.2025

² Nitekim bir kısım yazılı eserde Beydili sözcüğü, “Beydili-Beydilli, Beğdili-Beğdilli, BeğdilüBeğdillü, Baydili-Baydilli, Badili-Badilli, Badılı-Badılı” şeklinde gösterilmiştir. (Şanda, 2017: 66)

³ Kişisel Görüşme, S. V., Uğurlu(Bırcık) köyü Karaköprü/ Şanlıurfa, Üniv.Mezunu Öğretmen.19.01.2025

Nevruz'un Ergenekon Destanı ile ilişkilendirilmesi, Türk mitolojisi ve tarihi hafıza açısından önemli bir bağa dayanır. Bu bağlantı, Türklerin zor koşullardan kurtuluşunu, yeniden doğuşunu ve özgürlük kazanmasını temsil eden destansı anlatımla, Nevruz'un baharın gelişi ve doğanın yeniden canlanmasını simgelemesi arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır.

Anadolu'da bugün yaşayan Türk boylarında olduğu gibi, Beydili ve Badıllı Türkmenlerinde de Nevruz kutlamalarında Ergenekon'dan çıkış temsili yer almakta ve örs dövülmektedir. Destana göre, Türkler Ergenekon'dan çıkabilmek için demir dağlarını eritmek zorundaydı. Bu nedenle Nevruz, tarih boyunca özellikle Türk devletlerinde bağımsızlığın sembolü olarak kutlanmıştır. Örneğin, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde Nevruz resmî bayram olarak kabul edilmiştir. Günümüzde de Türk dünyasında Nevruz'un coşkuyla kutlanmasının temelinde millî kimliğin korunması yatmaktadır.

Ayrıca, Ergenekon Destanı'nın yeniden doğuş, özgürlük ve demirciliğin bu özgürlüğe katkısı ile birlikte düşünüldüğünde, Nevruz'un millet olma bilincini hatırlatan kültürel hafızada hâlâ canlı ve birleştirici bir güç olduğu görülmektedir.

Nevruz kutlamalarında, hem Türk boylarında hem de Anadolu'daki Beydili ve Badıllı Türkmenlerinde ortak olan en baskın unsur ateş yakma ve üzerinden atlama ritüelidir. Ateşin arındırıcı gücü, demirin eritilmesiyle benzerlik gösterir. Anadolu Beydilileri, ateşin günahlardan arındırıcı gücüne inanırlar. Bu da göstermektedir ki ateş hem varoluşun hem de yeni bir başlangıcın simgesi olarak kabul edilmektedir. Bunun dışında Nevruz'da, Nevruz pilavı ve tatlılar gibi ortak yemekler yenir, yumurta tokuşturma gibi bereket ritüelleri yapılır, atalar kültürüne önem verilerek kabirler ziyaret edilir ve ölmüş akrabalara dualar okunur. Bütün bu ritüeller, toplumun ortak hafızasını oluşturmaktadır. Böylece farklı Türk toplulukları veya boyları, aynı kültürel değerler etrafında birleşmektedir. Bu da, küreselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında etnik ve yerel değerlerin korunması ve devam etmesi açısından önemli bir durumdur.

Nevruz, farklı etnik grupların bir araya geldiği ortak bir bayram olarak da büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de başta Türkler ve Kürtler olmak üzere birçok halk Nevruz'u kutlamaktadır. Böylece farklı topluluklar, ortak kültürel değerler etrafında birleşmekte, bu da toplumsal barışın güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Nevruz, yalnızca tarihî değil, sosyolojik açıdan da büyük bir öneme sahiptir. Türk toplumu açısından dayanışma, yardımlaşma, toplumsal barış ve kültürel kimlik bilincinin güçlenmesine yardımcı olmakta; geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır. Bu bayramı Orta Asya geleneklerine uygun şekilde kutlayan Beydili ve Badıllı Türkmenleri, toplumsal barışa katkıda bulunmakta ve çevrelerindeki diğer boylarla ortak kültürel değerler etrafında birleşmektedir. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, tarihî hafızanın korunması ve aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ABBASLI E. (2015). "Ortak Değerimiz Nevruz" <https://www.turansam.org/makale.php?id=8264> :12.01.2025

ADİLOĞLU, A. (2004). "Karaçay-Malkar Türklerinde Nevruz", s.275-278 içinde, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Ankara: AKMB Yayınları,

BİLEN, O. (1998). "[Mitolojik Bilinç Ürünü Olarak Nevruz](#)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 27/ 4: 58-68.

DURDIYEVA A. (1996). "Türkmen Moncugattıları", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 82-90

- EROĞLU, H. (2005).”Bozkır Geleneği ve Nevruz”, *Bilge Dergisi*, 12/.44 : 4-10
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN (2020). *Şecere-i Türk -Türk'ün Soyağacı*, Çev. Arif Acaloğlu, İstanbul: Selenge Yayınları.
- KAFKASYALI, A. (2010). “Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2: 149-172.
- KARACA, İ. (2017). “Beydili’de (Sivas-Hafik) Ficek Geleneği”, *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 3(2):48-63.
- KILDIROĞLU, M. (2020). “Geçmişten Günümüze Türklerde Nevruz”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, / KAÜSBED, 25:315-338
- MUSTAFAYEV, B. (2013). “Adriyatik’ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2/3: 60-73.
- SEZEN, L. (1999). “İlk yaz Bayramları (Nevruz- Hıdırellez)”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları, Enstitüsü Dergisi*, 22: 81-86.
- SÜMER, F.(1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Yayınları.
- ŞAHİN, İ. (2022): “Barak Adı ve Etnotoponimlerden Hareketle Barakların Ana Yurdu Meselesi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 16:30: 54-65.
- ŞANDA, M. N.(2017). “Geçmişten Günümüze Beydili Aşireti”, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/2 :64-75.
- ŞENGÜL, A. (2008). “Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26 :61-73
- UCA, A. (2007). “Türk Toplumunda Nevruz-II”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33:151-182
- YUSUF HAS HACİP. (2019). *Kutadgu Bilig*, Çev: Muazaffer Tunçel, Ankara: TC Gençlik ve Spor Yayınları.
- TANYOL, C. (2014). Baraklarda Örf ve Adet Araştırmaları 1. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(7), 71-108.
- KİŞİSEL GÖRÜŞMELER
- S. V., Uğurlu(Bırcık) köyü Karaköprü/ Şanlıurfa, Ün.v.Mezunu Öğretmen.19.01.2025
- R.T, Tokat Hubuyar Köyü, Ün.v. Mezunu./19.01.2025

**ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS
BASED ON INNOVATIVE TEACHING METHODS**

**ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ БОЙЫНША ОҚУ ҮРДІСІН
ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ.**

ALMAGAMBETOVA PATSHAGUL

*** Педагогика ғылымдарының магистрі. №169 мектеп-лицейдің директоры ,
педагог – зерттеуші. Алматы қаласы, Алатау ауданы**

Түйіндеме

Мемлекетіміз дамыған елдердің қатарына қосылуды мақсат етуде. Сондықтан да білім беру саласында бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу маңызды. Бүгінгі бәсеке қандай? Білімі мен жаңалығымен әлемді таң қалдырып, өндіріске өзгеріс әкеліп жатқан өзге елдің жастарын көріп қызығып қалатынымыз рас. Жиырма бірінші ғасыр технология ғасыры болып отыр. Заман көші алға ілгерілеп, жаңашылдықтар адамзатты күн сайын таңқалдыруда. Ғылым мен білімдегі бұл жетістіктер үлкен ізденіс пен еңбектің арқасында келетіні анық. Ал қазақстандық балалар бәсекеге қабілетті болуының маңыздылығы неде? Педагогика саласының өкілі ретінде сұраққа жауап іздеп көрдім.

Кілтсөздер: Бәсекеге қабілеттілік, білім беру, оқыту әдістері, цифрлық технологиялар, педагогика, жеке тұлғаны дамыту.

186

Abstract

Our state aims to join the number of developed countries. That is why it is important to educate a competitive generation in the field of Education. What is the competition today? It is true that we are interested in seeing young people from other countries who surprise the world with their knowledge and innovations and make a difference in production. The Twenty-First Century is the age of technology. Modern times are moving forward, and innovations are striking humanity every day. It is clear that these achievements in science and education come thanks to great research and work. And what is the importance of the competitiveness of Kazakhstani children? As a representative of the field of pedagogy, I tried to find an answer to the question.

Keywords: Competitiveness, education, teaching methods, digital technologies, pedagogy.

Кіріспе

Бәсекеге қабілетті бала тәрбиелеу аса маңызды. Бірінші себеп еліміздің болашағы өскелең ұрпақтың қолында. Сондықтан мемлекетімізді дамытып қана қоймай, шекарасын бекем ұстап, қауіпсіздігін де қырағы күзетіп, кеденнен қыл өткізбей қадағалау қажет. Қай салада болмасын ел ертеңі үшін аянбай еңбек етуі үшін рухты жасты тәрбиелеуіміз қажет. Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың «Жастары жалын жүректі, өршіл намысты, биік рухты болса, сол елдің еңсесі биік болады» деп. Үміт жас буында. Олар алатын тәрбиенің дұрыс, білімнің терең болуында. Қазіргі мектеп оқушыларының логикалық ойлау қабілеті, өздігінен іздену деңгейі төмен. Оқушылар тек қана тыңдаушының рөлін ғана емес, ізденушінің рөлін де атқару қажет. Оқушылардың білуге деген қызығуын арттыру үшін:

- оқушылардың өздерінің ізденістерін ұйымдастыру қажет;
- өткен сабақ пен жаңа сабақты байланыстырып отыру қажет;
- оқушылардың білімі мен білігін тексергенде әр түрлі жұмыс формаларын пайдалану керек;
- сабақта жаңа әдістермен белсенді сабақ түрлерін пайдаланған жөн.

Жалпыға жаппай орта білім беру кезеңінде мұғалім оқушылардың бәрін бірдей жақсы оқытуға міндетті. Сондықтан қазіргі кезде мектептерде жаңаша оқытуға көшу жүйесі жасалынды, пән мұғалімдерінің алдында тұрған жауапты міндет- оқушылардың білім деңгейлерін барынша жетілдіру. Оқыту үрдісі педагогикалық үрдістің басты құраушысы болып табылады. Оқыту үрдісі мұғалім және оқушының бірлескен әрекеті ретінде оқыту мен оқудың бірлігін көрсетеді. Қазіргі таңда оқыту:

1. екі жақты сипатта;
2. мұғалім мен оқушылардың бірлескен әрекеттері;
3. жоспарлы ұйымдастыру мен басқару;
4. тұтастығы және бірлігі;
5. балалардың жас ерекшелігіне сәйкестігі;
6. олардың даму мен тәрбиесін бақылау, басқару белгілеріне ие.

Мұғалім мен оқушының бірлескен әрекетінде мынадай кезеңдер айқындалады:

- оқушының оқуға қызығушылығын ояту;
- оқушының білім, білік, тәжірибесін айқындау;
- жаңа тақырыпты меңгеруін ұйымдастыру
- өткенді пысықтау;
- оқытудың нәтижелілігін айқындау.

Білім, білік, дағдыны меңгерудегі мұғалім мен оқушының бірлескен әрекеттерінің негізгі кезеңдерін сызба түрінде төмендегідей көрсетсе болады: қабылдау (тапсырма, мәселе қою, өзектігі, ынталандыру) — түсіну (ұғыну логикалық, сезінушілік) — меңгеру (білім, білік, дағды) – бекіту (қайталау есте сақтау) – қолдану (теориялық, тәжірибелік, сөз арқылы) – қорыту (дәлелдер, теориялық ұғымдар, тәжірибелік әрекеттер, шығармашылық әрекеттер) – диагностикалау.

Оқыту үрдісі қызығушылық оятудан басталуы керек. Осы кезеңде балалардың айналадағы заттар, құбылыстар туралы түсініктері, ұғымдары қалыптаса бастайды.

Оқыту үрдісінің соңғы кезеңі- оның нәтижелілігін анықтау. Диагностикалау-балалардың білім, білік, дағдыны қаншалықты меңгергені көрсетеді, оқытудың сапасын, кемшіліктерді анықтауға көмектеседі. **Сингапур мектептерінің басқалардан ерекшелігіне тоқталар болсам:**

«Табысты мектеп» курсы: Сингапурдағы педагогикалық тәжірибе және оның маңызы.

1. Білім алу көзіне қарай.

Білім көзіне тәжірибе, көрнекілік, сөз, кітап, бейне материалдары жатады. Осы топтастыруға практикалық, көрнекілік, сөздік, бейне, кітаппен жұмыс тәсілдері жатады.

2. Қызметіне немесе негізгі дидактикалық мақсатына орай:

1. *білім алу;*
2. *білік, дағдыны қалыптастыру;*
3. *білімді қолдану;*
4. *шығармашылық әрекеттер;*
5. *бекіту;*

Практикалық	Көрнекілік	Сөздік	Бейне	Кітаппен жұмыс
Тәжірибе жағтығу, дидактик ойындар	жүргізу, иллюстрация, көрсету, бақылау	Түсіндіру, жеткізу, әңгіме, нұсқау беру	Оқу, зерттеу, мазмұндау, жоспар құру	Көру, компьютермен жұмыс, бақылау

3. Танымдық әрекеттердің түріне қарай:

1. *түсіндірме-иллюстративтік;*
2. *репродуктивтік;*
3. *ішінара-ізденіс;*
4. *зерттеушілік әдістерін жатқызуға болады.*

Білімділік аспект: оқушылардың оқу материалын қабылдауы, нысандардың байланысы мен қарым-қатынасын зерделеу.

Дамытушылық аспект: оқушылардың танымдық қызығушылығын, жүйелеу, сараптау, салыстыру дағдыларын дамыту, оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін арттыру

Тәрбиелік аспект: ғылыми көзқарастарын тәрбиелеу, өздігінен және топпен жұмыс істеуге дағдыландыру, жолдастық сезімге, өзара көмек беруге тәрбиелеу.

Қорытынды:

Ел педогогтарына қойылып отырған басты талап - интеллектуалды ұлт қалыптастыру. Ұлттың өресін өсіру үшін жас ұрпақ біліміне аса мән бергеніміз жөн. Адам үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Тәуелсіздіктің туын желбіретіп, тұғырын нығайтқан біздің тарих алдында жүзіміз жарқын! Біздің

тірегіміз – тәуелсіздік, тілегіміз – тұрақтылық, білегіміз – бірлік!» деген болатын. Ойымды Мағжан Жұмабаевтың сөздерімен түйіндесем, «Тәрбиеден мақсұт – адамды һәм сол адамның ұлтын, асса барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты. Қысқасын айтқанда, тәрбиеден мақсұт – адам деген атты құр жала қылып жапсырмай, шын мағынасымен адам қылып шығу».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мағжан Жұмабаев. Педагогика . – Нұр-Сұлтан , 2022. - 160 б.
2. Серіков Н.С. Электрондық оқыту процесінде педагогтердің құзырлығын қалыптастыру алғышарты. - Алматы, 2024 . - 70 б
3. Ахметов К.Ф. Менеджмент негіздері. - Алматы, 2005. - 107 б
4. Мейірманқұлова Т. Білім берудегі инновациялық технологиялар. - Алматы, 2005 .
- 5.М.Валиева «Білім беру технологиялары және оларды оқу-тәрбие үрдісіне енгізу» (Әдістемелік нұсқау) – Алматы, 2002(4).
- 6.Қ.А.Сарбасова «Инновациялық технологиялар» Алматы., 200

CURRENTLY, THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION
ҚАЗІРГІ УАҚЫТТА БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ РӨЛІ

Ж.О.Едильбаева

**№169 мектеп-лицейі физика пәні мұғалімі, директордың оқу ісі жөніндегі
орынбасары. Алматы қаласы, Алатау ауданы**

Түйімдеме

Жасанды интеллект (ЖИ) – адамның ойлау қабілеті мен іс-әрекетін модельдейтін компьютерлік жүйе. Бұл технология білім беру саласында кеңінен қолданылып, мұғалімдер мен оқушыларға жаңа мүмкіндіктер ұсынады.

ЖИ мұғалімдерге сабаққа дайындалған уақытын қысқартуға, оқытуды жекелендіруге, оқу деректерін талдауға және жүйелі тапсырмаларды автоматтандыруға көмектеседі. Оқушылар үшін жасанды интеллект білім алуды жақсарту тиімді ете отырып, олардың көмегіне сәйкес оқу материалдарын алуға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда ChatGPT, TechAI сынды көмекші құралдар мұғалімдерге тест материалдарын құрастыруға, мен тапсырмаларды бағалауға көмектеседі. Әрекеттер, технологиялар қаншалықты дамыса да, білім беру процесінде мұғалімнің рөлі ерекше. Жасанды интеллект дәстүрлі оқыту әдістерін ауыстыру емес, толықтыру құралы ретінде қарастырылуы керек.

Болашақта адам мен компьютердің мүмкіндіктерін үйлестіру арқылы, сапалы білім беруді қамтамасыз ету маңызды. инновациялық технологияларды тиімді пайдалану арқылы оқу процесін жеңілдетіп, мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін арттыруға болады.

Кілтсөздер: Жасанды интеллект, білім беру, оқыту технологиялары, мұғалімнің рөлі, оқытуды жекелендіру.

Summary

Artificial intelligence (AI) is a computer system that simulates human thinking and actions. This technology is widely used in education, offering new opportunities for both teachers and students.

AI helps teachers reduce lesson preparation time, personalize learning, analyze educational data, and automate routine tasks. For students, AI makes education more accessible and effective by providing learning materials tailored to their needs.

Today, tools like ChatGPT and TechAI assist teachers in creating educational content, assessing assignments, and developing various evaluation methods. However, despite technological advancements, the role of teachers remains essential. AI should be seen as a complementary tool rather than a replacement for traditional teaching methods.

In the future, combining human expertise with AI capabilities will be crucial for delivering quality education. By effectively utilizing innovative technologies, we can streamline the learning process and enhance teachers' creative potential.

Keywords: Artificial intelligence, education, teaching technologies, teacher's role, personalized learning.

Кіріспе

Жасанды интеллект дегеніміз – адамның ойын, іс-әрекетін компьютерде бейнелейтін компьютерлік жүйе. Бұл сөзді алғаш рет 1956 жылы Дартмут университетінде, Жон Маккарти есімді азамат қолданған. Содан бері бұл саланы зерттеушілер мен оған қызығушылық танытушылар күн санап артып келеді. Бүгінде жасанды интеллект барлық салада қолданыла бастады: сараптамалық жүйелер жоғары білікті мамандар жетіспейтін орында тиімді шешімдерді жасауға көмектеседі (қашықтықтан оқыту, медициналық диагноздарды алдын-ала қою және т. б.).

Жасанды интеллект адамдардың өмірін байытып, олардың әлемді қабылдауын өзгертті. Жаңа дәуірде тіл енді ақпараттың жалғыз тасымалдаушысы емес. Ауызекі сөйлеуден басқа, ойлар мен ақпаратты жеткізе алатын сөйлеушілер графика, кескіндер, дыбыстар, қимылдар, белгілер мен формулалар болып табылады. Жасанды интеллекттің дамуы білім мен оқытудың жаңа жолдарын ашты. Бұл жаңашылқыт білім саласына да дендеп енуде. Осы орайда осындай сұрақтар туындайды. Тың технология ұстаздарға көмекші құралы болады ма? Оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыра алады ма?

Мұғалім жұмысының маңызды кезеңі – сабаққа дайындық. Технологияны тиімді пайдалану бұл уақытты кем дегенде екі есеге қысқартуы мүмкін. Жасанды интеллект мұғалімнің жұмысына қалай көмектесе алады?

Оқытуды жекелендіру: AI мұғалімдерге жеке қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып, әр оқушыға жеке оқу жоспарларын құруға көмектеседі.

Күнделікті тапсырмаларды автоматтандыру: AI мұғалімдерге күнделікті тапсырмаларды автоматтандыру (тесттерді тексеру, жұмысты бағалау және оқу материалдарын дайындау) арқылы құнды уақытты босатуға көмектеседі.

Деректерді талдау: мұғалімдерге оқушыларға қосымша қолдау қажет аймақтарды анықтауға көмектесу және оқуды жақсарту стратегияларын ұсыну арқылы оқыту деректерін талдай алады. Бұл оқу нәтижелерін болжауға мүмкіндік береді.

Оқытудың жаңа әдістерін дамыту: AI мұғалімдерге үлкен көлемдегі деректерді талдауға негізделген жаңа оқыту әдістерін әзірлеуге және сынауға көмектеседі. Адамның назары сәтсіздікке ұшырауы мүмкін жерде AI алгоритм бойынша нақты жұмыс істейді, ештеңені жіберіп алмайды.

Білімнің қолжетімділігін жақсарту: AI мұғалімдерге білім беруді барлық оқушыларға қолжетімді ететін инновациялық ресурстарды жасауға көмектеседі.

Қазіргі балалар цифрлық технологияларды тарта отырып, оқытудың жаңа форматына қызығушылық танытатыны құпия емес. AI мүмкіндіктерімен танысу мұғалімге тәлімгерлермен бір тілде сөйлесуге көмектеседі. Жалпы, білім беруде жасанды интеллектті қолдану оқу процесін заманауи, тиімді және барлық оқушылар үшін қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Қазірдің өзінде түрлі көмекші бағдарламалар бар. Мысалы, Chat GPT сабаққа қажетті материалдарды 1 минутта дайындап береді, оқушылардың тапсырмасын санаулы

минутта тексеріп береді. TechAI - бұл білім беру саласындағы оқыту мен бағалау процесінде жасанды интеллектке негізделген қуатты құрал. Бұл құрал мектептерде әртүрлі таңдау сұрақтарын, бос орындарды толтыру тапсырмаларын, жоғары деңгейлі сұрақтарды және «Блум таксономиясы» сынақтарын қоса алғанда, әртүрлі бағалау түрлерін жылдам және оңай жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы, жасанды интеллект білім беруде өте пайдалы, өйткені жасанды интеллект әрбір оқушының қабілеті мен деңгейіне сай оқуға көмектесе отырып, қолдау көрсетеді. Сондай-ақ мұғалімдердің жүктемесін азайту арқылы күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға және оқушылардың үлгерімі туралы нақты мәлімет беруге қабілетті. Жасанды интеллект ұстазға көмекші репетитор бола алады.

Жалпы педагогтардың инновацияға көзқарасы, сонымен қатар инновациялық технологиялардың қаншалықты қажет екенін білдік.

Қорытынды

Қазіргі ақпаратты технологиялар қарыштап дамыған дәуірде мұғалім үшін мүмкіндіктер мен басымдықтар, жасанды интеллект балалардың игілігі үшін жұмыс істеуге тиіс. Технологияның дамуына қарай оқытуда оқушының қабілетін, қажеттілігін, жеке ерекшелігін ескеруді ұмытпауымыз керек. Балалардың болашағын, олардың үйлесімді дамуын қамтамасыз ете отырып, адам мен компьютердің артықшылықтарын біріктіру арқылы білім беруді тиімді етіп, ал мұғалімнің жұмысын шығармашылыққа айналдыруға болады. Заманауи технологиялар қаншалықты тез дамыса да, балаларды сапалы оқыту үшін, ең алдымен, мектептің жайлы ортасы маңызды, өйткені бұл білім жетілдіруге ықпал етеді. Сонымен бірге технологиялар материалды неғұрлым нақты және жеңіл түсіндіруге көмектеседі. Дәстүрлі және заманауи оқытудың дұрыс үйлесуі ең жақсы нәтижеге жеткізеді деп санаймын.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. McCarthy, J. (1956). "Artificial Intelligence – Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence". Dartmouth College.
2. Russell, S. & Norvig, P. (2020). "Artificial Intelligence: A Modern Approach" (4th Edition). Pearson.
3. Woolf, B. P. (2010). "Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning". Morgan Kaufmann.
4. Luckin, R. (2018). "Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century". UCL Institute of Education Press.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). "Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning". Center for Curriculum Redesign.
6. ChatGPT және TechAI құралдары туралы ақпарат: <https://openai.com/>

THE SPECIFICS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRESCHOOLERS
WITH SPEECH DISORDERS

СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ
БАЛАЛАРДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТКЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ
ЕРЕКШЕЛІГІ

АКВОТА ИЗБАССАР*, АУТАЕВА АКВОТА**

*Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,

** Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Түйіндеме

Бұл мақалада сөйлеу тілінде бұзылыстары бар мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық мәдениетке тәрбиелеудің ерекшеліктері қарастырылады. Сөйлеу тілінде қиындықтары бар балалардың экологиялық тәрбиесін қалыптастырудың маңыздылығы, олардың тілдік дағдыларын дамытудың және табиғатқа деген жауапкершілік пен сүйіспеншілікті оятудың қажеттілігі талданады. Мақалада экологиялық мәдениеттің негізгі элементтері, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес экологиялық тәрбие берудің әдіс-тәсілдері мен тәжірибелік ұсыныстар келтіріледі. Бұл зерттеу сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға экологиялық тәрбие берудің тиімді жолдарын іздеу мақсатында жүзеге асырылды.

Тірек сөздер: сөйлеу тілі бұзылысы, экологиялық мәдениет, тілдік дағдылар, экологиялық тәрбие, тәрбиелеу әдіс-тәсілдері, балалар психологиясы.

Abstract

This article explores the peculiarities of educating preschool children with speech disorders in ecological culture. The importance of fostering ecological awareness in children with speech difficulties, developing their language skills, and cultivating a sense of responsibility and love for nature is discussed. The article outlines the key elements of ecological culture, methods, and practical suggestions for teaching ecological values in line with the age-specific needs of children. This study aims to find effective ways to provide ecological education to children with speech disorders.

Keywords: speech disorders, preschoolers, environmental culture, language skills, environmental education, child psychology.

Кіріспе

Қазіргі заманда экологиялық мәселелердің ауқымы мен өзектілігі күн сайын артып келеді. Қоршаған ортаның тазалығы мен экологиялық жағдайдың жақсаруы үшін экологиялық мәдениет қалыптастыру маңызды. Бұл міндетті мектеп жасына дейінгі кезеңнен бастап, балаларға экологиялық білім мен тәрбие беру арқылы жүзеге асыруға болады. Алайда сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалардың экологиялық мәдениетке тәрбиеленуі басқа балаларға қарағанда ерекшеленеді.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру – жас ұрпақтың табиғатқа деген сүйіспеншілігін, оның қадірін түсінуді және экологиялық мәселелерге деген түсінігін арттыруға бағытталған маңызды процесс.

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалардың коммуникативті дағдылары қалыптасуы қиынға соғады, бұл олардың қоршаған орта туралы түсініктерін қалыптастыруда да біршама қиындықтар туындатады. Тілдің дамымауы немесе бұзылуы балалардың өз ойларын білдіру, сұрақтарға жауап беру, табиғатқа деген көзқарасын айтуда кедергілер туғызады. Сонымен қатар, сөйлеу тіліндегі мәселелер табиғаттағы құбылыстарды түсіну мен қабылдауға, экологиялық мәселелерді саналы түрде түсінуге және оларға жауапкершілікпен қарауға әсер етеді [1].

Мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық мәдениетке тәрбиелеу өте маңызды, себебі бұл кезеңде баланың жеке тұлғасы мен дүниетанымы қалыптасады. Бұл кезеңде экологиялық тәрбие берудің басты ерекшелігі – балалардың табиғатпен қарым-қатынасын тереңдетіп, олардың табиғатқа деген жауапкершілігін, сүйіспеншілігін ояту болып табылады. Бірақ сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларда экологиялық мәдениетті қалыптастыру барысында арнайы тәсілдер қолдану қажет.

Тіл дамыту – экологиялық мәдениетті қалыптастырудың негізі. Сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды түзету жұмыстары экологиялық тәрбие процесінде ерекше орын алады. Тіл арқылы балалар өз сезімдерін, ойларын және экологиялық мәселелерді түсінуге мүмкіндік алады. Сондықтан, экологиялық тақырыптарда әңгімелер мен ойындар өткізу, баланың сөздік қорын дамыту, сөйлеу және тыңдау дағдыларын арттыру экологиялық мәдениеттің маңызды бөлігін құрайды [2].

Табиғатқа деген сүйіспеншілік пен оны қорғауға деген жауапкершілік баланың өзекті проблемаларға деген көзқарасын қалыптастыру үшін қажет. Экологиялық мәдениетті дамытуда балаларды табиғатпен таныстырудың, оған қамқор болудың маңызы зор. Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға экологиялық түсініктерді бейнелі түрде түсіндіру, оларды табиғатпен ойын арқылы жақындату тиімді әдіс болып табылады.

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалар үшін ойын әдістері мен көрнекі құралдар ерекше орын алады. Ойындар арқылы экологиялық тәрбиені берудің артықшылығы – балалар табиғат туралы білімді тәжірибе арқылы, белсенді түрде игереді. Ойын түріндегі тапсырмалар мен көрнекі құралдар балалардың табиғатқа деген қызығушылығын оятып, экологиялық білімдерін арттырады.

Педагогика ғылымында сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларды тәрбиелеу мәселесі жиі қарастырылып, олардың білім алуын жеңілдету үшін әртүрлі әдіс-тәсілдер ұсынылады. Мысалы, Ресей ғалымы И.Я. Лернер сөйлеу бұзылыстары бар балалардың дамуындағы қиындықтарды жеңу үшін дифференциалды әдіс қолдануды ұсынады [3]. Ал Қазақстан ғалымы С.Қ. Омарова экологиялық тәрбие беруде балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, ойын арқылы білім беру әдісінің тиімділігін атап өтеді [4]. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибеде балалардың табиғатқа деген қатынасын дамыту мақсатында әртүрлі педагогикалық инновациялар қолданылуда, соның ішінде ойын терапиясы мен шығармашылық қызметтер балалардың экологиялық білімін арттыруға бағытталған.

Бұл зерттеу сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға экологиялық тәрбие берудің тиімді жолдарын іздеу мақсатында жүзеге асырылды. Ғылыми еңбектер мен тәжірибелерді талдай отырып, мақалада балаларға экологиялық мәдениетті қалыптастыру үшін қолайлы педагогикалық стратегиялар ұсынылады.

Экологиялық тәрбие — адамның табиғатпен үйлесімді өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталған, экологиялық мәдениетті қалыптастыру және табиғатқа жауапкершілікпен қарауды үйрететін процесс. Бұл тәрбие табиғаттың заңдылықтарын түсіну, табиғатты қорғауға, оның байлықтарын сақтауға деген саналы қатынас қалыптастыру мақсатында жүргізіледі. Балалардың экологиялық мәдениетінің негіздері мектепке дейінгі кезеңде қаланады.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру туралы зерттеулерді талдай отырып, біз экологиялық тәрбие баланың табиғатпен қарым-қатынасынан басталатынын және оны осы қарым-қатынас арқылы дамытуды түсінеміз. Ресейлік ғалымдар Н.П. Платонов пен В.С. Давыдов экологиялық тәрбие мен мәдениеттің маңыздылығын ерекше атап өтеді. Олар экологиялық мәдениетті тек білім ретінде емес, сонымен қатар баланың жан дүниесінің өзгеруі ретінде қарастырады. Қазақстандық ғалым С.Қ. Омарова да экологиялық тәрбиені балалардың эмоционалды және когнитивті дамуымен тығыз байланыстырады.

Экологиялық мәдениеттің құрылымында мақсат – баланың табиғатқа деген жауапкершілігін дамыту, оның экологиялық көзқарасын қалыптастыру. Міндеті – экологиялық білімді жүйелі түрде беру, табиғатқа деген құрметті тәрбиелеу, балаларға экологиялық проблемаларды шешу жолдарын үйрету. Осы құрылым арқылы баланың экологиялық мәдениетін кешенді түрде дамытуға болады.

Экологиялық мәдениеттің құрылымын талдай келе, біз И.Я. Лернердің экологиялық тәрбиенің үш негізгі құрамдас бөлігін атап өткен құрылымына мән береміз: 1) экологиялық білім, 2) экологиялық қатынас, 3) экологиялық мінез-құлық. Бұл құрылым балалардың экологиялық мәдениетін дамыту үшін маңызды аспектілерді қамтиды [3].

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру жөніндегі зерттеулерде әрбір ғалым өзінің ерекше көзқарасын ұсынады. Мысалы, В.С. Давыдов экологиялық тәрбиенің тәрбиелік маңызын, баланың жеке тұлғасының дамуына әсерін зерттесе [5], Н.П. Платонов экологиялық мінез-құлықтың қалыптасуының психологиялық аспектілеріне назар аударады [6]. С.Қ. Омарова экологиялық мәдениеттің психологиялық аспектілерін мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес саралауды ұсынады.

Ғалымдардың зерттеулеріндегі ерекшеліктерді талдай отырып, біз экологиялық тәрбие берудің әртүрлі аспектілерін өз зерттеуімізде қолданамыз. Мысалы, экологиялық білім беру мен экологиялық мінез-құлық қалыптастыру әдістерін біріктіру, сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, табиғатқа деген қарым-қатынасын жақсарту мәселелерін зерттеу.

Біз зерттеуімізде балалардың жас ерекшеліктеріне және тілдік дамуына байланысты ойын арқылы экологиялық тәрбие әдісін қолдануды ұйғардық. Ойын әдісі балалардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін қалыптастыруда тиімді екендігі белгілі. Бұл әдіс балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға, сөйлеу тіліндегі кемшіліктерін жеңуге, экологиялық тақырыптар бойынша тілдік білімдерін арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар, табиғатпен таныстыру мақсатында бейнемазмұнды қолдануды да ұсындық.

Экспериментке сөйлеу тілінде жалпы дамымаған 3 деңгейлі 4-5 жас аралығындағы балалар қатысты. Бұл балалардың тілдік дамуында белгілі бір бұзылыстар бар, сондықтан олардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда арнайы әдіс-тәсілдер қажет. Біз зерттеу барысында сөйлеу тіліндегі кемшіліктер мен экологиялық тәрбие беру әдістерін тиімді үйлестіруді мақсат еттік.

Диагностика кезінде біз Н.П. Платонов пен В.С. Давыдовтың зерттеулеріне сүйене отырып, балалардың экологиялық білімін және олардың табиғатқа деген көзқарасын бағалауға арналған бейімделген сауалнамалар мен ойын түріндегі диагностика әдісін қолдандық. Бұл әдіс балалардың экологиялық білімін, табиғатқа деген қызығушылығын және оның маңыздылығы туралы түсінігін бағалауға мүмкіндік берді.

Біз балалардың экологиялық білімін және табиғатқа деген көзқарасын бағалау үшін бірнеше түрлі әдіс пен құралдарды пайдаландық. Бұл әдістерді Н.П. Платонов пен В.С. Давыдовтың зерттеулеріне сүйене отырып бейімдедік.

Сауалнама әдісі:

1. Экологиялық білім сауалнамасы: бұл сауалнама балаларға экологиялық білімдерін тексеру мақсатында жасалды. Сауалнамада табиғатқа, экологиялық проблемаларға, қоршаған ортаны қорғауға қатысты қарапайым сұрақтар қойылды. Мысалы:

- «Табиғатта қандай жануарлар мен өсімдіктерді білеміз?»

- «Қоқыс қалдырсаң, табиғатқа не болады?»

- «Су мен ауаны неге таза ұстау керек?»

- «Көктемде қандай өзгерістерді байқайсың?»

Бұл сауалнама балалардың экологиялық түсінігін бағалауға көмектесті және олардың табиғатқа деген құрметін анықтауға мүмкіндік берді.

2. Ойын түріндегі диагностика әдісі:

«Табиғаттағы құпиялар» ойыны: бұл ойын арқылы балалардың табиғатқа деген қызығушылығын, экологиялық мәселелерді қалай түсінетінін бағаладық. Ойында балаларға табиғатқа қатысты сұрақтар мен тапсырмалар ұсынылды, мысалы:

- «Бұл өсімдіктің атауын тап» немесе «Бұл жануар қай жерде өмір сүреді?»

- «Қоршаған ортаны қорғау үшін қандай әрекеттер жасауымыз керек?»

- «Қоқысты қалай сұрыптаймыз?»

Бұл ойын балаларға экологиялық білімдерін ойын арқылы көрсетуге мүмкіндік берді, әрі олардың табиғатқа деген көзқарасын жеңіл әрі қызықты түрде бағалауға мүмкіндік жасады.

3. Сурет арқылы диагностика әдісі:

«Табиғаттың күйін бейнелеу» тапсырмасы: Бұл әдіс балалардың табиғатқа деген эмоционалды көзқарасын бағалауға мүмкіндік берді. Балалардан табиғаттың таза және ластанған көріністерін сурет арқылы көрсету сұралды. Оларға сұрақтар қойылды: «Таза табиғатты қалай елестетесің?» және «Ластанған табиғатты қалай суреттейсің?» Бұл әдіс балалардың экологиялық мәселелерге деген жауапкершілігін арттыру мақсатында қолданылды.

4. Рөлдік ойын әдісі:

«Табиғат қорғаушысы» рөлдік ойыны: Бұл әдіс балаларға табиғат қорғаушысының рөлін беріп, оларды экологиялық мәселелерді шешуге тартуды мақсат етті. Ойын барысында балалар табиғатқа қатысты мәселелерді шешуге атсалысып, нақты әрекеттер жасап көрсетті, мысалы, «Қоқыс жинау», «Ағаш отырғызу», «Су ресурстарын үнемдеу» сияқты тапсырмалар орындалды.

Барлық осы әдістер балалардың экологиялық білімдерін, олардың табиғатқа деген жауапкершілігін, сондай-ақ табиғат қорғауға деген ынтасын бағалауға мүмкіндік берді. Әдістердің әртүрлілігі балалардың қызығушылығына сәйкес келіп, олардың білімдері мен түсініктерін түрлі жолмен көрсетулеріне мүмкіндік тудырды.

Қорытынды

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар мектеп жасына дейінгі балаларды экологиялық мәдениетке тәрбиелеу – қиын әрі маңызды міндет. Бұл баланың тілдік дағдыларын дамыту мен экологиялық тәрбие беру әдістерін біріктіруді қажет етеді. Экологиялық мәдениеттің негіздері тілдік даму арқылы қалыптасады, ал балалардың табиғатқа деген сүйіспеншілігі мен жауапкершілігін арттыруда әртүрлі ойындар мен көрнекі құралдарды қолдану өте маңызды. Бұл балалардың табиғатқа деген көзқарасын жақсартуға, экологиялық мәселелерді түсіну мен оларды шешуге жауапкершілікпен қарауға көмектеседі.

Әдебиеттер

1. Есенәлиева Г.М. Балалар психологиясы және педагогикасы. Алматы: Мектеп. – 2011.
2. Кушнирова Л.Ю. Тіл дамуындағы қиындықтары бар балаларға арналған педагогикалық технологиялар. Алматы: Атамұра. – 2015.
3. Лернер И.Я. Системы и методы в педагогике. Санкт-Петербург: КулЛиб. – 2005.
4. Омарова С.Қ. Мектеп жасына дейінгі балаларға экологиялық тәрбие беру мәселелері. Алматы: Білім. – 2014.
5. Давыдов В.С. Психология и педагогика: Учебник для вузов. Москва: Просвещение. – 1996.
6. Платонов Н.П. Экология и воспитание: Педагогический аспект. Москва: Академия. – 2013.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-112

27.03.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 21-23 Mart 2025 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Ases I. International Nevruz Scientific Research Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %17,31 i Türkiyeden ve % 82, 69'u yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 52

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 9

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 43

Katılımcı ülke sayısı: 8 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Endonezya (2 bildiri), Azerbaycan (22 bildiri), Portekiz (2 Bildiri), Kazakistan (13 bildiri), Romanya (2 bildiri), Cezayir (1 Bildiri), Malezya (1 Bildiri),

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Düzenleme Kurulu Başkanı

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Sayı : E-69868054-200-882488
Konu : Görevlendirme-Doç.Dr. Abdulkadir
AYDIN

03/03/2025

İLGİLİ MAKAMA

Ases (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından organize edilen ve 21-23 Mart 2025 tarihleri arasında İstanbul'da yapılması planlanan "**Ases 1.Uluslararası Nevruz Bilimsel Araştırmalar Kongresi**" Düzenleme Kurulunda ; Düzenleme Kurulu Üyesi olarak , Dicle Üniversitesi Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğretim üyelerinden Doç.Dr.Abdulkadir AYDIN görevlendirilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Abdulkadir AYDIN
Meslek Yüksek Okul Müdürü V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSMFRRAM9Z Pin Kodu :76692

Belge Takip Adresi :

<https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5539&eD=BSMFRRAM9Z&eS=882488>

Adres:Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, 21280-Diyarbakır
Telefon:+90 412 241 10 00 Faks:+90 412 248 82 16
e-Posta:ashmy@dicle.edu.tr Elektronik Ağ:http://www.dicle.edu.tr/saglik-
hizmetleri-myö
Kep Adresi: dicleuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Mehmet Hanoğlu
Unvanı: Meslek Yüksekokul Sekreteri

27.03.2025

ISBN: 978-625-95874-2-4

ASES PUBLICATIONS – 2025©